

რადიო აკადემიკოსი

გ ა ნ ხ ი ლ ვ ა

მეფე ვახტანგ მეექვსის

კანონმდებლობისა

პარიზი

1968

წინა-სიტყვა

ეს შრომა ვახტანგ მეფის გარდაცვალების 200 წლის თავზე დავიწყე, ესე იგი, 1937 წელს. მისი ძირითადი დებულებები მოხსენების სახით იქნა წაკითხული პარიზში. შემდეგ მთელი ორი წლის განმავლობაში ვეცნობოდი მასალებს, რაც კი აქაურ ბიბლიოთეკებში მოიპოვებოდა. სამწუხაროდ, ამ მასალების სიუხვეს ვერ ვიტყვი. საქართველოდან კი მხოლოდ ამ უკანასკნელ წლებში მივიღე ვახტანგის სამართლის წიგნის სრული გამოცემა. აქ ეს გამოცემა მაქვს დასახელებული.

თვით შრომა კი თითქმის 25 წელიწადი უცდიდა დაბეჭდვას და მხოლოდ ახლა მოხერხდა მისი გამოქვეყნება. გამოქვეყნების წინ ტექსტს გადავხედე, მცირეოდენი შესწორებები, ზმთავრესად რედაქციული ხასიათისა, შევიტანე და ამ სახით ვაქვეყნებ.

ამ ჟამად საქართველოშიაღ ღიდი ყურადღება აქვს მიქცეული ქართულ კანონმდებლობის შესწავლას; მთელი ფაქულტუტიც არსებობს ამისთვის ქართულ უნივერსიტეტში. და მაინც ვბეჭდავ ამ შრომას.

ღიდი პრეტენზია არა მაქვს, მაგრამ ვფიქრობ, რომ იგი არა მარტო ემიგრანტ მკითხველისათვის, რომელსაც საქართველოში გამოსულ შრომებზე ხელი არ მიუწვდება, არამედ ქართველ მკვლევართათვისაც სრულიად უმნიშვნელო არ იქნება.

ყოველ შემთხვევაში ვახტანგის კანონმდებლობის თემა იმდენად ფართოა, რომ ყოველი ცდა მისი განხილვისა უსარგებლოდ არ ზაითვლება.

ავტორი

გ ა ნ ხ ი ლ ვ ა

ვახტანგ მეფის კანონმდებლობისა

შესავალი

ქართული საკანონმდებლო წერილობითი ძეგლები მხოლოდ მე-თერთმეტე საუკუნიდან მოგვეპოვება. ესაა ბაგრატ მეოთხის სამართალი, რომელიც სამცხის ათაბაგების ბექას და აღბუღას კანონების გაგრძელებაში გვაქვს შემონახული.

შემდეგ დროშიაც ქართულ მწერლობით სამართალს ბევრი ახალი ტექსტი არ დაუტოვებია; სულ ხუთიოდე თუ მოიპოვება.

ბაგრატ მეოთხის სამართლის გარდა გვაქვს გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, მთიულეთისათვის განკუთვნილი; გვაქვს პროვინციული სამართალი საათაბაგოს (დღევანდელი მესხეთი), შედგენილი ათაბაგ ბექასაგან მეოთხმეტე საუკუნეში და ათაბაგ აღბუღასაგან, მეხუთმეტე საუკუნეში. ამათ მოსდევს მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს, თუ მე-18 საუკუნის დამდეგს შედგენილი სამართალი ვახტანგ მეექვსის, ქართლის მეფისა.

† ამ სახელოვანი კანონმდებელი მეფის მოღვაწეობა მეტად რთულია და მრავალმხრივი. მან დაგვიტოვა მთელი კოდექსი, ანუ კრებული კანონების, რომელშიაც შეტანილია მოსეს კანონები, ბერძენთა კანონები, სომეხთა კანონები და ბოლოს თვით მისგან დადგენილი „სამართლის წიგნი“, რომელსაც დართული აქვს ყველა ის ძველი საკანონმდებლო ძეგლები, ზევით რომ მოვიხსენიეთ, და აგრეთვე საეკლესიო კანონებიც, რამდენადაც იგინი საერო სასამართლო საქმეებს შეეხებიან.

ამრიგად, ვახტანგ მეექვსე იყო, როგორც შემქმნელი სამართლისა, ისე კოდიფიკატორი, თავისმომყრელი ყველა იმ სამოსამართლო ძეგლებისა, რომელნიც უნდა დახმარებოდნენ მოსამართლეს სადავო საქმის გადაწყვეტაში.

ჩვენ აქ, რასაკვირველია, მთელ ამ კოდექსს ვერ შევხებით; ვიტყვით მხოლოდ, რომ უცხოური კანონები გადმოთარგმნილ იქმნენ და შეტანილი კოდექსში იმ მიზნით, რომ თუ რაიმე ქართულ სამართალში გამორჩენილი, ან გაურკვეველია, ამ უცხოური სამართლის მიხედვით გადაეჭრათ მოსამართლეებს.

ამას გარდა, სომხური სამართალი, როგორც ამას გვიმოწმებს ბატონიშვილი დავით, განკუთვნილი იყო საქართველოს ფარგლებში ნიციბოვრებ სომეხთათვის, როგორც უფრო შეგუებული მათს ადათებსა და ჩვეულებებთან.

ჩვენ აქ ვერც ყველა ამ კანონის გარჩევას შევუდგებით.

ქართული სამართალიდანაც ჩვენი კვლევის საგანი არის მხოლოდ ვახტანგის მიერ შედგენილი „სამართლის წიგნი“, მაგრამ აქა-იქ ძველ ქართულ სამართლის ძეგლების შეხებაც დაგვჭირდება, რამდენადაც მათ ჩვენი კვლევის საგნის გაშუქებაში შეუძლიათ დახმარება გაგვიწიონ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ქართული ძეგლები სხვა და სხვა საფეხურს წარმოადგენენ ქართული სამართლის განვითარების პროცესში; ბევრ რამეში ერთი მეორეს ემსგავსებიან; ბევრში ერთმანეთს ავსებენ, ან ანეითარებენ.

ბოლოს ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ვახტანგის კანონმდებლობა ერთ რომელიმე ძირითად თეორიულ, ან ფილოსოფიურ საფუძველზე არ არის დაფუძნებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ქრისტიანულ მრწამსს, რომელიც საყოველთაოდ იყო მაშინ აღიარებული.

პრინციპები, ანუ საწყისები, რომლებზედაც ჩვენ გვიჩნება საუბარი, ჩვენგან არის გამოტანილი და გამოწვლილი კანონმდებლობის განხილვიდან; და იგი უმთავრესად მეთოდოლოგიური ხასიათისაა, რომ ვახტანგის კანონთა გაგება და შეფასება გაგვიადვილდეს.

ნაწილი პირველი

თავი პირველი

საწყისები ვახტანგის კანონმდებლობისა

ა). საწყისი სარწმუნოებრივი

იმ დღიდან, რაც ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად იქცა საქართველოში (მეოთხე საუკ.), ქართულ საზოგადოებრივობას (მე-19 საუკუნემდე მაინც) არ ჰქონია სხვა მსოფლმხედველობა, გარდა ქრისტიანული მოძღვრებისა; გამოწაკლის წარმოადგენდნენ ის კუთხეები, რომელნიც უკანასკნელ საუკუნოებში პოლიტიკურად მოწყვეტილი იყვნენ საქართველოს სხეულს და მუსულმანურ რჯულზე გადასულნი, ოსმალეთის საფაშოებს წარმოადგენდნენ (ახალციხე-ჯავახეთი).

ქრისტიანული სარწმუნოება იყო ერთადერთი იდეოლოგიური მოძღვრება, რომელსაც ემყარებოდა მთელი ამ საუკუნეების მანძილზე ქართული საზოგადოების წარმოდგენა მსოფლიოზე, მის დასაბამსა და დასასრულზე, ადამიანზე, მორალზე, სამართალზე.

ადამიანის დანიშნულება, მისი ცხოვრების აზრი და მნიშვნელობა, თვით საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობები, ყველა თავის ღირსებებით და ნაკლულოვანებებით, ბატონ-ყმობით და რაინდობით, ომებით და მშვიდობიანობით, საეკლესიო და საერო ყოფა-ცხოვრებით, კეთილი და ბოროტი საქციელით, ყოველივე იყო გაშუქებული, გამართლებული, თუ დაგმობილი, მიღებული, თუ უარყოფილი ამავე სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით, ქრისტიანული სწავლით და მოძღვრებით.

სწორედ, თუ მრუდედ გაგებული ეს მოძღვრება იყო ერთადერთი სახელმძღვანელო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ყველასათვის და ყველაფრისათვის.

ცხადია, ვახტანგის კანონმდებლობაც ვერ ასცდებოდა ამ სარ-

წმუნოებრივ გავლენას. მით უმეტეს, რომ ეკლესია იყო პირველი შემოქმედის სამოსამართლო თეორიის და პრაქტიკის, პირველი ორგანიზატორი დანაშაულებრივ ქმედობათა, ანუ როგორც იგი უწოდებდა: „შეცოდებათა“ საზოგადოებრივ განსჯისა და გასამართლებისა. ხოლო საერო სამართალი მისი მიბაძვით იქნა შემუშავებული. ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ ღმერთი და მისი ძლიერება, მისი განგება, ვახტანგის რწმენით, მთავარი ქვაკუთხედია მისი საკანონმდებლო ძეგლისა!

პირველ ყოვლისა, თვით ამ ძეგლის შედგენა და დაწესება, ვახტანგის თქმით, ხდება ღვთის განკარგულებით და ჩრევით.

თავის სამართლის წინასიტყვაობაში ვახტანგი ამ საკანონმდებლო შრომის ინიციატივას მიაწერს უფალს; ვახტანგი წერს:

„უფალმან... აღმიღო მე უნარჩევნის სახლისა ჩემისა და მცა მე მსაჯულად და განმგედ წილხდომილთა ქვეყანათა უბიწოდ მშობელისა ღედისა თვისისა, არა თუ ქმნილებათა რათმე კეთილთა ჩემთათვის, არამედ უნარჩევნისობისა ჩემისათვის“-ო. (იხ. „სამართლის წიგნი, გამოც. 1955 წ. გვ. 45).

ამით უნდა ნათელი ყოფილიყო, რომ ეს კანონმდებლობა ღვთის შთაგონებით და მადლით არის შექმნილი და რომ ვახტანგი მხოლოდ ამ ღვთის განგებულობის უბრალო იარაღია, მისი ნების ამსრულებელი. აქედან ცხადია, სარწმუნოების გავლენა უნდა მკვიდრად აჩნდეს სამართლის ყველა დარგს.

როგორც ვიცით, სამართლის გაჩენისათვის საჭიროა გარდა კანონმდებლისა და კანონმდებლობისა, მოსამართლეც. ამრიგად, მოსამართლე, სასამართლო პროცესი და ბოლოს განჩინება — აი სამი საფეხური, ან დარგი სამართლის გაჩენისა, და სამივე დარგში ღვთისა და სარწმუნოების მონაწილეობა — ერთი უდავო ნიშანდობლივი თვისებათაგანია ვახტანგის კანონმდებლობის მიხედვით.

დავიწყოთ მოსამართლიდან.

სამართლის სწორად გაჩენის მოთხოვნა მოდის ღვთისაგან და მისი აუსრულებლობა ისჯება ღვთის მიერ.

„ეს იცოდეთ, დამარხვით გუნებაში გქონდესთ, — ეუბნება მოსამართლეებს ვახტანგი, — რომე ღმერთი, ყოვლის დამბადებელი, თქვენგან სამართლის უფროსს არას ითხოვს და რისხეცა უსამართლობით მოივლინების“-ო (იხ. სამ. წიგნი. გვ 47).

მოსამართლეს სხვა უდიდესი სტიმული არ აქვს ჭეშმარიტი. მიუღდომელი სამართლის გაჩენისათვის, გარდა იმისა, რომ, თუ სიმართლით არ სჯის, ღვთის რისხვას დაიმსახურებს. —

„უსამართლობა ამ სოფელს კაცს უძეოდ აღმოჰყვარის და გაზდავლინებს, ღვთა სიგრძობასა მოუკლებს, ჭევეყანას აუოხრებს, ცანი ცვარს დააკლებენ და ჭევეყანა — ნაყოფს, ამ სოფელს შეარცხვენს და იმ სოფელს წასწყმედს“-ო და სხვა.

ამ ღვთისაგან შერისხვის შიშმა უნდა შეაჩეროს მოსამართლე ყოველი უსამართლო განაჩენისაგან; აქედან აღვილი გასაგებია, რომ მსაჯულის პირად თვისებებში ერთი ძირითადი და აუცილებელი თვისება არის „ღვთის მოშიშობა“. სხვა გარანტია წესიერი გამართლებისა, უკანონობისაგან თავის შეკავებისა ვახტანგის კანონმდებლობისათვის არ არსებობს:

[„მაგრამე მოსამართლე თუ ან ქრთამითა, ან მოყვსობით, ან მუსაიბობით, გინა შიშით, ან სიყვარულით და ან მტერობით, ან ჩაიმე სხვა მიზეზით გახრის სამართლის სასწორს... ძნელი ტვირთი დაუც აღსაკიდებელად ბეჭთა თვისთათვის“-ო (იქვე, გვ. 49).

მაგრამ მართო ღვთის მოშიშობაც არ კმარა და ამით მთელი ღირსება მოსამართლისა არ ამოიწურება; კანონმდებელი სხვა მეტად მნიშვნელოვან მოქალაქობრივ და სამოსამართლო თვისებებსაც მოითხოვს მოსამართლისაგან. იგი უნდა იყოს:

„დიდად მჩხრეკელი, მიმხვდარი, გამომძიებელი, გონება-აუჩქარებელი, დაწყნარებული, გამგონე, საჩივრის ყურის მიმგდები, გამსინჯავი და სხვისაც მკითხველი (თუ ამისი სამართალი თქვენგან რაგორ ისინჯვის), მოწმის მაძებარი, უნდა იყოს უქრთამო, ღვთის მოშიშ“-ო და სხვა (იქვე, გვ. 48).]

მაგრამ ყველა ეს თვისება ისე, როგორც მთელი რიგი პროცესუალური ზომებისა, რომლითაც კანონმდებელი ცდილობს მოსამართლეს სიმართლის გაგება გაუადვილოს და მტყუანის გამართლება გაუძნელოს, ბოლოს და ბოლოს მხოლოდ ეჭვმდებარება, ან ეხმარება იმ მთავარ თვისებას — „ღვთის მოშიშობას“, — რომელმაც უნდა გამოიწვიოს მოსამართლის სულიერი განწყობილებაში სიმართლის მოყვარება და უსამართლობისაგან თავდაცვის სურვილი. ამრიგად, უმთავრესი მაინც ღვთის რისხვის შიშია, რომელმაც სამართლის სასწორი გახრისაგან უნდა გადაარჩინოს.

ქრისტიანულ მსოფლმხედველობის და საეკლესიო კანონების საკმაოდ ძლიერი გავლენა აქვს შერჩენილი სისხლის საქმის განმარტებას და მის ძირითად თვისებების აღნუსხვას.

ვახტანგის სამართლით, ისე როგორც მასზე ძველი კანონმდებლობით (ბაგრატ მეოთხის სამართალი, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დება“, ბექა და აღბუღას სამართალი), ყოველი „სისხლის საქმე“ წარმოადგენს „ღვთის საწყენ საქმეს“, მაცდურის ეშმაკის „მანქანებითა“ და საბრხე-გეზითა“ ჩადენილს; — წარმოდგენა წმიდად ქრისტიანულია. თუმცა იგიც უნდა ითქვას, რომ ვახტანგის სამართალში მაინც ნაკლებია ეკლესიის გავლენა. ვიდრე ბექას და აღბუღას სამართალში, სადაც დანაშაულებრივი საქმე იწოდება „ცოდებათ და შეცოდებათ“ ისე, როგორც ამას უწოდებს სჯულის კანონი.

მაგრამ დასკვნა კი საერო კანონმდებლობას არ გამოყავს ისეთი, როგორც ეკლესიას. თუ დანაშაულებრივ ქმედობას მივიღებთ, როგორც „შეცოდების“, „ღვთის საწყენ საქმეს“, ეშმაკის ჩაგონებულს, — აქედან ლოლიკურად გამომდინარეობს საჭიროება ადამიანის სულიერი გაწრთვნის, ზორციელ ვნებათა დაოკების, დამორჩილების, რომ ადამიანის ბუნება არ იქნეს ძლეული ეშმაკისაგან. ეს კი შეიძლება, ეკლესიის რწმენით, მიღწეულ იქნეს მარხულობით და სინანულით.

საერო სამართალი კი სულ სხვა გზას მიჰყვება და სულ სხვა მიზნებს ემსახურება. იგი ამ ზნეობრივ მხარეს სისხლის საქმისას თითქმის სრულიად თავისი ყურადღების გარეშე სტოვებს. მას მხოლოდ სისხლის აქტით გამოწვეულ შურისძიების და ანგარიშის გასწორების სურვილის დამამშვიდებელი საშუალებების გამონახვა აქვს მიზნად დასახული. ამ მიზანს იგი აღწევს კერძო პირის, ოჯახის, თუ გვარეულობისადმი მიყენებული ზარალის, ზიანის, თუ შეურაცხყოფის ანაზღაურებით, ასე ეთქვამთ, „სისხლის“ გამოსყიდვით.

აქედან სისხლის საქმე ხდება საერო საქმედ; საერო საშუალებებით ანგარიშების გასწორება ედება საფუძვლად და სახელმძღვანელოდ სახელმწიფო კანონმდებლობას. მოკლედ, თეორია საეკლესიო, — პრაქტიკული საქმიანობა საერო, — ასეთია ვახტანგის სამართლის ძირითადი თვისება „სისხლის საქმის“ საკითხში.

ამ თეორიასა და პრაქტიკას შორის, ეკვი არ უნდა, არის წინააღმდეგობა. და ეს წინააღმდეგობა მთელი საუკუნეების განმავლობაში იწვევდა, სხვათა შორის, საეკლესიო და საერო სამართლის ბრძოლას, ჯგულის კანონის და საერო სამართლის შეჯახებას სამოქმედო სფეროსა და კომპეტენციის საკითხში.

ეკლესია თავისთვის იჩემებდა ყოველი „შეცოდებითი“ მოქმედების გასამართლების უფლებას არა მარტო საოჯახო და სქესობრივ ურთიერთობის საკითხებში, არამედ ყველა სისხლის დანაშაულის — მკვლელობიდან დაწყებული ქურდობამდე — როგორც ათი მცნების დამარღვეველი მოქმედების გარჩევას თავის კომპეტენციად თვლიდა. ეკლესიას კიდევ მოეპოვებოდა კანონმდებლობა ყველა ამ საკითხზე. ეკლესია სულის განწმედისა და მონანიების ზომებთან ერთად სისხლის სამართლის სასჯელსაც ადებდა დამნაშავეს, როგორც ნივთიერი დაჯარიმებით, ისე ფიზიკური ტანჯვით, დასახიჩრებით და სხვა. საერო ხელისუფლებას კი მხოლოდ ასრულება უნდა ეკისრა ეკლესიის სასამართლოსაგან გამოტანილი განჩინების.

მაგრამ სახელმწიფოსათვის სამართალი ხომ ერთი ძირითადი დარგია მმართველობისა; მოქალაქეთა გასამართლების უფლება ხომ ერთი ძირითადი პრეროგატივაა სახელმწიფო ხელისუფლების, ეოთ-ერთი არსებითი სახეობაა მისი სუვერენობისა.

ამიტომ ბრძოლა საეკლესიო და საერო სამართლისა თავ-თავის სამოქმედო სფეროების და კომპეტენციის განსაზღვრისათვის, არის იმავე დროს საერო და საეკლესიო ხელისუფლების ბრძოლა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში პირველობისა, ან სრული გაბატონებისათვის და უკიდურეს შემთხვევაში სამოქმედო სფეროთა გამიჯვნისათვის თავის სასარგებლოდ.

ამ ბრძოლის საკითხი ცალკე პრობლემას წარმოადგენს და მეტად საინტერესოა საქართველოს ისტორიისათვის; მაგრამ მის განხილვას ჩვენ აქ ვერ შევუდგებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ სამართლის გაჩენა ძველთა-ძველი დროიდან ერთი ძირითადი უფლებათაგანი იყო უმაღლესი ხელისუფლებისა ჩვენში და სამოსამართლო საქმეში ეკლესიის გაბატონებას მთელი საზოგადოებრივი ბასშტაბით ადგილი არა ჰქონია. ეკლესიის მესვეურნი მხოლოდ სასულიერო საქმეებს და სასულიერო უწყების გასამართლებას აწარმოებდნენ მთლიანად.

სამაგიეროდ, სასულიერო წოდების გავლენა თვით საერო სამართალზე დიდი იყო, განსაკუთრებით მის თეორიულ დასაბუთებაზე. ამიტომაც საერო სამართლის განვითარების პროცესი ხასიათდება საკუთარი თეორიული დებულებების თანდათან შემუშავებით და საეკლესიო დებულებებისაგან თანდათან განთავისუფლებით.

ამ მხრივ თუ შევხედავთ საკითხს, ვახტანგის სამართალი, ექვი არ უნდა, ატარებს ნიშნებს საკმაოდ ხანგრძლივი და სერიოზული ევოლუციისა საერო კანონმდებლობის გაბატონებისაკენ. თვით ის გარემოება, რომ იგი სისხლის საქმეს არ აძლევს საეკლესიო ზნეობრივ სახელს, „ცოდვისა“ და „შეცოდებისა“, არამედ მარტივად „სისხლის საქმეს“ უწოდებს, უკვე დამახასიათებელია ამ ევოლუციისათვის; იგი გვეუბნება, რომ საეკლესიო კონცეპტიდან მასში შერჩენილია მხოლოდ ის, რომ ასეთი საქმე ეშმაკისაგან გამომდინარეობს და ღმერთის საწყენია, ესე იგი, ცოდვის თვისებებს ატარებს.

მაგრამ ამავე დროს კანონმდებელი მეფისათვის ეს „სისხლის საქმე“ პირველ ყოვლისა კერძო ინტერესების შემზღაურებელია და საზოგადოებრივი ინტერესების შელახვასაც წარმოადგენს, ესე იგი, საზოგადოებრივ-სოციალურ მოვლენათა რიგს მიეკუთვნება.

უფრო დაწვრილებით ამაზე ჩვენ ქვევით გვექნება საუბარი. აქ კი მხოლოდ გვინდოდა აღგვენიშნა შედარებითი წონა და გავლენა საეკლესიო და საერო საწყისებისა, რამდენადაც იგი სისხლის საქმის განმარტებასა და განსაზღვრაში გამოიხატება.

ბ. ორდალიები ანუ „ღვთის სამართალი“

სასამართლო პროცესში

მართალ-მტყუანობის დასაბუთებისათვის, დანაშაულობის, თუ უდანაშაულობის დასამტკიცებლად მიღებული წესებიც, ვახტანგის სამართალში, ღვთის განგებაზეა დამყარებული.

„საქართველოს რიგი და სამართალი ექვსი არის, რომე ამით თავი იმართლების“ (იხილ. სამართლის წიგნი, მუხ. 50) და ყველანი, გარდა ერთისა, ისეთი ხასიათისაა, რომ მასში მოსამართლემ ღვთის ნება და განგება ამოიკითხოს. თავის თავად ისინი არ შეიცავენ კრიმინალური მოქმედების დასაბუთებას, ან უარყოფას იმ სახით, როგორც ეს დღეს არის მიღებული. არც დროს, არც ადგილს, არც სხვა

პირობებს, ან მოტივს, ან რაიმე სხვა ნიშანს, რომლითაც შეიძლება დეს კრიმინალური მოქმედების რომელიმე პირისათვის მიკუთვნება, ისინი არ შეიცავენ. ისინი არიან:

„პირველი ფიცი, მეორე შანთი, მესამე მდულარე, მეოთხე ხრმალი, მეხუთე მოწამე, მეექვსე ცოდვის მოკიდება“ (იხ. გვ. 50).

ამათგან მხოლოდ მოწამეს შეუძლია საქმის ვითარება გაარკვიოს და გააგებინოს მსაჯულს. დანარჩენი კი თავისთავად, მექანიკურად სწყვეტს საკითხს, მის სისწორ-სიმართლეს გამოურკვევლად.

ბრალდებულს თუ ხრმალში ბრალმდებელმა სძლია, იგი მტყუანად ჩაითვლება; ან მდულარემ, ან გახურებულმა შანთმა ხელი დასწვა, საკითხი გათავებულია. მსაჯულს შეუძლია მხოლოდ გამამტყუნებელი განაჩენის გამოტანა. ასევეა ფიციც, რომელსაც რამდენიმედ მაინც აქვს ის უპირატესობა, რომ იგი ღვთის მოშიშობაზეა დამოკიდებული, და მორწმუნე კაცისაგან ფიცის ქვეშ ნათქვამი უფრო დასაჯერებელია. ვახტანგის სამართლით კი მისი დაჯერება სავალდებულოა მოსამართლისათვის. მოფიცარი გამართლებული უნდა იქნეს. ასევეა ცოდვის მოკიდებაც, რომელიც ფიცსა ჰგავს, და მხოლოდ ცერემონიით განირჩევა მისგან. ბრალდებული, ან შეწამებული თავის მოპირდაპირეს მოიკიდებს ზურგზე და აცხადებს: ამის ცოდვების მზიდველი ვიყო და პასუხი ვაგო მეორეთ მოსვლის ეამს (იგულისხმება ქრისტეს მეორეთ მოსვლა განსჯად მართალთა და ცოდვილთა), თუ მე ის საქმე მექნას, რასაც ეს კაცი მწამებსო (იქვე, მუხლი 14).

ყველა ამ რიგისა და ჯურის დამახასიათებლად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ კანონმდებლის აზრით, და მაშინდელი საზოგადოების რწმენითაც, ღმერთი, ყოვლის მხილველი, თვითონ ერევა კონკრეტულად ყოველი სამართლის გაჩენაში და უსამართლობას არ დაუშვებს: ძლიერ მოპირდაპირეს ხრმალში სუსტს არ დააჩაგვრინებს, თუ ეს უკანასკნელი მართალია, არც მდულარეს დააწვევინებს მის ხელს და არც გახურებულ რკინას.

საკმარისია მხოლოდ განსაკუთრებული წესის შესრულება: წინასწარი ლოცვა შესაფერი სიტყვებით, ან ასეთ სიტყვებიანი წერილის ავგაროზიებით ჩამოკიდება ხრმალზე, როგორც ეს კანონს აქვს განმომუშავებული. აი, მაგალითად: სიმართლე რომ ხრმალმა გამოაჩინოს, საჭიროა შემდეგი წესის დაცვა:

ხრმალში გასული მოპირდაპირენი „ორმოცა ან ნაკლებს დღე-

მდინ ალოკონ ან თვითო წიგნი დაუწერონ“, ასე, რომ „სასწორო და სამართალო ღმერთო, მე ესე და ეს კაცი გეაჯგები და გეხვეწები, სხვას ჩემს დანაშაულს ამ დღეს ნუ მკითხავ, რასაც ეს კაცი მიღებს და მეწამების, თუ იმაში უმართლე ვიყო და არას ვერ იღ, ამისი თავი მე დამინარჩუნე (იგი დამამარცხებინე), თორემ ჩემი წივი ამას დაანარჩუნე“-ო.

ასეთი წესი ორთავ უნდა დაუწერონ და ან ყელზე, ან შუბის ბუდეზე შეაბან (მუხ. 7); შემდეგ ხრმალი გასჭრის სამართალს: რ.ო-მელიც გადავარდება ცხენიდან, ან გაიქცევა, ან დაეცემა, ან დაიჭრება, ის გამტყუნებულია და სასჯელს მიიღებს.

ასევე ლოცვით იწყება მდუღარეში ხელის ჩაყოფა და იქედან ლითონის ჯვარის ამოღება, ან გახურებული შანთის ქაღალდ გადაფარებულ ხელზე დადება. და თუ მდუღარემ, ან შანთმა ხელი დაუშავა, ეს გამტყუნების უდავო საბუთად ითვლება.

თვითეული „ორდალიისათვის“ ცალკე წესები და ფორმებია კანონმდებლისაგან დაწესებული, რომელთა შესრულება სავალდებულო არის.

ფიცსაც თავისი სახე აქვს. მარტო მოპირდაპირის დაფიცება იშვიათად არის საკმარისი. დამფიცებელს უნდა თან ახლდეს მთელი რიგი თანამოფიცართა, რომელთა რიცხვი საქმის სიმძიმის და ბრალდებულის ღირსების, ან საზოგადოებრივი ხარისხის მიხედვით ათიდან სამოცამდე აღწევს. ზოგ შემთხვევაში მთელი სოფლის თანამოფიცობაც არის საჭირო. ეს თანამოფიცენი ბრალდებულის წარმოთქმულ ფიცს ემოწმებიან და ამით ფიცის მონაწილე ხდებიან.

თანამოფიცარნი ორგვარნი არიან: „შეგდებული“ და „შეუგდებელი“.

„შეგდებული“ ეწოდება მოსამართლის, ან მოპირდაპირისაგან დასახელებულ პირებს, რომელთაგან მოფიცარმა ნახევარი მაინც უნდა იშოვნოს თანამოფიცრად.

„შეუგდებელი“ ჰქვია ისეთ თანამოფიცარებს, რომელთაც ფიცის დამდები თვით მიიყვანს.

ყველა ეს ფორმალობაც ფიცის გამართულებელი და გამაძნელებელია; და თუ ეს სიძნელენი ვერ სძლია მოფიცარმა — ისევ შანთი, ან მდუღარე შედის ძალაში.

ამ საშუალებათაგან ფიცი განსაკუთრებით მიღებულია არა

მარტო სისხლის სამართლის საქმეში. არამედ სამოქალაქო ხასიათის დავაშიაც, მაგალ.: საზღვრის საკითხში. ნათესის წახდენაში და სხვა.

რადგან ყველა ეს რიგი და წესი თავის მართლებისა ერთიანად ღმერთზე, ღმრთეობაზე და ღვთის მოშიშობაზე არის დამყარებული, ასეთ სამართლის გაჩენას „ღვთის სამართალი“ ეწოდება.

თავის თავად ცხადია, ასეთ სამართალს თუმცა „უცთომელი სამართლიანობა“ ეწოდება, მაგრამ სინამდვილეში იგი შემთხვევითობის და ალალ-ბედითობის ხასიათს ატარებს: იგი სამართლის პრიმიტიულ ფორმას წარმოადგენს და უფრო ადამიანის და სახელმწიფოს უძლურების ნაჩვენებელია სამართლის გაჩენაში.

წინაფეოდალური და ფეოდალური ხანის პირველ პერიოდში სამართლის ასეთი წესი ყველა ქვეყანაში გვხვდება და არაფერს განსაკუთრებულს ქართული სამართლისათვის არ წარმოადგენს.

საფრანგეთის ისტორიკოსები, მაგალითად, ალნიზნავენ, რომ სამართლის მთელი პროცესი ფეოდალურ ეპოქაში ის იყო, რომ მეფე, ან მთავარი მომჩივან-მოპასუხეს ღუელში გასვლას დაუდგენდა გამოუძიებლად და განუკითხავად. მაგრამ ამ გამარტივებულმა სამართალმა შედარებით ადრე დაჰკარგა ძალა ევროპაში; ჩვენში კი, როგორც ფეოდალური რეჟიმი, ისე ეს „ღვთის სამართალი“ უფრო დიდ ხანს შერჩა, მაგრამ მეტად საყურადღებო ცვლილებებიც განიცადა: იურიდიული აზროვნება ერთ წერტილზე არ გაყინულა.

„ღვთის სამართალი“, მართალია, ძალიან დეტალურად არის ეახტანგის კანონებში აღწერილი, მაგრამ იგი სრულიადაც არ წარმოადგენს საყოველთაოდ და ყველა საქმისათვის განუზრჩევლად მიღებულ წესსა და რიგს. იგი, როგორც სჩანს, არც საუკეთესო, ან საუმჯობესო საშუალებად არის მიჩნეული კანონმდებელი მეფის მიერ. პირიქით, მას, რაც შეიძლება ვიწრო ფარგალი აქვს შემოვლებული. მთავარ და უდავო საშუალებათ კი ის ითვლება, რომ სიმართლე, თუ სიმტყუენე გამოჩენილ იქნეს გამოძიებით, საქმის ჩხრეკით. მოწმეების დაკითხვით და სხვა ამგვარი საშუალებებით, ან თვით დამნაშავესაგან თავის დანაშაულის აღიარებით.

ვახტანგის სამართალი ცალკე იხსენიებს ისეთ შემთხვევებს, როცა საქმე „გამოჩენით“ არის, ესე იგი: საყოველთაოდ ცნობილია. მაგრამ ასეთ საქმესაც გამოძიება მაინც სჭირდება, დანაშაულის ჩა-

დენის პირობების და გარემოების გაძოსარკვევად. ეს ეხება დიდ-
ბულის მოკვლასაც და დაბალი წოდების კაცის მკვლელობასაც:

„მოკითხული ქენით, თუ რასთვის მოუკლავს — სწერს კანონ-
ნდებელი მეფე (იხ. მუხ. 36) — შეიძლება მოკლულს „სისხლი ემარ-
თა“ მკვლელის, ე. ი. მისი რომელიმე ახლობელი ჰყავდა მოკლულიო.
ასეთ შემთხვევაში სისხლი სისხლს უნდა შეუდარონ: თუ ორივე
მოკლულს თანასწორი ანაზღაურება უწევს, ერთმანეთში უნდა ვა-
ჯჭვითონ; თუ ერთს მეტი ანაზღაურება მართებს, ეს ზედმეტი უნდა
ნიატემინონ.

როცა დანაშაული „გამოჩენით“ არ არის, იგი შეიძლება გამო-
ჩნდეს გამოძიების შედეგად. ამისათვის მოსამართლეს მთელი რიგი
წესები აქვს მიცემული. მოგვაქვს აქ სიტყვა-სიტყვით:

„მოსამართლემ მართო მოჩივარს სამართალი არ უნდა უყოს,
მეორეც დაიბაროს, ორნივე ერთად ალაპარაკოს, ნოწმით, კითხვით,
გამოძიებით მათი საჩივრის მართლად შეტყობას ეცადოს. არც ფიც-
ხლავ სამართალი ქნას. უნდა ორჯელ — სამჯელ — ხან ერთად, ხან
ცალ-ცალკე ალაპარაკოს. თუ გრძელი და დიდი საჩივარი იყოს,
ორისავე სიტყვა მდივანმა დაწეროს, რომე არ დაავიწყდესთ, და მერვე
ცალკე გასინჯონ, ეცადნენ მართლის შეტყობასა და უფიცრად გა-
რიგებასა“-ო.

ეს არის ნორმალური წესი. მაგრამ თუ საქმე საეჭვოა, ე. ი. ვერც
მომჩივანს დაუმტკიცებია წარმოყენებული ბრალდება, ვერც ბრალ-
დებულს დაუმტკიცებია თავისი სიმართლე, მაშინ როგორ უნდა მო-
იქცეს მოსამართლე?

„თუ სისხლი შეეთქვას ვინმეს — ამბობს კანონმდებელი — ე. ი.
სისხლის საქმე „გამოჩენით“ არ არის, არც გამოჩენა მოხერხდა გა-
მოძიებით, არის, მაშასადამე, მხოლოდ „შეთქმით“ ანუ შეწამებით,
მას კარგად გასინჯვა უნდა. შეწამება შეიძლება გამომდინარეობდეს
პირადად დაშავებული მხარისაგან, ან ვინმე მთხოვრებლისაგან (ესე
იგი, ენის მიმტანისაგან), რომელსაც მოწმეები არა ჰყავს; არც სა-
ცმარისად საბუთები მოეპოვება შეწამების დასამტკიცებლად, ასეთ
შემთხვევაში მართალ-მტყუანის აღმოსაჩენად ძალაში შედის „ღვთის
სამართლის“ წესები.

დღევანდელი იურისპრუდენციის მიხედვით, ასეთი ეჭვით აღა-
რავის არ ასამართლებენ და არ სჯიან. ეჭვი, როგორც ამბობენ იუ-

რისტები, ბრალდებულის სასარგებლოდ უნდა გადასწყდეს. მაგრამ როცა შურის ძიებისა და სისხლის საკითხი სდგას ორ მოპირდაპირეს შორის, იქ ეჭვი და შეწამება საკმაოდ ნოყიერი ნიადაგია ერთმანეთზე თავდასხმისა და ახალი სისხლის ღერის გამოსაწვევად.

აი, ამ შფოთვის და არეულობის თავიდან ასაცილებლად იყო მიღებული „ღვთის სამართალი“, ანუ ორდალიები საექვო და შეწამებული საქმის გადასაწყვეტად. თუ გნებავთ, ეს იყო მათი აზსებობის ერთად ერთი საზოგადოებრივი საფუძველი, მათი მიზანშეწონილობის საბუთი იმ ხანისათვის, როცა სახელმწიფოს სხვა რაიმე საშუალება წესიერების აღდგენისა არ მოეპოვება, შურისძიების გავარეზრებულ გრძნობას კი უნდა როგორმე თავი მოუაროს, გაანელოს, დააკმაყოფილოს.

მსაჯულსაც, როცა თვითონ უძლურია ნამდვილი უდავო სიმართლე გამოარკვიოს, მეტი აღარაფერი დარჩენია: მან საკითხი ღმერთს უნდა მიანდოს, და თვითონ კი დაადგინოს: ვის რა წესით უწევს თავის მართლება, ვინ ვის უნდა გაჰყვეს ხრმალში, ვინ უნდა მდულარით, ან გახურებული შანთით სცადოს თავისი ბედი, ვინ ფიცი უნდა მიიღოს, რამდენი თანამოფიცარი უნდა იშოვნოს და სხვა.

თუ ღვთის განგების სასწაულებრივ ძალისადმი რწმენას მივიღებთ მხედველობაში, შეიძლება ერთი ამ საშუალებათაგანიც საკმაოდ ყოფილიყო მიჩნეული. მაგრამ კანონმდებელი სწორეთ ასეთ ლოლიკურ დასკვნას გაუბრბის. იგი ემორჩილება ამ შემთხვევაში არა ლოლიკას, არა სასწაულს, არა ღვთის იმედს, არამედ ამ-ქვეყნიურ ადათ-ჩვეულებებს, რომლებიც ასეული წლობით არის თანდათანობით შემუშავებული, მიღებული და დადასტურებული საზოგადოებრივი აზრისაგან. საზოგადოება კი მრავალფეროვანია, სხვა და სხვა ფენისაგან შემდგარი და ამ ფენებს ერთი და იგივე ღირსება და მნიშვნელობა არა აქვთ. ამიტომ ეს სხვა და სხვა საშუალება „ღვთის განგების“ გამოჩენისა სამართალში დაწვრილებით არის განწესრიგებული სხვა და სხვა ხასიათის საქმეთა და სხვა და სხვა საზოგადოებრივ წრეთა შორის. ზოგს ხრმალში გასვლა აქვს დაწესებული; ზოგს მდულარეში ხელის ჩაყოფა; ზოგს გავარეზრებული რკინის ღულის გულზე დადება; ზოგს კიდევ ფიცი და თანამოფიცარნი, ან ცოდვის მოკიდება.

ხრმალში გასვლა, მაგალითად: ეკლთენის „მეფეთა ორგულო-

ბაზე და ლალატზე“, მეფის სალაროს გატეხაზე, ხატის, საყდარის გაძარცვაზე და სხვა (მუხლი 7).

მანთით, ან მღელარით თავის მართლება თავადზე უფრო დაბალი წოდების კაცს ეკუთვნის, თუ მას დიდებულის, ან თავადის სისხლი ედება მთხრობელით, ან შეწამებით. კანონმდებელს მთელი რიგი ტიპიური შემთხვევები აქვს აღწერული, რომელთაც თავ თავისი წესი და რიგი ედება თავის მართლებისა და რომელიც, მისი აზრით, უფრო შეეფარდება იმ პირთა სოციალურ მდგომარეობას, ვისი დავაც ღვთის განგებამ უნდა გადაქრას.

ერთი სიტყვით, „ღვთის სასწორი და სამართალი“ მარტივი წესით, ერთი გაჩაღებული გზით არ მოდის. მისი განგების ძლიერების გამოსაჩენად საკმაოდ რთული და ზშირად ძნელი გასარკვევი პროცედურებია წინასწარ მისაღები. მსაჯულიც, რასაკვირველია, სწორეთ ამ პროცედურების ცოდნაში უნდა იყოს დახელოვებული. და კანონმდებელი მას ძვირფას სამსახურს უწევს ყველა ამ წესისა და რიგის დაწვრილებითი განსაზღვრით, ურომლისოდ ღვთის განგება, კანონმდებლის აზრით, სწორეთ ვერ იქნებოდა გამოხატული.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს ადათები, ზოგი საერთო გვაროვნული წარმოშობის და ზოგი წარმართული ხანის ნაშთი, ქრისტიანულ სამოსელში გახვეული, შერჩა ისე მკვიდრად და მტკიცედ ფეხმოკიდებული ქართულ სამართალს, თვით მე-17—18 საუკუნემდე, მაშინ როდესაც სხვა ქვეყნებში ანალოგიური წესები ფეოდალური წყობილების წინა-ხანას უფრო ახასიათებს, ხოლო შემდეგ კი ყველგან გაქქა. მხოლოდ ღუელი და ხრმაღში გაწვევა, როგორც ფეოდალთა გამუდმებულ ბრძოლებსა და ჩხუბიანობასთან შეგუებული, წედარებით უფრო დიდ ხანს რჩება, როგორც საშუალება სამართლის სასწორის გადაწყვეტისა. მაგალითად: საფრანგეთში, სადაც ფეოდალური წყობილება ყველაზე ადრე და ყველაზე ძლიერად განვითარდა, თვით კაროლების არა ერთხელი „დანაწესებითაც“ კი (ბრძანებებით) მეტად გაძნელდა და გაჭიანურდა მისი ამოფხვრა სასამართლოს პრაქტიკიდან. თვით მოსამართლეთა განჩინებაც კი, რომელიც იქ ჩვეულებრივ ბრალდებულის თანასწორი ხარისხის პირთ უნდა გამოეტანათ ხოლმე, შეიძლებოდა გამტყუნებულ მხარეს უსამართლო, ან ყალბ განაჩენად გამოეცხადებინა და თვით მოსამართლენი ხრმაღში გაეწვია. ხრმაღი ამ შემთხვევაში ერთად ერთი სა-

აპელაციო ინსტანციის როლის ამსრულებელი ხდებოდა. თუ ბრალდებული მოსამართლეებს ყველას სათითაოდ დაამარცხებდა, მათი განაჩენი გაუქმებულად ჩაითვლებოდა და საქმე მოგებულად. თუ ყველას ვერ დაამარცხებდა, განაჩენი ძალაში შევიდოდა და მოსამართლეებისათვისაც სიყალბის დაბრალებისათვის სისხლი უნდა ეზღო.

აქედან სჩანს, რომ ეს „ღვთის სამართალი“ ყველგან იჩენდა ამბოჯიმ სახით თავის ცხოველმყოფელობას. მაგრამ საქართველოს სინამდვილეში მას მეტი გამძლეობა და ლიკოცხლის უნარი აღმოაჩნდა. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში იგი უკვე მე-15 საუკუნეში აღარ გვხვდება, ხოლო მისი უფრო ოდიოზური ფორმები: მღელარე და შანთი უფრო ადრეც, მე-12—13 საუკუნეში ჰქრებთან. ამიტომ გასაკვირვლად არ უნდა გვეჩვენოს, რომ ევროპიელი იურისტები, რომელნიც ვახტანგის კანონს გაცნობილი არიან, სწორეთ ამ ორდალიებისა და სისხლის დაჯრუების (ანაზლაურების) წესებში ხედავენ მის სიახლოვესა და ნათესაეობას პრიმიტიულ კანონმდებლობასთან, და მე-18 საუკუნეში მისი არსებობა მათ კურიოზულ ანაქრონიზმად ეჩვენებათ.

მართლაც, ეს „ორდალიები“, ისე როგორც სისხლის დაურეება, ძველი დროიდან მომდინარეობს და მისი ფესვები შორეულ წარმართობის ხანაში უნდა ვეძიოთ. ქრისტიანობის ხანაში იგი უფრო ძველ ადათებსა და ჩვეულებებში პოვეულობდა თავის დასაყრდენს და არა ეკლესიის მოძღვრებაში. ეკლესია, რამდენადაც შეეძლო, ყოველთვის ილაშქრებდა სამართლის ასეთი წესების წინააღმდეგ და მათ გაუქმებაში დიდი მონაწილეობა აქვს მიღებული.

განსაკუთრებით ებრძოდა ეკლესია ხრმალში გასვლას, დუელს, რადგან სამართლის ამ ახირებულ ფორმას კაცის სიკედილი, ან დაჭრა მოსდევს ხოლმე, ხოლო სიკედილი და დაჭრაც საღვთო სჯულით, დიდი ცოდება და აკრძალულია: „არა კაც კლა“, ამბობს მოკლედ და გადაჭრით მეექვსე მცნება. და ან მცნებას არავითარი შემოსაველი, ან შემზღუდველი გარემოება არა აქვს დადებული. კაცის კვლა ყველგან და ყოველ პირობაში დიდი ცოდება. ამიტომაც არის, რომ სამღვდლო პირთათვის იარაღის ხელში აღება აკრძალულია.

მიუხედავად ამისა, ძველმა ჩვეულებებმა, წარსულის ნაანდერძებმა წესებმა, რომელნიც ღრმად იყვნენ გამჯდარი ხალხის სულსა

და გულში, ქრისტიანობის დროსაც თავისი გაიტანეს და ხშირად ეკლესიის მსახურნიც იძულებული იყვნენ შანთისა და მღულარისთვის მიემართათ საეკვო შემთხვევაში სიმართლის გამოსარკვევად. დღელი კი ყოველთვის აღკვეთილი იყო ეკლესიისაგან, მაგრამ ხანგრძლივობა ამ უკანასკნელმა უფრო შესძლო ჯაერო სამართლის პრაქტიკაში.

ევროპის ზოგიერთ ქვეყნებში, მაგალითად საფრანგეთში, ცივი წყლით გასამართლების წესიც იყო მიღებული. ეს წესი იმაში მდგომარეობს, რომ ბრალდებულს ხელ-ფეხ-შეკრულს ჩააგდებდნენ წყალში და თუ ჩაძირავდა, გამართლებულად ჩაითვლებოდა; ხოლო თუ წყალი მას ნაპირზე გააგდებდა — მტყუანად იცნობდნენ. ეს იმ რწმენაზე იყო დამყარებული, რომ წყალი თავის სიწმიდეს იცავს, უწმიდურ ადამიანს, დამნაშავეს არ მიიღებს და გარდაცვლის.

საქართველოშიც იყო წყლით გასამართლების წესი ხალხური ჩვეულებით მიღებული; მაგრამ მხოლოდ ე. წ. „კუდიანებისათვის“. ვისაც კუდიანობა შეეწამებოდა, მას წყალში (მდინარეში) ჩააგდებდნენ; თუ ჩაძირავდა, კუდიანი არ ყოფილაო, — დაასკვნიდნენ. თუ წყალი მას ამოატივტივებდა, ნამდვილ კუდიანად ჩაიღებდნენ და გახურებულ რკინით დადალავდნენ, — ეს კუდიანობის გაწევის დაუშლისა ცხადია, ეს ჩვეულება წარმართობის დროიდან უნდა იყოს დარჩენილი. მისი ფუძეა რწმენა, რომ კუდიანი, როგორც ავი სული, ძლიერია და წყალი მას ვერ მოერევა, ვერ დაახჩობსო.

ეს ამბავი ჩვენ აქ იმისთვის გავიხსენეთ, რომ „ორდალიების“ წარმართული წარმოშობის ნიშნში გვეჩვენებინა. ევროპული ცივი წყლის სამართალი კი წყლის გაღმერთებაზე, ან წმიდა ძალად აღიარებაზე იყო დაფუძნებული; ამით იგი არსებითად წარმართულ წარმოშობას გვიჩვენებს. აქედან ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ „ორდალიებიც“, რომელზედაც ვახტანგის სამართლის წიგნი გვეუბნება, ძველი ადამიან-ჩვეულებების ნაშთი უნდა იყოს, უძველესი წარმართული ხანიდან შემონახული და შერჩენილი. მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ იგი შემდეგში ქრისტიანული იდეოლოგიით არის შემოსილი, „სისწორისა და სამართლის“ გამჩენ უფლის ძლიერებაზეა დაყრდნობილი.

ჩვენ ამ ჟამად არ შეგვიძლია გადაჭრით ვთქვათ, წინა-ისტორიულ ხანიდან მოყოლებული, განუწყვეტლივ ჰქონდათ ამ „ორდა-

ლიებს“ მოქალაქობრივი უფლება ქართულ სამართალში, თუ ვახტანგის სამართლის წიგნში მათი შეტანა განმეორებითი ხასიათის მოვლენად უნდა იქნეს მიღებული, როგორც ამას ფიქრობს ივ. ჯავახიშვილი.

ქართული ისტორიის ყველა ეპოქისათვის მათი პრეტენზიების უტყუარი საბუთები არ მოგვეპოვება; ამიტომ შეიძლება ვითქვათ, რომ ეს ორდალიები უკანასკნელი საუკუნეების აწეწილ-დაწეწილ ცხოვრების და დარღვეული სახელმწიფოებრივი წყობილების შედეგად უნდა იყოს ხელმეორედ გაცოცხლებული. მაგრამ არც იმის საბუთი გვაქვს, რომ სხვაგვარი სამართლის წესების გაბატონებულ პრეტენზიას ამტკიცებდეს. ეს საკითხი კიდევ უცდის ახალ მასალებსა და მკვლევარს.

ერთი კია, რომ „ორდალიების“ მეტად მკათიოდ გარკვეული ფორმა და დეტალურად შემუშავებული წესები არის მოცემული ვახტანგის სამართალში, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იგი ძველთაგან უნდა მომდინარეობდეს და ვახტანგ მეექვსის დროს იმდენად საყოველთაოდ მიღებული წესი იყო გასამართლებისა, რომ მის სისწორეში ეჭვიც კი არავის ებადებოდა.

ჩვენ, რასაკვირველია, არ შეგვიძლია ეს ორდალიები, მე17—18 საუკუნეში ხმარებული, სამართლის წესების დიდ ჩამორჩენილობად არ მივიჩნიოთ თავის თავადაც და მით უმეტეს, თუ მას ევროპის განვითარებულ კანონმდებლობასთან შევადარებთ.

მაგრამ აქედან გამომდინარე საკითხებზე და პრობლემებზე, ვითომც ჩვენი, ქართველების, დიდი ჩამორჩენილობისა, ჩვენ აქ ვერ შევიჩრდებით, სანამ ვახტანგის კანონმდებლობის სხვა ძირითად თვისებებსაც არ განვიხილავთ; მით უმეტეს, რომ ბევრი ამ თვისებათაგანი ჩამორჩენილობის წინააღმდეგ ლაპარაკობს.

დ. სარწმუნოებრივი ელემენტები სამოქალაქო კანონმდებლობაში

სანამ სხვა ძირითად საწყისებზე გადავიდოდეთ, ჩვენ გვინდა სარწმუნოებრივი გავლენის საკითხი მოვათავოთ.

საქმე ის არის, რომ სარწმუნოებრივი ელემენტები წმიდა სამოქალაქო უფლებების სფეროშიაც ფართოდაა შეჭრილი. საქმე ეხება არა მარტო იმას, რომ სამოქალაქო საჩივარი, ქონებრივი ურთიერთ-

ბა, საჩივარი ვალზე, ადგილის მიჯნაზე, თუ მფლობელობაზე, ხშირად ფიციტ და თანამოფიცრებით წყდება, როცა მოწმე. ან სათანადო წერილობითი საბუთი არც ერთ მოდავე მხარეს არ მოეპოვება, არამედ მრავალ სხვა საკითხსაც.

ამ მხრივ საინტერესოა, რომ კანონმდებლობაში ისეთი საკითხიც, როგორც მაგ. სარგებელი გასესხებულ ფულზე, ღვინოზე, პურზე, თუ სხვა სარჩოზე, სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით არის გაშუქებული.

კანონმდებლის აზრით, ისე როგორც ამას ქადაგებდნენ თითქმის ყველგან ეკლესია და სამღვდლოება, ყველაზე ღვთისნიერი საქმე ის იქნება, რომ სარგებელი სულ არ აიღოს გამსესხებელმა; მაგრამ სარგებლის აღებაზე, აბა, ჯარს ვინ იტყვის, თითო-ორიოლა ღვთისმოსავის მეტი? ხოლო ამ ცოდვილ ქვეყანაში ღვთისნიერობის ნაცვლად ძალიან ხშირად ჩარჩული და რაც შეიძლება მეტი სარგებელის აღება ურჩევნია ზოლმე გამსესხებელს; ამიტომ სარგებელი ხშირად მალაღია, იმდენად, რომ პირდაპირ გაძარცვას უდრის. ჩვენ რა იკრებულ კანონმდებელს ეს გარემოება არ გამოპარვია. მას აღნიშნული აქვს, რომ ქართლში... „თუმანი თვეში ხუთ აბაზიდან ორ წაურამდე მისცემია“... „სარგებლის სარგებელიც აღებულა (მუხლი 116); პური ერთი ორათაც გაცემულა, ერთი სამათაც, ათი — თხუთმეტადაც. და ამავების სარგებლის სარგებელიც აღებულა“ (მუხლი 112); ასევე ღვინოზე და სხვ.

მაგრამ ვახტანგი ფიქრობს, რომ ეს „უსამართლო არის და ღვთის საწყენი კიდეე უფრო არის“-ო. (მუხლი 117).

ასეთ დახასიათებას აძლევს სჯულმდებელი ამ ბაცაცობას; მაგრამ რაკი ეს „უღვთო“ საქციელად და სარწმუნოების საწინააღმდეგო საქმედ არის გამოცხადებული, მისი მოგვარების საშუალებაც სარწმუნოებრივ სფეროში უნდა მონახულიყო.

კანონმდებელიც ასე იქცევა: ადამიანს ზომ უნდა რომ მისი სული ცხონდეს საიქიოს და აი, თავისი სულის ცხონების, ან სიყვარულის საფუძველზე არის ეს საკითხი დამყარებული. 125 მუხლი ვახტანგის სამართლისა ამბობს:

„თეთრი (ფული) რომ გასცეს კაცმან, თუ ძალა ქნა და სული სძულს, თუმანი თვეში — ხუთ შაჟრად, თუ სული ცოტად უყვარს — აბაზად; თუ უკეთ უყვარს — სამ შაჟრად; თუ მართლა უყვარს

— ორ შაურად. სულ უკეთესი ეს არის, რომ სარგებელი სულ არ აიღონ“-ო.

ამგვართვე სხვა საქონლის გასესხებაზედაც წესდება სარგებლის რაოდენობა ღვთის მოშიშობისა და სულის სიყვარულის მიხედვით.

როგორც ვხედავთ, მოტივი სარწმუნოებრივი ხასიათისაა და იგი გარეგნულად მაინც სჭარბობს და ფარავს სოციალ-ეკონომიურ და საზოგადოებრივ მოსაზრებებს. ის არის მიჩნეული სამოქალაქო საქმიანობის რეგულატორად. სამართლიანობის გრძნობა და კეთილშობილური, ადამიანური ინსტიქტი კი მხოლოდ მასზე დამორჩილებულად არის წარმოდგენილი. სარწმუნოებრივი მოტივი კი მოდის საეკლესიო დოგმატიდან, რომელიც მაშინ საყოველთაო და უდავო მსოფლმხედველობად იყო მიღებული.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ვახტანგის სამართალში საერო, წმიდა საზოგადოებრივ-იურიდიული ელემენტებიც მკაფიოდ არის გამოსახული. ეს საერო სამართლის ძირები მოდის არა თეორიიდან, არამედ პრაქტიკული ბილიკებით, საერო ცხოვრების განვითარებულ მოთხოვნილებისა და ადამიანური სამართლიანობის საჭიროებიდან. ამას ანგარიშს უწევს მეფე-კანონმდებელი. მარტო სულის ცხოვებაზე იმედის დამყარება მას დამაკმაყოფილებლად არ მიაჩნია. ამიტომ იგი ცდილობს იურიდიული ნორმები დააწესოს. სარგებელზედაც განსაზღვრულ ნორმას აწესებს, რომლის ზევით მოსამართლემ არ უნდა გადაახდევინოს: „სარგებლის სარგებელი არასფრის ვალისა არ გაჩნდების, არც ითხოვების, არც მიეცემინების“-ო — ამბობს ვახტანგის სამართალი. — სარგებლის ზომასაც აქვს დადებული საზღვარი: „რა რომ ერთ-ორზე გადასცილდებას, სხვა სარგებელი აღარ გაუჩნდების“-ო (იხ. მუხლი 128), ესე იგი: თუ ვალი ერთი-ორად გაიზარდა, მეტი, რამდენიც არ უნდა უწევდეს ვალის ხანგრძლივობის მიხედვით, მაინც არ გადახდება. ეს შეზღუდვა დამყარებულია უკვე არა ღვთის მოშიშობაზე, არამედ სამართლიანობის ელემენტარულ გრძნობაზე.

აი, კიდევ ერთი ნიმუშიც. „პური სამართლიანად ათი თორმეტად, ნაგრამე თუ უღმრთოობა ქნას კაცმან, ათი თხუთმეტად კარგია. ამის ზევით არ უნდა მიაცემინონ“-ო. (იქვე, მუხლი 126). მხოლოდ

თუ პურის ძვირობა არის, დასაშვებია ერთი-ორად მიეცეს. ასეა სხვა ლურსათ-სანოვაგეზედაც.

აქ საზოგადოებრივი სამართლიანობის ელემენტებიც არის მოცემული და „უღმერთობასაც“ საზღვარი აქვს დადებული კანონით. საერო და სასულიერო საწყისების გავლენა აქ ერთი მეორეს ეცილება, შერეულია. მაგრამ იმავე დროს იგი სასულიერო წარმოდგენათა სფეროდან ნაწილობრივი განთავისუფლების და საერო, საზოგადოებრივი სამართლიანობის სფეროში გადასვლის მაჩვენებელიც არის.

თავი მეორე

სოციალური წყობილება და კანონმდებლობა

ა. ფეოდალური საწყისი

საეკლესიოზე არა ნაკლები ძლიერებით იჩენს თავს ეპიტანგის სამართალში ნეორე საწყისი, რომელიც იმ ხანის სოციალური წყობილების — ფეოდალიზმის — გამომხატველია. პირველად ყოვლისა, „ორდალების“ გამოყენება მჭიდრო და მტკიცე კავშირით არის გადაბმული ფეოდალურ იერარქიასთან. სოციალური კიბის საფეხურების მიხედვით დამყარებული უფროს-უმცროსობა უაღრესად აზგარიშ გასაწევია თვით „ღვთის სამართლისათვისაც“ კი. საზოგადოების ზედა თუ ქვედა საფეხურზე მდგომ პირთათვის სამართლის წესი ერთი და იგივე არ არის. თვითეულ საფეხურს სოციალური კიბისას სხვა და სხვა საშუალება აქვს მიკუთვნებული სიმართლის გამოსაჩენად. სხვა და სხვა საშუალებაა მისაღები იმის მიხედვით, სამართალი წყდება სოციალურად თანასწორთა შორის, თუ სხვა და სხვა სოციალური ფენის წევრთა შორის.

აი ნიმუში: ხრმალში გაძელა ეკუთვნის მხოლოდ კეთილშობილთ. ეს მათი პრივილეგიაა. მაგრამ ამ კეთილშობილთა შორისაც ხრმალში გაწვევა შეიძლება მოხდეს მხოლოდ თანასწორ სოციალურ საფეხურზე მდგომთა შორის. მაგალითად: თავადი აზნაურს ხრმალში არ გაჰყვება. ეს მისი ღირსების დამცირება იქნებოდა. თუ მისი ტოლი ხელქვეითი ჰყავს — ხრმალში მას გაატანს. თუ

არა ჰყავს, მოსამართლემ სხვა გზა უნდა მოძებნოს „ღვთის სამართლის“ ასამუშავებლად. ამრიგად, „ღვთის სამართალი“ ანგარიშს უწევს ფეოდალურ ავტორიტეტს და ხარისხს.

✦ ვახტანგის სამართალსაც ადვილად შეამჩნევთ, რომ მთელი მისი სისტემა აგებულია ფეოდალური იერარქიის პატივისა და ღირსების დაცვაზე. სარწმუნოება იძლევა მხოლოდ იდეოლოგიას, თეორიას სამართლისათვის. ხოლო კანონმდებლობის რეალური, პრაქტიკული მიზანი, ფეოდალური ურთიერთობის ურყევად და განუხრელად დაცვის სამსახურია. ამიტომ ფეოდალური საწყისი ბევრად უფრო ძლიერ დადს ასვამს ვახტანგის სამართალს, ვინემ ქრისტიანული იდეოლოგია და ეკლესიის გავლენა. ✦

არსად განსხვავება, როგორც წოდებათა შორის, ისე წოდებათა შინა ფენებს შორის არ სჩანს ისე ნათლად, ისე მკაფიოდ, როგორც სამართლის საქმეში. ყველაზე უფრო მარტივად და თვალსაჩინოდ ფეოდალური უფროს - უმცროსობა პოველობს თავის გამოხატულებას სისხლის დაფასებაში. იგი საფეხურიდან საფეხურამდე ერთი ორად იზრდება. გლეხის ჰისხლის (ესე იგი: მოკელის) ფასი 12 თუმანია; მსახურისა ამაზე ორჯერ მეტი — 24 თუმანი; ცალმოგვი აზნაურისა — 48 თუმანი და ასე ზევით დიდებულამდე, რომელიც 1536 თუმნად ფასობს. მთელი საზოგადოება ფენებად არის დაყოფილი. ესენია: დიდებული თავადი, შუა თავადი, მესამე თავადი, გადიდებული აზნაური, შუა აზნაური, ცალმოგვი აზნაური, მსახური, გლეხი.

ვაჭრებისა და სამღვდელოების სისხლი/ამათთან შეტოვებით არის ნაანგარიშევი. გამოწაკლის წარმოადგენენ მხოლოდ ხელმწიფის მოხელენი, საქვეყნოდ, თუ კარზე გამრიგენი. მათ გვარიშვილობის სისხლიც უნდა უზღონ და მოხელესი ამის ზევით.

განსხვავება ხარისხთა შორის დიდია, მაგრამ ამას რამდენადმე ეკონომიურ სფეროში მოეპოვება გამართლება. ცნობილია, რომ სოციალური საფეხურები ფეოდალურ წყობილებაში დამყარებულია მიწათმფლობელობაზე, სიმდიდრეზე და სამხედრო ძლიერებაზე. მაშასადამე, სისხლის ფასის განსხვავება რამდენიმეთ მაინც შეფარდებული არის სოციალურ-ეკონომიურ განსხვავებასთან, და იმ ეკონომიურ ზიანთანაც, რომელიც ამა თუ იმ საფეხურზე მდგომი პირის მოკვლასთან თუ დაქრასთან არის დაკავშირებული.

ბ. უფლებრივი განსხვავება

წოდებრივ განსხვავებას თან ახლავს უპირატესობა წმიდა უფლებრივი, დამახასიათებელი მთელი თვითეული წოდებისა და ფენისა.

ამ მხრივ განხილვა ვახტანგის სამართლისა მეტად საინტერესო სურათს იძლევა. პატრონყმურ საზოგადოებაში მეფის შემდეგ განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს დიდებულს. იგი უშუალო მონაწილეა სამეფო საქმეების და პოლიტიკური მართვა-გამგეობა ქვეყნისა მას აუცილებლად უნდა ეკითხებოდეს. იგი მეფესთან დაახლოებულია და მთავარი საგამგებლო თანამდებობა უჭირავს თავისი მდგომარეობით. ამიტომ თავის სახლიკაცებთან, ე. ი. თავისივე გვარიშვილებთან შედარებით ორჯერ მეტი სისხლის ფასი აქვს გაჩენილ.

სისხლის საქმეში რომ „ღვთის სამართალი“ იყოს საჭირო, ეს ყველა ღონისძიების ობიექტი ვერ გახდება. ხრმალში ის, მაგალითად: ვერც ერთ თავადს ვერ გაჰყვება, ეს მას არ ეკადრება; სამართლის გაოლისათვის დიდებულის ღირსების შეურაცხყოფას, კანონმდებლის აზრით, სჯობია ღვთის განგების გამოსავლინებლად სხვა ღონისძიება იქნეს გამოწახული. ამიტომ კანონმდებელი გვეუბნება: „ან ფიცით, ან მოწმით უნდა მოხდეს თავის მართლება“-ო. (მუხლი 38).

როგორც ვიცით, შეწამებას სისხლის საქმეში დიდი ადგილი უჭირავს, და იგი „ორდალიების“ გამოყენებას მოითხოვს. მაგრამ დიდებულითაგან შეწამება უნდა აბსოლუტურ ჭეშმარიტებად იქნეს მიღებული. „იმათ რომე დიდი კაცი არ იკადრებს და ცილი არ შეეწამებდის, არც საქნელი არის რომ შესწამონ“-ო.

ამრიგად, კანონმდებელი მორალურ ატესტაციას აძლევს დიდებულს, მისი მაღალი წოდებრივი ზარისხის გამო, რაც ფეოდალურ იერარქიულ აზროვნების უმაღლეს წერტილს წარმოადგენს. მაგრამ ამ დიდი მორალური ატესტაციის შემდეგაც კანონმდებელი მაინც ფიქრობს, რომ შესაძლებელია დიდებულსაც მოუვიდეს შეცდომა და უბრალოდ შესწამოს ვინმეს სისხლი. ამ შემთხვევაში ის ისევ უნდა იქნეს გასამართლებული, როგორც სხვები. აქ სალი გონება კანონმდებელი მეფისა უფრო რეალურად და ადამიანურად მსჯელობს, როცა დიდებულშიაც ყველა ადამიანურ თვისებების არსებობას აღიარებს.

უფრო დაბალი ზარისხის კეთილშობილთა ფენებში კი ცილის

წამების შემთხვევა საკმაოდ ფართო და სამწუხარო მოვლენად მიაჩნია და ცილისწამებაში გასამართლებლად ამათთვის კანონმდებელი აკანონებს ხრმალში გაყოლას. ან შანთით და ან მდულარით თავის მართლებას. აღსანიშნავია ისიც, რომ მაღალი ფენის კეთილშობილს, როცა საქმე აქვს უფრო დაბალ კეთილშობილთან, უფლება ეძლევა თავის მაგიერ ხრმალში სოციალური მდგომარეობით მოპირდაპირის ტოლი, ერთ-ერთი ხელკეებითი შეურჩიოს. და, რასაკვირველია, ხრმალში ვამოუცდელსა და სუსტს არ შეარჩევს. ცხადია, მისი „სიმართლე“ მართო ღმერთზე არ იქნება მინდობილი, არამედ კარგად შერჩეულ მკლავზედაც. ამრიგად, მას მეტი შანსი ექნება „სამოსამართლო“ გამოცდისაგან გამარჯვებული გამოვიდეს.

ფიცისა და მოწმობის საკითხშიაც დიდკაცს/აგრეთვე უპირატესობა აქვს მინიჭებული მხოლოდ იმიტომ, რომ ის დიდი კაცია. მის სიტყვას და ჩვენებას სხვის საქმეშიაც მეტი გასავალი აქვს და თავის საქმეშიაც მეტი დაეჯერებაო — ამბობს კანონმდებელი. — მას გარეშეთაგან დამოწმება და ფიცი არ ესაჭიროება. დაბალ გვარიანს კი ნაკლები ნდობა აქვს კანონმდებელისაგან და შისგან მეტ მოფიცარს და მოწმეს მოითხოვს/გლებკაცს ხშირად მთელი ჯოფლის ერთ-სულოვანი ჩვენება თუ უშველის, თორემ ნაკლებს ძვირად გაუგონებენ. (იქვე, მუხლი 13).

მორალური ღირსება ადამიანის პიროვნებისა ეახტანგის თვალსაზრისით იზომება დიდი თუ მცირე გვაროვნობით, წინააღმდეგ ცნობილი თქმისა: „თუ კაცი თვითონ/არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა“.

არის, რასაკვირველია, გამონაკლისიც, როცა კაცურ-კაცობასაც ეძლევა ფასი. ობიექტივობა მოითხოვს ესეც სისწორით იქნეს აღნიშნული.

თუ ფიცის დადებაში და მოფიცართა რაოდენობის საკითხში კანონმდებელი ურყევად ადგია წოდებათა შორის განსხვავებას და მას იცავს, სამაგიეროდ მოწმის საკითხში იგი გამონაკლისს უშვებს. მოწმეს ზაერთოდ ქართლში ისეთ მნიშვნელობას და ღირებულებას არ აძლევენ, როგორც სხვა ქვეყნებშიო — ამბობს კანონმდებელი — მაგრამ თუ ისეთი მოწამეა, „ღვთისა ეშინოდეს, სული იცოდეს, ჭკუა ჭონდეს, ან საღმთო კაცი იყოს, უნდა დაუჯერონ“-ო. (მუხლი 13).

აქ კანონმდებლობაში იჭრება ახალი სათავე, ან საწყისი სამართ-

ლის, პიროვნული, რომელიც დღეს ყველა განათლებულ ქვეყანაში საერთო მოვლენას წარმოადგენს. დღეს მოწამე არის ერთი მთავარი საფუძველთაგანი სიმართლის შეტყობისა. და თვითებული მოწმის ჩვენებას ეძლევა ღირებულება ამ ჩვენების ხასიათით, ობიექტურობით, იმიტომ, თუ რამდენად მოწამე გასარჩევ საქმის სიმართლით და პირუფენელად გადმოცემ პიროვნებად მოსჩანს სასამართლოს წინაშე ორმაგი დაკითხვის პროცესში. ამ პრინციპის, თუნდაც გამონაკლისის სახით, შეტანა სამართალში მაინც აღსანიშნავია, რადგან იგი ადამიანის პირად ღირსებას, მის პიროვნულ თვისებებს აძლევს ძალასა და მნიშვნელობას. და სადაც მოწამე გვარიშვილობით ფასდება, ასეთი პრინციპის, თუნდაც გამონაკლისის სახით შეტანას, უთუოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს სასამართლო პროცესის შემდგომი განვითარებისათვის.

ბ. უფროს-უმცროსობა თავდაცვაში

უფროს-უმცროსობის პრინციპს დიდი ადგილი უჭირავს ფეოდალურ საზოგადოებაში. უფლებრივი უთანასწორობა თვით დანაშაულის ჩადენასა და თავდაცვის საკითხშიაც მკვეთრად არის გამოხატული. ვიმსჯელოთ ჯერ თავდაცვაზე.

თუ სწორმა სწორს წეუტია, აზნაურმა — აზნაურს, თავადმა — თავადს, თავდაცვის კანონი ნორმალურად მოქმედებს. შემტევს რომ დამხდურმა სიმარჯვით დაასწროს, დაქრას, ან მოკლას, სისხლი არ მოეთხოვება; მაგრამ ასეთივე სიმარჯვის გამოჩენის უფლება შეზღუდული აქვს დაბალი ხარისხის კაცს მაღალთან: აზნაურს — თავადთან, თავადს — დიდებულთან. ბატონყმური უფროს-უმცროსობის პრინციპი მოითხოვს, რომ უმცროსმა სოციალურად უმაღლესისაგან ერთი ხარისხის შემოქნევა მოითმინოს, და თუ მეორედ მოქნევა არ მოისურვოს უფროსმა, თავი უნდა შეიკავოს ყოველი წინააღმდეგობისაგან. უმცროსს მხოლოდ იმის ნება აქვს, თუ მოახერხა, პირველი მოქნეული ხრმალი აიცილინოს. მაგრამ თუ უფროსი უმცროსს აღარ მოეშვა და მეორედ შემოსაკრავად წამოიწია, აი მაშინ ეძლევა უმცროსს უფლება თავდაცვის ზომები მიიღოს, რასაც საჭიროდ დაინახავს. თავდამსხ-

მელს ასეთ შემთხვევაში, რაც უნდა ზიანი მიაყენოს, თუნდ სასიკედილოდ დასჭრას, სისხლი არ მოეთხოვება. ასევეა „მოსარბევად ჯა სააეოდ“ თავდასხმის საკითხშიაც. თუ კაცი ოჯახში ვინმეს მიუხდა, ან მის მამულს და გლეხებს თავს დაესხა დასარბევად, ან ასაწიკებლად, დამხვდური თავდაცვის სრული უფლებით სარგებლობს და თავდამსხმელის, ან მისი ასაბიის (თანამომყოლის) დაჭრა თუ სიკვდილი უბრალოდ ჩაუვლის, სისხლი არ მოეთხოვება. მაგრამ ეს წესი მოქმედებს სწორთა შორის; ხოლო თუ უფროსი უმცროსს მიუხდა, უმცროსმა უნდა მოითმინოს, თორემ წინააღმდეგობის გაწევისათვის სასჯელს ვერ ასცდება; ამიტომ, რომ — ამბობს კანონმდებელი — „უფროსობის პატივი არ დაუცს“-ო. (მუხლი 56).

ამ მხრივ, ბატონ-ყმურ საზოგადოებაში უმაღლესის წინაშე უმცროსი უფლება აყრილი ყმა არის, ხოლო თავის უმაღლესთან — სრულუფლებიანი ბატონი. დაჩაგვრა და მოთმინება, თავნებობა და მორჩილება აქ ერთი მეორეს მისდევს, ერთმანეთზე გადაბმულია და ქმნის იმ ჯაჭვს თავალებული თავხედობისა და მონური ქედმოხრილობისა, რომელიც ასე ახასიათებს ბატონყმურ საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და მორალს; ეახტანგის სამართალში, ეს ფეოდალური კონცეპტია ზნეობასა და ღირსებაზე იურიდიულ ნორმად, სავალდებულო კანონად არის აღიარებული. მოკლედ და მოკრით, თვით კანონმდებელს ასე აქვს თქმული:

„აწ შემოკლებით ეს მოგახსენოთ. სისხლი ყოველფერზე ზეით დაგვიწერია, სამლოცა და საეროცა. სატანჯველითა და უპატიურად სიკვდილისა ყველა სწერია და ისე ქნან. მაგრამ თუ უმცროსს უფროსისთვის უქნია, ის უფრო მძიმეა; და თუ უფროსს უმცროსისთვის უქნია ის უფრო მსუბუქია და თუ სწორს — სწორისთვის უქნია, ის სწორია; არც აიწევს და არც დაიწევს“-ო. (მუხლი 69)/ ბატონყმური საზოგადოების მორალი აქ სრული სისწორით და პირუთვნელობით არის დასურათებული. სოციალური უფროს-უმცროსობა ფეოდალური საზოგადოების სამართლის მთავარი, არსებითი ფუძეა და თვისება.

დაბალი წოდება და კანონმდებლობა

უფლებრივი და მორალური უპირატესობანი, უფროს-უმცროსობის პრინციპის მიხედვით განაწილებული, რაზედაც წინა თავში გვქონდა საუბარი, ეხება პირველ ყოვლისა მაღალ საზოგადოებას, კეთილშობილთა გვარეულობას, თავისუფალ წოდებას და გულისხმობს ყველა იმ „საქმეს“, „შუღლსა და სიკვდილს, თუ რაც ფერის მიზეზს“, რომელსაც ამ ზედა წრეების წევრთა შორის აქვს ადგილი. ან ყოველ შემთხვევაში, როცა მისი ჩამდენი ამ თავისუფალ ზედა ფენებს ეკუთვნის.

მაგრამ თუ ამ ფარგალს გავცილდებით და იმ წრესთან მივალთ, რომელსაც ქვედა ფენა, ანუ გლეხობა ეწოდება და რომელიც არა თავისუფალ, ანუ ყმურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, მთელი სოციალური პერსპექტივა სულ სხვა სახით და ფორმით წარმოგვიდგება. თუმცა გლეხობა საზოგადოების ერთ-ერთ ფენად არის მიღებული, რასაკვირველია, უმდაბლეს ფენად, მაგრამ იგი თავის უფლებებით და მოვალეობებით მარტო უფროს-უმცროსობის პრინციპით არ არის განსხვავებული ყველა მასზე მაღლა მდგომ თავისუფალი ფენებისაგან. ამ მიჯნაზე მდგომარეობა და ურთიერთობა ძირითადად, არსებითად იცვლება. უფროს-უმცროსობის საზომი აქ ისეთ ნახტომს აკეთებს, ისეთ თავისებურ, განსხვავებულ სახეს იჩენს, რომ ყველასათვის აშკარა დასანახი ხდება ის გარდაუვალი უფსკრული, რომელიც ამ უმდაბლეს ფენასა და ზედა ფენებს შორის არის გათხრილი. აქ, ამათ შორის სამართლით ისეთი საზღვარია დადებული, ისეთი დემარკაციული ხაზია გავლებული, რომ შეუძლებელია იქით და აქეთ მდგომი ფენები ორ განსხვავებულ სამყაროდ, ყოველ შემთხვევაში, ერთმანეთზე დიდად დაპირისპირებულ და დაშორებულ კლასებად არ იქნენ მიჩნეული.

პირველ ყოვლისა, მთელი „სამართლის წიგნი“ ისე არის დაწერილი, რომ იგი გულისხმობს მხოლოდ ზედა წოდებათა „საქმეებს“, მათ ინტერესებს, მათ დავას, მათ ურთიერთობას. გლეხობას ეხება იგი მხოლოდ როგორც ობიექტს ზედა წოდებათა ურთიერ-

თობაში, მათ ყოფაცხოვრებაში, ისე როგორც მამულს, მიწას, ტყეს და სხვა ქონებას; განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ ეს ქონება ცოცხალ ადამიანებს წარმოადგენს, სჯულით ქრისტიანებს (დიდზე დიდი უმრავლესობა მაინც) და გვარ-ტომობით ქართველებს...

ქონებასთან გლეხის გათანაწოლების დამამტკიცებელ საბუთების მთელი რიგი შეგვეძლო მოგვეტანა; მაგრამ აქ დავეკაყოფილეთ მხოლოდ ერთით —

მუხლი 24 ვახტანგის სამართლის ამბობს: როცა დიდ გვარი-შვილებში სისხლი ჩამოვარდება, მეფემ ერთმანეთზე არ უნდა მიუშვასო, რომ „რბევა არ დაიწყონ, და გლეხი და მამული არ მოეთხაროს“-ო, ესე იგი: გლეხს რომ უბედურება ატყდება თავს, ამაზე კი არა ნაღვლობს კანონი, არამედ იმაზე, რომ ამით ბატონი ზარალდება. ასეთივე ხასიათისა ყველა მუხლი ყმისაგან სხვა ბატონთან ან წასვლის, ან გაქცევის შესახებ. ყოველი ასეთი მოქმედება განხილულია იმ თვალსაზრისით, თუ რა ზარალი მოაქვს მას ბატონისათვის, ან რა უფლება ილახება ბატონისა.

ამრიგად, გლეხი ობიექტი არის ბატონის უფლებისა და არა სუბიექტი, რომელსაც თავის თავად რაიმე უფლება მოეპოვებოდა. ასეთია საერთო ხასიათი ვახტანგის სამართლის, მისი ძირითადი ტენდენცია. გლეხს თუ იხსენიებს, უმეტესად მხოლოდ იმისთვის, რომ მან, გლეხმა თავისი ვალდებულება, ანუ მოვალეობა შეასრულოს, ან შეუსრულებლობისათვის დაისაჯოს. ამ ძირითად თვისებას ემატება ისიც, რომ ერთი და იგივე მოქმედებისათვის, კარგია თუ ავი, გლეხი სულ სხვა პირობებშია ჩაყენებული, ვიდრე სხვა წოდების პირი. თუ ზედა წოდების პირთა შორის მომხდარ სისხლის, ან სხვა „ღვთის საწყენ საქმეს“ არჩევს მეფე-მსაჯული, გლეხკაცობის მთავარი მოსამართლე მისი უშუალო ბატონი ბრძანდება. ფეოდალი ამ მხრივ ადგილობრივ მთავრობას წარმოადგენს გლეხისათვის; ის არის მისი ადმინისტრაცია, პოლიცია, მოსამართლე; იგი არჩევს გლეხის დევას და საჩივარს; შეუძლია მისთვის განაჩენის გამოტანა და სასჯელის ასრულებაში მოყვანა. არსებობს მხოლოდ ერთი შეზღუდვა: თუ საქმე ისეთი ხასიათისა არის, რომ გლეხს სასჯელად დასაპატიმრობა, ან სიკვდილი მოეწიოს, ასეთი განაჩენის ასრულება მებატონის ხელისუფლებას ალემატება. ასეთ საქმეზე მეფის დასტური უნდა გამოითხოვოს, მას დამამტკიცებინოს მებატონემ.

სიკვდილის და დასახიჩრების უფლება მხოლოდ მეფეს და მთავარს ჰქონდა საქართველოში, რაც ქართული სამართლის ერთგვარ თავისებურებას წარმოადგენს. ჩვენში მხოლოდ სასულიერო ხელისუფლება სარგებლობდა საერო ბატონზე მეტი უფლებით და თვითონ ასამართლებდა და სჯიდა საეკლესიო ყმებს ისე, როგორც ეკლესიის მსახურთ.

სასჯელის მხრივაც გლეხს და ზევითა ფენების წევრს ერთი და იგივე „საქმისათვის“ თანასწორი საზომი არა ჰქონდა მიყენებული. უფროს-უმცროსობის წესი, როგორც უკვე ვნახეთ, საყოველთაო არის, მაგრამ გლეხისათვის აქაც განსაკუთრებული მდგომარეობაა ნექმნილი. თუ გლეხი გლეხის წინააღმდეგ სჩადის რაიმე დანაშაულს, ის სწორთა შორისი დანაშაულია და ნორმალური; მას ნორმალური სასჯელი მოჰყვება. მაგრამ რომ გლეხის ხელი შეეხოს უფრო მაღალი წოდების პირს, რომ გლეხმა დააშავოს, ან მოკლას, ეთქვათ, ვინმე აზნაური, თავადი, მაშინ ძალაში შედის უფროს-უმცროსობის წესი, როგორც ერთ-ერთი დამამძიმებელი გლეხის დანაშაულისა, და მას ერთ-ნახევარი სისხლი გადახდება*).

რამდენიმედ ანალოგიური სასჯელი მოეღოს მხოლოდ „მთხრობელს“ ანუ ენის მიმტანს, რომელიც სამართლის გამოცდისაგან გამტყუნებული გამოვა და ყალბის მთხრობლად, მატყუარად იქნება გამოცხადებული; ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ მოკვლა, ან დაჭრა დააბრალა ვინმე კეთილშობილს და ხრამალმა გამტყუნების განაჩენი გამოუტანა; ამ შემთხვევაშიაც მთხრობელს მთელი სისხლი გადახდება და არა ერთ-ნახევარი, როგორც ეს გლეხისთვისაა გაჩენილი.

*) მუხლი 75 ვახტანგის სამართლისა გლეხთან ერთად იხსენიებს აზნაურსაც და მასაც ერთ-ნახევარ სისხლის გადახდას უწესებს მასზე უფროსის დაშავებისათვის, თუ მოკვლისათვის. ჩვენ ეს არა ნორმალურად გვეჩვენება. განსაკუთრებით იმიტომ, რომ აზნაურსა და გლეხს შუა არის კიდევ ერთი ფენა — მსახურთა, რომელიც ამ დამძიმებული სასჯელისაგან თითქმის თავისუფალი სჩანს. ეს კი ამ უკანასკნელს პრივილეგიურ მდგომარეობაში აყენებს, რაც ფეოდალური საზოგადოებისათვის არა-ჩვეულებრივად უნდა ჩაითვალოს. ეს საკითხი ცალკე განხილვასა და გარკვევას მოითხოვს.

გამტყუნებული მთხრობელის ცოლწეილი მხოლოდ მაშინ მიეცემა ხელში დასმენილს, თუ სისხლის ფასის გადახდა ვერ შესძლო მთხრობელმა.

აქედან თქვენ დაინახავთ, რომ გლეხის ტოლად თვით უღირსო ადამიანად, მამუზლარად მიჩნეულიც კი არ აგებს პასუხს. ხოლო ვახტანგის სამართლის შეფასებით „მთხრობლობა საქმით ხომ მართლაც ცოდვა არის და ტყუილის (მთხრობლობა) მესისხლეობა არის“ (იხილეთ მღვლი 236). ეს ნიშნავს, რომ მთხრობელი, ენის მიმტანი მაშინაც ზნეობრივად დამდაბლებული ადამიანია, როცა მართალ ამბავს მიუმთხრობლებს, მტრობას გააჩაღებს, ხოლო ტყუილის მთხრობელი, შფოთის, ბოროტების მთესველი არის. და აი, ამ უღირს პირთანაც შედარებით გლეხს უფრო სსსტიკი და უღმრთოელი სსსჯელი მოეღოს. ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ის გლეხია, კეთილშობილთა წოდების გარეშე. მათ ქვეით მდგომი და რალაც სხვა სამყაროს შვილი, უუფლებო, აბუჩად აგდებული.

მორალური გათიშვა და გაყოფა წოდებათა შორის აქ უმაღლეს წერტილზეა მისული. მთლიანად აღებულ კეთილშობილთა საზოგადოების და გლეხობის შორის აქ მორალური გარდაუვალი ორმო არის გათხრილი საქმით, კანონით; წოდებრივი ურთიერთობა აქ სცილდება უფროს-უმცროსობის საზღვარს და იძლევა ისეთი ორი მოპირდაპირე ბანაკის სურათს, რომელთა შორის ერთი მორალური ატესტაციით და იურიდიული უფლებებით არის შემოსილი, მეორე მხარე კი უუფლებობასთან ერთად, თვით ბოროტ და აუციან პიროვნებაზე დაბლაა დაყენებული.

ამ კლასობრივზე უფრო ძლიერ განხეთქილებას განსაკუთრებით უსვამს ხაზს კიდევ ერთი გარემოება. აქ შემოდის კანონმდებლობაში ახალი შეხედულება, ანუ იურიდიული ცნება იმ მოქმედებაზე, რომელსაც ჩვენ კრიმინალურს ვუწოდებთ.

ვახტანგის სამართალი ტერმინ „დანაშაულობას“ არ ხმარობს. სისხლის სამართლის საქმეებს ეწოდება „შუღლი“, „სისხლის საქმე“, „ღმრთის საწყენი საქმე“ და სხვა. განსაკუთრებით, როცა საქმე მაღალ წოდებას ეხება. მათ შორის მხოლოდ შურის ძიებას, ანგარიშის გასწორებას აქვს ადგილი. „დანაშაულის“ ჩადენა მიეწერება მხოლოდ გლეხს; მის ავ მოქმედებას ეწოდება „დანაშაული“ და იგი ისჯება, როგორც დამნაშავე. — რით გამოიხატება

ეს დანაშაულებრივი მოქმედება, ამაზე, სამწუხაროდ, კანონმდებელს არაფერი აქვს ნათქვამი. ვხვდებით მხოლოდ ასეთ გამოთქმას: „თუ კაცმა თავისი ყმა ან მოკლას ან გაახეიბროს, თუ დანაშაულზე უქნია, მით ბატონისაგან და კათალიკოზისაგან საწყენი არის, ამიტომ... რომე თავისის ყმის სიკვდილი არავის ხელეწიფების. რომელიც მავგვარი სასიკვდილო და ან გასახეიბრებელი დანაშაული ქონდეს, ხელმწიფეს მოახსენოს და მისის დასტურით უყონ“-ო. (მუხლი 95). აქ ბატონის უსამართლო მოქმედების აღნუსხვის დროს, სხვათა შორის. არის მოხსენებული ყმის (გლეხი) დანაშაულობა. აქედან ვტყობილობთ, რომ ყმის ცხოვრებაში ყოფილა ისეთი ქმედობა, რომელსაც „დანაშაული“ ეწოდება და რომლისთვისაც მას სიკვდილი, ან დასახიჩრება მოეწიას.

აღსანიშნავია, რომ ამ ერთი მუხლის გარდა, არსად ვახტანგის სამართლის წიგნში სიკვდილით დასჯა არ არის სახელდებით მოხსენებული არც ერთი წოდების პირისათვის. ვხვდებით მხოლოდ ასეთ სანქციას: „ყველაფრის ღირსია“-ო, რაც, შეიძლება, საკვდილის განაჩენსაც გულისხმობდეს. დასახიჩრებით დასჯას კი ვხვდებით, როგორც გლეხის, ისე მაღალი წრის წევრთათვის. მაგალითად: მაღალი წოდების პირს. რომელიც მეფის ჯარიდან მტრის ბანაკში გადავიდა, ამ მოღალატური საქციელისათვის ფეხის მოჭრა აქვს გაჩენილი, თუ მეფემ არ აპატივა; გლეხის შესახებ კი კანონი ამბობს: „თუ ყმამ ბატონს გაჯავრებით ან ჯოხი კრას, ან ხელით სცემოს, ხელი მოეკვეთოს, ან იმ კაცის ხელის ფასი წაერთვას“-ო. (მუხლი 259). როგორც აქედან დაინახეთ, გლეხისაგან შეგინებას და თავადის მოღალატურ საქციელს, გამცემლობას, მტრის ბანაკში გადასვლას, დაახლოვებით ერთნაირი სანქცია აქვს გაჩენილი. ხოლო ამ ორი აქტის ანტისაზოგადოებრივი, კრიმინალური ხასიათის ერთმანეთთან შედარებაც კი შეუძლებელია, გინდ იურიდიული. გინდ მორალური. გინდ საზოგადოებრივი თვალსაზრისით, იმდენად მეორე პირველზე დაშორებულია ბოროტი განზრახვით და საზიანო შედეგებით.

თავდაცვის და თავდასხმის საკითხზეც ჩვენ ვნახეთ, უთანასწორობა წოდებათა შორის; მაგრამ გლეხი ამ თავდაცვის წესისაგანაც გამორიცხულია. ჩვენ კი ვიცით, რომ მიმხრობი თუ მოკლა და მხვდურმა, მისი სისხლი არავის მოეთხოვების, „მაგრამ ბატონი რომ

თავის ყმას მიუხდეს ამისი არ დაგვიწერია“-ო, — აცხადებს ვახტანგი. ყმამ ბატონის ყოველი რისხვა, თავდასხმა, დარბევა, აწიოკება ღა ყოველივე სისასტიკე უნდა ყმური მორჩილებით აიტანოს. ბატონის ძალადობა ყმის მიმართ, ამრიგად, უფლებრივად დაცულია, კანონიერ საქციელად მიჩნეულია და არავითარი საერთო წესი ამ მდგომარეობას არ ცვლის. ბატონის წინააღმდეგ ყმა თავს ვერ დაიცავს. თუნდაც თავდასხმა აშკარად უსამართლო იყოს.

ასევე უფროს-უმცროსობის წესით, უმცროსმა უფროსისაგან ხრმლის ერთი შემოქნევა უნდა დაითმინოს და მხოლოდ მეორე შემოქნევაზე შეუძლია თავდაცვის წესით თვითონაც იარაღს მიმართოს; მაგრამ ესეც იმ შემთხვევაში, თუ უმცროსი „ყმა არ იყო მისი“ ბატონი მხოლოდ სხვის ყმას ვერ მიუხდება, სხვა ბატონის უფლების სფეროში ვერ შეიჭრება. ამ „სხვის“ ყმაზე თავდასხმა იმ „სხვა“ ბატონს ეკუთვნის და მას ამაში ვერავინ შეეცილება. აქაც ბატონის უფლებას იცავს კანონი და არა ყმისას. გლეხთა წოდება ყველგან და ყველაფერში გამოყოფილია; კეთილშობილთა საზოგადოების სამართლის წესებით სარგებლობა მას არ ეკუთვნის, მასზე არ ვრცელდება.

ამ უუფლებობასთან შედარებით უმნიშვნელოა, მაგრამ მაინც აღუნიშნავად ვერ დავტოვებთ იმას, რომ კანონმდებელს გლეხის განსხვავებულ უფრო ცუდ მდგომარეობაში ჩაყენება არ ავიწყდება მაშინაც კი, როცა საკითხი არც ღირსებას ეხება, არც ბატონის წინაშე მოვალეობას; არამედ როცა გლეხი თვით ხდება მსხვერპლი დანაშაულებრივი მოქმედებისა. მაგალითად: ვაჭურღვა: ქურდობისათვის სასჯელად დანიშნულია ქურდისაგან მოპარულის ერთი შვილად გადახდა, ესე იგი: ერთი ცხენის მოპარვისათვის შვიდი ცხენის ფასის გადახდა ცხენის პატრონისათვის, მაგრამ თუ ვაჭურღლი გლეხია, ქურდს შვიდკეცი გამოერთმევა, მაგრამ აქედან მხოლოდ ორკეცი მიეცემა გლეხს, დანარჩენ ხუთეულს კი სახელმწიფო ისაკუთრებს.

ამრიგად, თქვენ ხედავთ, რომ გლეხი დამცირებულია და დაჩაგრული მაშინაც როცა დამნაშავეა და მაშინაც, როცა იგი დაშავებულია. აი, ამით მოსჩანს ნათლად კლასობრივი ხასიათი ვახტანგის სამართლისა.

კერძო-უფლებრივი საწყისი ვახტანგის სამართალში

ა. კერძოუფლებრივობა, როგორც იურიდიული საფუძველი

ჩვენ განვიხილეთ ვახტანგის სამართლის იდეოლოგიური და სოციალური პრინციპული შეხედულებანი. ვნახეთ, რომ იდეოლოგიურად ეს სამართალი სარწმუნოებრივ მსოფლმხედველობას ემყარება; ისიც აღვნიშნეთ, რომ ქრისტიანულ მოძღვრებასთან ერთად საკმაოდ მოიპოვება მასში წარმართული რწმენის ნაშთები.

სოციალურ სფეროშიაც ჩვენ ვნახეთ, რომ სამართალი გაუღენთილია ფეოდალურ-იერარქიული მორალით და მკაფიოდ გამოხატული კლასობრივი ხასიათის ბატონყმური ურთიერთობით. ამით მოცემულია საერთო ფონი, სოციალური და იდეური გარემო, რომელშიაც წარმოიშვა და ხორცი შეისხა ვახტანგის სამართლის წიგნმა. ახლა უნდა განვიხილოთ მისი იურიდიული საფუძვლები, მისი იურიდიული განვითარების დონე და თან ვეცადოთ გამოვარკვიოთ ამ განვითარების მომენტები და ხასიათი.

იურიდიული საფუძველი, რომელზედაც ეყრდნობა ქართული სამართალი — ეს არის კერძოუფლებრივი პრინციპი. კერძოუფლებრივობა დამახასიათებელია მთელი კანონმდებლობისა, სისხლის სამართლისა, ისე როგორც სამოქალაქოსი.

თანამედროვე იურიდიული მეცნიერება უფლებათა ორ დარგს შეიცავს: ერთია საზოგადოებრივი, ანუ საჯარო უფლება; მეორე — კერძო. საჯარო უფლება ეხება სისხლის საქმეებს, დანაშაულებრივ მოქმედებათა დევნას, გასამართლებას და დასჯას. კერძო ეწოდება სამოქალაქო ინტერესების დაცვას. ზიანის და ზარალის ანაზღაურებას, ნივთიერ ურთიერთობათა განსაზღვრას. პირველი იცავს საზოგადოებრივ მშვიდობიანობას, ადამიანის პიროვნებას, მის სიცოცხლეს; მეორე აწესრიგებს ადამიანთა ქონებრივ ურთიერთობას, ქონების შეძენის, შენახვის და მოხმარების წესებს.

პირველი რიგის საქმეები, ზაერთო წესით, შეადგენს სახელმწიფოს კომპეტენციას, მის უფლებას და მოვალეობას; იგი თვალყურს ადევნებს მათ შესრულებას, სდევნის და სჯის მის დამრღვევთ, თა-

ვის სპეციალურად ამ მიზნით შექმნილი ორგანოების საშუალებით. მეორე — სამოქალაქო საქმეებში კანონმდებლობის გარდა, იგი უშუალოდ არ ერევა და არბიტრის როლში გამოდის. თვით საქმის დაწყება, დევნა, გადაწყვეტილების მოპოვება დამოკიდებულია კერძო, დაინტერესებულ მხარეთა ინიციატივაზე, მათ საჩივარსა და პასუხზე; სწორედ ამიტომ პირველს ეწოდება საჯარო უფლება, მეორეს კი — კერძო.

ვახტანგის სამართალი ამ ორ ძირითად დარგს ერთმანეთისაგან არჩევს, მათ არსებობას სცნობს. ამ მხრივ იგი თანამედროვე უფლებრივ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. სრულიად უსაფუძვლოა ბ. ჩუბინოვის, ვახტანგის სამართლის წიგნის პირველი გამომცემლის შენიშვნა, თითქოს ეკონომიური საკითხები მხოლოდ გაკვირვით იყოს ამ სამართალში აქა-იქ გაბნეული. პირიქით, ამ სამოქალაქო საქმეების მოწესრიგების, როგორც ნიეთიერის, ისე ვალდებულებითი ხასიათისას, არა ნაკლები ადგილი უჭირავს, ვიდრე სისხლის საქმეებს. მაგრამ ამით თავდება მსგავსება ვახტანგის და თანამედროვე სამართლის შორის. თვით მიდგომა სისხლის სამართლის და სამოქალაქო საქმეებისადმი ვახტანგის კანონმდებლობაში არსებითად განსხვავდება თანამედროვე იურიდიული პრაქტიკისა და პრინციპებისაგან.

ვახტანგის სამართალი, როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, ერთიანად კერძო-უფლებრივ პრინციპზეა აგებული. სისხლის საქმეებიც ისე, როგორც სამოქალაქო ერთნაირად წარმოდგენილი აქვს კანონმდებელს კერძო საქმეთ, კერძო ინტერესების შებლაღვადა. თუ ასრულებად ამის მიხედვით მათი განხილვა, განსჯა, ერთიანად კერძო ინიციატივის, ღინდ დაზარალებული პირის თაოსნობაზე, საჩივარზეა დამოკიდებული. სისხლის სამართლის საქმე ისე, როგორც სამოქალაქო, ერთნაირად, თანასწორად იწვევს საზოგადოებრივ და სახელმწიფო დაინტერესებას და ჩარევას, თუ ჩაურევლობას. სახელმწიფო თავისი წარმომადგენლის, მეფის სახით, სადაც საჭიროდ დაინახავს, როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო საქმეებშიც ერევა თავის პრივილეგიების და ინტერესების დასაცავად, ისე როგორც კერძო პირი.

ბ. კერძოუფლებრივობა სისხლის საქმეში

განსაკუთრებული კერძოუფლებრივი პოზიციიდან წარმოსდგება თავისებური შეხედულება თვით დანაშაულებრივ აქტზე და მისი გასამართლების წესებსა და შედეგებზე.

კერძოუფლებრივი პრინციპის მიხედვით, სისხლის საქმე, ესე იგი: ადამიანის სიცოცხლის მოსპობა, ან სხეულის დაზიანება, ისე როგორც ქვრდობა, ყაჩაღობა, და სხვა, განხილულია ძირითადად არა როგორც საზოგადოებრივი წესრიგის ან პიროვნების უფლებათა შელახვა, არამედ როგორც „ცოდვა ღვთის წინაშე“.

ძველი ქართული სამართლის ძეგლები, როგორცაა ბექა და აღბუღას სამართალი, ასეთ შეხედულებას საეხედოთ იზიარებენ. მათ სამართალს სახელიც ასეთი აქვს: „სამართალი კაცთა შეცოდებისა“. ყოველი კრიმინალური მოქმედება არის ამ სამართლის მიხედვით — პირველ ყოვლისა „შეცოდება“, ცოდვა, ე. ი. იმ ზნეობრივ კანონების დარღვევა, რომელიც ქრისტეს სჯულით არის მოცემული. ამასვე ეხვდებით უფრო ძველ, მაგრამ კურაპალატის კანონმდებლობაშიაც. ეს არის ყველაზე ადრინდელი იურიდიული შემეცნება კრიმინალური აქტისა, და იგი, თავის თავად ნათლად სჩანს, მიღებულია საეკლესიო კანონებიდან.

თვით ვახტანგის სამართალი ამ ტერმინებს „შეცოდება“-ს, „ცოდვა“-ს აღარ ხმარობს. მართალია, ამ ცნების ელემენტები მის განმარტებაშიაც მოიპოვება; იგი სწერს: „ღვთის საწყენი საქმე არ მოხდეს“-ო. (მუხლი 24). ამით იგულისხმება მკვლელობა, დაქრა და სხე. ასეთივე „ღვთის საწყენია“ გადამეტებული სარგებლის აღება გასესხებული თანხიდან, ან სურსათ-სანოვავიდანო. მაგრამ ვახტანგის სამართალი ამ განმარტებებით არ კმაყოფილდება. უკეთ რომ ვთქვათ, მისთვის ეს განმარტება „ღვთის საწყენი საქმე“ უფრო ძველი აზროვნების ნაშთია. ზოლო უფრო თანადროული და უფრო სწორი სულ სხვა არის; და ის ცდილობს საერო განმარტება მისცეს კრიმინალურ მოქმედებას, როგორცაა: სისხლის საქმე, შუღლი და მტრობა, მიზეზი შფოთისა, საზოგადოებრივი ცხოვრების არეუ-დარევისა და სხვა. ამით ასეთ აქტს ეძლევა საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, საზოგადოებრივი შეფასება და დახასიათება.

აღსანიშნავია ისიც, რომ არის სამართლის დარღვევის ისეთი

აქტები, რომელიც თვით თავის თავად აღარებს საზოგადოებრივ ხასიათს; როგორც მაგალითად: ომში ღალატი, გამცემლობა და სხვა. კანონმდებელს ასეთი მოქმედებანი კონკრეტულად აქვს აღნიშნული, და მათი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის შეგნებაც საკმაოდ მკაფიოდ აქვს გამოხატული. ზოგიერთი მათგანის თვით ფორმულირებაში პირდაპირ აღიარებულია მათი საზოგადოებრივი ხასიათი; აი, მაგალითად: მუხლი 222 ამბობს: „ვინც კაცმა ქვეყანას და ქრისტეს რჯულს უორგულოს, კიდევ ხედვიდეს, იმით რჯული წახდებოდეს, იმას მიყვეს“ და სხვა, ისეთი ბოროტება არის, რომელიც უნდა დასჯილ იქნეს. აქედან აშკარაა, რომ კანონმდებელმა იცის ისეთი მოქმედებანი, რომელნიც საზოგადოებრივ ინტერესთა დარღვევას წარმოადგენენ, მაგრამ ეს შეხედულება ზოგიერთ კრიმინალურ მოქმედებაზე არ არის განსაზოგადოებული. აქ საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს თვით კრიმინალურ აქტს თავის არსებაში და მისი კერძო პირის ინტერესად, ან ორი პიროვნების დავად მიღება შეუძლებელია და კანონმდებელი ამაოდ ცდილობს მისი ჩამდენი ღვთისა და ბატონის მესისხლედ გამოიყვანოს; სჩანს, კანონმდებელს აზროვნება კიდევ არ მისულა იმ შეგნებამდე, რომ ეს წმინდა საზოგადოებრივი ხასიათის აქტია, საზოგადოების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებრივი საქციელია — დღევანდელი იურიდიული შემეტყნების მიხედვით — რაც საზოგადოებისაგან ან სახელმწიფო ორგანოებისაგან უნდა იდევნებოდეს და ისჯებოდეს; მაგრამ ვახტანგის კანონით იგი სამართლის საგნად შეიძლება გახდეს მხოლოდ კერძო პირის, ოჯახის, თემის და სხვ. ინიციატივითა და მოთხოვნით. ლოლიკა საზოგადოებრივობისა დაბმულია და შებოროკილი იმ ძველთა-ძველთაგან ნაანდერძევი ჩვეულებით, როცა სახელმწიფო ასეთ საქმეებში სრულიად არ ერეოდა და კერძო პირები, გვარი, ოჯახი თვით აწესრეგებდნენ და წყვეტდნენ ყოველგვარ კრიმინალურ აქტს, მათ შორის მომხდარს: ან თვითონ უსწორებდნენ ანგარიშს მოპირდაპირეს, ან ურიკდებოდნენ ამა თუ იმ პირობით და ანაზღაურებით.

ვახტანგის კანონმდებლობას, როგორც წინ იყო აღნიშნული, საერთოდ განყენებული ცნებები, ან დამუშავებული დებულებები არ მოეპოვება. მასში ყოველი მუხლი კონკრეტული სახით არის წარმოდგენილი; ხშირად ერთ და იმავე საგანზე ქველი და ახალი საკანონმდებლო ტერმინები ერთი მეორეს ცვლის, ან შერეული გვხვდ-

ბა. ამიტომ ძალიან დიდი დაკვირვებითა და სიფრთხილით თუ შეიძლება რაიმე საერთო თეორიული დასკვნების გამოტანა

აქ აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ ძველ ქრისტიანულ მორალურ შემეცნებასთან ერთად ვახტანგის კანონმდებლობას აქვს მიღებული საერთო მორალური მოსაზრებების გარეშე, ესა თუ ის სახელი და განმარტება კრიმინალური აქტისა და ამ მხრივ რამდენიმედ უახლოვდება თანამედროვე წარმოდგენას სამართალზე. ყველა ამის შედეგად ჩვენ გვაქვს იურიდიულ ლოლიკას მოკლებული, მაგრამ ცხოვრების პირობებთან შეგუებული პრაქტიკა კრიმინალური აქტისადმი კერძოუფლებრივი თვალსაზრისით მიდგომისა.

ბ. კერძოუფლებრივობა და დანაშაული

ვახტანგის სამართალში ერთგან პირდაპირ არის ნახმარი ტერმინი: დანაშაულობა; ესაა მუხლი 95. მაგრამ იგი ეხება გლეხის მოქმედებას, ესე იგი: იმ ფენას, რომლის ყოველი წინააღმდეგობა საფრთხეს უქმნიდა მთელი ფეოდალური წყობილების საფუძველს, მის არსებობას და როგორც ასეთი დანაშაულად არის აღიარებული. მაგრამ ამ დანაშაულობის შესახებ ვახტანგის სამართალს აინტერესებს არა მისი ბუნება, არამედ მხოლოდ პროცესუალური მხარე, ესე იგი: ვის ეკუთვნის ამ დანაშაულობათა გამო განაჩენის გამოტანა და მისი აღსრულებაში მოყვანა: მეფეს, თუ უშუალო ბატონს; თვითონ დანაშაულობა თითქმის სახელმწიფოს არც კი ეხება, არამედ ეკითხება ბატონს, რომლის მამულში, თუ ყმათა შორის ეს დანაშაულებრივი აქტი მოხდა; თვითუფლმა ფეოდალმა თვითონ უნდა იზრუნოს თავისი სოციალური ფუძის გამაგრებაზე, ესე იგი: ფეოდალურ დამოკიდებულების შენარჩუნებასა და განმტკიცებაზე თავის სამფლობელოში. ამრიგად, ერთად ერთი შემთხვევა, როცა კრიმინალური აქტი ისეთ სწორ განმარტებას პოვლობს, როგორიც დღევანდელ იურიდიულ შემეცნებას აქვს შემუშავებული, კანონმდებელს მხოლოდ გაკვირვებით აქვს მოხსენებული; ეს ცნება „დანაშაული“ სრულიადაც არ არის მიყენებული იმ ბოროტმოქმედების აქტებისადმი, რომელნიც მაღალი წოდების წევრთა შორის ზდება და რომელნიც დაწვრილებით აქვს ვახტანგის სამართალს აღწერილი. ამიტომ იგი ჩება როგორც გამონაკლისი.

ეს არც გასაკვირველია, თუ გავიხსენებთ, რომ ვახტანგის სამართალი განკუთვნილია უმთავრესად მაღალი წოდებისთვის და ამ წოდებათა ფენებს შორის ურთიერთობის მოწესრიგებას ემსახურება. აქ კი კერძოუფლებრივი თვალსაზრისი, რომელიც ძალიან ეგუება ფეოდალურ-სოციალურ ვითარებას, დიდის ზედმიწევნით არის თავიდან ბოლომდე გატარებული.

კერძოუფლებრივობა იხატება პირველ ყოვლისა იმ მოვლენით, რომ ყოველგვარი სისხლის საქმე, თუ საზოგადოებრივად მავნებელი მოქმედება, ესე იგი: თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ: დანაშაულებრივი ქმედობა როგორც ადამიანის პიროვნების, ისე საზოგადოებრივი ინტერესების წინააღმდეგ მიმართული, ისჯება არა საზოგადოებრივი ინტერესების მიხედვით, არამედ კერძო, შეურაცხყოფილი, ან დაზარალებული პირის, ოჯახის, თემის, გვარის ინტერესების დასაკმაყოფილებლად. ამიტომ ყოველ სისხლის დანაშაულს გასამართლების პროცესში აუცილებლად ჰყავს ორი მხარე, ისე როგორც სამოქალაქო საჩივარს: მომჩივანე და მოპასუხე. ამ ორივე მხარის არსებობა არის მთავარი ღერძი მთელი პროცესისა. ეს საქმე ეხება მათ და მხოლოდ მათ, რომელთა შორის სისხლი ჩამოვარდა.

პიროვნების წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულის შემთხვევაში, როგორიცაა: შეურაცხყოფა, დაჭრა, მკვლელობა და სხვა, ორი მხარის არსებობა ადვილი გასაგებია. ასეთ საქმეში მხარეები დღესაც არიან. განსხვავება იმაშია, რომ დღეს ასეთ დანაშაულს სახელმწიფო, როგორც წესიერების დამცველი, თავის თავად სდევნის და სჯის დაზარალებული მხარის უკითხავად და უჩივლელადაც. დაზარალებული მხარე ამ პროცესში გამოდის, როგორც მესამე მხარე, რომელიც თავისი ზარალისა და ზიანის აღდგენას მოითხოვს, დამოუკიდებლად იმ სასჯელისა, რომელიც სამართლით ეკუთვნის დამნაშავეს სახელმწიფოსაგან.

ვახტანგ მეფის სამართლით კი ეს ანაზღაურება ზარალისა არის მთავარი საგანი სისხლის პროცესის და მხარეები გამოდიან როგორც მოპირდაპირენი და თუ მათ თავი დაკმაყოფილებულად იგრძნეს, საქმე გათავებულად ითვლება. სახელმწიფო თავის თავად ამ აქტის დევნას არ უკისრულობს. ამიტომ ეწოდება ამ პროცესს კერძო-უფლებრივი. ამ შემთხვევაში კანონმდებელი იმდენად გამსკეპალულია ამ კერძოუფლებრივობის პრინციპით, რომ იქაც, სადაც უდავოდ

თვით კანონისგან ესა თუ ის ქმედობა საზოგადოებრივ დანაშაულობად არის აღიარებული, როგორც „ქვეყნის წახდენა“, „რჯულის წახდენა“, ან ღალატი ომში, ან მტრის ზანაკში გადასვლა და სხვა; ეს, კერძოუფლებრივი თვალსაზრისით არის განხილული და რომელიმე პირი, ან პირები მისგან დაზარალებულად არის აღიარებული; და საზოგადოებრივი დანაშაულის ჩამდენი მისი მოსისხლეა და მისგან ეკუთვნის პასუხის მოთხოვნა. აი, ამის ჩამდენიმე ნიმუში. მუხლი 220 ამბობს: ხელმწიფეს რომ „ლაშქრიდან კაცი წაუვიდეს“ და მტერს მიუდგეს, თუ შემდეგ იგი ხელმწიფეს ხელში ჩაუვარდა, ზედღია აპატივოს, ზედღია სამართალში მისცეს. მეფე აქ არის მხარე: იმიტომ რომ ეს კაცი ხელმწიფის ლაშქრიდან წავიდა, ესე იგი: ხელმწიფეს გაექცა, იგი მხოლოდ მის წინაშეა დამნაშავე და არა იმ ქვეყნის წინაშე, რომელსაც ხელმწიფე განაგებს/ იმიტომ სახელმწიფო კანონი კი არ მოქმედებს აქ თავის თავად და არ იწვევს დამნაშავეის დასჯას, არამედ ხელმწიფის პირადი სურვილი/და მოსაზრება. თუ ხელმწიფემ პირადად ამა თუ იმ კონკრეტული მოღალატობის შესახებ არ გამოთქვა სურვილი მისი ჩამდენის სამართალში მიცემისა, ისე სასამართლო ვერ ამოქმედდება. მაგრამ რადგან უზენაესი მოსამართლე თვით მეფე არის, იმიტომ კანონში მოკლელაა მოქრილი: „თავად ხელმწიფის მოწყალებაზე ჰკიდია“-ო.

თუ ეს ვინმეს ბუნდოვანად მოეჩვენება, აი შემდეგი 222-ი მუხლი, სადაც არსებითად საზოგადოებრივი ხასიათის დანაშაულზეა ლაპარაკი... „ვინ კაცმა ქვეყანას და ქრისტეს რჯულს/უორგულოს“, ეს ხომ ანტისაზოგადოებრივი ბოროტი საქციელია და სამართალი ხომ თავის თავად უნდა ამოქმედდეს მის წინააღმდეგ, ეს ხომ ლოლიკურია და აუცილებელი; მაგრამ ვახტანგის სამართალი აქაც ეძებს მხარეს: მოსისხლეს, და პოეულობს კიდევ: ასეთი კაცი ღვთისა და ზატონის წარისავე მესისხლე იქნების-ო. და მას მათ უნდა მოსთხოვონ პასუხი: ღმერთმა ეკლესიის საშუალებით, ხოლო ბატონმა სამართალში მიცემით, როგორც თავისი მესისხლე.

ხოლო 221 მუხლი კიდევ უფრო საკვირველ ფორმულას იძლევა:

ციხე და ლაშქარი რომ გასცეს კაცმა, „იმის სისხლი არ გაიჩინება, იმისთვის რომე ბევრი სულის მესისხლე არის“-ო. ესეც მესისხლეა არა სახელმწიფოსი, ან საზოგადოების, ქვეყნის, არამედ იმ პირების, რომელთაც უღალატა და ამათ ეკუთვნის სამაგიეროს მო-

თხოვნა. თუმცა კანონი ზედებს, რომ ამ შემთხვევაში სისხლი არ გაიჩინებოს, მაგრამ მაინც მესისხლეს ეძებს.

აქედან სჩანს, რომ საზოგადოებრივ დამნაშავეის საზოგადოებრივი, ან სახელმწიფოებრივი განსჯა, დევნა, მისთვის უცნობია. და იგი იძულებულია ლოლიკას უღალატოს და საზოგადოებრივი დანაშაულის ჩამდენი მაინც კერძო პირის მესისხლედ გამოიყვანოს, მეფის, ციხისმცველების, თანამებრძოლების, თვით ღმერთის და ამნაირად კერძოუფლებრივი ურთიერთობის სფეროში მოაქციოს, — კერძოუფლებრივი სისტემა დაიცვას.

დ. სასჯელთა სისტემა და კერძოუფლებრივი საწყისი

ეს კერძოუფლებრივი თეორიული შეხედულება სისხლის საქმეზე თავის ბეჭედს ასევეს მთელ სასჯელთა სისტემასაც. მთავარი ადგილი სისხლის საქმეში ანაზღაურებას უჭირავს, რაც მოწმობს, რომ ამ კანონმდებლობის ძირები საგვარეულო ადამიანუფლებების და სამართლის წესებშია გამჯდარი.

თავდაპირველად, როცა საგვარეულო წყობილება იყო გაბატონებული, დანაშაულად ითვლებოდა გვარის შიგნით, გვარის წევრთა შორის მომხდარი შუღლი, თუ მკვლელობა, ან სხვა კრიმინალური აქტი, და გვარის უფროსი აწესებდა მის სასჯელს, ხშირად ძალიან სასტიკსაც; ხოლო თუ ასეთსავე აქტს გვართა შორის ჰქონდა ადგილი, მაშინ თვითველი გვარი თავის დაშავებულ თუ დამშავებელ წევრს ექმნაგებოდა და აქედან ჩნდებოდა შუღლი და სისხლი გვართა შორის. მთელი გვარი იყო თავისი წევრის, დამშავებელის მოქმედებაში პასუხისმგებელი, ან დაშავებულის მაგიერ შურის მძიებელი. აქედან წარმოსდგებოდა დაუსრულებელი ომები გვართა და თემთა შორის, ერთმანეთის ელეტა, აოხრება, აწიოკება.

რადგან მთელ სახელულობათა, გვართა და თემთა ასეთი ომიანობა ერთმანეთში, გამანადგურებელი იყო ორივე მხარისთვის, მათი მორიგება იყო ერთად ერთი გზა მშვიდობიანობის ჩამოგდებისა. ეს მორიგება კი შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ მიყენებული ზარალის ანაზღაურებით. პირველად ეს ხდებოდა შუაყაყუბის საშუალებით, რომელნიც მოპირდაპირე მხარეებს შუა ჩადგებოდნენ და მათ ერთმანეთთან შერიგებას შეეცდებოდნენ. შეთანხმება ეხებოდა

უმთავრესად იმ სასყიდელის რაოდენობას, რომელიც დაზარალებული მხარის სასარგებლოდ უნდა გაეღო დამზარელებელს; შეთანხმება იყო, ჩასაკვირველია, ნებაყოფლობითი და სავალდებულო ხასიათი ჰქონდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ორივე მხარე გულს შეეჯერებდა, ესე იგი: დაკმაყოფილებულად იგრძნობდა თავს.

ამ შუაგაყვანიდან განვითარდა შემდეგ შუაგაყვანის სასამართლო, ანუ „ბჭეების“ სისტემა“. ბჭე, რომელიც მე-11-ე საუკუნის ჰეგლებშია ცხვრებული. კიდევ არ არის ოფიციალურად სავალდებულო მოსამართლე, არამედ მხოლოდ მომრეგებელი. ბჭეებს, ან საზოგადოებრივი ორგანო, ან ორივე მხარე ირჩევდა, ზოგჯერ მათ დაჰატებოდა მთავარი ბჭეს, ანუ თავჯდომარეს თემი, გვარი, ან სახელმწიფო უნიშნავდა. და ეს ბჭე ორივე მხარისაგან არჩეულ ბჭეებთან ერთად არჩევდა სადავო საქმეს. მაგრამ მათი განაჩენი ზშირად არ იყო სავალდებულო მხარეებისათვის, თუ რომელიმე მათგანი მას თავისთვის მიუღებლად მიიჩნევდა. ასეთ პირობებში თვით ბჭეებსაც შეიძლებოდა მიდგომილობა დასწამებოდა და მხარეებს შორის ისევ აისხლისძიების და შურისგების ადათი შედიოდა ძალაში... იწყებოდა ისევ ერთმანეთზე თავდასხმა, მკვლელობა, აწიოკება და სხვა. ამიტომ ბჭეები, ან შუაგაყვანი ცდილობდნენ წინაწინვე ორივე მხარისათვის პირობა ჩამოერთმიათ, რომ ისინი მათ განაჩენს უცილოდ დაემორჩილებოდნენ, ხან წინასწარ განსაზღვრულ თანხას, ან ღირებულ ნივთებს, თუ საქონელს დაადებინებდნენ ბეთ, რომლის დაკარგვის შიშით მხარეები შუაგაყვანა, ანუ ბჭეთა განაჩენს უნდა დამორჩილებოდნენ. ამგვარი მორიგებაში ერეოდა და ღვთის სახელით მორიგებულ სასამართლოს განაჩენის მორჩილებას თხოულობდა სასულიერო წოდების წარმომადგენელი; ძველ დროში: ქურუმები, რომელნიც სამოსამართლო ფუნქციებსაც ასრულებდნენ; ქრისტიანობის დროს კი, ეკლესიის წარმომადგენლები.

ქრისტიანობამ, როგორც ვიცით, სისხლის საქმე დიდ შეცოდებად, „ღვთის საწყენ“ საქმედ გამოაცხადა და მონანიების საგნად აქცია, რისთვისაც საეკლესიო სასჯელს ადებდა ცოდვილს და საერო სასჯელსაც, ესე იგი: სისხლის ანაზღაურებასაც ავალდებულებდა. მაგრამ თუმცა ეკლესიამ სამართლის საკითხში თავისი თეორიები შესძინა საზოგადოებას, ძველი ადათების სავსებით განდევნა მაინც ვერ შესძლო და, პირიქით, იძულებული გახდა მათ შეგუებოდა. ამიტომ

სასჯელთა სისტემაში ეკლესიის გავლენა ძალიან მცირეა. პირიქით, თვით ეკლესია განიცდის საერო წესების გავლენას და აწარმოებს საერო სამართალს, სადაც და რამდენადაც გასამართლების უფლება მოეპოვება.

ვახტანგის სამართლის სასჯელთა სისტემა ამ პირველყოფილ მდგომარეობიდან ჩასახულ რუდიმენტალურ სასჯელთა რიგის განვითარებას, გაფართოებას, მოწესრიგებას ემსახურება; ამასთანავე, მათ აძლევს სავალდებულო ხასიათს ყველასათვის. მისი მოსამართლეც ამიტომ არ არის ზვე, ან მომრიგებელი შუამავალი, არამედ მეფის, თუ ბატონის დანიშნული ოფიციალური პირი, რომლის განაჩენი სახელმწიფოს მოჰყავს აღსრულებაში. ეს იმას ნიშნავს, რომ სისხლის ანაზღაურების წესი გახდა საგანი სახელმწიფო სამართლისა, და მაშასადამე. იჩენს სერიოზულ ტენდენციას, გახდეს სავალდებულო. ყოველ შემთხვევაში ის აღარ არის ძეგლებურად მხოლოდ და სავსებით მოდავე მხარეთა ნებაყოფლობაზე დამყარებული, და ამ ორი პრინციპის შორის ტრიალებს. ამას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ სისხლის ფასი, წინასწარ განსაზღვრულია მეფის სიგელებით, წყალობის წიგნით, რომელიც ნაბოძები აქვს მეფისაგან ამა თუ იმ გვარეულობას; და მოსამართლე ვალდებულია სისხლის ფასი ამის მიხედვით გაუჩინოს დაზარალებულს.

ვახტანგის სამართალი ზოგჯერ ამაზე შორსაც მიდის. იგი ყველა წოდების და წრის კაცს სათანადო სისხლის ფასის ანაზღაურებას უწესებს ფეოდალური იერარქიის ღირებულების სრული დაცვით. ხოლო ყველა წინანდელ წყალობის წიგნს და სიგელს, რომლითაც მანამდე უჩენდნენ ხოლმე სამართალს, გაუქმებულად აცხადებს. ყოველივე სიკედილისა, თუ დაშავების, დასახიჩრების და სხვ. ანაზღაურების წესები ისე დაწერილებით აქვს კანონმდებელს ჩამოთვლილი, რომ მოსამართლეს არაფერი სჭირდება, გარდა სათანადო მუხლის მოძებნისა და დაშავებულის სასარგებლოდ შესაფერი განაჩენის გამოცხადებისა. კონფლიქტი ამით საბოლოოდ ამოწურულად ითვლება.

სასჯელთა სისტემა ამით, რასაკვირველია, არ ამოიწურება. თუმცა უნდა ითქვას, სისხლის ფასი ძლიერ ფართოდ არის გამოყენებული; იგი მიღებულია ყოველგვარი ღირსების შემლახველი აქტისათვის, როგორცაა შეუტაცხყოფა, უპატივოდ მოპყრობა, მიხდომა, თავდასხმის ცდა და აგრეთვე საოჯახო უფლების სფეროშიაც, რო-

გორიცაა დანიშნული ქალის მიტოვება, ან დანიშნულის სხვაზე გათხოვება, ქალის მოტაცება, ცოლის წაგვრა, ოჯახის სიწმინდის შეურაცხყოფა უკანონო სქესობრივი კავშირით და სხვა. სისხლია გაჩენილი კაცის ტყვედ გაყიდვისათვის; ნივთიერი გადასახადი აძევს ქურდობას და სხვა. ერთი სიტყვით, სისხლის ანაზღაურება ფართოდ არის გამოყენებული დანაშაულებათა გამოსასყიდად. მაგრამ სხვა გვარის სასჯელსაც აქვს ადგილი დათმობილი.

უკვე საგვარეულო წყობილებამ იცოდა გვაროდან ან თემიდან განდევნა; სახელმწიფოსაც აქვს ასეთი ზომა მიღებული და ვახტანგის სამართალსაც. აზრის დანაშაული, რომლისთვის სისხლის ფასს გაჩენა შეუძლებელია თვით საქმის შინაგანი თვისების, ან მისი საზოგადოებრივი ხასიათისა გამო. მაგალითად: ძმამ თუ ძმა მოკლა, ან შეიღმა მამა, სისხლის გადამხდევინებელი არავენ არის. და ასეთი საქმეები ვახტანგს საეკლესიო სამართლისათვის აქვს მიკუთვნებული დასასჯელად, როგორც დიდი შეცოდება ღვთისა და საზოგადოების წინაშე.

საერთო წესით კი ყოველი მძიმე დანაშაულის გასამართლება და სასტიკი, დამასახიჩრებელი განაჩენის გამოტანა, თუ შესრულება მეფის უდავო და შეუვალ პრეროგატივას შეადგენდა საქართველოში. ამიტომ ვახტანგის სამართალში გვხვდება ასეთი მუქარა — „ყველაფერის ღირსია“, „თუ ჩვენს დროში მოხდა, ჩვენ ვიცით“ და სხვა.

ეს მუქარიანი ფორმულები ნებას აძლევს მეფეს თავისი რისხვა მოუღვინოს ბოროტმოქმედს გარემოებისა და მდგომარეობის მიხედვით; ხოლო რაც შეეხება მეფის შერისხევას, ამაზე სრულად გარკვეულ მოწმობას გვაძლევს ბატონიშვილი ვახუშტი თავისი ცნობილი წიგნის „საქართველოს გეოგრაფიის“ წინასიტყვაობაში: „მეფისაგან შერისხვა იყო ანუ სიკვდილი, ანუ გეგმა, ან პატიმრობა“-ო. (იხილეთ საქართველოს გეოგრაფია. მ. ჯანაშვილის გამოცემა. გვ. 3).

ამას გარდა ვახტანგის კანონმდებლობაში გვხვდება და ვახუშტისაც აქვს აღნიშნული ფიზიკური ხასიათის სასჯელები: დასახიჩრება, ხელის ან ფეხის მოჭრა, თვალების დათხრა და სხვა. ხოლო რომელი ამ სასჯელთაგანი ეკუთვნის ამა თუ იმ დამნაშავეს, ეს მეფის უფლებას შეადგენს. ასეთი სასჯელი, როგორც ვიცით, თვით ყმის მიმართაც მხოლოდ მეფის და კათოლიკოზის დასტურით შე-

იძლება ყოფილიყო შესრულებული. ამით აიხსნება სხვათა შორის ისიც, რომ სასჯელი კონკრეტულად არ არის ხშირად დასახელებული, არამედ ზოგადი ფრაზებითაა აღნიშნული. რაკი მოსამართლე თვით მეფეა, რომელსაც კანონმდებლობის უფლებაც აქვს მიკუთვნებული, ასეთი აღნიშვნის საჭიროება აღარ არის. მეფე, რასაკვირველია, ხელმძღვანელობდა მსჯავრის გამოტანისათვის მიღებული ადათ-ჩვეულებებით, წინაპართა მაგალითებით; მაგრამ შეეძლო თვითონაც შეექმნა პრეცედენტი, რაც შემდეგ, შეიძლება, მიღებულ წესად გადაქცეულიყო. ასეთი სასჯელები შეიძლება ძალიან ძველი ხანიდანაც მომდინარეობდნენ, მაგრამ ისეთისავე თვისებისა და მიზნობრივი დანიშნულების არიან, როგორც დღევანდელ სასჯელთა სისტემის სათანადო მუხლები. მათ მიზნად აქვთ ბოროტი აქტის ჩამდენის, ან გამოსწორება ფიზიკური თუ მორალური ზეგავლენის მოხდენით, ან მისი თავიდან მოშორება, რომ საზოგადოებას ხელახლა ვნება არ მიაყენოს.

აქ, როგორც ვხედავთ, ცხოვრების მოთხოვნილებათა გავლენით, იურიდიული აზროვნება კერძო უფლებრივ საწყისს სცილდება, თუმცა ნელის ნაბიჯით, ზიგზაგებით, მაგრამ მაინც იკვლევს გზას თანამედროვე სამოსამართლო, ანუ იურიდიული კონცეპციისაკენ. აქვე იწყება სახელმწიფოს როლი და მისი თანდათან გაძლიერება სამართლის საქმეში, რაზედაც შემდეგ თავში გვექნება საუბარი.

თავი მეხუთე

საზოგადოებრივი საწყისების გაძლიერება

ა. კერძოუფლებრივობიდან სახელმწიფოებრივ საწყისებისაკენ

კერძოუფლებრივი კონცეპცია სამართლის წარმოებისა თავის თავად მაჩვენებელია სახელმწიფოს როლის სისტემისა და სიმცირისა სამართლის გაჩენის საქმეში. სამოქალაქო საქმეებში, რომელნიც დღესაც კერძო-უფლებრივ ხასიათს ატარებენ, სახელმწიფოს როლი, მეტი რომ არა ვთქვათ, პასიურია. სამოქალაქო საჩივარი და სამართალი დღესაც მხოლოდ კერძო პირის ინიციატივით იწ-

ყება, მხოლოდ მხარეების წამოყენებულ საბუთებს ეყრდნობა და სახელმწიფოს არავითარი თავის მხრივ კორექტივი, არავითარი ინიციატივა საქმეში არა აქვს. იგი არის ნეიტრალი, თუმცა ხშირად ეს ნეიტრალობა სუსტისა და შეუძლოს წინააღმდეგ მოქმედებს, როცა მათ ძლიერ, გამოცდილ და მოხერხებულ მოპირდაპირესთან აქვს საქმე; ძველ კანონმდებლობაში, როცა ყველა სამოსამართლო საქმე, სისხლისა და სამოქალაქო, კერძო ხასიათისად ითვლებოდა, სახელმწიფოს როლი კიდევ უფრო შესუსტებული იყო და ხშირად გარეშე მაყურებელის მდგომარეობაში მიდიოდა. განსაკუთრებით ეს ემჩნეოდა იმ სისხლის საქმეს, რომელიც პირდაპირ და უშუალოდ არ ეხებოდა სახელმწიფოებრივი ორგანოების არსებობას და უზრუნველყოფას. ამიტომ სისხლის საქმეებში უნდა გავარჩიოთ ორი მოვლენა სხვა და სხვა ხასიათისა. ერთი, რომელიც კერძო პიროვნების, ან კერძო ქონების წინააღმდეგ იყო მიმართული; მეორე, რომელიც სახელმწიფო ორგანიზმს, ან ქონებას ეხებოდა. პირველი საქმის დევნა კერძო პირის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული, მეორე კი სახელმწიფოს წარმომადგენლის, მისი უმაღლესი მმართველის, მეფის სურვილზე. ისეთი დანაშაული, როგორიცაა ომში ლაღატი, სალაროს გატეხა, ჯარიდან გაქცევა, განდგომა და სხვა ამგვარი, ეხებოდა უშუალოდ მეფეს, როგორც სახელმწიფოს პატრონს, მპყრობელს და მფარველს. დანარჩენი სისხლის საქმეებში, როგორც ღირსების და პატივის შელახვა, თუ ფიზიკური დაშავება პიროვნებისა, საკითხი ეხებოდა თვით დაშავებულს და შეურაცხყოფილს. პირველ ყოფილ საგვარეულო-საზოგადოებაში ასეთი დანაშაულს, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, სდევნიდა თვით გვარი თავის შიგნით, ხოლო შურისძიების ადათი უძღვებოდა ანგარიშის გასწორებას, როცა ერთი გვარის წევრი მეტად გვარის წევრს დაუშავებდა რამეს. სახელმწიფო თითქმის სრულიად არ ერეოდა ამ საქმეებში.

ქართულ სახელმწიფოს ჯერ კიდევ სტრაბონის დროს ჰყავდა მეფესთან ერთად უმაღლესი მოსამართლე, რომელიც იმავე დროს ჯარის სახელაღი იყო. მოსამართლის როლი ჰქონდათ ქურუმებსაც, მაგრამ როგორი იყო მათი კომპეტენცია. ამის შესახებ საკმაო საბუთები არ მოგვეპოვება. მით უმეტეს არ ვიცით, რა როლს თამაშობდა იმ ხანაში სახელმწიფო სისხლის საქმეში და შურისძიების

საკითხში. ჩვენ აქ უნდა დავკმაყოფილდეთ იმ ზოგადი მოსაზრებებით, რომელიც ზოგიერთი მთიელი ტომის ადამ-ჩვეულებებიდან გამომდინარეობს.

ჩვენი მთიელი ტომები, რომელნიც საგვარეულო წყობილებიდან შორს არ არიან წასული, სისხლის საქმეში თვით უსწორდებიან ერთმანეთს: მოკვლისათვის მაგიერს უკლავენ, ხოლო დამნაშავეთ მკვლელთან ერთად მთელი მისი გვარი, ოჯახი. მთელი თემიც ითვლება. მორიგება და სამართალი ხერხდება შუაქაცების და მოძრიგებლების საშუალებით; თავისნობა თავქაცების, უფროსების, ან კარგი და პატივცემული მეზობლების, რომლებსაც ორივე აშლილ მხარესთან მიესვლება და ორივესთან სიტყვა გაუვათ, არის დასაწყისი მორიგებისა. სახელმწიფოს, ან უმაღლეს ხელისუფლებას არავინ არაფერს ეკითხება. მორიგება ხდება ორივე მხარის სრული შეთანხმების შედეგად; მოსაწუალე კი უმთავრესად სიტყვის მიმტან-მომტანია; უფლება მას არავითარი არ მოეპოვება. მისი გავლენა მის პირად ღირსებაზე და იმ პატივისცემაზე და მყარებული, რომელიც მას აქვს ორივე მხარეს წინაშე მოპოვებული. რამდენად დიდია ეს პატივისცემა და ავტორიტეტი შუამავალისა, იმდენად მეტად უვდებენ ყურს მის სიტყვას, უფრო ადვილად უჯერებენ, იმდენად მეტს უთმობენ მოპირდაპირენიც ერთმანეთს და ასე რიგდებიან. დაშავებული ხელს იღებს შურისძიებაზე, დამშავებელი იხდის ნივთიერ სანაზღაუროს. შემდგომისათვის ასეთი მოქმედება იქცევა ნიმუშად; გაჩენილი სისხლის ანაზღაურება ხდება საზომი ანალოგიური აქტის შეფასებაში. ასე და ამრიგად, მყარდება ის წესები სისხლის გამოსყიდვისა, რომელსაც ბოლოს და ბოლოს თვით სახელმწიფოც ადასტურებს, ამტკიცებს და რამდენიმეთ მაინც სავალდებულო ხასიათს აძლევს. ამ შუაქაცობის ანუ შუამავლობის გაფორმება იძლევა სამედიატორო, ანუ მოძრიგებელ სასამართლოს, ორივე მხარისაგან დასახელებულ პირების მოძრიგებლად და გადაწყვეტად მიღებას.

მოპირდაპირენი ამათ ანდობენ საქმის განხილვას, სისხლის ფასის განსაზღვრას, ზარალის ანაზღაურების დადგენას და სხვა. მაგრამ ბევრჯერ ასეთ შემთხვევაშიაც, როგორც სჩანს, მთიელ ტომებში შერჩენილი ჩვეულებებიდან, ასეთი სასამართლოს განაჩენიც არ

არის უფლებრივად სავალდებულო. თუ ორივე მხარემ არ მოიწონა და არ მიიღო იგი.

მაშასადამე, სამართალს არ ჰქონდა სავალდებულო ხასიათი და არავითარ ადმინისტრატიულ, პოლიციურ იძულებით ზომას მის ში-სრულებაში არა ჰქონდა ადგილი. ეს არის პირველი სტადია სამართ-ლისა.

ბ. სახელმწიფოს ჩარევა და მოსამართლეთა ინსტიტუტი

შემდეგ სტადიად სამართლის განვითარებისა უნდა ჩაითვალოს ხელისუფლების ჩარევა სისხლის სამართლის საქმეში.

ბრძოლა და შფოთი გეართა შორის საერთოდ მავნებელია მთე-ლი საზოგადოებისათვის, როგორც ამშლელი მთელი საზოგადოებ-რივი ცხოვრების და საზოგადოების დამასუსტებელი შინ და გარეთ. ცხადია, სახელმწიფო დაინტერესებული უნდა იყოს მშვიდობის შერ-ჩენასა და ერთმანეთში აშლილ გეარეულობათა მორიგებაში. ამი-ტომ სისხლის შეფასება, ისე როგორც შუაქაცობის, ანუ მედიატო-რობის ინსტიტუტი, რომელიც ადათ-ჩვეულებით იყო მკვიდრად ფეხ მოკიდებული, მალე ხდებოდა საგანი სახელმწიფოს და მისი ადგილობ-რივი წარმომადგენლების განსაკუთრებული ყურადღებისა და მოწეს-რიგებისა. აქედან თანდათანობით მუშავდება ინსტიტუტი ოფიცია-ლური მოსამართლეობისა.

პირველი ქართული წერილობითი მოსამართლე ძეგლი, სა-დაც მოსამართლეთა ინსტიტუტზე არის ლაპარაკი, ეს გახლავთ სა-მართალი ბაგრატ მეოთხისა და დაწერილი უნდა იყოს მეთერთმეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. იქ კანონმდებელი აწესებს, რომ ბჭე-ებათ დასმულ იქნენ მეფის კარზე მიღებული კაცები, ან დიდი ვა-ქართაგანი, ან კარგი მამასახლისი და სამართალი იმათ გააჩენიეთ. (იხილეთ მუხლი 100 ბეჭა-აღბუღას სამართლისა). მოსამართლე აქ წოდებულია „ბჭედ“, ესე იგი: ისეთ პირად, რომელმაც სადავო სა-ქმე უნდა გააბჭოს, გაარკვიოს, გაარჩიოს. მისი ძალა და ფუნქცია თუმცა განსაზღვრული არ არის, მაგრამ როგორც მთელი ამ საკანონ-მდებლო ძეგლის ხასიათიდან და თვისებებიდან სჩანს, მისი როლი ძალიან ახლოს უდგება მედიატორის როლს; მოსამართლის ღირსე-ბად აქ მიჩნეულია მისი მაღალი თანამდებობა (მეფის კარზე ყოფნა

და სხვა), ან ადგილი საზოგადოებაში, რომელიც მას საპატივო და მოსაზრებელ კაცად ხდის, და რომელსაც სიტყვა დაეჯერება, სამართალი კარგი ეკოდინება და უსამართლობას არ ჩაიდენს. მისი მორალური გავლენა აძლევს მის განაჩენს ძალას და ღირსებას. თუ ზაგრატის კანონებში სხვა და სხვა ხარისხის წევრებია „ბჭებად“ დასახელებული, ეს, ცხადია, იმისთვის, რომ სხვა და სხვა სოციალური ფენის წევრს შეეძლოს თავისი ხარისხის შესაფერი ბჭე იყოლოს: მაღალი წოდების წევრს — მეფის კარის კაცთაგანი; ეპარხელოსნებს — დიდებულები; მდაბიო ხალხს — მამასახლისი, ე. ი. გვარის, სოფლის, ან თემის მეთაური. მაშასადამე მათ გაჩენილ სამართალს იოლად ვერავენ გადალახავს, ვერც წინაღუდგება. ამასთანავე ბჭე მომრიგებელია და მორიგება უფრო ადვილია ხელისუფალის, ან ავტორიტეტული პირის ჩარევით სამართლის საქმეში. ბჭეთა მომრიგებელ როლზე უჩვენებს ის გარემოებაც. რომ სისხლის აღების და შურისძიების აქტები ამ საკანონმდებლო ძეგლით აკრძალული არ არის. მხოლოდ კამდენიმედ შეზღუდულია და ამით მორიგება გაადვილებულია აპარატისათვის. ეს პირველი ნაბიჯია ასეთ საქმეთა მოსაწერიგებლად

შემდეგში სახელმწიფოს როლი და ჩარევა სისხლის საქმეში კიდევ უფრო ძლიერდება. ბეჟა და აღბუღას სამართალი, მე-14 და მეხუთმეტე საუკუნეში შემუშავებული, სისხლის აღებისა და შურისძიების შეზღუდვას ცდილობს. შურისძიების აქტები მას დასაშვებად მიაჩნია, სანამ საათაბაგოს პატრონი ჯაყელი და მღვდელ-მთავარი — მაწყვერელი — ზატით შუა ჩადგებოდეს; ამ დღიდან კი თავდასხმა, დარბევა, აწიოკება და სხ. ასეთი მტრული მოქმედება იმ მხარის მიმართ, რომელსაც სისხლი ედება, უკანონო აქტად არის გამოცხადებული. თუ დაშვებულმა მხარემ მაინც არ მოიშალა დამშავებელის დევნა, მისგან მიყენებული ყოველი ზიანი და ზარალი სისხლის ფასში გამოექვეთება; თან მაწყვერელისაგან ჯარიმაც დაედება.

თვით ბეჟა და აღბუღას სამართალში სისხლის ფასები უფრო ზოგადად არის განსაზღვრული გვარის სოციალური მდგომარეობის მიხედვით. დიდებულისათვის მეტი; აზნაურისათვის — ნაკლები; მსახურისათვის — კიდევ უფრო მცირე და გლეხის სისხლისათვის — ყველაზე ნაკლები.

საერთოდ კი აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბაგრატ მეოთხის სამართალი უმთავრესად საზღვრავს ეკლესიის მსახურთა და საყდრის, ან მონასტერის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულობის ფასებს. ამ მხრივ, უნდა ითქვას, პირველად, ეკლესიის დაწესებულებანი შედიან ოფიციალურად ფეოდალურ-გვაროვნულ დაწესებულებათა რიგებში, როგორც ცალკე გვარი, ან ეინმე ფეოდალი და მათ წესა და ადათს იზიარებენ, მათსავით სისხლის მომთხოვნი და ამლებნი ხდებიან. ფეოდალური ურთიერთობის წესი ხდება საყოველთაო წესად.

ამრიგად, ბეჟა და აღბუღას სამართალი პირველი საერთო-ფეოდალური კანონმდებლობის ნიმუშს წარმოადგენს, ფეოდალური წყობის ხარისხებით დაყოფას იძლევა და ამ ხარისხების მიხედვით სისხლის ფასს აწესებს. ამ მხრივ იგი ეახტანგ მეფის სამართლის წინამორბედად უნდა ჩაითვალოს.

ბ. სამართლის ევოლუცია

✓ თავის წინამორბედებთან შედარებით, ეახტანგის სამართალი ბევრად უფრო განვითარებულია, უფრო ფართოდ დამუშავებული, როგორც სისხლის ანაზღაურების, ისე სახელმწიფო ხელისუფლებას ჩარევის საკითხში. ძირი და სათავე ეახტანგის სამართლისა, მისი მთავარი საწყისებრ იგივეა, რაც მისი წინაპრების. ყველანი ერთი წყაროდან გამომდინარეობენ, ადათ-ჩვეულებებიდან, ან საგვარეულო წყობილების ნიადაგზე წარმოიშვნენ და შემდეგ ფეოდალური წყობილების წიაღში გაიშალნენ და გაფართოვდნენ ახალი სოციალური პიროვნების შექაბამისად.

სისხლის ანაზღაურება, როგორც კომპენსაცია, ეახტანგის სამართალში, როგორც არა-ერთხელ ზემოდ მოვიხსენიეთ, დეტალურად არის დამუშავებული. საზოგადოება განსხვავებულ ჯენებად, ან საფეხურებადაა დაყოფილი და თვითელი ფენის წევრთ თავისი ფასი აქვს მიზომილი. აღნიშნულია ისიც, როგორ უნდა მოხდეს ამ ფასის გადახდა: ფულად, თუ ნივთად, ან რა და რა ნივთით, ან საქონელით უნდა იქნეს ანაზღაურებული.

ძველი სისხლის ჰიკელები, რომელნიც წინა საუკუნეთა განმავლობაში ჰქონდათ დიდ გვარეულობას მიცემული მეფეთაგან, და

რომელიც მათ პრივილეგიას, ღირსებას და ხარისხოვნობას ადასტურებდნენ, ვახტანგის სამართლის წიგნით გაუქმებულად არის აღიარებული, ვინაიდან ეს ძველი სიგელნი კანონმდებელს უკვე შეუფერებლად და მიუღებლად აქვს მიჩნეული იგინი დღევანდელ ვითარებას აღარ უდგებიან, ვინაიდან დროთა განმავლობაში ზოგი გვარი დამცრობილა, ზოგი გადიდებულია და სხვა (მუხლი 23): „რაც ახლა სისხლები გაგვიჩენია, ვეკვობ, ესეც კმარი იყოს“-ო — ამბობს კანონმდებელი (მუხლი 23).

ვახტანგის სამართალით: გლეხის სისხლიდან, 12 თუმანით დაწყებული, დიდებულის სისხლამდე, რომელიც 1536 თუმანს აღწევს, საზოგადოება სულ ცხრა ფენად არის ამ მხრივ დაყოფილი. არც ბაგრატის სამართალს, არც ბექა და აღბუღას ამდენი ხარისხი და დანაწილება არ მოეპოვებათ. ბაგრატს უმეტესად საეკლესიო დაწესებულებათა და მსახურთა სისხლის ფასები აქვს დამუშავებული; ბექა და აღბუღას სულ ხუთი კატეგორია მოეპოვებათ: დიდებულის, აზნაურის, მცირე აზნაურის, მსახურის და გლეხის. მაგრამ ეს ფორმალური განსხვავებაა. ჩვენ ახლა უფრო არსებით განსხვავებას შევხებით.

✦ სამართლის პროცესი და მოსამართლის მდგომარეობა ვახტანგის სამართალით ბევრად ახლოა თანამედროვე კანონმდებლობასთან, ვინემ მის წინანდელ სამოსამართლო ძეგლებთან.

✦ ვახტანგის კანონით მოსამართლე არ არის უბრალო ბჭე, ანუ მორიგებული ბაგრატი მეოთხის დროისა, არამედ მოსამართლე, ღრმად გამოძიებელი, მჩხრეკელი, ორივე მხარის დამკითხავი, მოწმეების მომსმენი, საბუთების გამხილველი და მისი განაჩენი, მეფისგან დადასტურებული, უფადოდ და დაუყონებლივ უნდა იქნეს სისრულეში მოყვანილი; იგი სავალდებულოა და საბოლოო. ✦

რამდენადაც თვითონ მეფე პირადად არ ასრულებს მოსამართლის მოვალეობას, იგი ნიშნავს მოსამართლეს და საზღვრავს მის კომპეტენციას, როგორც ტერიტორიის და მცხოვრებთა კონტინენტის მიხედვით, ისე სასჯელთა დადების მხრივ.

სასამართლოს ინსტიტუტის განვითარების ისტორიას აქ ვერ გამოვუდგებით; ეს ცალკე და რთული პრობლემაა, რომელიც უფრო ბევრი მასალის განხილვას მოითხოვს, ვიდრე ჩვენ ხელთა გვაქვს ამჟამად.

† აქ-ჩვენ გვინდა მხოლოდ აღენიშნოთ, რომ სახელმწიფო, ვახტანგის სამართლით, ბევრად უფრო ენერგიულად ერევა სისხლის საქმეში და არაერთარ შემთხვევაში მარტო გარეშე მაყურებელის, ან მხოლოდ მედიატორის როლით არ კმაყოფილდება. მისთვის სამოსამართლო ფუნქცია უკვე არსებითად სავალდებულო ხასიათისა არის, ხოლო განაჩენი იძულებითაც კი უნდა იქნეს სისრულეში მოყვანილი სახელმწიფოს ორგანოებისაგან. ✂

პროცესუალურ სფეროშიაც ვახტანგის სამართალი დიდ ნაბიჯს ჩადგამს წინ თანამედროვეობისაკენ. ჩვენ ვიცით, რომ კერძოფლებრივი პრინციპი დანაშაულებრივი მოქმედების სფეროში იწვევს იმას, რომ ყოველი სისხლის საქმე იწყება და წარმოებს მხოლოდ დაზარალებული მხარის მოთხოვნით და სურვილით. მას შეუძლია იგი კიდევაც შეაჩეროს, ან სულ მოსპოს, თუ სასამართლოს გარეშე მორიგება მოახდინა და სხვ. ისე, როგორც ეს ხდება სამოქალაქო საჩივარში.

✓ ვახტანგის სამართალმაც ეს ორი მხარე იცის და ორი მხარის საქიროება გამჯდარი აქვს მთელ მის იურიდიულ წემეცნებას/სახელმწიფოს მიერ ოფიციალურად ბრალდების წაყენება, ან თავისი ორგანოების საშუალებით, პროკურორის სახით ბრალმდებლის როლში გამოსვლა იქ, სადაც კერძო პირი, გინდ საზოგადოებრივი ინტერესი არის დაზარალებული, მან არ იცის.

მაგრამ ხომ შეიძლება, რომ დაშავებულმა მხარემ არ მოისურვოს მის საქმეში სასამართლოს ჩარევა, რომ მან უშუალოდ სისხლის აღება უფრო მიზანშეწონილად დაინახოს თავის გულის ჯავრის ამოსაყრელად?

ძველად სახელმწიფო ამას ითმენდა და თავისით არც ერეოდა სისხლის კონფლიქტებში. აი, ამის ერთი განსაცვიფრებელი მაგალითი მე-15 საუკუნის პირველი ნახევრიდან — ესაა დავა რაჭის თავადი ჯაფარიძეებისა და სვანეთის მთელი რიგი სოფლებისა. სვანებს თავად ჯაფარიძის სისხლი დაედვათ. მათი თემის კაცს შემოაკვდა ჯაფარიძეების გვარიშვილი. ეს საკმარისი იყო, რომ სვანეთის მთელი კუთხე და ჯაფარიძეების სამფლობელო ერთმანეთთან ომში ჩაბნულიყვენ. ჯაფარიძეებმა სვანეთში შესვლა და თავდასხმა ვერ

მოახერხეს; მთა და სიმაგრეები დაუძლეველი აღმოჩნდა მათთვის. მაშინ მათ შეჰკრეს სევანეთიდან გადმოსავალი გზები და ამით მოუსპეს სევანებს საშუალება ბარად ჩამოსვლისა სამუშაოდ, ან საჭირო სანოვაგის, პურის, მარილის და სხვ. შესაძენად; ქვეყანა დაიმშა; რა-ზღენჯერ სცადეს სევანებმა ხან პატარა ჯგუფებად, ხან ერთობლივად, ჯარად გადმოსვლა, მაგრამ ჯაფარიძეებს თავისი გუშაგები ჰყავდათ, ყოველთვის შეუტყვეს და ბარში მიმავალთ ან დაბრუნებისას ხედებოდნენ გზაში და სწყევტდნენ. ერთხელ 800 მგზავრიდან 400-მდე დახოცეს; მეორედ ასზე მეტი სევანი, საქონლით დატვირთული შეიპყრეს, საქონელი წაართვეს, თვითონ ისინი გომურებში დაამწყვდიეს და შიმშილით ამოწყვეტას უპირებდნენ. ასეთი ბრძოლა გაგრძელდა 12 წელიწადი და სამართლის გამჩენი არ გამოჩნდა.

მეფე ალექსანდრე და სამართალი გულზე ხელდაკრეფილნი შესცქეროდნენ ამ ცააცარ ძმათა ელეტას, სოფლის განადგურებას. ბოლოს ისევ სევანებმა შიმშილისა და შევიწროვებისაგან ილაჯ-გაწყვეტილებმა სამეგრელოს მთავრის, დადიანის საწულებით მიმართეს მეფეს, რომ მას მოწყალება მოელო და მოდავე მხარეები მოეჩივებია. მეფე ალექსანდრემ დიდ წყალობად ჩათვალა ამ საქმის მოწესრიგებაზე გარჯა და როგორც ის უწოდებდა „სახელოვანი“ თავადი ჯაფარიძეების მორიგებაზე დათანხმება. მოარიგა კიდევ იმ პირობით, რომ სევანებს სისხლი ეზლოთ ჯაფარიძეებისათვის, მიეცათ ნათთვის მრავალი საგანძური ეკლესიებისა და ზოგიერთი სოფლები თავისი მოსახლეობით, სიმაგრეები, აზნაურები თავის გლეხებიანად და სხვა. ამ საფასურით მიიღეს „მშვიდობა“, სწორედ ისე, როგორც ომში დამარცხებული სახელმწიფო იხდის ზოლმე გამარჯვებულის სასარგებლოდ კონტრიბუციას; უთმობს ტერიტორიის ნაწილს და სხვა.

ცხადია, ასეთი სამართლის გაჩენა ვერაფერ შელავათს მისცემდა საზოგადოებას; იგი მხოლოდ აკანონებდა ძლიერის სიმართლეს და სუსტის განცუქნებას მგელისა და კრავის არაკივით. ასეთია ლოლიკური შედეგი კერძოუფლებრივი პრინციპისა, როცა იგი სისწორით სრულდება.

დ. სახელმწიფოებრივი პრინციპი

ვახტანგის სამართალი თუმცა კერძოფლებრივ საწყისებზეა უმთავრესად აგებული, მაგრამ მეფე-სჯულმდებელი უკვე გრძნობს ამ სისტემის არასაკმარისობას და ზევრ შემთხვევაში გამოუსადეგრობას, ან მავნებლობას; მიუხედავად ამისა, ამ კერძოფლებრივი პრინციპის მოშლანდე ვერ მიდის და ცდილობს იგიც შეინახოს და თან გასამართლებას თანამედროვე საზოგადოებრივი თვალსაზრისის შესაფერი სახე და შინაარსი მისცეს, დანაშაულის ანაზღაურებაც მოხდეს და იმავე დროს ახალი თვითნებური დარბევა-აწიოკებაც თავიდან იქნეს აცილებული.

ამ მხრივ ერთი ღონისძიებეთაგანი იმაში მდგომარეობს, რომ „სისხლის საქმეს“ გარეშე დამხმარე პირები ჩამოაშოროს; ის გარეშე პირები, ამყოლი, დამხმარე, რომელთაც ვახტანგის სამართალი „ასაზია“-ს უწოდებს, ვახტანგის სამართლით კანონიერ მესისხლედ არ ითვლება, არამედ ღმიზეზო თავდამსხმელად არის აღიარებული და ეს „ასაზია“ თუ მოიკლა, ან დაიჭრა, მისი სისხლი არ მოითხოვების, ანდა როგორც კანონმდებელი ამბობს: ვისაც მოხმარებია, იმას სთხოვოსო. ამით შურისმაძიებელთა კონტინგენტი მცირდება. მაგრამ ეს არ კმარა. საჭიროა თვით მოპირდაპირე მხარეებშიაც არ მოხდეს ახალი სისხლისღვრა, რბევა და აოხრება. ამიტომ კანონმდებელ მეფეს შემოაქვს ახალი წესი, რომელიც პრინციპიდან გამსხვავდება ბეჩა და აღბუღას სასამართლო წესებისაგან. ხელისუფლება (მეფე და კათოლიკოზი) თავისი ინიციატივით უნდა ჩაეროს ყოველ დავაში, რაკინდ დიდროან კაცებს შუა არ იყოს ეს დავა ატეხილი: მოპირდაპირენი ერთმანეთზე არ უნდა მიუშვან; მათი საქმე სამართლიანად გაარჩიონ და სათანადო გადაწყვეტილებით დააგვირგვინონ.

ამას ამბობს მე-24 მუხლი ვახტანგის სამართლისა. ამავე მუხლში მოცემულია სრულიად ახალი წესი სისხლის საქმის გარჩევისა.

პირველ ყოვლისა უარყოფილია და აკრძალულია ყოველგვარი ფორმა თვითნებობით სისხლის აღების. დარბევა-დაწიოკების, როგორც პირადად დაზარალებულისაგან, ისე მის დამხმარე ასაბიისაგან. ასაბია რომ მოკლან, სისხლი არ მიეცემა; თვით მხარეებს ყოველი აქტი, შურისძიების ნიადაგზე ჩადენილი, დანაშაულობად ჩათვლება და მისი სისხლის ფასის განსაზღვრის დროს ამის მიხედვით საზღა-

ურიდან ჩამოქვეითება. ამასთანავე მოპირდაპირეთა შორის შეტაკების თავიდან ასაცილებლად მიღებულია ოფიციალურად მეფისაგან მათ შორის კაცის ჩაყენება, ესე იგი: პოლიტიკური ზომებია დასახული.

მეორე, ყოველთვის საჭირო და სავალდებულო არ არის რომელიმე მხარისაგან სამართლისათვის მიმართვა საქმის გასარჩევად.

სამართალი იწყება ოფიციალურად. გარეშე კერძო თაოსნობისა. მეფე და დარბაზი, როგორც უფლებამოსილი, იკრიბება, იბარებს ორბზე მოპირდაპირე მხარეს სასამართლოს წინაშე პასუხისსაგებად. ამ შემთხვევაში ორივე მოდავე მხარე, მომჩივანიც არის და მოპასუხეც და სამართალში თანასწორი უფლებით სარგებლობს.

ამრიგად, ვახტანგის სამართალმა იცის ორი ფორმა სასამართლო პროცესისა — ერთი, რომელიც ამა თუ იმ მხარის საჩივრით იწყება და, მაშასადამე, საესებით კერძოუფლებრივ ნორმებს ემორჩილება: მეორე, რომელიც ოფიციალურად იწყება. მხარეთა პურვილის გარეშე, მათდა დაუკითხავად; მას თაოსნობს მეფე და დარბაზი, ესე იგი სახელმწიფოებრივი ორგანო; და აღსანიშნავია. იწყებს იმ მართივით, რომ ხელი შეუშალოს ახალ-ახალ სისხლისღვრას და საზოგადოებრივ არე-დარევას, გლეხის და მამულის აოხრებას, ან ახალ მკვლელობას. მაშასადამე, სისხლის საქმე გადაქცეულია კერძოდან საზოგადოებრივ საქმედ. მკვლელობით და მისი შედეგებით ამიერიდან დაინტერესებულად მიჩნეული არიან არა მარტო ის პირები, ან გვარეულობანი, რომელთა შორის სისხლი ჩამოვარდა, არამედ ის კოლექტიური ერთეული, რომელსაც სახელმწიფო ეწოდება და მისი ორგანოები.

ძველი ფორმა საჩივრის ორბზრივი პროცესისა თითქოს შენარჩუნებულია, ორივე მხარე არის მომჩივანიც და მოპასუხეც; მაგრამ ამ ძველ ფორმაში ჩადებულია ახალი შინაარსი — არსებითად იგივე, რასაც დღესაც ისახავს საჯარო ხელისუფლება: — ბოროტმოქმედების აღკვეთა და საზოგადოებრივი მშვიდობიანობის დაცვა. ოღონდ აქ სახელმწიფო ფორმალურად მოქმედებს იმ დროის წესაბამისი წესით; არსებითად კი იღებს მთელ რიგ პოლიტიკურ და სამოსამართლო ზომებს ბოროტების სათავეშივე ჩასაქრობად.

ამ ხანის კანონმდებლობას თეორიული დებულების წამოყენება არ უყვარს. ამიტომ ჩვენ გვაქვს არა ზოგადი დებულებები, საერთო პრინციპები, არამედ ტიპიური, კონკრეტული მოვლენები, მეტად და-

მახასიათებელი ოფიციალური ინიციატივისა სისხლის სამართლის სა-
კითხზი, რომელსაც თავის თავად ეძლევა პრინციპული მნიშვნელობა.

ამაზად, ვახტანგის კანონმდებლობა, თუმცა ძველ ფორმებს ვერ
სცილდება, მაგრამ იყენებს მათ სრულიად ახალი მიზნებისათვის და
ამ მხრივ ბევრად უახლოვდება თანამედროვე სისხლის სამართლის წე-
სებს, არღვევს წინანდელ ჩვეულება-ადათებს, რომელთა მიხედვით
კერძო თაოსნობა აუცილებელი იყო სისხლის საქმეში სახელმწიფოს
ჩასარევად. ჭვილობთ თუნდ ის მაგალითი სვანების და ჯაფარიძეების
დავისა, რომელიც ზევით მოვიტანეთ და სადაც ძველი ხელისუფლება
გულხელდაკრეფილი შეეუბნებოდა, თუ როგორ ანადგურებენ და არ-
ბევენ ერთმანეთს რაჰის თავადი და სვანეთის თავისუფალი თემები;
როგორ ძარცვავს და აუკაცრიელებს გულზვიადი თავადი სვანეთის
კუთხეს. და მხოლოდ თორმეტი წლის შეუწყვეტელი შინაომიანობის
შემდეგ, სვანების თხოვნით, მეფე მოწყალებას იღებს, რომ ისინი მო-
არდნოს.

ადვილად წარმოსადგენია, რა დიდი განსხვავებაა სამართლის
ასეთ წარმოებასა და ვახტანგ მეფის მიერ დაკანონებულ წესებს
შორის, რომელიც ამბობს: რა დიდროანს კაცებს შორის მკვლელობა
და სისხლი მოხდეს, ერთმანეთზე არ მიუშვათ, ორივე დაიბარეთ და რ-
ბაზის კარს. ათქმევინეთ თავისი საჩივარი და სამართალი გაუჩინეთო.
(იხილეთ მუხლი 24). პირველში სახელმწიფო გულგრილი ნეიტრა-
ლია, მეორე შემთხვევაში — დაინტერესებული ჩამრევი მთელი თა-
ვისი ავტორიტეტით და ზოგიერთი პოლიტიკური ღონისძიებით.

სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს ცნობები, თუ რამდენად ხორციელ-
დებოდა მაშინდელ სინამდვილეში ეს მეტად ბრძნული და წინდახე-
დული კანონი. არ ვიცით, დაემორჩილნენ მას ქედმაღალი თავადები,
ან შესძლეს ქართველმა მეფეებმა იმდენი ძლიერების გამოჩენა, რომ
მათი ზვიადობა დაემორჩილებინათ, თუ ეს კანონი დაჩა „ხმად მლა-
ლადებელისა უდაბნოსა შინა“. სათანადო მასალების უქონლობის
გამო ამ საკითხს გადაუწყვეტელს ეტოვებთ. ახალი მასალები, ვიმე-
დოვნებთ, გამოაჩენს მის რეალობას და განმავლობას. ჩვენთვის ყო-
ველ შემთხვევაში ერთი ცხადია: ქართული იურიდიული აზროვნება
თავის საუკეთესო წარმომადგენლების საშუალებით ავიდა ამ შე-
მთხვევაში ისეთ სიმაღლემდე, რომლისათვისაც განვითარებულ რო-
მაულ სამართალსაც არ გადაუცილებია. ისიც უნდა ითქვას, რომ სა-

ხელმწიფო ყველაფერში არ იყო ნეიტრალი; იყო რიგი ბოროტმოქმედებისა, რომელთა აღკვეთაში იგი წინათაც ერეოდა. როგორც ვახტანგი გვიდასტურებს, სახელმწიფო ერეოდა ავაზაკ-მძარცველთა დევნაში. განსაკუთრებული „ჩენილი“ ესე იგი მიჩენილი, ანუ მიეღიწეული კაცები სდევნიდნენ ავაზაკებს ყველგან, რომელი თავადის სამფლობელოშიაც არ უნდა ყოფილიყო და სადაჯრიც არ უნდა ყოფილიყო, გაჭედან მოსული, თუ ადგილობრივი მცხოვრები. ამ „ჩენილთა“ დაწესებულებაში შეერთებული იყო პოლიციურთან სამოსამართლო ფუნქციაც. თავადებს მეფე უბრძანებდა, რომ მისი გაგზავნილი ჩენილისათვის ყოველგვარი დახმარება აღმოეჩინათ.

ამას გარდა მეფე და კათალიკოზი, როგორც უმაღლესი მოსამართლენი და ხელისუფალნი ეჭოდნენ თავისი თაოსნობით ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვის საქმეებში. ვახტანგის სამართალი გვეუბნება: „მეფისაგან ტყვის გასყიდვაზე დიდი გამოჰყიდება და ნასალი უნდა“-ო (მუხლი 97). მეფე და კათალიკოზი თვით სდევნიდნენ ტყვეთა გაყიდვას. როცა ასეთ მოვლენას ადგილი ექნებოდა, კათალიკოზი და მეფე პასუხს სთხოვდნენ იმ მხარის მფლობელს, სადაც ადამიანით ასეთი ვაჭრობა წააზრობდა და თავის კაცებს, ე. ი. პოლიციურ ძალას ჩააყენებდნენ თვალყურის სადევნელად და დამნაშავეთა აღმოსაჩენად. აი ერთი ნიმუში ასეთი მოქმედებისა —

დედოფალი რუსუდან, მეუღლე ვახტანგ მეექვსისა და მისი ძე, ბატონიშვილი ბაქარ ასეთ პირობას აძლევენ კათალიკოზს დომენტის, რომელმაც ამხილა მათ საბატონოში და მამულში ტყვეებით ვაჭრობის დაშვება: „სადაც ან სადედოფლოში ან საუფლისწულოში, ან საცა ჩვენს საბატონოში ან მამულში ტყვის გამჟიდველი გამოჩნდეს, ან გაიყიდოს ვინმე და ან, საყენოს გარდა, ჩვენს საბატონოში ტყვე მოიყვანოს გასაყიდი და ჰყვანდეს ვისმე და წაართვათ, და თქვენც გაუწყრეთ, არც ვის ამისთანა საქმე აქნევინოთ, არც ვიწყინოთ და დიდათაც ხელი მოგმართოთ“-ო.

კათალიკოს-პატრიარქს ანტონს ასეთივე პირობის წიგნი აქვს ჩამორთმეული ავალიშვილების, აჯღიაშვილების, როსტომიშვილის, ჩაკოტაძის და სხვებისთვისაც. რომ ტყვის სყიდვას და ამისთანა ბოროტმოქმედებას მოიშლიან; წინააღმდეგ შემთხვევაში, „როგორც ავ კაცსა და ავაზაკს გადახდებოდეს. ისე ჩვენ გადაგვახდევინეთ:

სულით თქვენ დაგვსაჯეთ, და ხორციელად მეფეებს ყათლავი აქნევი-
ნეთ: ჩვენი სისხლი ალალი იყოს“-ო და სხვა.

იმერეთის მეფე სოლომონი ასეთსავე პირობას ართმევს სამე-
გრელოს მთავარს დადიანს, გურიის მთავარს, გუჩიელს, იმერეთის
თავადებს და აზნაურებს, წულუკიძეებს, მიქელაძეებს და სხვ., რომ
ერთიპირად და ერთმანეთის დახმარებით ტყვის სყიდვას მოიშლიან
და მოსპობენ...

სამწუხაროდ. მეფეებს დიდი ძალა ამ პირობის გასატარებლად
არ გამოაჩნდათ და ეახტანგის კანონის მიხედვით სასტიკი დევნა და
სასტიკი სასჯელის დადება ხშირად ვერ ხორციელდებოდა ცხოვრე-
ბაში. პირობის დადება ფეოდალებისაგან თავის თავად საკმარისი
გარანტია არ იყო ამ სენის მოსასპობად. მაგრამ მეფეებს რაც ძალა
შესწევდათ, ეს ბრძოლა მაინც არ შენელებულა.

დაზარალებულ მხარეს ამ საქმეშიც ყოველთვის ჰქონდა აქტი-
ური როლი, როგორც დამნაშავეის ძებნაში, ისე მის გასამართლე-
ბაში; კანონიც ეშველებოდა ცალკე ზედმეტი, ხშირად ორკეცი სისხ-
ლის ანაზღაურების მოთხოვნით, ცალკე საეკლესიო განკანონებით,
ესე იგი: ეპიტემიის დადებით (საეკლესიო სასჯელი: მარხულობა,
შესაწირავის მიტანა და სხვა); განსაკუთრებით მძიმედ ითვლებოდა

მ) ორმაგი პროცესი დანაშაულის დევნისა

იურიდიული მხარე ეახტანგის სამართლისა გვიჩვენებს ორგვარ
პროცესს დანაშაულებრივი აქტის დევნისას. ერთია — კერძოუფ-
ლებრივი დაზარალებულისაგან; მეორე — საზოგადოებრივი, სა-
ხელმწიფოს ორგანოებისაგან.

სახელმწიფოს ჩარევა ისეთი ბოროტმოქმედების აღკვეთაში,
რომელიც საზოგადოებრივ უბედურების ხასიათს ატარებს, როგორც
აეაზაკობის გავრცელება, ან ტყვეების გაყიდვა, ან კიდევ ისეთი აქ-
ტისა, რაც სახელმწიფოებრივ უშიშროებას საფრთხეში აგდებს, რო-
გორც ღალატი, გაცემა და სხვა, ძველი დროიდანვე მომდინარეობს.
ქურდ-აეაზაკთა წინააღმდეგ სახელმწიფოსაგან სპეციალური, სასტიკი
პოლიციური ზომების და სასჯელის დაწესების პირველი ცნობა
გვაქვს გიორგი მესამის, თამარის მამის დროიდან. შემდეგწიაც „ჩე-
ნილების“ გაგზავნა აეაზაკთა სადევნელად მეფეთა მოვალეობად იყო

მიჩნეული და იგზავნებოდა კიდევ. როცა ამას საჭიროება მოითხოვდა. მაგრამ ყველა ეს ზომა იყო ააა მუდმივი ხასიათისა. არამედ დროებითი, განსაკუთრებული გარემოებით გამოწვეული და ამ ვარაუდებითა შეცვლასთან ერთად ისიც ჰქონებოდა. ამიტომ თავის თავად იურიდიულ ნორმებს არა ჰქმნიდა და იჯარედ იღო აზროვნების განვითარებაზე დიდ გავლენას არ ახდენდა. ისლ სხვაა ის დადგენილება, რომელიც ჩვენ ზემოდ განვიხილეთ და რომელიც ყოველ სისხლის საქმეში სახელმწიფოს ოფიციალურ ჩარევას აკანონებს. აი, ეს სახელმწიფო ჩარევის პრინციპის მიღება, ისე როგორც ეს იყო უდავოდ საზოგადოებრივ დანაშაულობათა საკითხში, არის ახალი ამბავი, იურიდიულად და სახელმწიფოებრივად მნიშვნელოვანი: იგი სრულიად ახალ იურიდიულ ნორმებს უყრის საფუძველს. ხოლო ძველს, აგრძელებს პირის ინიციატივის პრინციპს ზღუდავს, შლის და სახელმწიფოებრივი პრინციპის გაბატონებას გზას უკაფავს. პრინციპი სახელმწიფო ორგანოების მიერ ყოველგვარი სისხლის საქმის თავის ხელში აღების ამით უკვე მოცემულია. და მოცემულია იმავე კონკრეტული გზით და წესით, როგორცაა მიმდინარეობდა განვითარება საერო კანონმდებლობისა — პრაქტიკული საჭიროების მიხედვით: „რომ გლეხი და მამული არ მოეთხაროთ“, ესე იგი: შურისძიების აქტის საზოგადოებრივად მავნებელ აქტად აღიარებით.

რეალური სისუსტე პოლიტიკური და სამოსამართლო ორგანოების, ისე, როგორც თვით სახელმწიფოს უმაღლესი ხელისუფლების, რაც სხვა და სხვა პოლიტიკური და სოციალური მიზეზით იყო გამოწვეული (სპარსეთის, თუ ოსმალეთის ბატონობა, ფეოდალთა ოლიგარხია და სხვ.) ხელს უშლიდა, რასაკვირველია, მის საყოველთაოდ და დაუყონებლივ ცხოვრებაში გატარებას; მაგრამ ეს ვერ დაუკარგავს მას თავის პრინციპულ მნიშვნელობას, როგორც იურიდიული აზროვნების ახალი მისწრაფებების და მიღწევების მაჩვენებელს. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლია გადაუტარებლად მივიღოთ ასეთი დასკვნა —

მოუხედავად ფეოდალური გარემოცვისა, შინაგან და გარეშე დაბრკოლებათა სიმრავლისა, ქართული სამართალი მეთვრამეტე საუკუნეში, თანამედროვე სამართლის ძირითად ხაზზე იყო შემდგარი და მისი ნორმალური განვითარების გზები ევროპულ სამართლის წესებისაკენ მიიმართებოდა, მათ უახლოვდებოდა. ენათესავებოდა.

მეთვრამეტე საუკუნის ბოლო წლებში ჩვენში უკვე ითარგმნე-

ბოლა ზოგი იურიდიული ევროპული თხზულება და გაევროპიელებს ტენდენციურ მკაფიოდ იჩენდა თავს; მაგრამ ამის განხილვას აქ არ შეეუდგებოდა, რადგან პოლიტიკური ცხოვრების გადატეხამ შეწყვიტა იმ ხანაში საქართველოს სამართლის საკუთარი გზით განვითარების პროცესი და ყველა ეს სერიოზული განზრახვა განუხორციელებელი დარჩა!

თავი მეექვსე

კულტურისათვის ვახტანგის კანონმდებლობისა

ა. ჰუმანიზმის თვისებები ვახტანგის კანონმდებლობაში

ვახტანგ მეექვსის სამართალი, როგორც ვიცით, ფეოდალურ კანონმდებლობას წარმოადგენს. მისი ძირები კი შორეულ საგვარეულო წყობილებაშია გადმული. ხოლო როგორც ერთი, ისე მეორე ხანა შეიცავს უმთავრესად კულტის ძალისას; ძალმომრეობა-ფიზიკური ძალა ითვლება პირველ ხარისხოვან ღირსებად, უდიდესი გმირობის დამახასიათებელ თვისებად. მოსალოდნელი იყო, რომ კულტი ძალმომრეობის და სუსტის დაჩაგვრისა ვახტანგის კანონმდებლობაშიც ყოფილიყო სავსებით და განუყრელად გაბატონებული. ნამდვილად კი თუ ძალას, შეძლებას, მაღალ სოციალურ მდგომარეობას აქვს გარკვეული უპირატესობა მინიჭებული, სამაგიეროდ მის გვერდით ჩვენ ვხედგებით სრულ წინააღმდეგ ტენდენციასაც, მრავალ ისეთ დებულებას და წესს, რაც თამამად შეიძლება ჰუმანიზრად იქნეს დახასიათებული. ✱

ერთი შეხედვით ეს უცნაურად გვეჩვენება, მაგრამ იგი იმდენად ნათელ და უდავო ფაქტს წარმოადგენს, რომ მას ადასტურებს თითქმის ყველა უცხო და შინაური მკვლევარი ამ კოდექსისა.

სწორედ ჰუმანიზრება, ანუ ადამიანობა, პიროვნების პატივისცემა, ადამიანის ღირებულების აღიარება, მისი ღირსების დაცვა, რასაკვირველია, იმ დროისა და გარემოების მიხედვით, ერთი ძირითადი თვისებათაგანია ვახტანგის სამართლისა. და რაც განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია, ასეთი ჰუმანიზრება ემჩნევა მას ყოველი ხარისხის და სოციალური საფეხურის პიროვნებისადმი. ამ ძირითადი

თვისებით არსებითად განსხვავდება იგი არა მარტო წინაფეოდალურ, თუ ფეოდალურ სამართლისაგან, არამედ ევროპის ქვეყნების ახალ კანონმდებლობისაგანაც. რომელიც მე-16 — მე-17 საუკუნეში იქნა

ტანჯვა-წამება სასამართლო გამოძიების დროს, როგორც სამუშეო შემუშავებული.

ვახტანგის სამართლის პირველი თვისება, რომელიც თავიდანვე გეცემათ თვალში, ეს არის: ლმობიერება, სისხლისა და ტანჯვის მორიდება. ლმობიერება ახასიათებს მთელ მის სასამართლო კანონებს, პროცესუალურ წესებს და სასჯელთა სისტემას.

აღება ბრალდებულის, ანუ შეწამებულის, ე. ი. ეკვმიტანილის გამოტეხისა, ფართოდ იყო შეჩენილი ევროპის მთელ რიგ სახელმწიფოში იმ ხანად, როცა ეს კანონები იწერებოდა.

მართალია, (ევროპაში იმ ჟამად), „ორდალიებს“ ე. ი. ხრმალში გაყოლით, მდულარით, ან გახურებული რკინით მართალ-მტყუანის გამოჩენას აღარ მისდევდნენ; მაგრამ (ენერგიულად მისდევდნენ დაკითხვის დროს ბრალდებულის წამებას მისი გამოტეხის მიზნით. ცნობილი ინკვიზიცია, საშინელი საწამებელი იარაღები, ძვლების დამტვრევა, ფეხით დაკიდება, შანთით ფეხის, ან ხელის გულის დაწვა და სხვა ასეთი სატანჯველი იყო გამოყენებული ბრალდებულის გამოსატეხად.

ვახტანგის სამართალმა ასეთი პროცესუალური წესები დაკითხვისა არ იცის. და არც რაიმე ნიშანი სჩანს, რომ ასეთი სასტიკი და სატანჯველი ზომები დასაშვებად ყოფილიყო კანონისაგან მიჩნეული.

ვახტანგი, პირიქით, მოსამართლისაგან მოითხოვს, რომ მან კარგად გამოკითხოს, ჩხრიკოს, ეძიოს, მოწმეებს, მომჩივანს, მოპასუხეს, რამდენჯერმე დაკითხოს და ასე სიმართლის შეტყობას ეცადოს. მთელი სისასტიკე, თუ ამას სისასტიკე ეწოდება, რომლის ნებას აძლევს კანონმდებელი მეფე გამოძიების მწარმოებელთ, ეს არის „გაჯავრება“, ან „ზავთის“ ჩვენება. აი სიტყვა-სიტყვით რას სწერს იგი:

„იქნება მის ალაგას ჯავრიც უნდოდეს ან ქურდს, ან ავაზაკს, ან ტყუილის მთხრობელს, ან ტყუილის მოწამესა, ზავთი აჩვენოს, რომე მით გატეხოს და ტყუილი არ ათქმევინოს“-ო. (მუხლი 3).

ესაა და ეს. აი მთელი არსენალი იმ იძულებით ღონისძიებათა, რომელსაც კანონმდებელი აძლევს მოსამართლეს მოწმის, ან ბრალ-

დებულის გამოსატყობად მაშინაც კი, როცა ქურდობის და ავაზაკობის ბრალდება არის წამოყენებული.

ეს კი ძალიან შორს არის იმ „ინკვიზიციის“ წესებისაგან, რომელიც ბრალდებულს წინდაწინვე ასახიჩრებს, მკლავებს და მუხლებს ჯმსხვრევს, ან შანთით წვავს, სანამ წამოყენებულ ბრალდებას თავისი პირით დაადასტურებდეს. და განა შეიძლება სიმართლეთ ჩათვალოს ასეთი ტანჯვის შედეგად ნათქვამი და აღიარებული? რამდენი ბრალდებული გამოტეხილა „ემშაკთან სქესობრივ კავშირში, ან ზელზებელთან ზელშეკრულობის დადებაში ადამიანთა სვენებელად და სხვა ასეთ ფანტასტიურ შეცოდებებში!? და განა ესეც სიმართლის აღიარებას წარმოადგენდა?!

ამ სფეროში ვახტანგის სამართალი ბევრად უფრო ადამიანურია, თუ გნებავთ, მეტად რბილიც. იგი ღმობიერების და კაცთმოყვარეობის ღირსების მატარებელია.

[ასეთივე სისხლის მორიდებულობის თვისებებს ატარებს ვახტანგის სამართლის სასჯელთა სისტემაც.

გარდა სისხლის ანაზღაურებისა, რომელსაც მთავარი ადგილი უჭირავს ამ კანონმდებლობაში, იგი შეიცავს ისე როგორც საერთოდ ყოველი სისხლის სამართალი, ფიზიკური და მორალური დასჯის ზომებსაც. ვახტანგის სამართალმა იცის დატუსაღება, დასახიჩრება, დაბრმავება, გაძევება, სიკვდილით დასჯა და სხვა.

მაგრამ აბა შეადარეთ იგი საშუალო და შემდგომ საუკუნოების სასჯელთა ნორმებს, რომელი ერისაც გინდათ, ან მის დროინდელ სასჯელთა წესებს ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში და თქვენ დაინახავთ, რომ ვახტანგის სამართალი ამ სასჯელების გამოყენებაშიაც მათთან შედარებით ბევრად უფრო კულტურულ ფორმებს იცავს, ბევრად უფრო მეტ ღმობიერებას და ადამიანურობას იჩენს ბრალდებულისა თუ დამნაშავესადმი.)

ყველა ქვეყნის კანონმდებლობამ იცის, რასაკვირველია, დასახიჩრებაც, დაბრმავებაც, სიკვდილის მისჯაც. ამ მხრივ თითქოს სრული ანალოგია არის მათ შორის, მაგრამ ბევრგან ეს სასჯელები ისეთ უხეშ და ველურ ფორმებშია მოცემული, რომელიც ვახტანგს ფიქრადაც არ მოსვლია. (მაგალითისათვის ავიღოთ სიკვდილით დასჯა: საფრანგეთში სიკვდილით დასჯა იყო მიღებული ხმლით, მღელარეში, ან ცეცხლში ჩაგდებით, ან ცოცხლად მიწაში დამარხვით. რუ-

სეთში მე-17 — მე-18 საუკუნეებშიაც კი სიკვდილის საშუალებანი იყვნენ: ჩამოღრჩობა, ოთხად დაქრა („ჩეტვერტოვანიე“), ბორბლეზე დაგლეჯა („კოლესოვანიე“), ცოცხლად დამარხვა ისე, რ.მ მსხვერპლს მხოლოდ თავი უჩანდა ზევით და როცა სული ამოხდებოდა, ამოათრევდნენ მიწიდან და ფეხით თავდაღმა დაჰკიდებდნენ. ყველა ეს სასჯელი ხდებოდა საჯაროდ, ქალაქის მოედანზე. მთელი ხალხის თვალწინ, როგორც შემზარავი და დამაშინებელი საშუალება. ოსმალეთსა და სპარსეთში კიდევ სარზე ჩამოცმა ცოცხალი ადამიანისა, ან ცხენზე გამობმით და ქენებით დაგლეჯა და სხვა შემზარავი საშუალებები იშვიათობას არ წარმოადგენდა.

ვახტანგის სამართლისათვის ასეთი ზომები. რაც ველურს უფრო წეფეურება, ვინემ კულტურულ საზოგადოებას, სრულიად უცხოა და უცნობი.)

ვახტანგ სჯულმდებელის სამართლის მიხედვით. ჯერ ერთი. სიკვდილი და დამასახიჩრებელი სასჯელი არავის შეეძლო მიეღო გარეშე მეფის დასტურისა; არავისათვის, თუნდ იმ ყმა-გლეხისათვის. რომელიც სოციალურად ყოველ უფლებას მოკლებული იყო. მეორე: სიკვდილის მხოლოდ ერთი წესი იყო შემოღებული: საქურველით, ანუ იარაღით.)

ადამიანის ცოცხლად დაწვა, ან მდულარეში მოხარშვა, ან მიწაში ცოცხლად ჩაფლვა და სხვა ასეთები ქართველი კანონმდებლის გონებასა და გულს არ ეკარებოდა. ქართული საზოგადოების ადამიანებებს და იურიდიულ შემეცნებას ასეთი რამ არ შეუძლებია და არც კანონმდებლობას დაუწესებია. თვით ჩამოხრჩობაც, როგორც ისტორიიდან ვიცით, მხოლოდ არაჩვეულებრივ მძიმე გარემოებებში და ისიც დროებით თუ ყოფილა შემოღებული. ისიც ავაზაკ-მტაცებლებისათვის, როცა ასეთი ბოროტმოქმედება მძლავრად მოედებოდა ქვეყანას და განსაკუთრებული ენერგიული, დაუზოგავი ზომები იყო საჭირო მის ამოსაკვეთად. მაგალითად, ასეთი ზომა მიიღო გიორგი მესამემ, თამარ მეფის მამამ, როცა „ძელზე დაკიდება“ ბრძანა ყოველი ავაზაკის, განურჩევლად მისი სოციალური მდგომარეობისა და ხარისხისა, და მალე ავაზაკობა სრულიად მოისპოო, დასძენს ისტორიკოსი.

ვახტანგი ასეთ უკიდურეს საშუალებათა წინ გამოჰიმნებს არასოდეს არ ცდილობს. პირიქით, მათი დასახელებაც ხშირად ეჩოთი-

რება; ისეთ საშინელებად ეჩვენება მას ადამიანის დასახიჩრება და მით უმეტეს სიკვდილით დასჯა, რომ იშვიათია მათ სახელდებით იხსენიებდეს. უმეტეს შემთხვევაში მას მექარიანი ზოგადი გამოთქმები აქვს ნახმარი: „ჩვენს დროს თუ იქნა, ჩვენ ვიცით“-ო; „ჩვენთან მძიმეა“-ო; ან „ყველაფრის ღირსია“-ო; „მაზე ყოველივე მართებულია“-ო.

(აქ სანიმუშოდ აღენიშნოთ ერთი ვულგარული დანაშაულობა: ქურდობა. ქურდობის შესახებ ვახტანგის კანონი გვამცნებს: „ქურდობა ვისაც დაჟინებით შეემთხვიოს და შეაჩნდეს, რაც ეფერების და შეენის, ვისაც სამართალში მოვიდეს, როგორც მართებდეს, მისი იმან იცის“-ო (მუხლი 150). >

ღრას ნიშნავს ეს: „მისი იმან იცის“? რა სასჯელს გულისხმობს?

(უბრალო ქურდობისათვის) ან პირველი ქურდობისათვის სამართალში ძალიან გარკვეულად და დაწვრილებით არის აღნიშნული: ნაქურდალი შვიდეულად უნდა უზლოს მომპარავემ და თუ ვერ ვადაიხადა პირადად, ზოგ შემთხვევაში ცოლშვილითაც ხელში მიეცემის იმას, ვინც გაქურდა. ხოლო თუ ქურდობას თან ახლავს ადამიანის ღირსების შემლახველი, ან სხვა დამამძიბელი საქციელი, მაგალითად, თუ ქალს ტანზე შეაჭრა სამკაული (ეს ხომ შეურაცხყოფაა მანდილოსანისა), ან სალაშქროდ მიმავალ მეომარს საქურველი ანუ იარაღი მოპარა (ეს ხომ შერცხვენაც არის და დაღალატიანებაც), მაშინ გარდა ნაქურდალის შვიდეულად ანაზღაურებისა, ნახევარი სისხლიც უნდა უზლოს შეურაცხყოფისა და დაღალატიანებისათვის. ყოველივე ეს ეხება პირველ ქურდობას და თავდება ნივთიერი გადახდევინებით. მაგრამ თუ კაცმა „დაჟინებით“ ქურდობა არ მოიშალა, მაშინ ნივთიერ ანაზღაურების გარდა სხვა სასტიკი ღონისძიება უნდა იქნეს მიღებული; აი, ამაზე ამბობს მეფე-კანონმდებელი: „ვისიც სამართალში მოვიდეს, მისი მან იცის“-ო. ხოლო დაჟინებითი ქურდობისათვის, ჩვეულებით, როგორც ბატონიშვილი ვახუშტი გვამცნობს თავის „საქართველოს გეოგრაფიის“ წინასიტყვაობაში, სასჯელად მიღებული იყო ხელფეხის მოკვეთა, ან თვალების დათხრა. ხოლო გამოუსწორებელი ბოროტმოქმედისათვის სიკვდილით დასჯაც კი. („ძელზე დაკიდება“ გიორგი მესამის დროს). აი, ამ სასტიკი და სისხლიანი სასჯელის მოხსენიებას ერიდება კანონმდებელი მეფე

და ზუნდოვანად ამბობს: „ვისაც სამართალში მოვიდეს, მისი იმან იცისო“-ო.)

ისიც უნდა ითქვას რომ ამ გამოთქმას სხვა აზრი და მნიშვნელობაც აქვს, რაც მართო მორიდებით არ ამოიწურება; ის გვეუბნება, რომ თვით მოსამართლეს აქვს მინდობილი, როგორც დრო და ჟამი მოითხოვს, როგორც საზოგადოებრივი ინტერესი უკარნახებს, ისე უნდა იქნეს დაქინებითი ქურდობა დასჯილიო. მოსამართლეს შეუძლია მეტი, ან ნაკლები სისასტიკე იხმაროს, ჩვეულებისა და ძველთაგან ნაანდერძევი წესების მიხედვით და რაც უმთავრესია, ქვეყნის მდგომარეობის მიხედვით; შეიძლება გაუსწორებელი ქუჩა-ავაზაკის „ძელზე დაკიდებაც“ დააჩეს საჭირო; შეიძლება შედარებით იოლმა სასჯელმაც იკმაროს. ფართო არჩევის უფლებას აძლევს მოსამართლეს კანონმდებელი.

ჩვენ აქ განგებ ვილაპარაკეთ ქურდობაზე, რადგან ეს ისეთი დანაშაულია, რომლის ჩამდენი დიდი ადამიანური ღირსების მატარებელად არ ჩაითვლება საზოგადოების თვალში. და თუ, მის შესახებაც კანონმდებელს არ უნდა ყოველ სასტიკ სასჯელს გაუსვას ხაზი, ეს უეჭველი მაჩვენებელია იმისა, რომ ჩვენი სჯულმდებელი სისხლს მართლაც ერიდება და მისი დაღერა სასამართლოსაგან ყოველ შემთხვევაში სანაქებო და მოსაწონ საქმედ არ მიაჩნია.

ასეთსავე ზოგად გამოთქმებს ეხვდებით სასჯელის აღსანიშნავად ისეთ ბოროტმოქმედებათა შესახებაც, როგორიცაა ღალატი, გამცემლობა, ეკლესიის გატეხვა, ან მეფის სალაროს გაძარცვა და სხვ., რომელთათვის ჩვეულებით თვალის დათხრა, დასახიჩრება, გაძევება და ქონების კონფისკაცია იყო დადგენილი; ხოლო უკიდურეს ზომად სიკვდილის დასჯაც იყო დაწესებული. ვახტანგი უმეტეს შემთხვევაში ასეთ სანქციას გვაძლევს ამგვარ ბოროტმოქმედებაზე: „ყველაფრის ღირსია“-ო, ან მასზე ყოველი ავი მართებულიაო. ამრიგად, აქაც შესაძლებლობა ეძლევა მოსამართლეს კონკრეტული გარემოების შესაფერისად უფრო სასტიკი, ან უფრო შეღავათიანი სასჯელი გააჩინოს: (ფართო ასპარეზის მიცემა მოსამართლისათვის სასჯელის დადების გადაწყვეტაში დღესაც ჰუმანიზრ და სამართლიანობასთან უფრო შეთანხმებულ წესად ითვლება იურიდიულ მცენიერებაში; ვახტანგის სამართლისათვის ესეც დადებით მხარეთ უნდა ჩაითვალოს.)

ზოგჯერ ვახტანგის სულეძელობა იქამდის მიდის დამნაშავე-სათვის დამასახიჩრებელი სასჯელის აცილებაში, რომ დღესაც ბევრ კანონმდებელს შეიძლება სისუსტეთ და გადაჭარბებულ გულჩვილობათაც კი მოეჩვენოს; აი, მაგალითად: მე-89 მუხლი ვახტანგის სამართლის წიგნისა ამბობს: „თუ ყაზახმან კაცი მოკლას გზირობით და გამოჩნდეს. (თუ მეფემ არა უკითხა რა), სამ წილად სისხლი მისცეს“-ო.

ავაზაკისადმი ასეთი ღმობიერება, ფეიქრობ, დღესაც ეჩოთირება ზოგიერთ განათლებულ პირსაც კი. ვახტანგის სამართალს კი ეს ნორმალურად მიაჩნია. აი კიდევ უფრო მკვეთრი მაგალითი ასეთივე ხასიათისა —

220 მუხლი ვახტანგის სამართლისა გვაუწყებს: „თუ ხელმწიფეს ლაშქრიდამ კაცი წაუვიდეს და მტერს მიუვიდეს, და იმავე ხელმწიფეს დარჩეს (ე. ი. ტყვედ ჩაუვარდეს), თავად ხელმწიფის მოწყალეობაზე კიღია, თუ არა და ფეხის მოკვეთა ჯერ არს. გალარიბება და გახეიბება ორივე არ არის“-ო.

როგორც ხედავთ, თვით მოღალატე, რომელიც ლაშქრობაში გადაუდგა თავის ხელმწიფეს, ვახტანგის სამართალით, მაინც შეიძლება მეფის შეწყალებასა და პატივებას მოელოდეს; თუ არა და ფეხის მოკვეთა ეკუთვნის. მაგრამ იმავე დროს გალარიბება, ესე იგი: ქონების ჩამორთმევა არ შეიძლებაო, ბრძანებს კანონმდებელი.

ექვი არ უნდა, ბევრს ეს გადაჭარბებულ გულჩვილობად, ან წინდაუხედავობად მოეჩვენება, რადგან ასეთ შემთხვევაში სიმაგრას და სიმტკიცის გამოჩენა არის საჭირო, რათა ასეთი ბოროტება ძიუფესვიანად იქნეს ამოფხვრილი.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ასეთი ღმობიერი მოპყრობა განდგომილისადმი ნაწილობრივ მაინც აიხსნება საერთოდ ფეოდალური ურთიერთობის ხასიათით. მისი სუსტი შინაგანი კავშირით, ხშირი საშინაო ომებით და არეუდარევეთ, როცა ერთი პატრონისაგან მეორესთან გადასვლა თვით ფეოდალური მოწალით დიდ დანაშაულად არ ითვლებოდა და ზოგჯერ გაბედულებად და ვაჟკაცობადაც კი იყო მიჩნეული, თუ გაუმართლდებოდა.

საერთოდ, ყველა ზემოთქმულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აღდამიანის სისხლის დაღვრა სამართლის წესით, წამება და დასახიჩრება, კანონმდებელს არც კულტუროსნობად მიაჩნია, არც სახელ-

მწიფოებრივ სიმტკიცის მკვიდრ საფუძველად. იგი მისთვის უფრო სამწუხარო აუცილებლობაა, ხოლო სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით, მოწყალება და შემორიგებე უფრო უკეთეს საშუალებად არის მიჩნეული, საზოგადოებრივ ძალების შემოსამტკიცებლად. ვინემ შიშისა და ზარის თესვა შეუბრალებელი ზომებით და სისხლის მორევის დაყენებით.

საიდან მოდის ვახტანგის ასეთი შეხედულება? როდის და როგორ შემუშავდა იგი? საიდან შეიქრა ეს სული სამართლიანობისა და მოწყალებისა ქართულ იურიდიულ შემეცნებაში?

სანამ ამ კითხვაზე ვუპასუხებდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია გავარკვიოთ კიდევ ერთი საკითხი — ეხება ეს კეთილშობილური მისწრაფებანი მხოლოდ რაინდთა წოდებას, ზედაკლასებს, თუ საზოგადოების ყველა ფენაზე ვრცელდება იგი?

საერთოდ, როგორც ვიცით, ვახტანგის სამართალი მკაფიოდ გამოთქმული კლასობრივი ხასიათის მატარებელია. სამართლის მიდგომა ძირითადად თავადაზნაურობისადმი სხვაა და ყმა-გლეხკაცობისადმი კიდევ სხვაა. ამიტომ შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ეს კეთილშობილური, ჰუმანიური მისწრაფებები მეფე-ფეოდალს თავის დიდებულებისა და საერთოდ თავადაზნაურობის ღირსებისა და ხარისხის პატივსაცემად აქვსო მიღებული კანონმდებლობაში, ვინაიდან, როგორც ვიცით, ვახტანგის სამართალი პირველ ყოვლისა მაღალი წოდებისათვის არის შექმნილი. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ უკვე აღადგინეთ შემცდარი ვიქნებოდით.

ამას დაგვანახებს ჩვენ კანონმდებლობის დამოკიდებულება ყმა-გლეხებისადმი. საერთოდ, გლეხობა, როგორც ვნახეთ, სამართალს მაღალ წოდებასთან შედარებით, უფრო მძიმე მდგომარეობაში ჰყავს ჩაყენებული. მათდამი მეტია სიმკაცრე და უღმობელოება სასჯელისა. ერთი და იგივე ხასიათის დანაშაულისათვის. ვიცით, რომ გლეხს ბატონისათვის სიტყვიერი უპატიოების გაწვევისათვის, ან ხელის შებრუნებისათვის ფიზიკურად დამასახიჩრებელი სასჯელი მოელოდა (მუხლი 259); მაგრამ ლმობიერების ძირითად მიღწევილებას ასეთ შემთხვევაშიც არ კარგავს კანონმდებელი; კლასობრივი საზღვრები არ აჩერებს ჰუმანიურობის მისწრაფებებს. დამასახიჩრებელ სასჯელის მაგიერ კანონმდებელი შესაძლებლად აღიარებს გლეხისაგან ნივთიერი ანაზღაურების გაღებას; თანახმად სხვა და სხვა ნორმებისა. არ შეიძ-

ლება ამაში არ დაგინახოთ კანონმდებლის პატივისცემა ადამიანის პიროვნებისადმი, ვინც უნდა იყოს იგი. ბატონიც ვალდებულია კანონით თავის ყმის ადამიანური ღირსება, მორალური პიროვნება მხედველობაში მიიღოს; ესეც თავისებურებაა ქართული სამართლისა.

აი, მაგალითად „რუსკაია პრავდა“-ს მიხედვით: „ხოლოპის მოკვლა“ არც სისხლის გადახდას იწვევს და არც სხვა რაიმე სასჯელს. თვით ეკლესიასაც ეძნელებოდა ასეთ „უბრალო რამეზე“ ბატონისათვის მონანიების ეპიტემია დაედვა. ასე რომ, გინდ „ხოლოპი“ მოუკლავს მის ბატონს, გინდ ცხვარი დაუკლავს, თითქმის სულ ერთია.

ქართველი ყმა კი ამ მხრივ სულ სხვა მდგომარეობაში იყო. იგი არის ყმა-ადამიანი და მისი მოკვლა, ან დაჭრა, არავის ხელეწიფების, თვით მის პირდაპირ ბატონსაც კი. ვახტანგის სამართალი იმ პრინციპს იცავს, რომ თუ ბატონმა თავისი ყმა მოკლა, ან გაახეიბრა, იგი საეკლესიო ეპიტემიასთან ერთად, საერო სასჯელსაც მიიღებს. თუ მართალს დანაშაულზე მოუკლავს და იმ კაცის ოჯახმა იმავე ბატონის ხელში დაჩენა არჩია. მამულს ვერ მოუშლის და სისხლიც უნდა მისცეს. თუ მისი ყმობა აღარ ინდომეს ძმებმა და სახლისკაცებმა, ბატონი ვერ მიედავების, ამიტომ რომ თავი, სისხლით დაუხსნიათო. ასეთივე უფლება აქვს უბრალოდ გახეიბრებულ ყმას, ოღონდ ამ შემთხვევაში მხოლოდ თავის ცოლშვილით შეუძლია წავიდეს ბატონისაგან. ისე როგორც თავისუფალი წოდების წევრი, სეროიზულ დანაშაულისათვის მეფის სამართალს ექვემდებარება ყმაც. მაშასადამე, იგი სამართლის საკითხში მაინც თანასწორუფლებიანი მოქალაქეა სახელმწიფოსი. ბატონის უფლება ყმაზე თავდება იქ. სადაც იწყება მისი ფიზიკური უზრუნველყოფა, რაც არის ნაწილი პიროვნების ხელშეუხებლობისა. იგი, მაშასადამე, სამართლით დაცულია, როგორც ადამიანი, როგორც მორალური პიროვნება. ამიტომ გლახს შეუძლია სამართლის სფეროში მაინც თავი იგაძნოს სახელმწიფოს ერთ-ერთ წევრად, პატარა წევრად. პატარა ადამიანად. მაგრამ მაინც ადამიანად. *).

*) ამით აიხსნება ნაწილობრივ, რომ ქართველი გლეხობა ისე თავდადებით იცავდა თავის სამშობლოს, თავის ქვეყანას და გარეშეთა ბატონობის უღელს არ ურიგდებოდა, მუდამ ებრძოდა.

უდიდესი უბედურება ქართველი ხალხისა იმაში მდგომარეობდა, რომ გარეშე ძალისაგან დაჩაგრულს და შინ პატარა სახელმწიფოებად დაყოფილს, საშუალება არ ჰქონდა ამ ჰუმანიური ნორმებით თავისუფლად ესარგებლა. მეფის კაბამდე საჩივრით მიღწევაც არ იყო აღვილი. მეფეებსაც ხშირად არ ჰქონდათ საშუალება თავადების თავაშვებულება დაეთვუნათ და სამართლის სასწორი ყველგან და ყველასათვის აემუშავებინათ. ამას სჩივის ვახტანგიც: „საქართველოს მეფენი ბევრჯელ... ჭამთა და დროთა ცვალებით ისე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელი მეფე რქმევიათ, თორემ მართებული არა უქნევენებიათ რა, როგორც ყმათ სდომიათ, (იგულისხმებიან თავადები) ისე უსამართლებიათ და ურიგებიათ“-ო. (იხ. მუხლი 2). მაგრამ ეს სულ სხვა საკითხია. საკითხი ფეოდალური ანარქიის, რომელიც კლავდა და ახშობდა ისტორიულად შემუშავებულ კულტურულ ღირებულებებს, და რომელზედაც აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ, რადგან ჩვენ აქ ვიკვლევთ მხოლოდ ქართული სამართლის თვისებებსა და ღირებულებებს. და როცა ვხედავთ, რომ ამ სამართლით გლეხის პიროვნული ღირებულებაც იყო აღიარებული, ჩვენ უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ ვახტანგის სამართალს იმ დროის პირობებში, ყველგან და ყველაფერში თან სდევს ძირითადი ზაზი ყოველი ადამიანის პიროვნების პატივისცემისა.)

რადგან ეს თვისება არ არის პრივილეგია რომელიმე წრის, ან წოდების, არამედ ეხება ყველას, მთელი ერის შემადგენლობას, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ იგი ჩვენი ერის ღრმა ისტორიული საძირებიდან მოდის. იგი არ არის მხოლოდ მაღალი წრის, ან წრეების მიღწევა, არამედ მთელი ერის შეგრძნობა, მთელი ერის კულტურული შენაძენი, დიდება და მცირის ფსიქიკასა და შეგნებაში აღრიდანვე შექრილი, განმტკიცებული და ისეთ უდავო რამეთუ ქცეული, რომ არც თეორიული დასაბუთება ესაჭიროება, არც გამართლება.

ცნობილია, რომ კულტუროსნობას და ჰუმანიურობას ძალიან ხშირად უჭირს კლასობრივი, თუ წოდებრივი საზღვრების გადალახვა, ბარიკადების მეორე მხარეზე გადასვლა, დამორჩილებულთა და დაჩაგრულთა ბანაკში თავის ცხოველყოფელი სხივების შეტანა. უმეტეს შემთხვევაში ის რჩება ერთი მაღალი გაბატონებული წოდების, თუ წრის სამკაულად, მხოლოდ მის წევრებზე ვრცელდება

და მის იქით არ მოქმედებს; იმის იქით ბატონობს სასტიკი ზომები; დაჩაგვრის განუკითხავე ღონისძიებებია ამუშავებული.

კულტურა ამ შემთხვევაშიაც ეროვნულად ითვლება, რადგან იგი ერის შიგნით არის შემუშავებული, ერთი მაღალი ფენისაგან, ან წოდებისაგან, რომელიც ეროვნული ხელმძღვანელის როლს ასრულებს, მაგრამ ნამდვილ, მკვიდრ ეროვნულ თვისებად კი, ჩვენის აზრით, მხოლოდ ის თვისებები შეიძლება ჩაითვალოს, რომელიც ერის ყველა წრეს და ფენას ცოტა თუ ბევრად მოეფინება, ყველაზე და ყველაფერზე თავის კვალს დააჩენს და, მაშასადამე, საყოველთაო დამახასიათებელ ნიშნად იქცევა, ეროვნული მთლიანობის გამოსახულებად ზდება.

✓ ყველა აქედან, რაც ჩვენ აღვნიშნეთ, ნათელი უნდა იყოს, რომ ვახტანგის სამართლის ჰუმანიურობა სწორედ ასეთ ზოგად, საყოველთაო ხასიათს ამჟღავნებს: იგი ეხება ბატონსაც და ყმასაც, აზნაურსაც და გლეხსაც, დიდსა და პატარას.

და ხელახლა ისმება საკითხი, საიდან, რომელი ძირებიდან მოდის ეს ჰუმანიურობა, ადამიანობა, კაცობა, ღმობიერება ქართული კანონმდებლობისა?

ამ კითხვის დასმისათნავე უნებურად გვახსენდება დიდი თამარ მეფის მაღალი კაცთმოყვარეობა, რომელიც ნებას არ აძლევდა მას ვინმესათვის დამასახიჩრებელი, ან სიცოცხლის მომსპობი სასჯელი დაედასტურებინა: „არცა თუ ტაჯგანაგი უბრძანა ვის დაკვადო“, ამბობს მატიაწე. (ტაჯგანაგი — მათრახი).

ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ უარყოფითი დამოკიდებულება ფიზიკური სასჯელისადმი ვახტანგსაც ამ სახელოვანი მეფე-ქალისაგან ჰქონდა ნაანდერძევი; რომ საფუძველი ვახტანგის ჰუმანიურობისა იმ მე-11—მე-12 საუკუნოებიდან მოდის. მაგრამ უნდა გამოვტყდეთ, სავსებით მართალი არ ვიქნებოდით.

„ოქროს ხანის“ კულტურულ ზნეობრივობის სიმაღლის სხივებს, რასაკვირველია, თავისი ღრმა კვალი აქვს დამჩნეული ქართულ იურიდიულ აზროვნების და შეგნების მიმართულებაზე; მაგრამ მათი ღრმა ძირები ამ ეპოქიდან არ იწყება. იგინი უფრო ძველი წარმოშობისა არიან. მათი ფესვები უფრო შორსაა ისტორიულ წარსულში გადგმული. ამას თვით ქართული სამართლის ძეგლები გვიღალადებენ.

საქმე ის არის, რომ ვახტანგის სამართალს ამ ღმობიერების და

პირადული მორალის დაცვის საკითხში არც ბექა-აღბუღას სამართალი ჩამოუყვარდება. და მათ წინაპრად ბაგრატ მეოთხის სამართალი, ეს პირველი წერილობითი საკანონმდებლო აქტი უნდა ჩაითვალოს, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნის დასაწყისის ეკუთვნის. ფიზიკურ სასჯელისადმი განსაკუთრებით სიფრთხილით მიდგომა უკვე ამ პირველ წერილობით საკანონმდებლო ძეგლსაც ახასიათებს. ამ ძეგლში ერთად ერთი ფიზიკური სასჯელია მოხსენებული, ისიც იმისთვის, რომ იგი შეზღუდოს, გააკიცხოს, გააიშვიათოს. ეს არის თვალების დაწვა. „თუ კაცმან კაცს თვალნი დასწვას, რასაც გვაჩისა იყოს, მისსა სისხლსა ოცი ათასი სხვა ემატოს. ამიტომ რომ ნიადაგ სასჯელსა და სირცხვილშივ აჩის და ერთხელ სიკედილი სჯობს“-ო. (იხ. ბექა და აღბუღას სამართლის გაგრძელება, მ. 151). აქ უყომენტარიოდაც ადვილი გასაგებია, რომ დასახიჩრებას თამარმეფეზე თითქმის ორი საუკუნით ადრე ჰყოლია კანონმდებლობაში უარყოფითი შემფასებელი; იგივე კანონმდებელი ადგენს. რომ გარდა მეფისა და მთავრისა „თვალთა დაწვას არავინ ღირს ა“, ესე იგი: არავის აქვს უფლება ასეთი სასჯელი დაადევას ვინმესო; მეფესაც კი მხოლოდ უკიდურეს, სულ ოთხ შემთხვევაში აძლევს უფლებას ასეთი სასჯელის განაჩენი გამოიტანოს. ასეთია: დიდი სალაროს, ან ეკლესიის გატეხვა, სამეფო ჯოჯის წასხმა და ლალატი. ეს შეზღუდვაც თავის თავად დამახასიათებელია.

შემცდარი არ ვიქნებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ ეს ლბილობა აქც ბაგრატ მეოთხეს შეუქმნია. იგი პირადად სახელმწიფოს გაერთიანების გულისთვის სასტიკ და მაგარ ზომებს არ ერიდებოდა. და თუ სამართალში ფიზიკური სასჯელი ასეთ სირცხვილელად და ასაკრძალავ საქმედ დაახასიათა, ცხადია. ეს მაშინდელ ქართულ საზოგადოებაში მიღებული ჩვეულებების და შეხედულებების გავლენას უნდა მიეწეროს.

შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ ეს ლმობიერება ქრისტიანული მოძღვრების და სარწმუნოების გავლენით იყო მიღებული, მაგრამ ფაქტები სულ წინააღმდეგს გვეუბნება. ეკლესიამ ბევრში შეაღბილა და გააფაქიზა ადამიანთა ზნეობრივი სახე, და ველური წარმართული ჩვევები მოშალა. მაგრამ დამნაშავეის დასჯის საკითხში იგი მცირე აზიიდან მოტანილ სიმკაცრეს და შეუბრალებლობას იჩენდა. აი, თუ გნებავთ, შესაღარებლად თვითონ კათალიკოზთა კანო-

ნები, რომელიც საერო დანაშაულობას ეხებოდა: „რომელმან კაცმა რა გინდა რა მოიპაროს და გამოჩნდეს, ორნივე თვალნი დაეწვენ, ან ხელფეხი დაეჭრას“-ო და სხვა. (მუხლი 167 ბეჭა და აღბუღას კანონთა დამატებაში). აქ, როგორც ვხედავთ, პირველი, დიდი თუ მცირე ქურდობისათვის დაწესებული არის ისეთი სასტიკი სასჯელი, როგორც ვახტანგის სამართლით მხოლოდ გაუსწორებელ, „დაეინებოთ“ ქურდისათვის არის მიკუთვნებული. ხოლო ბაგრატ მეოთხის კანონები ქურდობას იმ ოთხ დანაშაულთა რიცხვში ათავსებს, რომლისთვისაც თვალის დაწვა არის დადებული. ცხადია, ვერც ერთი, ვერც მეორე თავისი შედარებით ჰუმანიურ იურიდიულ ფორმულებს ეკლესიის მაგალითიდან ვერ გამოიტანდნენ.

აქედან ჩვენ დავგვიჩენია ერთად ერთი ლოდიკური გამოსავალი. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ლმობიერება არის ერთი იმ ძირითადი თვისებათაგანი, რომელიც ქართველ ერს ძველათვე შეუსისხლბორცვია და რომელიც, მაშასადამე, ერის საერთო კულტურულ განცდად უნდა ჩაითვალოს.

თვით თამარ მეფის ლმობიერება და ადამიანის პიროვნებისადმი პატივით მოპყრობა ამ ასპექტში ჩვენთვის ისტორიულად გასაგები ხდება, როგორც უმაღლესი გამოხატულება ამ ეროვნული ღირსებისა, ეროვნული კულტურისა და როგორც დავვირგვინება გარკვეული ისტორიული ევოლუციისა. აი, ამიტომ აღვიარებთ ჩვენ იგი ეროვნულ თვისებად.

გავყვეთ ქვევით.

ადამიანის პიროვნების პატივისცემის/გამომხატველად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე დამამცირებელი, შემარცხენელი, სახელის გამტეხი სწასჯელის უარყოფა. ქართული სამართლის ძეგლებში ჩვენ მხოლოდ ორიოდ შემთხვევა ვიპოვეთ ისეთი წესისა, რომელიც ხალხის თვალში ადამიანური ღირსების და თავმოყვარეობის შემლახველია. ვახტანგის სამართალში მხოლოდ ერთია ასეთი წესი; იგი ეხება მაჰანკალს. რომელიც სამეძაო მიზნით ჭალსა და ვაჟს ერთმანეთს შეახვედრებს. ასეთი ადამიანი, დამეთანხმებით, დიდი ღირსების-ნამუსის პატრონი არ უნდა იყოს. ასეთ ადამიანს კანონმდებელი შემდეგ სასჯელს უჩენს: „ყელზე საბელი მოაბან და ტიტველი, ყელსაბლიანი მარტო ნიფხავით ოდენ სოფელი გამოატარონ“-ო. აი, ეს დიდ მორალურ სიმკაცრედ მიაჩნია ვახტანგის სა-

მართალს და ასეთ განმარტებას დაურთავს: „დიდი აუგი არს ესე“-ო
ერთი ასეთივე წესია აღნუსხული ბექას სამართლის წიგნში, რაც
მეთოთხმეტე საუკუნეს ეკუთვნის —

ოჯახზე თავდასხმისა და დედაწულთა და ცოლშვილის აფო-
რიაქებისათვის, თუ ფიზიკურად არავინ დაშავებულა, თავდამსხ-
მელს შუაკაცების მეოხებით, ისიც იმ შემთხვევაში, თუ შეურაცხ-
ყოფისათვის სისხლის ფასის გაღება არ შეუძლია, მიღებულ უნდა
იქნეს შემდეგი ზომა: თავდამსხმელი, წელზევით შიშველი ღუნდა
გაეტარებინათ სანაგვეზე — შვიდი ნაბიჯის მანძილზე — და გეხრეს
სამი შოლტი მიერტყმია. შემდეგ დაშავებული მხარე ჩამოატარებ-
და მას ხალხის წინაშე შესარცხვენად.

ათაბეგი ბექაც ამ სასჯელს განმარტავს: „დიდი სახიარო და
საუკუნო სირცხვილის საქმე წაეკიდების“-ო. (იხ. ბექას სამ. მ. 13).
აშკარაა, აქ კანონმდებელი თავის აზრს კი არ გვახვევს, არამედ სა-
ზოგადოებრივ შეხედულებას გამოსთქვამს. ეს იყო მეთოთხმეტე სა-
უკუნეში და სჩანს იგი მაშინაც შორეული წარსულის არასასტრ-
ველ ნაშთად ეჩვენებოდათ. მე-17—მე-18 საუკუნის ძეგლებში კი
ამგვარი წესების არავითარი ნიშანი აღარ ჩანს.

საერთოდ, ადამიანის სირცხვილ - ნამუსის დაცვაში ქართული
სამართალი უფრო შორსაც მიდის. იგი არა თუ თვით ერიდება პა-
ტივის და ღირსების შემლახველი ზომების მიღებას, არამედ კერძო
პირთაც უკრძალავდა ასეთი შეურაცხყოფის აქტებს, უკრძალავდა
ყოველ პირობაში, თვით ერთმანეთში მტრობისა და შურისძიების
შემთხვევაშიაც კი.

ფეოდალურ ხანაში, მოგეხსენებათ, ძალმომრეობა ყოველდღი-
ური ცხოვრების წესშია შექრილი. მისი მოშლა არავითარ კანონს
არ შეეძლო; მაგრამ ქართული სამართალი მაინც ყოველ ზომას
იღებს, რათა ამ ძალმომრეობის პრინციპს საზღვარი დაუდევას, და
ეს საზღვარი ძვეს იქ, სადაც იგი ადამიანის მორალურ და პიროვნულ
ღირსების დამცირებაში გადადის.

ვახტანგის სამართალი ამ საკითხში კატეგორიულია: მიხდომაში
თუ სხვაგან „ერთი მეორეს რომ მოერიოს, თან ნულარ წაიყვანს თა-
ვის სახლში და იმითაც ნულარ შეარცხვენს“-ო. (მუხლი 57). და თუ
დამარცხებულის ასეთი დამამცირებელი საქციელისაგან გამარჯვე-
ბულმა თავი ველარ შეიკავა, თუ ამდენი რაინდობა ვერ გამოიჩინა,

იგი დანაშაულის ჩამდენად ითვლება სამართლის წინაშე და შეუ-
რაცხოფისათვის ნახევარი სისხლი უნდა დაუღუროს, წანაღებიც
უკლებლად მოსცეს. ასეთი წესი თანაბრად ეხება ყველა წოდების
წევრთ, თვით გლეხობასაც. სამართლის მუხლი უმატებს: „რამ-
დენი მისი ყმა დაქერილი იმასთან წაიყვანოს, იმათაც ნახევარ-ნახე-
ვარი სისხლი გადაუხადოს, იარაღი და წანაღებიც უკლებლივ მის-
ცეს“-ო.

ამრიგად, ბრძოლასა და ჩხუბში გამარჯვება-დამარცხება აუცი-
ლებელია, მაგრამ დამარცხებულის დაცინვა და დამდაბლება მიუ-
ღებელია, დანაშაულებრივი აქტია. უმთავრესი კი ის არის, რომ ეს
წესი თანაბრად ვრცელდება თავადაზნაურსა და ყმა-გლეხზე. ყვე-
ლასათვის კანონი იცავს პიროვნულ ღირსების მინიმუმს, რომლის
გადალახვა არ შეიძლება ჩხუბსა და დავაშიც კი.

ეს მინიმუმი, ეს დაფასება ადამიანის ღირსებისა საკმაოდ მაღა-
ლია და თან საერთო, საყოველთაო და თანასწორი ყველასათვის გა-
ნურჩეველად წოდებისა. მაშასადამე, იგიც ეროვნულ ფარგლებს ებ-
ჯინება, საერთო კულტურის დონეზე მიგვიითითებს.

ამას ადასტურებს ისიც, რომ ბექას სამართალშიაც (მუხლი 141)
ანალოგიურ დებულებას ვხვდებით. და იქ იგი კიდევ უფრო მკა-
ფიოდ და ნათლად არის ჩამოყალიბებული (იხილეთ მუხლი 19).

ათაბეგი ბექა საერთოდაც უკრძალავს კერძო პირს ვისმეს ხე-
ლით შეპყრობას, ან დატუსაღებას. პატრონის მეტი კაცი კაცისა
ხელით შეპყრობასა არა ღირსა (ესე იგი: უფლებამოსილება არა
აქვს.). და ვინც ამ წესს დაარღვევს, თავდამსხმელის ტოლად და-
ისჯებაო.

მეთოთხმეტე საუკუნეში ძალმომრეობა უფრო ხშირი იყო და
მასთან უხეშ მოპყრობასაც ექნებოდა ადგილი; მით უფრო საყუ-
რადღებოა, რომ ბექას სამართალი ყოველ ასეთ უხეშობას და ზნე-
ობრივად დამამცირებელ საქციელს ყოველნაირად გმობს და მისი
ამოფხვრის საშუალებებისათვის ოთხი მუხლი აქვს მიძღვნილი.
აქ ერთ მუხლს გავიცნობთ კიდევ, რადგან იგი დამახასიათებელია:
„თუ კაცმან სწორმან სწოჲს, გინა უფროსმან, გინა უმცროსმან, ვი-
საც მეტი ჟამისაგან დამაჯნებით (ე. ი. დაჯაბნებით) საბელი მოაბას,
ანუ ნიფხავი მისნივე თავს მოხვიენეს, რასაც გვარისა იყოს, მთელი
სისხლი დაუღუროს. ამაღ რომე უფროსი სირცხვილი და კაცთაგან

შესაყივარი აღარა იქნების რა; სიკვდილისა დიდად უარეა“-ო. (მუხლი 21 ბექას სამართლისა). ვგონებ, განმარტება საჭირო არაა.

ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ: ძალმომრეობა, დაჯახება — ეს არსება და საფუძველი ფეოდალური ურთიერთობისა — ქედს უნდა იხრიდეს პიროვნების მორალური ღირებულების წინაშეო, ამბობს ქართული სამართალი; ამას ამბობს ფეოდალურ ხანაში, რაც არ შეიძლება მნიშვნელოვან და განსაკუთრებულ მოვლენად არ ჩაითვალოს. იგი არის ქართული კულტურის დამახასიათებელი.

ბ. ქალი და მისი უფლებრივი მდგომარეობა

ს რაც აქამდე ითქვა, ის ეხება საერთოდ ადამიანის პიროვნებას, თუმცა გულისხმობს უმთავრესად და უპირველესად მამაკაცებს, მათს ურთიერთობას, მათ ღირსებას. ამავე დროს ვახტანგის სამართალი ცალკე ეხება ოჯახისა და ქალის უფლებრივ მდგომარეობას და ამ დარგში ბევრ განსაკუთრებულ და საყურადღებო თვისებებს იჩენს, რომელთა ცალკე მიმოხილვა აუცილებელია.)

ფეოდალურ საზოგადოებაში ქალის კულტი ცნობილია, როგორც ევროპაში, ისე ჩვენში; მაგრამ ეს არის უკეთეს შემთხვევაში რაინდობის ერთი სახეობათაგანი; უმთავრესად კი ეს არის კულტი სიყვარულის, რიდის, მოფერების, ალერსის. აქ ქალი გამოდის, როგორც მდებდრობითი სქესის წარმომადგენელი, როგორც საყვარელი არსება. ყოველივე ეს მნიშვნელოვანია, როგორც ზნეობრივი ამაღლებისათვის, ისე ფაქიზი მანერებისა და კეთილშობილური მოპყრობისათვის. მაგრამ ჩვენ გვაინტერესებს ქალი, როგორც ადამიანის უფლებათა მატარებელი; ქალი, როგორც პიროვნება და არა მხოლოდ სქესი; ჩვენ გვაინტერესებს ოჯახი, მისი ღირსება და უფლება. როგორია ვახტანგის შეხედულება ამ საგანზე?

ღ დავიწყოთ ოჯახიდან.

ოჯახის სიწმინდე და ქალის ღირსება ოჯახში დიდად არის სამართლით დაცული. ოჯახის შელახვა — მკვლელობის თანაბარია. ქალის შეურაცხყოფაც მკვლელობის-ოდენად ითვლება; ამიტომ, თუ კაცმა ცოლის გამამუშატიურებელი მოკლა, სისხლი არ მოეთხოვება. ასევე სიკვდილის ოდენად ითვლება საჯაროდ დანიშნული ქალის მიტოვება, რაც მის გაბახებად არის მიჩნეული. ოჯახის სიწმინდის

დარღვევისათვის ცოლი რომ მოკლას ქმარმა, ქალის ნათესავებმა წინაშე პასუხს არ აგებს. ოჯახი წმიდათა წმიდაა, საკუთხეველია, რომელსაც სამართალი ყოველგვარი შელახვისაგან თავგამოდებით იცავს. აღსანიშნავია, რომ იცავს არა მხოლოდ მაღალი წოდების, არამედ ყველა ოჯახს, თუნდაც იგი გლეხს, ყმას ეკუთვნოდეს. კანონმდებელი ამ საკითხში ულმობელია: „თუ ბატონმა ყმის ცოლს უაშიყოს, ან ღამით ან დღისით და ცოლთან დაახელოს, და მან კაცმან მოკლას, სისხლი აჲ ეთხოვების“-ო. (მუხლი 42). ხოლო თუ არ მოკლა და თავი შეიკავა, მოსამართლემ ის ყმა უნდა გაათავისუფლოს და ბატონსაც საჯრაჲი დაადვას. ოჯახის შებლაღვა აქაც სიკვდილის ტოლად ითვლება და გლეხსაც ან სიკვდილის ფასი ერიგება, ან ბატონისაგან განთავისუფლება, რადგან თავის სისხლით გამოუსყიდია თავი. მაწასადამე, ამ შემთხვევაშიაც საქმე გვაქვს ისეთ ზოგად, საყოველთაო მოვლენასთან, რომელიც ყველა წოდებას, ყველა წრეს და ფენას სწედება; ამიტომ იგი უექველად ეროვნულ კულტურულ მიღწევად უნდა ჩაითვალოს. ეს საყოველთაო ხასიათი გვიჩვენებს აგრეთვე, რომ აქ დაცულია ადამიანის ღირსება, როგორც ადამიანისა. ამით მას ეძლევა საერთო, საკაცობრიო ღირებულება.

ეს მაღალ ზნეობრივი იურიდიული დებულება, ექვი არ უნდა, კაბინეტში გამოგონილი არ არის, არც კანონმდებლის მიერ თავისი თაოსნობით შემოღებული, ან თავზე მოხვეული. იგი ერის ცხოვრების ღრმა ისტორიულ ჩვეულებებიდან არის შემოსული, ერის კულტურულ განვითარების პროცესს გაუშლია, გაუფურჩქენია, ხოლო იურიდიულ შემეცნებას კი ნორმად და წესად უქცევია, კანონად ჩამოუსხამს.

ბ. „პირველი ღამის უფლება“

ბატონისა და ყმის ურთიერთობის საკითხში გასარკვევი კიდევ ერთია: ე. წ. „პირველი ღამის უფლება“, რომელიც ოჯახისა და ქალის მდგომარეობასთან არის დაკავშირებული.

ქართულ მწერლობაში ხშირად ატეხილა დავა ამ „პირველი ღამის უფლებაზე“, რომელსაც ბევრ ევროპის ქვეყანაში ჰქონდა ფეოდალიზმის ხანაში ფეხი მოკიდებული.

ეხტანგის სამართალში ამაზე არსად ცნობა არ მოიპოვება; თვით ამ სამართლის ძირითად თვისებებთან, რომელიც ოჯახის და ქალის ნამუსის საკითხს ეხება, ასეთი უფლების აწესებობა-შეთავსება შეუძლებელია, წარმოუდგენელია. იქ, სადაც ბატონის მიერ ცოლის გაუპატიურება ყმისა ხდება, ეს მკვლელობას უდრის; თუ ასეთი დანაშაულის გამო ბატონი ყმამ მოკლა, მას პასუხი არ მოეთხოვება და ამიტომ სრულიად წარმოუდგენელია: ახლად გათხოვილი ჯერ ბატონს მიგვროდეს და შემდეგ ეს პატარძალი ქმართან დაბრუნებულიყო!

მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ ასეთი წესების შემოღების ცდას აქა-იქ ადგილი არ ექნებოდა. ზოგიერთ ხალხში დაჩენილი თქმულებები და ლექსები გვითითებენ იმაზე, რომ თავხედ და ენება აშლილ თვითნება ბატონს ასეთი უმსგავსი მოვალეობაც მოუთხოვია თავისი ყმებისათვის; მაგრამ ამ ტენდენციას უპირდაპირდება სხვა ძალა, სხვა მორალი, რომელიც მდაბიო ხალხში მტკიცედ იყო ფესვადგმული და რომელიც გმირობად, საქებურ საქმედ აღიარებდა ასეთი ბატონისათვის ცხელი ტყვიით გამასპინძლებას ან ლესული ხანჯლით ანგარიშის გასწორებას.

ყოველ შემთხვევაში უდავო ფაქტია, რომ ხალხის სვინდისი, მისი უფლებრივ მორალური წარმოდგენა ქალის, როგორც ადამიანის, ღირსებაზე, ასეთ ბოროტებას არც დამორჩილებია, არც მიუღია, არც მოუთმენია. პირიქით, საზოგადოებრივი მორალი, მისი სვინდის-ნამუსის ძალა და შეგნება ერთიანად ამ ადამიანობის ვამქელავ უზნეობის საწინააღმდეგოდ ამხედრებულა და მის მაგივრად სრულიად საპირდაპირო იერიდიული და მორალური წესი და ზნე შეუმუშავებია.

ეხტანგის სამართალსაც სწორეთ ეს ტენდენცია აქვს თავისად გამოცხადებული, დაკანონებული. კიდევ მეტი, იგი, ჩვენ ვნახეთ, ცოლის ან ქალიშვილის შეურაცხყოფას სიკვდილის ტოლად თვლის და ყმას ბატონის მოკვლასაც კი თავდაცვად უთვლის და დევნიდან ათავისუფლებს. და უნდა ითქვას, როცა ბატონის და ყმის ურთიერთობაში ასეთი მორალი და იურიდიული ნორმებია შემუშავებული, სწორეთ ეს არის ოჯახის სიწმინდის უაღრესი დაცვის მაგალითი. აქ ოჯახის და ქალის უფლება ყოველგვარ წოდებრივ, თუ კლას-

სობრივ განსხვავებას და საზღვრებს შლის და ზოგად ადამიანურ უფლების სფეროში გადადის.

ახლა გავიცნოთ სპეციალურად ქალის პიროვნული და უფლებრივი მდგომარეობა —

ნათქვამია: ქალთა უფლებრივი მდგომარეობა უტყუარი საზომია ამა თუ იმ ერის კულტურული განვითარებისა.

საქართველოს სამართალი ამ მხრივ ბევრ საყურადღებო მასალას იძლევა საკითხის გასაშუქებლად და მეტად საინტერესოა თავისი ღირებულებით.

მართალია, ქალი ქმრის მორჩილებაში ითვლება ქრისტიანული მოძღვრების მიხედვით, რომელიც ქმარს ოჯახის თავად აღიარებს და, მაშასადამე, ქალის, ისე როგორც შვილების უფროსად, ამ უკანასკნელს კი ქმრის ხელქვეითობას აკისრებს. ამაში ქრისტიანული იდეოლოგიის გავლენა ვახტანგის სამართალზე საკმაოდ ძლიერია, ისე, როგორც თვით ქართულ ცხოვრებაზე; მაგრამ განა მართო ვახტანგის სამართალზე? ევროპის და სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში განა ასეთსავე გავლენას არა აქვს ადგილი? ხოლო ჩვენს მეზობელ მუსულმანურ ერებში ქალის რაიმე უფლებებზე ლაპარაკიც ხომ ზედმეტია! არც რუსეთში ჰქონდა ქალს ნაკლები შევიწროება! მაგრამ ამას ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით.

ჩვენთვის უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ ადათსა და ჩვეულებას ბევრში ამ ძირითადი შეხედულებისათვის გვერდი აუვლია და ქალის უფლებრივი მდგომარეობა იმდენად გაუმჯობესებულია და მამაკაცის უფლებასთან გათანასწორებული, რომ რომელიც გინდა განათლებული ერის ქალთა უფლებებთან შედარებას თამამად აიტანს.

ჩვენ ზემოდ ვნახეთ, როგორ არის უფლებრივად დაცული ოჯახში ქალის ნამუსი და პატიოსნება. ვიცით აგრეთვე, რომ ქალის ხელით შეხება, ცემა და სხვა ფიზიკური ძალმომრეობის მასზე გავარჯიშება, ქართველი ხალხის ზნე-ჩვეულებით დასაგმობი და დასაძრახისია. ქართული სამართალიც ამ ზნეობრივ წესს იურიდიულ ნორმებში აყალიბებს და ამ წესის დარღვევისათვის თითქმის ყოველთვის ზედმეტ სასჯელს აწესებს, ვინემ მამაკაცის ხელშეხებისათვის. ქალი, როგორც სუსტი არსება, ერთგვარი უპირატესობით სარგებლობს, მის პიროვნებას მეტი დაცვა აქვს მინიჭებული; ხოლო ორსულად მყოფს:

კი მეტიც. თუ ქალს, მაგალითად, ნაყოფი მოეშალა, მუცელი წაუხდა შეურაცხყოფელის მოქმედების შედეგად — ეს ორმაგ-დანაშაულად ითვლება. დიახ, ქალის ღირსება კანონმდებელს განსაკუთრებული მფარველობის ობიექტად აქვს მიჩნეული.

(ქალი, ქართული სამართლით, იქაც თავისი პიროვნების სრული უფალია, სადაც იგი ქრისტიანული თეოლოგიით პრინციპიალურად ქმრის მორჩილებაშია ჩაყენებული. მისი პიროვნების შეურაცხყოფის უფლება არც ქმარსა აქვს.) ცოლის ხელით შეურაცხყოფა, ან დაპრა, ან დაშავება და მით უმეტეს მოკვლა ქმარს დაუსჯელად არ ჩაუვლის. მისი უფლება, როგორც ოჯახის უფროსის ჩერდება, სწყდება იქ, სადაც იწყება საზღვარი ცოლის პიროვნების დამცირებისა და შეურაცხყოფის.

ამიტომ ამბობს სამართალი: „თუ (ქმარმა) ცოლი დაქრას, ან დააშავოს, თუ ცოლს უნდოდეს, სისხლი აიღოს და გამოაჭთვას“-ო. მაგრამ ეს მათი გაყრის მიზეზად არ უნდა გახდეს, ოჯახი არ უნდა მოიშალოსო. (მუხლი 63).

სისხლის აღება აქ სასჯელია, სანქცია ისე, როგორც გარეშე პიროვნების წინააღმდეგ ჩადენილი ასეთივე აქტისათვის და მიყენებული ზიანის და დამცირების აღდგენად ითვლება. ასევე ცუდად მოპყრობისათვის: „კაცი რომ ცოლს სტანჯვიდეს, უპატიურად ეპყრობოდეს და ურზოს უშვებოდეს, მეფემ ის კაცი დააბას, დატუქსოს, ავად მოეპყრას და კათალიკოზმაც ასრე უყოს“-ო. (მუხლი 64).

ვგონებ, განმარტება საჭირო არ არის.

საერთოდ, ცოლქმართა ურთიერთობის და ცოლის უფლებრივ დაცვას დიდი ადგილი უჭირავს ვახტანგის სამართალში; იქ თითქმის ყველა ტიპური მოვლენაა ჩამოთვლილი, რომელთა მიხედვით ოჯახური ურთიერთობა უნდა იქნეს მოწესრიგებული მოსამართლის მიერ.

ეს განსაკუთრებული ყურადღება და დაწვრილებითი აღნიშვნა სხვა და სხვა სანიმუშო მაგალითით, გამოწვეულია იმით, რომ ქმარს, რაკი თავი ოჯახის უფროსად მოაქვს, ქალის პიროვნება იოლად დასათრგუნავ ობიექტად არ ჰქონდეს წარმოდგენილი.

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ აქ ერთმანეთს ედავება ორი ტენდენცია საოჯახო უფლებებისა: ქრისტიანული, ქალის მორჩილებას რომ ქადაგებს და ქართული ეროვნული, რომელიც ქალის პიროვნებას იცავს, როგორც ადამიანს, თავისი „მეობით“, თავისი მორა-

ლური ღირებულებებით, თავისი გარდაუვალი ადამიანური უფლებებით, რომელთა შელახვის უფლება არავის აქვს, არც ქმარს, არც ვარეშეს.

დ. ქალის ნივთიერი უფლებები

(მორალურ-პიროვნულ-უფლებრივ მდგომარეობასთან ერთად ქალის ნივთიერი უფლებებიც მდგომარეობაც საკმაოდ კარგ პირობებშია ჩაყენებული. ამით საფუძველი აქვს გამაგრებული მის პიროვნულ უფლებებსაც.)

(აქ პირველი და მთავარი ის არის, რომ ქალი არ არის მოკლებული საკუთარი ქონების შეძენის უფლებას. მას შეუძლია თავისი მიწაწყალი ჰქონდეს; მისი მზითვეი სრულ მის განკარგულებაშია, ან თუ რაიმე თავისი მზითვეით, ან სხვა გზით პირადად შეუძენია, ისიც მის უდავო საკუთრებად ითვლება: შეუძლია გასცეს, შესწიროს, ან უანდერძოს ვისაც სურს; ვერც ქმარი, ვერც სხვა ვინმე ამაში ვერ შეედავება;) მას არც საკუთარი მეურნეობის წარმოება აქვს აკრძალული; თავის მამულს იგი თვითონ უვლის და პატრონობს. ამისათვის მას ქმრის, ან მამის დასტური და ნებართვა არ ესაჭიროება. იგი არის ისეთივე სრულუფლებოვანი, როგორც მამაკაცი.

აი, ერთი ნიმუში — ერეკლე პირველმა, ნაზარალი ხანად წოდებულმა, გიორგი მეთერთმეტეს რომ ტახტი წაართვა, საბა ორბელიანიც (ლექსიკოგრაფი და იგავარაკების ავტორი), როგორც კახოხიერი მეფის მომხრე, მამულების ჩამორთმევით დასაჯა. ამ მამულებში ერია საბას დედის, თამარის, (ზაალ ერისთავის ასულის) სოფლები, ჯალდაში და ლორისთავი, მისი მზითვეით შენაძენი. და აი, ნაზარალი ხანი 1700 წლის ერთ სიგელში წერს თამარს, საბას დედას: „მამული ჯალდაში და ლორისთავი გიორგი მეფის ბრძანებით, შენი ნაშთისთვის სამკაულით გეყიდათ, მერე გიორგი მეფე ჩამოვიდა, შენი შვილები იმას შერჩენ და გარდაყენენ. ჩვენ გაუფუყერით და ეს მამული გაუეციეთ, მერე გავსინჯეთ და ნახყიდი მამული არ წაირთმეოდა“-ო. ამიტომ საბას დედას მამულს უკანვე უბრუნებს: „ხოლო ზურაბის შვილს რევაზს ამ მამულებისა ჩვენგან ნაბოძები სიგელი ქონდა, და ამ სიგელით გაგვიუქმებია“-ო.

აქ მნიშვნელობა აქვს არა იმას, რომ შერიგების შემდეგ მეფე მა-

მუღოს უბრაულებს, არამედ იმას, რომ ნამწითევიტ შეძენილი მამულის ჩამორთმევას თვით მეფე ოფიციალურ დოკუმენტში უკანონობად აღიარებს: შეეცდით, „შენის ნაწითევის სამკაულით გეყიდათ... ეს მერე გაესინჯეთ“-ო და ნასყიდი მამული არ წაიჭთმეოდაო. მაშასადამე, თვით მეფეს გაწყრომის დროსაც კი არ ჰქონია უფლება ქალის მიერ ნაყიდი მამულის კონფისკაცია მოეხდინა, თვით მისი შვილების მოქმედების გამო: ქალის მესაკუთრეობის უფლების უკეთესი დემონსტრაცია შეუძლებელია.

განვიხილოთ ახლა მემკვიდრეობის უფლება.

მემკვიდრეობის საკითხში ქალი, მართალია, რამდენიმედ შეზღუდულია ძმების სასარგებლოდ, მაგრამ თუ ძმები არა ჰყავს და გათხოვილი და გამწითებული არ არის, მემკვიდრეობაში მას წილი უდევს; ქერივი ქალი კი თავის ოჯახში გარდაცვალებული ქმრის უფლებებით სარგებლობს, თუ ხელმეორედ არ გათხოვდა და შვილებთან დარჩა. თუ გათხოვდა, თავის მწითევს, რაც შვილებს არ ერგებათ, თან წაიღებს. ქრთი სიტყვით, ის უუფლებობა ეკონომიურ სფეროში, რაც აქა-იქ დღემდე სდევს ქალის მდგომარეობას და ავიწროვებს მის პირად ინიციატივას, ქართულმა კანონმდებლობამ არ იცის. ამ საკითხის დაწყრილებით განხილვა მეტად შორს წაგვიყვანდა, მაგრამ უკვე თქმულიდანაც, ვგონებ, ნათელი უნდა იყოს, რომ ქართველი ქალი ეკონომიური უფლებებითაც შედარებით არ იყო დიდად დაჩაგრული.

ეკონომიური უფლებები და საქმიანობა, ეკვი არ უნდა, ერთი ფუძეთაგანი იყო ქართველი ქალის პიროვნული უფლებებისა, რადგან მეორე პირველის გარეშე წარმოუდგენელია. ქართველი ქალის უფლებრივ მდგომარეობას ჩვენი ერის ერთ - ერთ დამახასიათებელ თვისებად ვთვლით და ვფიქრობთ, რომ იგი დამოუკიდებლად არია შემუშავებული; იგი ორიგინალური შემოქმედების ნაყოფია და არა ეინმესაგან ნასესხები და გადმოღებული.

ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ იმ დიდ მეზობელ ქვეყნებსა და სახელმწიფოებში, რომელნიც საუკუნეთა განმავლობაში აერცლებდნენ თავის გავლენას საქართველოზე, ქალთა მდგომარეობა სრულიად საწინააღმდეგო სურათს იძლევა. იქ ბევრგან მრავალ-ცოლიანობასთან ერთად, ქალთა სრული უუფლებობა მტკიცედ იუფეხმოკიდებული. ცხადია, მათ გავლენას ქართველი ქალის მდგომა-

რეობაზე მხოლოდ უარყოფითი შედეგების მოტანა შეეძლო და თუ ქალი საქართველოში დიდი უფლებებით სარგებლობდა. ცხადია. ეს უნდა მიეწეროს იმას, რომ იყო რაღაც ქართული ცხოვრების წიაღში. ქართული კულტურული განვითარების პროცესში, რამაც გარეზე გავლენას სძლია და თავისებულები, ქალის პატივისცემის და ღირსების კულტი წარმოშვა, მუსულმანურ გავლენას არ დააჩაგვრინა.

იქნება ეს ქრისტიანული სარწმუნოების გავლენას უნდა მიეწეროს? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არა. და აი რატომ —

საერთოდ ეკლესია და საღმრთო სჯული ქალს კაცის ტოლად აზრდობდა; ქალი მისი წარმოდგენით, პირველი ცოდვის მიზეზია და მედმივი წყაპო კაცთა შეცოდებისა და წაწყმედის. ქალისაგან შორს თავის დაქერა ითვლება სიწმიდის ნიშნად. საეკლესიო სამსახურში ქალი ყოველ უფლებას მოკლებულია; იგი შეიძლება იყოს მონაზონი, შეიძლება წამების გვირგვინიც მიიღოს და წმიდათა შორისაც ჩაირიცხოს, მაგრამ მღვდელთმსახურების არც ერთი ხარისხი მისთვის მისაწვდომი არ არის; არც მისი ზედსახმად შეიძლება; არც მისგან კურთხევის მიღება; ამ „ღვთის მადლისაგან“ იგი ეკლესიას და მის ნოდვრებას გამორიცხული ჰყავს; ეკლესიის საკურთხეველში წესვლაც კი აკრძალულია ქალთათვის. ამ სფეროში მამაკაცი ერთადერთი უფლება მოსილების მატარებელია. ქალი კი სრულიად უუფლებო.

სადაც კი ქრისტიანული ელემენტი მთელი თავისი ძლიერებით წეჭილია ჩვენი სამართლის საქმეში, იქ ვახტანგის კანონებშია ქალის უფლებები დაჩაგრულია. ასეთია საკითხი ფიცის, ცოლქმართა განშორების, სადაც სარწმუნოებრივ იდეოლოგიას და საეკლესიო ხელისუფლებას აქვს უფლებები მინიჭებული. ფიცის უფლება ვახტანგის სამართლით ქალს არა აქვს. ქალს ფიცით თავის მართლება არ შეუძლია: არ დაეჯერებაო. ქალის ჩვენებით და მოთხოვნით მის მახლობელ მამაკაცს დაედება ფიცი. განქორწინების საკითხში ხომ იგი თითქმის ქმრის თვითნებობაზეა მიგდებული. ქმარს შეუძლია იგი გააძევოს, მაგრამ მისგან კი თავისი ნებით ქმრის დატოვება საშინელებად არის წარმოდგენილი: „ღედაკაცი ქმრის დატოვებას არა ღირსა და ნურც ჰკადრებს“-ო (მუხლი 74), ესე იგი: უფლება არა აქვსო. და თუ „ღმერთი შეიხსნეს და უსიარცხვილობით ქნას“, ამას მაგარი სასჯელი მოჰყევება; ხოლო ქმარმა რომ გააგდოს ცოლი, ეს არც.

უსირცხილობაა და არც დიდი ამბავი, თუნდა უბრალოდაც გაავდოს. სულ დიდი — სისხლს გადაუხდის გეარის მიხედვით; ქალი თუ ქმარს გაავდებს, არც მისმა მშობლებმა და არც ნათესავეებმა არ უნდა მიიღონ, თორემ მათაც პასუხისმგებლობა მოელის. ასეთია ეკლესიის გავლენა ქალის უფლებებზე. ცხადია, ასეთი მოძღვრებიდან ვერ დაიბადებოდა ქალის კულტი, ან მისი მამაკაცთან უფლებრივად და მორალურად გათანასწორება, ან დაახლოვება. ამრიგად არც ეკლესია, არც გარეშე გავლენა არ შეიძლება ქართველი ქალის პატივისა და ღირსების დამცველად იქნეს მიღებული. და თუ ჩვენში ქალი უფლებრივად საკმაოდ მალა იდგა, ამისი ძირები სულ სხვაგან უნდა ვეძიოთ —

ქართული ისტორიის უძველეს წარსულში, იქ. საიდანაც წარმოიშვა ზოგიერთი ქართული გამოთქმები, რომელიც დღევანდლამდე ზერჩა ჩვენს ენას; მატრიაჩქალური, ანუ, დედისუფლების პეზიოდინდან ჩვენი ცხოვრებისა, ღიტყვები და გამოთქმები: დედ-მამა, და-ძმა, ქალ-ვაჟი, დია სახლისი (დედა სახლისა). დედოფალი (დედა უფალი), ცოლქმარი, და სხვა, სადაც ქალის სახელი წინ უსწრებს მამაკაცისას, ექვი არ უნდა, ქალთა უპიზატესი მდგომარეობის ხანიდან არის შემორჩენილი და შემდეგში არც გვაროვნულ, ანუ პატრიაჩქალურ წყობილებას, არც ფეოდალურს ეს გამოთქმები არ წაუშლია, შეუნახავს, რადგან იქიდან გამოყოლილი ქალის კულტი არ ჩამქრალა.

რა იყო ამისი მიზეზი? რამ მისცა ასეთი გავლენა და ძალა ქალის კულტსა და ღირსებას?

ამისი ერთი მთავარი მიზეზი, ჩვენის აზრით, არის ის ეკონომიური როლი, რომელიც წილად ხვდა ქართველ ქალს ტომური ცხოვრების პირველ საფეხურებზე. და განსაკუთრებით იმ სამეურნეო დარგების შექმნაში, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში დღევანდლამდე აძლევდა და აძლევს თავისებურ ელფერს და მიმართულებას ქართველი ერის ისტორიულ ყოფას. ვგულისხმობთ სოფლის მეურნეობას.

საქმე ის არის, რომ ქართველი ტომები ძალიან ადრე დაადგენენ მიწათმოქმედებას; ხოლო მიწის დამუშავების პიონერები ქალები იყვნენ. მათ პირველმა მოკიდეს ხელი მკვიდრი სახლკარის გაჩენას და მიწის დამუშავებას ჯერ კიდევ იმ ხანაში, როცა მამაკაცი მხოლოდ

მონადირეობას, ან საქონლის მოშენებას, მეჯოგეობას თვლიდა თავის მთავარ საზღუნავ და საკადრის სამუშაოდ.

რომ ეს ასე არის, ამას მოწმობს, სხვათა შორის, ზოგიერთი სიტყვები და გამოთქმები, იმ ხანიდან დარჩენილი და შემონახული. სახლს, მაგალითად, დედა-ბოძი აქვს, რადგან ეს ბოძი — ქალისთვის მკვიდრი ბინის საპირობებისათვის არის მკვიდრად ჩასობილი და არა კაზავივით მოსახსნელი და გადასატან-გადმოსატანი. გუთანს გუთნის დედა მართავს, რადგან პირველი მხენელი ქალი იყო; ოჯახის გამგეც ღიასახლისია და არა მამასახლისი; ეს უცანასკნელი სახელწოდება უფრო გვიან, გვაროვნული წყობილობის უმაღლეს საფეხურზეა წარმომდგარი, და გვარის უფროსს და ერთ ღირს თვით მეფესაც აღნიშნავდა. ღმერთიც. ხალხური გამოთქმით: „დედის ღმერთია“ და არა მამისა: „ვაი შენი დედის ღმერთსა“-ო, იტყვიან და არა ვაი მამა-შენის ღმერთსაო; და ეს მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესია და საღმრთო წერილი სულ ჩასჩიჩინებდნენ: „ღმერთი მამათა ჩვენთა“-ო, „რჯული მამეულია“-ო და სხვა. ცხადია, „დედის ღმერთის“ ხსენება წარმართული წარმოშობისაა და, მაშასადამე, იმ ხანას ეკუთვნის, როცა საოჯახო სარწმუნოებრივ კულტის ამსრულებელი, ისე, როგორც ოჯახის ცეცხლის შემნახველი და მომვლელი ქალი იყო.

ქართულ გამოთქმათა წარმოშობის და განვითარების გარკვევას შეუძლია დიდი დახმარება გაუწიოს ჩვენი წინაისტორიული ხანის ბნელით მოცულ, მაგრამ დიდად საგრძნობი კულტურული წარსულის გაშუქებას; იმ წარსულისა, როცა ჩვენი ერის ძირითად თვისებების პირველი საძირკველი გაისკვნა და ჩვენს ისტორიაში ქალს, განსაკუთრებული, მეტად თავისებური, და თუ გნებავთ, ორიგინალური, თავისი წარმოშობითა და ხასიათით როლი და ადგილი მიენიჭა.

შეიძლება დაისვას საკითხი: მიწათმოქმედება ყველგან იყო, და ყველგან ქალის ხელით იწყებოდა, მაგრამ ასეთი ქალის კულტი ყველგან არ შექმნილაო. ეს მართალია და ამიტომ უნდა განვმარტოთ ზემოდ ნათქვამი —

საკითხი მარტო ის კი არ არის, რომ ჩვენში მიწათმოქმედება იყო, არამედ ერთი ის, რომ ქართული ნიადაგის მრავალფეროვანი ნაყოფიერებისა და დიდი მოსავლიანობის გამო ჩვენში მიწათმოქმედებამ შედარებით ძალიან ადრე მოიღვა ფეხი; მეორე ის, რომ მან უდიდესი ადგილი დაიკავა ქართველი ხალხის მეურნეობაში, გახდა უმნი-

შენელოვანეს დარგად, დოვლათის მთავარ ფუძედ და წყაროდ. მე-
ჯოგეობა-მეცხოველეობისათვის ფაქტო მინდორ-ველი არ მოიპოვე-
ბოდა; ვაქრობა-მრეწველობა იმ თავითვე არ ყოფილა ჩვენში დიდად
განვითარებულნი, და რაც იყო, იგიც უცხოელთა ხელში იმყოფებო-
და; ქართველმა ხალხმა მიწათმოქმედებაზე ააგო თავისი სოციალური
წყობაც და თავისი მსოფლმხედველობაც; და რადგან მიწის დამუშა-
ვების პიონერი ქალი იყო, მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული სო-
ციალური შეხედულებანი, რწმენა, ჩვეულებები, სახლის ღმერთი,
მზე და სხვა, ქალის სახელთან იქნა გადაბმული. უნდა ითქვას, შექ-
დევნიაც, ქალის როლი მეურნეობაში, როცა ხენა-თესვას მამაკაცებმა
მოკიდეს ხელი, მაინც განსაკუთრებული ხასიათისა დარჩა. ყველაზე
უფრო მეტის მოვლის და მზრუნველობის მომთხოვე დარგები მეურ-
ნეობისა, როგორც, მაგალითად, მებოსტნეობა, ჯუანასკნელ დრომ-
დეც კი უმთავრესად ქალის ხელობას შეადგენდა. იშვიათია, რომ
ზოსტანში მამაკაცი წესულიყოს სამუშაოდ. ეს ქალების საქმედ იყო
მიჩნეული. ამას გარდა, ქალს შერჩა უკანასკნელ დრომდე ფართო
საქმიანობა შინა-მრეწველობის დარგში; რთვა, ქსოვა ბამბულობის,
თუ შალეულობისა, ქალის ხელში იყო; იგი მოსავდა ოჯახს. ნატურა-
ლური მეურნეობის პირობებში კი ეს ისეთ აუცილებელ საჭიროებას
წარმოადგენდა, რომ მის ამსრულებელს, ქალს, ფასი და ღირებულე-
ბა უნდა დასდებოდა მეურნეობაშიაც და ცხოვრებაშიაც.

ფეოქრობ, დიდ ნაწილად ამ პირობებით უნდა იყოს წარმოშო-
ბილი და შენახული ის პატივისცემა და ღირსება, რომლითაც ქალის
პატივება არის შემოსილი საქართველოში.

დროთა განმავლობაში, რა თქმა უნდა, ქალის კულტმა თავისე-
ბური ევოლუცია განიცადა, სახე იცვალა, მაგრამ მისი მთავარი
ძალევი დარჩა მოუშლელი, მუდმივი, რადგან იგი მეტად ღრმად შე-
იჭრა ერის ცხოვრებაში, გაუჯდა მას ძვალსა და რბილში; ენა, ჩვე-
ულება, განოთქმები და სხვა, სწორეთ ამ ფსიქოლოგიურ განცდათა
სიძლიერისა და მუდმივობის მაჩვენებელია.

შემდეგში, როცა მიწის მუშაობას მამაკაცი დაეპატრონა, ხოლო
ფეოდალურმა ურთიერთობამ მიწის მუშაობას ადამიანის სოციალუ-
რად დაბალი საფეხურის ხარისხი დაუკავშირა. როცა მძიმე ფიზი-
კური შრომა ყმობისა და დამცირების ნიშნად იქნა აღიარებული,
ქალის როლი მიწის მუშაობაში შეიცვალა.

ქალს დარჩა ოჯახი, სახლკარი, შინაური ხელსაქმარი, ხოლო მისი სათხოვნად გაწევა სათაყილო საქმედ იქცა, თუმცა ჩვენს მეზობელ ქვეყნებში ქალი მუშა-საქონლად იყო მიჩნეული. მას ტვირთს აკიდებდნენ და მამაკაცი ხანჯალზე ხელდადებული მიყვებოდა მცველად. საქართველოში კი ქალის ტვირთში გაბმა, ან ზურგზე აკიდება სასიარტო საქმედ ითვლებოდა, სათაყილო იყო არა თუ მაღალი წრეების თვალში, რომელნიც საერთოდ არ მუშაობდნენ, არამედ გლეხისთვისაც, რომელიც ოფლში იწურებოდა ბატონისა და ცოლ-შვილის სარჩენად.

ფეოდალური რაინდობის ხანამ ქალის კულტი სულ სხვა ასპექტში განავითარა; იგი როგორც სუსტი და ნაზი არსება, რაინდული დაცვისა და პატივისცემის ობიექტად გახდა, როგორც უმშვენიერესი სქესი სიყვარულისა და რაინდული თაყვანისცემის საგანი შეიქმნა.

ეს დაერთო ქალის კულტის ძველ ნაკადს, რომელიც ქალის საერთო ღირსების დაცვას შეიცავდა; და ამით ქალის როლი კიდევ უფრო აამაღლა. ჩვენში მე-11—მე-13 საუკუნეებში ქალის ისტორიული როლი თვით სახელმწიფოებრივ საქმიანობაშიაც დიდად გაიზარდა. თამარ მეფის და მისი სეფე ქალების სახელი, რომელთაც დიდ სახელმწიფო კრიზისების მოწესრიგებაშიაც კი მიიღეს არსებითი და დიდად მნიშვნელოვანი მონაწილეობა, საკმარისია ამ როლის აღსანიშნავად.

შეიძლება ეს პრწყინვალე ხანა ჩვენი ერის სოციალური და სახელმწიფოებრივი ძლიერებისა, კულტურულ, ფილოსოფიურ-ლიტერატურული აღორძინებისა, პოეტური აღმაფრენისა და გენიალობის ხანა, მართლა დიდებული და სახელოვანი. თავის ღრმა შინაარსით და მიღწევებით, შემთხვევით არ დაემთხვა ქალის მეფობას. თამარის სათნო სახე, სიბრძნე, სიქველე, სახელმწიფოებრივი ნიჭი და გამგებლობის უნარი, ვფიქრობთ, იყო ნაყოფი არა იმდენად, ან არა მარტო ბერძნულ და აზიურ კულტურულ-ფილოსოფიურ მიმდინარეობათა შეჯვარებისა და გადამქმნელების, არამედ დიდ ნაწილად შედეგი იმ დაფარული. მაგრამ ძლიერი ნაკადისა, რომელიც საქართველოს წარსულის სიღრმეებიდან მომდინარეობდა; და ამ საერთო აყვავების ხანაში მან ასე დიდებულად შემოსა შარავანდედით ქართველი ქალის სახე და ქართული ისტორია...

ამ დიდებულმა ეპოქამ. მკვიდრ ნიადაგზე აგებულმა, ისეთი დიდი ღრმა და ფართო შინაარსით დატვირთული საგანძური დაუტოვა შემდეგ საუკუნეებს: ისეთი მდიდარი ღირებულებით სავსე სალარო მისცა, რომ მისი ამოშლა, მისი ამოძირკვა ვერც მონგოლთა ურდოების ქარცეცხლიანმა გრიგალმა შესძლო, ვერც ოსმალთა ნიაღვარმა, ვერც სპარსეთის დესპოტიამ, რომელნიც საუკუნოებით სჯიჯგნიდნენ პატარა საქართველოს სულსა და გულს.

ვახტანგ სჯულმდებელის აფორიაქებული ხანაც. ვფიქრობთ ჩვენ, აქ პოეულობს დაუშვრეტელ წყაროს თავისი კულტურული სახეობის გამოჩენისათვის. აქ არის ძირი ვახტანგის სამაჲთლის ყველა იმ კულტურული ღირებულებისა. რომელზედაც ჩვენ ზევით გვქონდა ბაასი.

მ. კუდიანები

ჩვენ შეგვეძლო ამით დაგვემათვრებინა ჰუმანიურობაზე ლაპარაკი, მაგრამ ერთი რამეს აღნიშვნა მაინც აუცილებელ საჭიროებად დავინახეთ. ესაა აღნიშვნა იმისა, რაც მოსალოდნელი იყო კანონმდებლობაში ფართოდ იქნებოდა გაშუქებული, და რაც ან სულ არ ჩანს, ან ისე მხოლოდ გაკვრით, სხვათა შორის არის ნახსენები. ესაა საკითხი კუდიანების. მისნების. მკითხავეების. ან კიდევ ბოროტ სულებთან, ეშმაკებთან ადამიანთა დაკავშირებისა და მათი დასჯისა.

ცნობილია, ევროპის დიდ ქვეყნებშიაც კი წარსულ საუკუნეებში გაერცელებული იყო ბრალდების წამოყენება ავსულობაში, ეშმაკებთან კავშირის გაბმაში. და ასე წარმოიდგინეთ, უხილავ ბოროტ სულებთან სქესობრივ ურთიერთობის დაქერაშიაც კი. ასეთ ცოდვაში გარეულ პირთ დაწვა, დადაღვა, ან დამდუღვრა მოელოდა სასჯელად. თვით რომის პაპებსაც კი აქვთ სპეციალური ბულები (ბრძანებულებები) გამოცემული ასეთ ბოროტებათა დასაგმობად და სასჯელის გასაჩენად. მაშასადამე, ასეთი აქტების რეალობა შესაძლებლად ჰქონდათ წარმოდგენილი.

ქართულნა ეკლესიამ ასეთი ბრალდებების პრაქტიკა არ იცის და საერო სასამართლომ — მით უმეტეს. ქართველი ხალხის თქმულებამ იცის წყლის ქალის, ალქაჯის მაცდურობა. მაგრამ ეს უფრო ზღაპრული ამბავია და ამისათვის დევნა და დასჯა ადამიანებისა აზ-

რადაც აზავის მოსვლია. ვახტანგის სამართალიც ასეთ რაზნებს არსად არც ეხება, არც გულისხმობს. ეშმაკი მას მხოლოდ კაცთა მაცდუნებლად და ბოროტი საქმის ჩამგონებლად ჰყავს წარმოდგენილი, ესე იგი: ბოროტების გზაზე დამყენებლად.

ჩვენს ხალხში მხოლოდ კუდიანებს და მისნებს სდევნიდნენ. ფიქრობდნენ, რომ კუდიანს (უმთავრესად დედაბერს) შეუძლია ბევრი ზიანის მიყენება ადამიანისათვის და რომ მხოლოდ დადაღვიტ შეიძლებოდა მისთვის ამ ბოროტი ძალის წართმევა.

ვახტანგის სამართალშიაც მხოლოდ ერთად-ერთი მუხლი ეხება კუდიანებს და მისნებს (მუხლი 251), სადაც ვკითხულობთ, რომ: „კუდიანების და მისნების ამჟოლი კაცი ღვთისაგან დაწყევლილია და პატრონისაგან წასახდენი“-ო. კანონმდებელ მეფეს სწამს, რომ კუდიანებს და მისნებს შეუძლია ჩხუბი და მტრობა ჩამოაგდონ ადამიანებს შორის, რომლებიც მათ აყვებიან. და ამისათვის მოსამართლეს ავალებს: ჩხუბის გამოწვევისათვის კუდიანებს და მისნებს გახეიბრება მიუსაჯონ და მისგან გამოწვეული შფოთით თუ სისხლის საქმე მომხდარა, ან ნივთიერი ზარალი მიუყენებია ვისმესთვის, ისიც აზღვევინოსო. ესაა და ეს. ხალხური რწმენა აქ ერთგვარად გაშალაშინებულა და სამართლის ფორმაში ჩამოსხმულად არის წარმოდგენილი. სხვა არავითარი კვალი იმ ეშმაკთა და კაცთა შორის ურთიერთობისა რომელიც ევროპაში პირველყოფილ მისტიციზმის სიმკვეთრემ წარმოშვა, ვახტანგის სამართალში არა ჩანს და ცხადია, ასეთ მოქმედების ჩამდენთა დასჯაზე ლაპარაკიც ზედმეტია. ვახტანგის სამართალი ამასთან შედარებით ერთგვარ სიმაღლეზე დგას.

სიერთოდ ვახტანგის სამართალს თავისებური კულტურის ნიშნები ახასიათებს. მისი ჰუმანიურობაც სრულიად არა ჰყავს ევროპულ ჰუმანიზმს. ანდა რა გავლენა უნდა ჰქონოდა ქართულზე ევროპულ ჰუმანიზმს? საქართველო მას არ იცნობდა! შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჰუმანიზმის იდეები ჩვენში ჩამოეტანოთ კათოლიკე მისიონერებს, რადგან თვით ეს მისიონერები ამ პროგრესიულ მიმართულებას არა თუ არ იზიარებდნენ, არამედ ებრძოდნენ და მის მიმდევართ ავტოდაფით, ცეცხლში დაწვით სჯიდნენ ხოლმე. სხვა გზით კი ევროპის გავლენას ჩვენში ვახტანგის მეფობამდე მაინც არ მოუღწევია. ამასთანავე, როგორც ვთქვით, ვახტანგის სამართლის, ლმობიერება და კაცთმოყვარეობა სულ სხვა თავისებური ხასიათისაა;

იგი იმდენად რწმენისა და მსოფლმხედველობის თავისუფლებას კი არ ეხება (ამაზე ჩვენში ჩამდენიმედ შესამჩნევი ბოძოლა არც კი ყოფილა), არამედ ადამიანის მორალურ არსს, პიროვნების პატივს, ღირსებას, სახელს, სიამაყეს, თავმოყვარეობას. აი, ამ ადამიანურ თვისებებს უწევს იგი ანგარიშს.

ვახტანგ მეექვსეს არ ჰქონია შემუშავებული განსაკუთრებული თეორიული, ან ფილოსოფიური მოძღვრება, ან იდეოლოგია. თავის მსოფლმხედველობით იგი ქრისტიანული მოძღვრების დოგმატებს არ გაშორებია. მაგრამ ის გრძნობდა და ხედავდა, რომ მისი სამართალი ქართული იყო და არ წააგავდა სხვა ქვეყნის წესსა და სამართალს. მისი სამართალი პრაქტიკულად ატარებს და გამოხატავს, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ. ქართველთა შორის მიღებულ „წესთა და ქცევათა“, რომელნიც არა ჰგავს სხვა ქვეყნის „ჩიგთა და ჩვეულებათა“, და რომელთაც სხვაგვარად უნდა მიდგომა და განსჯა; რადგან ქართველისთვის „სხვა არის დიდებული და თავადი, სხვა არის სისხლმ და სიკვდილი, სხვა არის ღალატი და უკადრისი“ (იხ. დამატ. მუხლი 204). მაშასადამე, სულ სხვაგვარია მსოფლიოს შეგრძნობა, განცდანი, ზნენი და ჩვეულებანი. ეს არ არის სხვა ერების მიზაძვით შემოღებული, არამედ თვით ერში საკუთარი ძალებით, ცოდნით, გამოცდილებით შემუშავებული, საკუთარ ბრძმედში გამოწრთობილი, ისტორიულ დროთა სიგრძეზე. ეს არის ნაყოფი ქართული ცივილიზაციის, შემცველი მისი თავისებური ღირებულების. და ერს. რომელმაც აანთო ჩირაღდანი ადამიანის უფლებათა პატივისცემისა, აანთო აქ, აზიის მიჯნებზე, სადაც გარშემო ყველაზე მეტად იყო ფეხქვეშ გათელილი ადამიანის პიროვნება, აქვს რა შეიტანოს კაცობრიო პოპულტურის საერთო საღაროში.

ნაწილი მეორე

საქართველოს სოციალური წყობილება

მე-17 — მე-18 საუკუნეში

ა. ზოგადი მიმოხილვა

სოციალური წყობილება იმ ხანის, რომელსაც ვახტანგის კანონმდებლობა ეკუთვნის, დამყარებული იყო ფეოდალურ ურთიერთობაზე. იგი ბატონ-ყმობის სახელწოდებას ატარებს, ვინაიდან მის ძირითად და დამახასიათებელ ელემენტს ბატონი და ყმა და მათი ურთიერთობა შეადგენს.

არსებითი და მთავარი განსხვავება, რომელსაც ამ საზოგადოებას წიაღში ვხედავთ, ეს არის განსხვავება თავისუფალ წოდებასა და არა თავისუფალ წოდებას შორის.

ეს ორი წოდება, რომელთაც შეიძლება კლასებიც ვუწოდოთ, დიდად დაპირისპირებული და დაშორებული არიან ერთმანეთისაგან და განირჩევიან თავის ცხოვრების პირობებით, თავის პროფესიული, ძირითადი საქმიანობით, უფლებრივი მდგომარეობით. თავისუფალ წოდებად ითვლებიან ისინი, ვისი პროფესია ანუ ხელობა არის ომის წარმოება; იგი არის სამხედრო, ანუ მეომართა კლასი. არა-თავისუფალი წოდება კი ფიზიკურ მუშაობას, მიწის დამუშავებას მისდევს. ხენა-თესვა, მევენახეობა, მებაღეობა, პირუტყვის მოშენება შეადგენს მის მთავარ საზრუნავს. პირველი — სამხედრო წოდება — იმავე დროს მიწისმფლობელია; მეორე — მიწის მუშაკი, უმეტეს ნაწილად

მხოლოდ მიწის მჭირავი, დამმუშავებელი და უმთავრესად დიდ მიწის მფლობელთა მამულზე დასახლებული. პირველი არის ბატონი, მეორე კი — ყმა. ან ყმასთან გათანასწოებული.

ბატონი უფლების მატარებელია და სახელმწიფოებრივ მართვა-გამგეობაშიც მონაწილეობა აქვს მოპოვებული; ყმა კი ყოველ უფლებას მოკლებულია. ვახტანგის სამართალი ამბობს: „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“-ო (მუხლი 258). ამ ფრაზაში ისახება მთელი არსება ბატონყმური დამოკიდებულებისა. ბატონს ყოველივე შეუძლია ჰქონდეს, ყმას კი თავისი არაფერი გააჩნია, ყოველივე ბატონისა არის: „ყმაც ბატონისაა და საქონელიც“, ამბობს მუხ. 260. ყმა და საქონელი, ცოცხალი ადამიანი და ნივთი აქ ერთს რიგზეა დაყენებული. ყმობის არსებითი ტენდენციაა — ლტოლვა მონური მდგომარეობისაკენ, უბრალო ნივთად გადაქცევისაკენ.

მართალია, სინამდვილეში ყველაფერი ასე ლაპიდარულად, ასე მკვეთრად არ არის გამოთლილი; ყმები არ არიან პირწმიდად გაძარცვული ყოველივე უფლებისა და ქონებისაგან. რასაც ჩვენ შემდეგში უფრო დალაგებით განვიხილავთ; მაგრამ ყმათა რიცხვი იმდენად დიდია, რომ მისი მდგომარეობა თავისებურ ბეჭედს ასევეს მთელ ამ საზოგადოების მდგომარეობას. საერთო ტენდენცია, მთავარი ხაზი ამ ორი კლასის ურთიერთობისა იქითაა მიმართული, რომ არა-თავისუფალი წოდება (გლეხობა. მიწისმომქმედნი) საერთო ყმობის უღელში ჩააბას, ხოლო ყმები კი სრულიად უუფლებო მდგომარეობაში ჩააყენოს. ასე რომ გამოთქმა: „ყმისა ყოველივე ბატონისა არისო“. ანდა: „ყმაც ბატონისაა, საქონელიცო“, თავის სრულ განხორციელებას და საყოველთაო მოკლენად გახდომის ფაზაში იმყოფება; იგი შემოდის, თუმცა საესეებით არ გაბატონებულა.

ბატონყმური ურთიერთობა უძვეეს საფუძვლად მეომარ კლასთან ერთად სასულიერო წოდებასაც.

ეკლესიის მსახურნიც თავისუფალ წოდებას ეკუთვნიან, საომარი ვალდებულებაც აქვთ, ყმებითა და მამულითაც დაჯილდოვებული არიან, ისე როგორც საერო კლასი თავადაზნაურობისა.

ვაჭართა კლასის ერთი ნაწილი, დიდი ვაჭრებისაგან შემდგარი, თავისუფალ წოდებას ეკუთვნის.

მცირე ვაჭრობის მქონენი კი უმეტეს ნაწილად ყმურ მდგომარეობაში არიან, ისე როგორც სოფლის მომუშავენი.

ამრიგად, ბატონ-ყმობა ყველა წრეში და ფენაში არის გამჯდარი, საერთო მოვლენად არის გადაქცეული. ბატონის და ყმის ურთიერთობა თავის ელფერს ადებს მაღალ, თავისუფალი წოდების წევრთა ურთიერთ შორის დამოკიდებულებასაც. როგორც ვთქვით, მთელი საზოგადოება ფეოდალურ ურთიერთობაზეა აგებული, მაშასადამე, სიუზერენ-ვასალობაზე. და აი სწორედ ამ სიუზერენ-ვასალის ურთიერთობაზეა შექრილია ბატონყმური დამოკიდებულების საერთო ხასიათი. სიუზერენი არ არის მხოლოდ მფარველი და „შემწყალებელი“; ვასალი არ არის მხოლოდ მამულით „შემწყალებული“ და სამაკვიროდ სამხედრო თუ ნივთიერი დახმარების ვალდებულებით დატვირთული თავისი სიუზერენის წინაშე. აქაც უფროსი — ბატონის როლში გამოდის; უმცროსის მდგომარეობა უფროსის წინაშე ყმის მდგომარეობას უახლოვდება, ენათესავება. პირველს მეორეზე უფრო ნეტი და სრული უფლებები ძალა აქვს, ვინემ წინანდელ კლასიკურ. ფეოდალურ ხელშეკრულებაში შეიძლება ყოფილიყო მეფის წინაშე ყველა მისი ხელქვეითი ყმად ითვლება — დიდებულიდან დაწყებული უბრალო გლეხამდე; თავადის წინაშე მისგან „შემწყალებული“ აზნაური, რომელს „თავადის აზნაური“ ჰქვია, ასევე ყმურ მდგომარეობაშია ჩაყენებული. „თუ ბატონი გაუწყრების — ამბობს ვახტანგის სამართალი — სულის გარდა ყველაზე ხელი მიუწვდება“-ო (მუხლი 160).

მართალია, ეს გამოთქმა ნახმარია მეფის ხელისუფლების აღსანიშნავად, მაგრამ ტიტულის „მეფის“ ნაცვლად სრულიად შეგნებულად ნახმარია სიტყვა „ბატონი“. მეფე ამ შემთხვევაში მოქმედებს, როგორც ბატონი, ამ ტიტულით და მასთან დაკავშირებული უფლებით. რომელიც სხვაგან ასეა გამოთქმული: „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“-ო და რომელიც ბატონს უფლებას აძლევს თავის ხელქვეითს = ქმავასალი იქნება იგი. თუ მარტივად ყმა-გლეხი, სულს გარდა ყველაფერი ჩამოაჭრვას. მაშასადამე, მისი ქონების და ავლადიდების განუსაზღვრელი განმკარგულებელია და მისი სიცოცხლე-სიკვდილიც ხელთ უჭირავს.

რომ თავადებიც ასეთი შეხედულებისა იყვნენ ყველ თავის ხელქვეითზე. ეს აშკარად გამოიჩინეს, როცა ბატონყმობის გაყრის დროს, მოითხოვეს, რომ თავადის აზნაურთა ადგილ-მამული თავადის საკუთრებად ყოფილიყო აღიარებული ისე, როგორც ის მიწაწყალი,

რომელიც ყმა-გლეხებს ექირათ. მაშასადამე, მათ ჰქონდათ ტენდენ-
ცია და სურვილი თავისი აზნაურები უფლებრივად ყმა-გლეხებთან
გათანაბრობინათ.

— ამრიგად, ბატონყმობა, ეს გაძლიერებული და გაღარესებული
ფორმა ფეოდალური ურთიერთობისა წარმოადგენს საერთო დამა-
ხასიათებელ მოვლენას მთელი ამ ხანისას (მე-17—მე-18 საუკუნისა).
და რადგან ეს წყობილება ერთნაირად გაბატონებული იყო, რო-
გორც სოციალ-ეკონომიურ, ისე პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ ურ-
თიერთობაში — რადგანაც თვით სახელმწიფოც ამ ბატონყმურ ნი-
ადაგზე და იერარქიაზე იყო აგებული — მთელ ამ ხანას სამართლი-
ანად ეწოდება ბატონყმობის ხანა. |

ცხადია, ბატონყმობა არ არის პირვანდელი ფორმა წმინდ
ფეოდალური ურთიერთობისა, რომელიც ვასალურ დამოკიდებულე-
ბასა და ვასალ-სიუზერენს შორის უფლება-მოვალეობათა გარკვეულ
განაწილებაზე იყო დაფუძნებული. ის გაუარესებული და გაძლიე-
რებული ფორმაა ამ ურთიერთობისა და მისი ისტორიული განვითა-
რების და გადაგვარების შედეგად უნდა ჩაითვალოს ჩვენს ცხოვრებაში

ბ. საერო თავისუფალი წოდება

ვახტანგის სამართალი, როგორც ვნახეთ, ძირითად განსხვა-
ვებას თავისუფალ და არათავისუფალ წოდებათა შორის საუცხოვოდ
ხედავს და მათ შორის ძლიერი დემარკაციული ხაზი აქვს გავლებული.

მაგრამ მთელი საზოგადოების დაყოფა მარტო ამ ორი კლასის
არსებობით არ განისაზღვრება. არის სხვა დანაწილებაც, რომელსაც
არა მცირე მნიშვნელობა აქვს ამ საზოგადოების შინაგანი ვითარების
გამოსარკვევად.

ვახტანგის სამართალში სოციალური წყობილება წარმოდგენი-
ლია, როგორც კიბის საფეხურები, რომელნიც თანასწორი სიმაღლით
არიან ერთმანეთზე დაშორებული და რომელთაგან თვითვეულს თავ-
ისი ფასი და ღირებულება აქვს მინიჭებული.

კანონმდებელს ჩამოთვლილი აქვს ხარისხები და ღირსება უფ-
როს-უმცროსობით ყველა წოდების და სოციალური წრეების, რო-
გორც საეროსი, ისე სასულიეროსი; როგორც თავადაზნაურობის და
გლეხობის. ისე ვაჰარ-მოქალაქეების და ეკლესიის მსახურების — სა-
მღვდლოების.

თვითეულ ამათგანს თავისი გრადაციები აქვს. პირველ რიგში მოდის საერო საზოგადოება, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ფეოდალური წრეები, თავადაზნაურობა ერთი მხრით და გლეხობა მეორე მხრით, ხოლო დანარჩენი სოციალური წრე ფასდება და ხასიათდება ამათი მიხედვით, ამათთან შედარებით.

(სოციალური კიბის სათავეში დგას მეფე, პატრონი და ბატონი, სრულუფლებიანი გამგებელი მთელი სახელმწიფოს ტერიტორიისა და ყველა მისი მცხოვრებელის განურჩევლად მათი მდგომარეობისა.

მის ქვემოლ მოდიან, სოციალური ხარისხების მიხედვით, საერო წრიდან: თავადები, აზნაურები, გლეხები, წარსულ საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოყალიბებულნი თავის განსაკუთრებული სახელწოდებითა და უფლებებით.

თვითეული ამ წოდებათაგანი თავის მხრივ იყოფა რამდენიმე ფენად, რომელთაც მეტნაკლები ღირსება და ხარისხი აქვთ მინიჭებული, როგორც სისხლის საქმეში, ისე სოციალურ-საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში.

თავადები იყოფიან ასე: დიდებულნი, შუათანა თავადნი და უბრალო, ან მესამე თავადნი.

აზნაურებიც სამ ფენას შეიცავენ: გადიდებული აზნაური, შუა აზნაური და მესამე. ანუ ცალმოგვი აზნაური.

ყველა ესენი კეთილშობილთა საერო წოდებას, ანუ კლასს ეკუთვნიან და თავისუფალ ადამიანად ითვლებიან.

დიდი ნაწილი ერისა კი არათავისუფალ წოდების სახელს ატარებს; ამაში აღნიშნულია ორი ფენა: მსახურთა და გლეხთა, რომელთაც ევალებათ რჩენა და სამსახური ზედა საფეხურის საზოგადოებისა.)

თვითეულ ამ ფენათაგანს თავის სისხლი აქვს გაჩენილი კანონმდებელისაგან. დაწყებული გლეხის სისხლიდან, რომელიც 12 თუმნად ფასდება, გათავებული დიდებულთ, რომლის ფასი 1536 თუმანს უდრის. სისხლის ფასის მიხედვით თვითეული საფეხური ერთი ორად მაღლა დგას ქვედასთან შედარებით და ერთი ორად დაბლა, ზედა ფენის წინაშე.

კანონმდებელს აღნიშნული აქვს. თუ რა იწვევს წოდებრივ საფეხურზე ამაღლებას. ან დაქვეითებას.

დიდებულების შესახებ უფრო დეტალურად ვხვდებით ამ პირობების აღწერას. ასეთია: დიდი გვარის მეთაურობა, დიდ თანამდე-

ბოზასთან აუცილებლად დაკავშირებული; აგრეთვე გვარის გაუყრებლობა, რაც მას დიდ მამულიან და სოციალურად ძლიერ პიროვნებად ხდის.

საერთოდ კი ვახტანგის სამართლის 23 მუხლში სპეციალურად არის ჩამოყალიბებული ამალღება-დაქვეითების პირობები.

„როგორც კაცი მამულით, კაცობით, ბატონის სამსახურით, ციხით, მონასტრით, და უფროსი კაცის მოყვრათ მოკიდებით ამალღების, სისხლი გაუდიდლების, ისე გაყრით, მამულის მოკლებით სისხლი მოაკლდების“-ო (მუხლი 23). >

ყველა აქ ჩამოთვლილი პირობა, რომელიც ბატონყმურ საზოგადოებაში უქმნის ადამიანს სოციალურ მდგომარეობას. შეიძლება გავყოთ ორ კატეგორიად: ერთი არიან ქონებრივი ხასიათისა; ასეთი არის მფლობელობა მამულისა, ციხისა, მონასტრის. მეორე კატეგორიას მიეკუთვნება: ა). კაცური კაცობა, ვაჟკაცობა, მხნეობა, ესე იგი: ისეთი თვისებები, რაც სახელს უქმნის ადამიანს საზოგადოების თვალში. როგორც მამაც და ღირსეულ პიროვნებას და ამით საზოგადოებრივ ღირებულებას უმატებს. ბ). ბატონის სამსახური, ერთგულების გამოჩენა ვასალურ მოვალეობათა ასრულებაში, რაზედაც დამოკიდებულია ფეოდალურ სისტემაში დაჯილდოება, „შეწყალება“ ახალი მამულით, ციხით, ქალაქით და სხვა, და მაშასადამე, ახალი ყმებით და შემოსავალით. გ). უფროსის კაცის მოყვსად მოკიდება, ესე იგი: უმაღლეს საფეხურზე მდგომ პირთან დანათესაება, რაც პირად თუ ოჯახურ ურთიერთობის სფეროს ეკუთვნის და „წყალობის“ ერთ-ერთ საშუალებად არის მიჩნეული; დიდი კაცის მფარველობა ძლევს მას ძალას და ღირებულებას.

საბოლოო ანგარიშით სამივე ეს პირობა ეკონომიური ძლიერების წყაროა. ამრიგად: პირველი რიგის პირობა (ციხე, მამული, მონასტერი) უშუალოდ იძლევა სოციალური კიბის ზედა საფეხურზე ასვლის საშუალებას; მეორე რიგისა კი „შეწყალების“ საშუალებით, რასაც იგივე ეკონომიური გაღონიერება მოაქვს. ეს „შეწყალება“ კი ბატონის ნებასა და კეთილგანწყობილებაზეა დამოკიდებული. ამით გზა ეხსნება პიროვნული შერჩევის პრინციპს; შესაძლებელი ხდება სახელმწიფოში გამოსადეგი და ერთგული პირების აყვანა, განდიდება, ხოლო ძველი, მაგრამ გამოუსადეგარი, ან განზე გამხედვარე ვასალის ჩამოქვეითება. ეს კი შეიძლება საზოგადოებრივი ქსოვილების

განახლების და გაჯანსაღების წყაროდ იქნეს გამოყენებული, რაც სახელმწიფო აპარატის გაძლიერებას და გაერთოვლებას შეუწყობს ხელს.*).

სამწუხაროდ, ეს მეორე გზა პირადი ღირსებით წინ წაწევისა ფეოდალური საზოგადოების იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ გვაქვს საუბარი, ძალიან შემცირებული ჩანს, თუ სრულიად ამოკვეთილი არაა. ამის მიზეზი იყო ის, რომ გვარიშვილობა, დიდი და ისტორიულად ღირსეული გვარისაგან წარმოშობა გახდა განდიდების მთავარ ფაქტორად ჩვენს ისტორიაში.

დიდებულების შესახებ ჩვენ აღნიშნული გვაქვს ექვსი დიდი გვარის მეთაურები, რომელნიც ითვლებიან ქართლში დიდებულებად და უკავიათ სახელმწიფოში უმაღლესი ადგილები.

მამულითაც ეს დიდებულები, ცხადია, სხვაზე აღმატებული იყვნენ. ასე რომ აქ შეერთებულია ორივე ფაქტორი: დიდი მამული და დიდი გვარიშვილობა. მამულის განუყოფელობა, რომელსაც იხსენიებს ვახტანგი ციციშვილების მაგალითზე, აძლევს მათ როგორც საომარ, ისე ეკონომიურ ძლიერებას. დიდებულის წოდება აქვთ მოპოვებული ქართლში გვარის მეთაურებს, რომელნიც ჩამოთვლილია ვახტანგის კანონში: არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახვარი, ოზბელიშვილი და როცა გაუყრელი ყოფილა: ციციშვილი. ამათთან (ტოლად) კი არა და (დიდებულთა შორის) „სომხითის მელიქიც ითქმის“. (მუხლი 35). (ფრჩხილებში მოქცეული სიტყვები ჩვენია).

ასევეა იმერეთის და კახეთის სამეფოებშიც.

ვახუშტი ბატონიშვილს ამ სამეფოებიდან დასახელებული ჰყავს წარჩინებული გვარები, რომელთაც ჩამომავლობით და, რასაკვირველია, მამულისაობითაც აქვთ სახელი მოპოვებული.

მაგრამ გვარიშვილობას მარტო დიდებულებისათვის კი არ ჰქონდა მნიშვნელობა, არამედ თავადებისათვის და აზნაურებისათვისაც. ამას ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც გვარიშვილობას ერთ აუცილებელ პირობად სთვლის როგორც მთავრების და თავა-

*) ასეთ ცდას ადგილი ჰქონდა გიორგი მესამის და თვით თამარ მეფის დროსაც, მაგრამ იგი საბოლოოდ დიდ გვარიშვილების გაბატონებით დათავდა, რამაც დიდი ზიანი მიაყენა ჩვენს ერს მაშინაც და შემდეგ საუკუნეთა განმავლობაშიაც.

დებს, ისე აზნაურებისათვისაც. „მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქვნდეს ჩამომავლობა (იგულისხმება ჩამომავლობა ქართლოსისაგან) და გვარი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე, ხეობანი, და თვინიერ ამისა არა იწოდებოდა მთავრად. ხოლო აზნაურს აქვნდა გვარი და ჩამომავლობა და სიმაგრე რაიმე მათა ანუ ბართა და დაბნები, რათა ძალედვას გამოსვლა მარქათითა, კარვითა და მათითა განწყობილებითა და თვინიერ ამისა არ იწოდებოდა აზნაურადო (საქართ. აღწ. ვახუშტისა, გვერდი 8). შემდეგ ამას დაემატა (თავადისათვის) სასაფლაოდ საეპისკოპოსო, ან მონასტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა ნღვდლითურთ; აგრეთვე აზნაურს სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია მღვდლითურთ.

მაგრამ ეს იყო ძველად, როცა საქართველო ძლიერების ზანას განიცდიდა. რასაკვირველია, დროთა ცვალებადობით და უკუღმართობით ბევრი რამ შეიცვალა. მაღალი მდგომარეობიდან ბევრი ჩამოქვეითდა, ზოგი კი ამალდა. ამის შესახებ მოგვითხრობს ვახტანგი: „მაშინ ქართველი ბატონიკ დიდი ხელმწიფე ყოფილა, დიდი ალაგი სკერია და მის თავადთაც მამული და მორკმა ბევრი ჰქონებიათ“, ახლა კი მაშინდელთან შედარებით, მეფესაც ბევრი ადგილი აკლია და მისი თავადიკ მამულზე ჩამომცრობილა, გაყარია და მისი სიდიდე თვითონვე დაჰჩაგრავს“. (მუხლი 23).

(ხოლო შესაძლებლობა მაღალ საფეხებზე ასვლისა რაიმე იუზიდიული ნორმით გათვალისწინებული არ არის. ეს დამოკიდებულია მეფის ფაქტიურ სიძლიერე-სისუსტეზე, ძალაზე და მისგან „შეწყალებაზე“, ვიცით, მაგ., რომ დავით აღმაშენებელმა და მისმა მემკვიდრეებმა მრავალი უგვარო მაღალ საფეხურზე აიყვანეს და გაადიდებულეს, ხოლო ორგულობისათვის დიდებულებს პატივი და ქონება ჩამოართვეს. ვიცით აგრეთვე, რომ ზოგ გვარს ძალმომრეობით მოუპოვებია მაღალი მდგომარეობა; მაგალითად, ჩიქოვანი, რომელმან მოსწყვიტა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი, მცირე აზნაურობისაგან იქმნა დადიანად (ვახუშტის აღწერა საქართ. გვ. კთ).

თავის თავად, ყოველი ასეთი ფაქტი ახალი გვარის განდიდებისა, თუ პირდაპირ არ არის გამოწვეული მეფის „წყალობით“, არამედ ძალით აზის მოპოვებული, იღებს შემდეგ დასტურს მეფისაგან და ამით ლეგალური, კანონიერი აქტის სახეს ღებულობს.

ყველა აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ მამული და გვარი-
შვილობა არის ორი ღერძი, ორი ფუძე, რომელზედაც ემყარება ფე-
ოდალური ღირსება და პატივი და რომელიც მცირედენ გამონაკ-
ლისის გარეშე, ახასიათებდა საუკუნეთა განმავლობაში ქართულ ფე-
ოდალური საზოგადოების მალალ წოდებას. გვარიშვილობით ეს წო-
დება უპირისპირდება ყველა დანარჩენთ: ვაჭრებს, გლეხებს და სხვ.,
რომელნიც მათთან ჩამომავლობას ვერ დაიჩემებენ: ესენი უგვაროდ
და უჩამომავლოდ ითვლებიან. ამ ნიადაგზე პირველთ აქვთ საუკუნე-
თა განმავლობაში შექმნილი სახელი „კეთილშობილება“. ისინი კე-
თილშობილური წარმოშობისა არიან, მაღალი სისხლისა, სხვები კი
— არაკეთილშობილნი, მდაბიონი.

რასაც პირველნი აკეთებენ: ომი, ნადირობა, ჯირითი, ითვლე-
ბა კეთილშობილურ საქმედ, საკადრის საქციელად, ხოლო მიწის მუ-
შაობა, ხელოსნობა, ვაჭრობა და სხვ. ასეთი დაბალი ხარისხის ხე-
ლობად არის აღიარებული.

აი, ეს გვარიშვილები, თავადაზნაურები იმიჯნებიან ცალკე კას-
ტად, რომელსაც სხვა სისხლის არევა დამამდაბლებლად მიაჩნია. ამი-
ტომ კეთილშობილი ვერ დაენათესავება. ვერ დაემოყვრება გლეხს,
ან ვაჭარს; მათ შორის ქალის თხოვა, ან გათხოვება დიდ სირცხვი-
ლად ითვლება.

კასტიური სული შედის შემდეგ თვით მაღალ წრეებშიაც: თა-
ვადი ზემოდან ქვემოდ დაჰყურებს აზნაურს და მასთან სისხლის შე-
რევას ერიდება. ამგვარად, კასტიურობა ხდება საერთო მოვლენად.

ევროპაში, როგორც ვიცით, ამ კასტიურობას შლიდა და აუქ-
მებდა ახალი ელემენტების შერევა; ახლად გამდიდრებულთა გადიდ-
კაცება და ზემოთა რიგებში შესვლა. მართალია, ამ ახალ შემოჭრილთ
კეთილშობილნი „ტანსაცმელით გაკეთილშობილებულად“ („ნობლ
დე რობ“) ნათლავდნენ; მაგრამ სიმდიდრე და ქონება ამ „ტანსაცმე-
ლიანებს“ მეტი მოეპოვებოდათ; ეს გარემოება არა ერთ კეთილშო-
ბილს ახრევინებდა ქედს მათ წინაშე. ამ ფუთლით გაკეთილშობილე-
ბულთ ეჭირათ უდიდესი ადგილები სახელმწიფო მმართველობაში
და განსაკუთრებით ფინანსებში, ადგილობრივ თვითმმართველობაში
და სხვ., ხოლო ძველი გვარიშვილები თავის ვალში ჰყავდათ ჩა-
ქედილი.

ჩვენში კი ამ სახის სოციალურ მოვლენას ფართოდ არ მოუკიდებია ფეხი. კეთილშობილი გვარიშვილები უფრო თავისუფლად გზნობდნენ თავს თავისი კასტიური მიდრეკილების სახეებით განხორციელებაში. ვალში ისინიც იყვნენ გახვეული, მაგრამ ეს ვალი ედებოდათ უცხო ტომის გამსესხებელთაგან, უმთავრესად სომხებისა და ებრაელებისაგან. ისინი კი სოციალურად. ქართულ საზოგადოების წიაღში, მათ ვერ შეაღწევდნენ. ამით შეინახეს მათ დიდ ხანს თავისი გვაროვნული კასტიურობა, შეინარჩუნეს მმართველი კლასის როლი, დაჩნენ დიდი ხნით ქართულ საზოგადოების ზედაფენად, მაღალ საზოგადოებად, რომელსაც ეკითხებოდა პირველ რიგში ქვეყნის ბედი და უზედობა და რომელიც უშუალოდ ერთადერთი იღებდა მონაწილეობას ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობაში.

გასულ საუკუნეებში, შეიძლება ითქვას, ჩვენი მაღალი წოდება წარმოადგენდა ქართულ საზოგადოებრივობას, რომლისათვისაც იწერება სამართალი, არსებობს სამმართველო აპარატი, მოქმედებს სახელმწიფო; იგი თვითონ შეიცავს ამ სახელმწიფოს, აცხებს მის აპარატს; ფეოდალი ვასალი იგივე სახელმწიფოს ორგანოა ადგილობრივად.

ამ მაღალი წოდების მთავარი საქმიანობა, როგორც ვთქვი, არის ომის წარმოება და ქვეყნის მმართველობა.

მშვიდობიანობის დროს იგი დროს ატარებს ჯირითში, ბურთაობაში და ნადირობაში, რაც საომრად სამზადისის ვარჯიშობად ითვლება.

ჩვენში არ ყოფილა ტურნირები, რასაც ევროპიელი რაინდობა აწარმოებდა ზანგძლივად მოკლილობის დროს. თავისი საომარი წყურვილის მოსაკლავად; უამისოდაც ჩვენში არც ერთ თაობას არ ასცდენია ომი; პირიქით, გამუდმებული ომიანობა უფრო აწუხებდათ, ვინემ დასვენება და უომრობა.*).

*) მხოლოდ ერთი შემთხვევა იცის ჩვენმა ისტორიამ, როცა მეტორმეტე საუკუნეში მიმართეს მეფე გიორგის: „აბა არს ღონე დარჩომისა ჩუენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა“-ო. (ქართლ. ცხოვ. ტ. 2. გვ. 15. თბილისი, 1959).

თავადაზნაურობის გვერდით და იმავე სიმაღლეზე იდგა სასულიერო წოდება, ეკლესიის მსახურნი, ეპირსკოპოზნი, მღვდელნი და მონაზონნი, რომელთაც საეკლესიო იერარქიის უფროს-უმცროსობის მიხედვით ჰქონდათ სისხლი გაჩენილი.

ქართული ეკლესიის მეთაური კათალიკოზი მეფის ტოლად, როგორც სულიერი მეფე.

კათალიკოზის მომდევნო მთავარ-ეპისკოპოზის სისხლი უდრის „დიდებულის“ სისხლს. მხოლოდ მიტროპოლიტის სისხლი ერთი მეხუთედით ნაკლებადაა შეფასებული*).

ამათ მოსდევს ეპისკოპოზი, რომლის სისხლი შუათანა თავადისას უდრის. ამის ქვეითი საეკლესიო ხარისხი არქიმანდრიტისა უდრის უბრალო, ან მესამე თავადს; წინამძღვარი ეთანასწორება გადიდებულ აზნაურობილს; შემდეგ მოყვებიან მღვდელ-მონაზონნი და მწიგნო მონაზონნი, რომელთაგან პირველნი ტოლნი არიან შუათანა

*).პ.ოფ. უ. კარსტ, რომელმაც გამოსცა ფრანგული თარგმანი ვახტანგის კანონებისა თავისი კომენტარიებით. ფიქრობს, რომ აქ შეცდომა უნდა იყოს კანონის ტექსტში. არა მიტროპოლიტის, არამედ მთავარ-ეპისკოპოზის სისხლი უნდა ფასობდეს ერთი მეხუთედით ნაკლები „დიდებულის“ სისხლთან შედარებით. მაშასადამე. მიტროპოლიტობა მას უფრო მაღალ ხარისხად მიაჩნია, ვინემ მთავარ-ეპისკოპოზობა. მაგრამ ეს შესწორება მცდარია. საკმარისია ვახტანგის კოდექსის წინასიტყვაობიდან გავიხსენოთ ის ადგილი, სადაც ნათქვამია, რომ კოდექსი შედგენილი არის, სხვათა შორის „თანადგომითა მთავარ ეპისკოპოზის გრიგოლითა, მიტროპოლიტთა, ეპისკოპოზთა, წინამძღვართა“ და სხვ. აქ მთავარ-ეპისკოპოზი ერთია და ისიც სახელდობრ არის მოხსენებული, ისევე როგორც კათალიკოზი; მიტროპოლიტები კი სახელდებით არც ერთი არ არის ნახსენები. აქედან სჩანს: მთავარ-ეპისკოპოზის უპირატესობა მიტროპოლიტზე ქართული ეკლესიის იერარქიაში. მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ თვით კათალიკოზიც თავის ტიტულში მთავარ-ეპისკოპოზად იხსენიებოდა.

აზნაურისა, ხოლო მეორენი კი ერთი მეხუთედით ნაკლებად ფასობენ. ამათზე დაბალი საეკლესიო თანამდებობის პირს — მღვდელს — სისხლის ფასად აქვს იმდენივე, რაც ცალმოგვ აზნაურს, ხოლო მთავარ-დიაკონი მსახურს უთანასწოროდება.

გლეხობასთან შედარებით, სასულიერო წოდება მაღლა მდგომია და ზედა ფენების მთელ იერარქიას ავსებს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ: ეკლესია სრულიად განსაკუთრებული სახის ორგანიზმს წარმოადგენს, ვიდრე სასულიერო წოდება. სასულიერო წოდება ჰქვია მხოლოდ საეკლესიო მსახურთა იერარქიას, რომელიც თავისი აგებულებით ფეოდალურ იერარქიაზე უფრო მწყობრად არის ერთი მეორის მიყოლებით აწყობილი და ერთმანეთზე დაქვემდებარებული. ეკლესია კი უფრო ფართო მოცულობისაა; მასში შედიან ყველა ხარისხის, წოდების და სოციალური მდგომარეობის პირები, თავდაზნაურებიც, გლეხიც, მეფეც და მოხელეც, მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებელნი; ასე რომ ეკლესია ერთი მხრით გამაერთიანებელია საზოგადოების ყველა წრისა და ფენისა ერთ სასულიერო ორგანიზაციაში, რომლის ძირეული უჯრედი ამა თუ იმ საყდრის, ანუ სამრევლოს წევრთაგან შესდგება მღვდლით სათავეში. ამ მრევლში ღვთის წინაშე ყველა თანასწორია, ყველა ერთი ეკლესიის შვილია.

მრევლი შესდგება ერთი, ან ორი სოფლისაგან, რომელს აქვს თავისი სამღვდლო საყდარი, ჰყავს თავისი მღვდელი, დიაკონი და სხვა საეკლესიო მოხელე; უფრო ფართო ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენს საეპისკოპოზო, რომელიც მთელ რაიონს, ან კუთხეს შეიცავს და რომელზედაც ეპისკოპოზი აერჯელებს თავის სასულიერო ხელისუფლებას. ბოლოს მთელი სახელმწიფოს ხალხს აერთიანებს კათალიკოზი, რომელსაც აქვს საკუთარი საეპისკოპოზო საყდარიც — საჯკეთესო თავისი მნიშვნელობით — ძველ სატახტო ქალაქ მცხეთაში.

ამათ გარდა, ეკლესიას ჰყავს კიდევ ე. წ. შავი სამღვდელოება, ანუ ბერები, რომელნიც მონასტრებში და უდაბნოებში ცხოვრობენ, ოჯახს მოშორებულნი; ისინი საერო საზოგადოებისაგან და მისი მსახური „საერო“ სამღვდელოებისაგან ცალკე, გამოყოფილად არიან და მთელ სიცოცხლეს ღვთის ღოცვასა და პიროვნულ მორალურ სწავლებას სწირავენ. ყველანი ესენი წარმოადგენენ სასულიერო ორგა-

ნიზაციას. მაგრამ ეკლესიას აქვს აგრეთვე თავისი ეკონომიური ორგანიზაცია, რომელიც სავსებით წააგავს და იმეორებს საერო წყობილების უფლებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობას.

ჩვენ განსახილველ ეპოქაში, ე. ი. ფეოდალური ურთიერთობის ეპოქაში თვითეულ საყდარს, საეპისკოპოზოს და კათალიკოზს, თვითეულ მონასტერს და უდაბნოს აქვს თავისი საკუთარი მამული, შეწირული, თუ მათგან სხვა გზით შეძენილი. ამ მამულებზე მათ ჰყავთ დასახლებული ყმები, აზნაურები, რომელნიც მათ ემსახურებიან ისე, როგორც სხვა ფეოდალს თავისი ყმები, ესე იგი: უხდიან ღალას, ბეგარას და სამხედრო სამსახურსაც ასრულებენ. ისინი საეკლესიო სამართალს ექვემდებარებიან, როგორც სარწმუნოებრივ, ისე სისხლის სამართლის და სამოქალაქო საქმეებში. ეკლესიას ამ დარგში, როგორც ყველაზე ძლიერს, განსაკუთრებული შეუფალობა ჰქონდა მოპოვებული. იგი უფრო სრული მოსამართლეობის უფლებით სარგებლობდა, ვინემ ფეოდალური წრეები, თუნდა დიდებულები; და მისი განაჩენი საერო ხელისუფლებას, მეფის მოხელეებს გადაეცემოდათ ხოლმე ასასრულებლად.

სამაგიეროდ, როგორც ფეოდალს, მას ედვა მოვალეობა საომრად გასვლისა თავისი რაზმებით, ისე როგორც სხვა ფეოდალს. ეკლესიის გამოყვანილ რაზმებს უძღვებოდა, რასაკვირველია, საერო პირი იმავე ეკლესიის აზნაურთა წრიდან; ხანდისხან კი თვით ეპისკოპოზებიც კისრულობდნენ ხოლმე ასეთ გაძლოლას და ომშიაც — ხრმალ-ამოწვდილნი — მონაწილეობას იღებდნენ სხვა თავადებთან ერთად. მხოლოდ ეს მათთვის სავალდებულოდ არ ითვლებოდა არც კანონით, არც ჩვეულებით ასეთი მოვალეობა მათ არა აქვთ დაკისრებული.

ვახუშტი ბატონიშვილი ამის შესახებ მოვეითხრობს შემდეგს — „ეპისკოპოზთა სელა ლაშქართა, ნადირობათა და ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულებად იქმნა: რაჟამს უწყეს მაჰმადიანთა — შემდგომათ დავით მე-80 მეფისა — დაუტყობლად ბრძოლა და კირთება და იხილეს ღალფობა-უღონოება ქვეყნისა ერთა ეპისკოპოსთა, მაშინ ეტყოდენ ეპისკოპოზნი: „ნუ მოღაფლდებით და ნუ მოუღონოვდებით ბრძოლათა მათდა და ნუ დაუტყევებთ სარწმუნოებასა, სჯულსა და ჩვეულებასა თქვენსა და ჩვენ ვიქნებით წინამბრძოლნი თქვენნი“-ო და ჰყოფდენცა ეგრეთ (ვითარცა მარაბდის ომსა ზედა მროველმან

(ეპისკოპოზმან) ავალიშვილმან რა მოიღო ზიარება, ეტყოდენ: „უკეთეს დღეს აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზიაროს სხვამან, და უკეთეს ააა, უმჯობეს არს შენ მიერ“- ხოლო იგი იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნებისა და არა მხოლოდ ჩემზედა; ამისთვის აა ვკყო, უკეთეს უწინარეს თქვენსა არა დავსთხოო სისხლი ჩემი მახვილისა მღებარემან“.

„ხოლო მეორე მიზეზი: ენაიდან შეწერით იყო, ლაშქარნი, „ჰყევან ეპისკოპოზთა აზნაურნი და მსახურნი და შეწერილნი გლეხნი წარსვლად ბრძოლასა შინა. ამისთვის მოუტრნეთ თანამდებ იყვნენ წარსვლად“ (აღწერა საქართვ. წინას. გვ. ლ., ლა.)

ამრიგად, ეკლესია, გაადა სულიერი მწყემსობისა, ფეოდალური ხაზითაც მოქმედებდა: ლაშქარი გამოჰყავდა და თვით ეპისკოპოზი მოუტრნედ, ესე იგი: ეკონომიურ მომველელად უნდა გაჰყოლოდა. ბრძოლაში მონაწილეობა მის ნებაყოფლობაზე იყო დამოკიდებული.

ამ საერთო დახასიათებიდან სიანს დიდი როლი და მნიშვნელობა ეკლესიის ორგანიზაციისა და მისი დიდი გავლენის შესაძლებლობა საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაზე. იგი ეყრდნობოდა როგორც სასულიერო ფაქტორს, ისე საერო ყმათაფლობელობას.

დ. სხვა კლასები

სულ სხვა იყო მდგომარეობა ეპართა კლასისა. ეპრები უმთავრესად თავმოყრილი იყვნენ ქალაქებსა და დაბებში და რადგან დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც წინეთ თბილისზე გადიოდა. დიდი ხნის ჩაკეტილი იყო, მათი მოქმედების რაიონი, რა თქმა უნდა. შეზღუდული უნდა ყოფილიყო ამიტომ გასაქცირველი არაა, რომ დიდ და გავლენიან ეპართა წოდებას ამ ხანაში ვერ ვხედავთ. ეპართა ერთი ნაწილი მოქალაქეებად ითვლებოდა და, მაშასადამე, პირადი თავისუფლებით საზღვდობოდა; ნაწილი კი ყმობის ჯღელში იყო გაბმული.

ვებატანგის სამართლის წიგნი ითვლის ეპართა ოთხ კატეგორიას. ესენი არიან:

უმადლესი ფენის, ანუ „დიდებული დიდვაჟაი“, რომლის სისხლი უდრიდა შუათანა აზნაურისას. მეორე რიგის ეპარს სისხლ-ცალმოგვ-აზნაურთან სდის. მესამე რიგის ეპარნი ეთანასწორებიან

მსახურთ. მეოთხე რიგში ითვლებიან ყმა-ვაჭრები, რომელთაც ყმური უღელი ადგათ, როგორც გლეხებს.

ყველა ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ვაჭართა კლასის წონა და ღირებულება საქართველოს საზოგადოებრივ შენობაში ამ ხანად რამდენიმედ მაინც დიდი და მნიშვნელოვანი არ ყოფილა.

ვაჭრებს ჰქონდათ თავისი განსაკუთრებული ორგანიზაცია, გილდიები და სამართალი, რომელსაც ქალაქის მოურავი ხელმძღვანელობდა.

დაგვჩა უკანასკნელი წოდება: გლეხობა, მიწისმუშაკი, რომელიც თავის მხრივ ორ კატეგორიად იყო გაყოფილი:

საკუთრივ გლეხობა და მსახურები, რომელნიც იმავე უფლებებით, ან უკეთ, უუფლებობით განირჩევიან სხვა წოდებათაგან, თუმცა მსახურის სისხლი ორჯერ მეტად არის შეფასებული, ვიდრე გლეხისა.

მსახურნი განსაკუთრებული ხასიათის მოვლენა არის ქართულ სინამდვილეში და მასზე ჩვენ ცალკე გვექნება საუბარი.

გლეხობა კი, როგორც მიწათმოქმედი, მთლიანად ერთ კატეგორიაშია მოთავსებული, მიუხედავად იმისა, რომ მის წიაღში სხვა და სხვა შეძლებისა და მდგომარეობის ფენები მოიპოვებიან.

ევროპის იმდროინდელ საზოგადოებისაგან ჩვენ ვხედავთ ერთ მეტად მნიშვნელოვან განსხვავებას. არსად სჩანს მრეწველთა კლასი, არც სამრეწველო დაწესებულებები, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ხელოსნებს, რომელნიც სხვა წოდებათა წრეებში იყვნენ გათქვეფილი, უმეტესი — გლეხობაში — და ცალკე მოხსენებულიც კი არ არიან კანონმდებლობაში.

ღთივითი დასახელებული ჯგუფი, თუ კლასი, რომელიც ერთი მეორესაგან განირჩევა თავისი პროფესიით, უფლებებით და მოვალეობებით, თავისებურ, სოციალურ როლს ასრულებდა საზოგადოებაში, ჰქონდა თავისი მისწრაფებები და იდეალები, თავისი მიზნები და ინტერესები და ჰქონდა ამის მიხედვით, თავისი მიდრეკილებები და ტენდენციები; და განიცდიდა თავისებურ ევოლუციას ისტორიულ მსვლელობაში. »

ამ თავისებურებათა განხილვას შევეუდგებით შემდეგ ნაწილში

ნაწილი მესამე

ცალკეულ წოდებათა რაობა

1. მეფე

სოციალური კიბის სათავეში დგას მეფე, როგორც უმაღლესი წარმომადგენელი სახელმწიფოსი. იგი არის ამავე დროს მისი მთლიანობის იდეის მატარებელი. მეფის სოციალ-პოლიტიკური დანიშნულება, მისია და როლი არის შექმნა, გაძლიერება და განვითარება სახელმწიფოებრივი ორგანიზმისა და მისი ორგანოებისა, დაცვა მისი განუყრელობისა, მთლიანობისა; იგი არის გამაერთიანებელი ფაქტორი და როგორც ასეთი, მატარებელია სახელმწიფოებრივობის პრინციპის; მაგრამ რადგან ამ ეპოქაში ამ სახელმწიფოებრივობას არც მრავალი და არც რთული ორგანოები არ მოეპოვება, რადგან, პირიქით, სწორეთ სიმცირე და სიმარტივე სახელმწიფო ორგანოებისა არის დამახასიათებელი იმ ხანისა, მეფე და მისი სასახლის კარი წარმოდგენს არა მარტო უმთავრესს, არამედ, შეიძლება ითქვას, ერთად ერთ მოძრავ და მომქმედ სახელმწიფო ორგანოს, რომელიც განაგებს მთელი ქვეყნის ბედს. ცხადია, ასეთ პირობებში მეფე და მისი პიროვნება, მისი პიროვნული თვისებები, შემეცნება სახელმწიფოებრივი ინტერესებისა, მისი წარმოდგენა საქვეყნო კეთილდღეობაზე, მისი პოლიტიკა, ანუ გზები და საშუალებები, რომლებითაც იგი ხელმძღვანელობს ქვეყნის მართვა-გამგეობის დროს, ერთი უძლიერესი ფაქტორთაგანია მთელი სახელმწიფო ერთეულის ბედის გადაჭრაში.

ამიტომ მეფის სიძლიერე, თუ სისუსტე ხშირად ეს მთელი სა-

მეფოს სიძლიერე, თუ სისუსტეა. როგორც არის მეფის მდგომარეობა, ისეთივეა მდგომარეობა სამეფოსი!

ვახტანგის კანონმდებლობაში ვკითხულობთ, რომ ქართველი მეფენი „ბევრჯერ დიდათ ამაღლებულნი და ნებისაებრ მათისა“ ყოფილან, ზოგჯერ კი „მართებული არა უქნევინებიათ ჩა“. (მუხ-ლი 3); როგორც ყმებს (იგულისხმებიან: თავადები) სურვებით, ისე უმართავთ ქვეყანა; ესე იგი: მეფისთვის თავის უფლებების განხორციელებაში ხელი შეუშლიათ და თვითონ მიუსაკუთრებიათ მისი ფუნქციები. ასეთი ცვალებადობა მეფის მდგომარეობისა გამოწვეული ყოფილა ან იურიდიული ნორმებისა და წესების შეცვლით, არამედ ფაქტიური მდგომარეობით, მეფესა და მის ხელქვეითთა შორის ძალთა განწყობილების შეცვლით. ყმებს მეფისათვის არ დაუ-ნებებიათ თავისი უფლებით საზღვებლობა. ამიტომ ჩვენ დაგვიკირდება განვიხილოთ მოკლედ მაინც, როგორც ევოლუცია მეფეთა უფლებების, ისე მათი ფაქტიური ძალისა და გამავლობის ცვალებადობა, ესე იგი: რამდენად ჰქონდათ მათ საშუალება და სახსარი თავის უფლებათა განხორციელებისა, სახელმწიფო იდეის განმტკიცებისა და გამაგრების.

არავითარი კონსტიტუცია ქართველი მეფის უფლებების აღმნუსხველი არ მოიპოვება; არც ჰქონია ადგილი ასეთ კანონმდებლობას. მეფე, ასე ვთქვათ, კანონზე მაღლა იდგა; თვით იყო წყარო ყოველივე კანონმდებლობისა. ამიტომ მისი უფლებების განსაზღვრა უნდა ვცადოთ მისი ტიტულებიდან და ზოგი სხვა და სხვა საკანონმდებლო ძეგლიდან, სადაც ასეთი უფლებები არის მოხსენებული.

ქართველი მეფეები ატარებდნენ სახელწოდებას: „პატრონი“ „ზატონი“, „ხელმწიფე“. ეს, ასე ვთქვათ, არის მისი ტიტული, მისი უფლებისა და მოვალეობის მაჩვენებელი.

(ამათგან ტიტული „ხელმწიფე“ ნიშნავს სრულუფლებიანობას. მეფე ყოველივე უფლებით აღჭურვილია. იგი კანონმდებელიც არის და აღმასრულებელიც; ჩის აძლევს თავის ხელქვეითებს სიგელს, ესე იგი: აძლევს უფლებებს და აკისრებს მოვალეობას; ის არის უმაღლესი მოსამართლე და საბოლოო გადაწყვეტილების გამომტანი. ომი-ანაობის დროს ის უძღვება ჯარს და სარდლობს. მშვიდობიანობის

დროს იგი მართავს ქვეყანას და აწესრიგებს ყოველივე ურთიერთობას მის ხელქვეითთა შორის. მისი სახელით ფლობენ დიდებულები და თავადები მამულსა და ყმებს; მისი სახელით განაგებენ ქვეყანას „საქვეყნოთ გამრიგე მოხელენი“, ერთი სიტყვით, იგი ყველაფერია; ჯიმისოდ არაფერი არ შეიძლება გაკეთდეს. ყოველ შემთხვევაში, ასე არის თეორიულად, პრინციპიალურად.

მეფე იწოდება „ბატონად“. ეს მისი ტიტულია ისე, როგორც ყველა ბატონის, რომელსაც ყმა ჰყავს. ამ მხრივ იგი ბატონ-ყმობის ურთიერთობაში დგას და ბატონის როლს ასრულებს თავის სამფლობელოს მცხოვრებთა მიმართ. მის წინაშე ყველანი ყმები არიან, დიდებულიდან დაწყებული და უკანასკნელი გლეხით გათავებული; თვითეული თავთავის ალაგას დაყენებული და დამკვიდრებულია მისი წყალობითა და ნებით. ბატონი ამრიგად აღნიშნავს პირად დამოკიდებულებას უფლებიანსა და უუფლებოს შორის. ბატონი — უფალია, ყოველი უფლებით აღჭურვილი; ყმა კი უფლებას მოკლებული, უუფლებო.

ბატონს სამართლის მიხედვით, „სულს გარდა ყველაზე ხელი მიუწვდება“ (მუხლი 160), ესე იგი: მხოლოდ ბატონს შეუძლია თავის ქვეშევრდომს ყოველივე აართვას: ქონება, პატივი, სიცოცხლე; მხოლოდ მის სულს ვერ მოსპობს. ბატონი ამრიგად გამოხატავს უფლებათა აბსოლუტურობას, ნივთიან-პიროვნებიანა ყველაფრის დაქვემდებარებას მეფის ნება-სურვილზე. აი, ამაზე ამბობს ვახტანგი, რომ მეფენი „ბევრჯერ ნებისაებრ ყოფილან“-ო. ეს შეხედულება უახლოვდება აღმოსავლეთ დესპოტიების შეხედულებას მეფის უფლებაზე; ბატონყმობა ამიტომ ფეოდალურ ურთიერთობის გაუარესებას წარმოადგენს ქართულ სინამდვილეში და მეფის ტიტული „ბატონი“ ამ რეგრესის გამომხატველია. საინტერესოა, რომ მეფის ძენიც ამ ხანაში წინანდებურად „უფლისწულებად“ კი აღარ იხსენიებიან, არამედ „ბატონიშვილებად“. მეფის საგვარეულოც ამ ტიტულით სარგებლობს. ვახტანგ კანონმდებელიც სამართლის წიგნში ყველაზე ხშირად ამ სახელწოდებას ხმარობს მეფის უფლებების აღსანიშნავად და მის უპირატესობათა და შეუზღუდველ უფლებამოსილების ხაზის გასასმელად.

მესამე ტიტული მეფისა არის „პატრონი“; ეს ნიშნავს, რომ

იგი გამგეა და მესაკუთრე სახელმწიფოსი, მისი მთელი ტერიტორიისა, მისი მცხოვრებლების; იგი მათ უცლის და ეპატრონება, როგორც თავის საკუთრებას*); ამაშია მისი სიუზენდობა.

პატრონი არის სიუზერენი, დამოუკიდებელი, მაშინ, როდესაც სხვანი ყველანი მასზე არიან დამოკიდებული. მაგრამ პატრონი აღნიშნავს აგრეთვე მოვალეობას. პატრონი არა თუ მესაკუთრეა უფლებრივად, არამედ სათანადო მოვალეობითაც არის დატვირთული. ანით პატრონობა განსხვავდება მესაკუთრეობის დღევანდელი აბსოლუტური ცნებისაგან; პატრონი არის მომვლელი ქვეყნისა; მას უნდა უპატრონოს; მასზე იზრუნოს; იგი დაიფაროს გარეშე და ზინაგანი საფრთხისაგან, როგორც სიუზერენმა, როგორც უმაღლესი უფლებით და მოვალეობით აღჭურვილმა პიროვნებამ. პატრონობა პატრონობისაგან არის წარმომდგარი, მაგრამ პატრონი ნიშნავს მხოლოდ მის უფლებებს არა-ბატონების ანუ ყმების მიმართ; პატრონი კი მოვალეობაც.

„ბატონი და პატრონი“, ეს ორი სახელწოდება, იმავე დროს გვიჩვენებს ორ დიდ ეპოქას ფეოდალური საზოგადოების განვითარებისა: პატრონ-ყმურს და ბატონ-ყმურს, რაც ერთმანეთს მისდევს ისტორიულად და მეფის ტიტულშიაც ისტორიულად არის შესული. ამათგან პატრონი აღნიშნავს ვასალურ, ღია თუ ჩუმი ხელშეკრულებითი უფლება-ვალდებულებათა განაწილებას სენიორსა და ვასალთა შორის. ბატონი კი ნიშნავს უსაზღვრო უფლებას ხელქვეითთა მიმართ.

ამნაირად, ჩვენ ვნახეთ, რომ მეფე-ხელმწიფე არის პოლიტიკური ფიგურა, სამეფოს მეთაური და როგორც ასეთი ხელმწიფეების სრული უფლების მატარებელი; მეფე-პატრონი და ბატონი კი, მესაკუთრე სახელმწიფოს მთელი ავლადიდების, მცხოვრებლების და მიწაწყლის მართალია, ყველა ეს ერთ პიროვნებაში არის მოქცეული და ამიტომ ერთმანეთში არეული, მაგრამ ეს აღრევაც დამახასიათებელია.

*) თვით საკუთრების აღსანიშნავად, იმ აზრით, როგორც ჩვენ ეს სიტყვა გვესმის დღეს, ვახტანგი ზმარობს სიტყვებს: პატრონობა, დაპატრონება. მამულის მესაკუთრე მამულის პატრონად იხსენება, მამულის დასაკუთრება მამულის დაპატრონებად.

მეფე-პატრონი-ბატონი-ხელმწიფე — ეს ყოველივე ჰქმნის ერთ მთელს, განუყოფელს და განუშორებელს; სამეფო იმავე დროს მეფის მამულია, მისი საპატრონო და საბატონო, რომელსაც ის განაგებს, როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკონომიურად; ის მართავს სახელმწიფოს, როგორც თავის საკუთრებას; ხოლო თავის საკუთრებას განაგებს, როგორც თავის სამეფოს!

ანალიზი მისი სხვა და სხვა ტიტულისა, ჩვენგან მოცემული, ჯეიჟენებს მხოლოდ სხვა და სხვა მხარეს მისი მოქმედებისა და უფლებისას; ცხოვრებაში კი ყველა ეს მხარე, ეკონომიური განმგებლობა და პოლიტიკური მართებლობა ერთმანეთზე გადაჯაჭვულია, ერთი მეორეზე დამოკიდებულია, მეფე და პატრონი ერთმანეთს ჰქმნის და აესებს; არც მეფობა შეიძლება პატრონობის გარეშე და არც პატრონობის შენარჩუნება მეფობის გარეშე. პატრონობა მეფობის ფუძეა; მეფობა პატრონობისაგან არის წარმოდგარი. ნამდვილი მესაკუთრე, იმ მნიშვნელობით, როგორც ეს სიტყვა დღეს გვესმის, არის მეფე და არც შეიძლება იყოს მეფე გარეშე მესაკუთრეობისა, ვინაიდან ყოველი მეფე არის მეფედ მხოლოდ თავის საკუთრებისა, თავის საპატრონოსი. ასეთია ბუნება ფეოდალურ სახელმწიფოსი.

აღსანიშნავია, რომ ამ სამ ტიტულში ისტორიულად „ხელმწიფე“ და „პატრონი“ უფრო ძველია; „ბატონი“ კი უფრო გვიან არის შემოღებული. საშუალო საუკუნეებმა ტიტული „ბატონი“ არ იცის; იგი უფრო გვიანი დროისაა.

ამასთანავე ჩვენ ვნახეთ, რომ მეფის უფლება „პატრონობის“ ხანაში უფრო გაძლიერებულია, „ბატონი“ უფრო სრული და შეუზღუდელი უფლების მატარებელია, ვინემ „პატრონი“, რომელიც უფლება-მოვალეობის წესს ემორჩილება; და რადგან „ბატონი“ უფრო გვიან შემოსული ტერმინია, აქედან, ცხადია, ის შეუზღუდველი უფლება, რომელიც აღმოსავლურ დესპოტიის უფლებებს უახლოვდება, გვიან შემოსულია ჩვენი ერის ცხოვრებაში.

ვახტანგის ფორმულა: „თუ ბატონი გაუწყრების, სულს გარდა, ყველაზე ხელი მიუწყდება“-ო, არ გამოხატავს იმ ეპოქას, როცა იწერებოდა: „რასაცა გასცემ შენია,, რას არა — დაკარგულია“, ან კიდევ: „უხვი ახსნილსა დაბამს, იგი თვით ების, ვინ ების“.

ვახტანგის სამართლის მიხედვით, არა თუ გაცემული, არამედ

ალალი ფულით შეძენილი სოფელი, მამული თუ საქონელი ბატონს ზეუძლია მოუშალოს, ჩამოართვას თავის ყმას. ოლონდ სხვა ვერ მოუშლის (მუხლი 160), ვინაიდან თუ ბატონი გაუწყრების, სულს გარდა, ყველაზე ხელი მიუწვდება... თქმულია იმავე მუხლში. ეს დესპოტიური უფლება ეკუთვნის მხოლოდ ბატონს; მაგრამ კანონმდებელი იქვე უმატებს: „ბატონს მართებს სხვა რიგად რომ ყმას გადაახდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს“. მაგრამ ეს უფრო კანონმდებელ მეფეს მებატონეზე აქვს მინდობილი: მის კეთილსინდისიერებაზე ჰკიდია და კანონი სავალდებულოდ არ აკისრებს; მეფეც ამ შემთხვევისათვის ბატონად არის წოდებული, რაც მის უფლებათა უსაზღვროებაზე მიგვითითებს.)

ცხადია, ეს უფლება არა მარტო სავასსალო მამულზე, არამედ ნასყიდ ქონებაზეც და თვით სიცოცხლეზე, სწორედ მაშინდელი შეძენილი უნდა იყოს, როცა მეფე ამ ტიტულით იქმნა დაჯილდოვებული, უკანასკნელ საუკუნეებში, ე. წ. ბატონყმობის ხანაში.

სანამ მეფის უფლებებზე ბაასს გავაგრძელებდეთ, უნდა თქვენი ყურადღება მივაქციო კიდევ ერთ განსაკუთრებულ გარემოებას, რომელიც საერთოა ყველა ფეოდალური სახელმწიფოსათვის. ეს არის მეფის პერსონალური დამოკიდებულება თავის ქვეშევრდომებთან. მეფე, როგორც ბატონი და პატრონი, ესე იგი: მესაკუთრე, პიროვნულად არის დაკავშირებული ყველა თავის ხელქვეითთან, ვასსალებთან, ქვეყანასთან; ის არის პატრონი თვითეული ვასსალისა, რომელთანაც მას აქვს ჰიგელით განმტკიცებული პირობა მფარველობისა და მოწყალებისა ერთი მხრივ, და ერთგული სამსახურისა, მეორე მხრივ. ეს საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია და მის განმარტებას ჩვენ აქ არ შევუდგებით. მხოლოდ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მე-18 საუკუნის დასაწყისში დაწერილი კანონმდებლობა ვახტანგისა, ასეთივე პიროვნული თვალსაზრისით უდგება როგორც ვასსალის მოვალეობას, ისე ამ მოვალეობათა დარღვევას. ჩვენ უკვე განვიხილეთ ზოგი ასეთი დარღვევის შემთხვევა საჯარო იურიდიული თვალსაზრისით. ახლა გვინდა იმავე ფაქტებს მივუდგეთ სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით.

თუ ზელმწიფეს კაცი წაუვიდა ლაშქარიდან და მტერს მიუდგა, ის იქნება პიროვნულად ზელმწიფის წინაშე პასუხისმგებელი. სახელმწიფო, როგორც ასეთი, როგორც იურიდიული, ან საზოგადო-

ეზრივი ერთეული არა სჩანს. სჩანს და მოქმედებს მხოლოდ მეფე-ბატონი; ყოველი დანაშაულის ჩამდენი მის წინაშე არის დამნაშავე. და მეფეს შეუძლია ის შეირიგოს; შეუძლია დასაჯოს. ორივე მის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული (მუხლი 220). იგი მას, ხელმწიფეს წაუყვია ლაშქარიდან, ესე იგი: დანაშაული ის არის, რომ მოვალეობა ხელმწიფის, როგორც სიუზერენის, უფროსის მიმართ არ იქმნა შესრულებული, სავალდებულო ვანსალური სამსახური არ გაუწია მას, მტერთან გაიქცა და ამით მასთან პირადული დამოკიდებულება გასწყვიტა, როგორც პატრონთან. ცხადია, ამავე პატრონზე ჰკიდია წერიგება, თუ დასჯა მისი; ის არც კი იხსენება ქვეყნის გამცემად. ან სახელმწიფო მოღალატედ, არამედ მეფისაგან განდგომილად. ესაა მისი დანაშაულობის კონკრეტული სახეობა, გამოხატულება.

მაშინაც, როცა ვინმე ქვეყანას და სჯულს გადაუდგება, ესე იგი: ქვეყნის წახდენა ედება ბრალად, ის მაინც პიროვნულად მეფე ბატონის წინაშე ითვლება მესისხლედ, ანუ დამნაშავედ.

„ვინც კაცმა ქვეყანას და ქრისტეს სჯულს უოგულოს... ღეთისა და ბატონის ორისავე მოსისხლე იქნების“. (მუხ. 222). ქვეყანას რამ ზარალი მიადგა, ეს მართალია, მაგრამ ეს ქვეყანა ეკუთვნის მეფე - ბატონს, ის მისი მამულია, მისი საპატრონოა და ამიტომ ქვეყნის დაზიანებით მეფე-ბატონს მოუვიდა ზარალი და სისხლიც მან უნდა აიღოს. ქვეყნის წახდენა ეკითხება არა ქვეყანას, არამედ მის ბატონს მეფესა. სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისის მაგიერ წინ დგება პერსონალური; საზოგადოების უფლების ადგილი უკავია მეფის პირად უფლებას. საზოგადოებრივი ინტერესი გათქვეფილია მეფის ინტერესებში. სრულიად შეგნებულად მეფე სათანადო მუხლში (222) მოხსენებულია ბატონად. ის, მაშასადამე, ბატონია ქვეყნის და როგორც ასეთი ითხოვს პასუხს. ქვეყანა კი მისი საბატონოა, საყმო დამოკიდებულება კერძო პიროვნულია, როგორც მესაკუთრის და საკუთრების, ქონების.

აქედან კიდევ ერთხელ ცხადი ხდება, რომ მთელი მმართველობისათვის, მისი სისტემისათვის დამახასიათებელია ის, რაც ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ, რომ მეფე მართავს სამეფოს, როგორც თავის საკუთრებას, და თავის საკუთრებას უფლის, როგორც თავის სამეფოს. ამიტომ გასაკვირველად არ უნდა გვეჩვენებოდეს, რომ მეფე ყველა სახელმწიფოებრივ მთავარ ფუნქციას პირადად ასრულებს. იგი პო-

პირადად მოსამართლეობს და არჩევს ყოველგვარ საქმეს, რომელიც კი მის წინაშე წარმოდგება; იგი პირადად ადგენს საკანონმდებლო აქტებს; პირადად უძღვება, როგორც საგარეო, ისე საშინაო საქმეებს და რაც უფრო მეტ მხნეობასა და გონიერებას იჩენს ამ მართვებში, იმდენად უფრო ის პატივცემულია და მას ემოჩილებიან; ხოლო თუ ბისუსტე დაეტყო, ეს მორჩილებაც მას ხელიდან ეცლება. ამიტომ ხდება, რომ „მეფენი ბევრჯერ ამალეებულნი და ნებისაებრ ყოფილან“, ბევრჯერ კი „მართებული არა უქნევინებიათ რა“-ო (მუხლი 3).

ასეთია მეფეთა ისტორია. ჩვენ ზოგადად დავახასიათეთ მეფეთა ძირითადი უფლებები ისე, როგორც ის გვეხატება ბატონ-ყმური ურთიერთობის პერიოდში. აღვნიშნეთ, რომ ამ უფლებებს ეტყობა ტენდენცია აზიურ დესპოტიისაკენ, მეფის აბსოლუტური, პიროვნული რეჟიმის დამყარებისაკენ, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა მეზობელ დიდ სახელმწიფოებში, სპარსეთსა და ოსმალეთში, რომელთა უშუალო გავლენას განიცდიდა იმ ხანად საქართველო, მაგრამ მას ასეთ დესპოტიზმად არ მიუღწევია.

ხოლო ჩვენ გვინტერესებს არა მარტო უფლებები, არამედ მათი რეალიზაცია, ესე იგი: პოლიტიკური და სოციალური ძლიერება მეფისა, და, მაშასადამე, ძლიერება სახელმწიფოებრივი მიმდინარეობისა, რომლის გამომხატველი მეფე იყო.

საქართველოს მეფობას სულ სხვა სოციალური ბაზა ედგა საფუძვლად, სულ სხვა სოციალური წყობილების ნიადაგზე იყო იგი აღმოცენებული, ვიდრე სპარსეთისა, ან ოსმალეთის დესპოტიები; ამიტომ საქართველოს მეფეთა უფლების რეალური ევოლუცია, მიუხედავად ამ მეზობელთა გავლენისა, მაინც სხვა გზით წავიდა.

საქართველოს მეფობა გამოვიდა მსხვილ მიწათმფლობელობიდან. ერთი დიდ მემამულეთაგანი გაძლიერდა და გაბატონდა, ანუ პირველი და მეთაური გახდა ყველა დანარჩენისა; ის არის წარმომადგენელი მიწათმფლობელობის. სპარსეთში და ოსმალეთში სამეფო დინასტია იყო მეთაური და წარმომადგენელი, ანუ შეფი ერთ-ერთი, ან ჩამოდენიშე შეერთებული მეომარი ტომისა, კლანისა; მისი ბატონობა მოასწავებდა ამ ტომების სამხედრო ბატონობას; მეფე იქ პირველ ყოვლისა არის სარდალი, მხედრობის მეთაური, რომლის

საშუალებით იგი განაგრძობს მართვასა და გამგეობას. ამიტომ მეფე იქ არის სამხედრო დიქტატორი.

საქართველოში მეფე წარმომადგენელია მიწათმფლობელი ფეოდალური კლასებისა და ამიტომ ის ვასსალური ურთიერთობის ფარგლებით არის შეზღუდული. ეს დახასიათება შეეფერება, რასაკვირველია, მხოლოდ ბაგრატიონთა დინასტიის მეფობას და არა მის წინანდელ მეფეთა გვარეულებებს, რომელნიც მასზე წინეთ ფლობდნენ ქართველ ტომებს და რომელთა უკანასკნელი წარმომადგენელი, ვახტანგ გორგასალის მემკვიდრეები, მე-6 საუკუნის დასაწყისში „მოაკლდნენ მეფობას“.

ჩვენ აზრად გვაქვს მხოლოდ ამ უკანასკნელის, ბაგრატიონების ეპოქას შეეხებოდ და ეს ჩვენი მიზნებისათვის სრულიად საკმარისია.

წინანდელი მეფეები იბერიის, კოლხიდის, ლაზისტიანის და სხვ. პოლიტიკური ერთეულებისა, მე-6—მე-7 საუკუნემდე წარმომადგენდნენ საგვარეულო წყობილებიდან გამოსულ მეფეებს და თუმცა მათ ხელში საქართველომ შეიძინა დიდი სახელმწიფოებრივი გამოცდილება და გაიარა სახელმწიფოებრივობის სერიოზული სკოლა, მაგრამ მაინც მათი ფუძე სულ სხვა იყო და იმ ფუძეს გადაყვა მათი მეფობაც.

სახელმწიფოებრივი პრაქტიკა და გამოცდილება, მათგან შექმნილი, დარჩა და გამოყენებულ იქმნა ახალი დინასტიისაგან, ახალი ურთიერთობის დასამყარებლად. ვახტანგ გორგასალის დროშა, სამომარი წყობა და მიმართებანი დარჩნენ დიდ ხანს იდეალად ამ ახალი დინასტიის მეფეებისათვისაც. ეს უკანასკნელი და ყველაზე ხანგრძლივი დინასტია არის დინასტია ბაგრატიონებისა. მე-9 საუკუნიდან დაწყებული მე-18 საუკუნის დამლევამდე. ესე იგი: თითქმის ათასი წლის განმავლობაში, ამ გვარეულობას სამეფო ტახტზე არავინ შეცვლიდა. ამათი მეფობის შემოღება იმავე გზით და იმავე ხანებში სწარმოებდა, როგორც შემოღება ფეოდალური ურთიერთობისა. ასე რომ ეს დინასტია დასაწყისიდანვე გაჰყვა ამ ურთიერთობას და მისი გადავარდნის ნახევარი საუკუნით ადრე გამოეთხოვა სამეფო მმართველობას. ბაგრატიონთა გვარის პირველი მთავარი და წინაპარი ქართველთა მეფეებისა იყო აშოტ დიდი კურაპალატი — 786 — 826 წ.წ., ხოლო პირველი ქართველთა მეფე, ადარნასე (მეფობდა 888 — 923 წ.წ., შვილის შვილი ბაგრატ აშოტის ძისა...

ამაზე აღრე მეფობა აღსდგა აფხაზეთში, ანუ დასავლეთ საქართველოში, 746 წელს, ხოლო შემდეგ კახეთში. ქართლში, არაბთა გაყვლების გამო, ეს პროცესი დაგვიანდა. სამაგიეროდ ქართლის მეფეებს წილად ხედა გაერთიანება ჯერ ქართლისა და აფხაზეთისა 1008 წ., შემდეგ კახეთისა, 1010 წ. და ასე ერთმეფობის დამყარება ბაგრატ მეოთხის დროს.

ჩვენ ვიცით, რომ მეფის უფლება თავდაპირველად არც ისე დიდი იყო. წინეთ ჯერე აღნიშნული გვქონდა, რომ მეფის უფლება რეალურად, არსებითად და არა თეორიულად დიდად დამოკიდებული იყო თვით ამ მეფის ძლიერებაზე, ნიჭზე და გამოცდილებაზე, მის სახელმწიფოებრივ გამჭრიახობაზე. როგორც იარაღით შემოერთებული, ისე ნებაყოფლობით დამოუჩილებული ერისთავნი და აზნაურნი, რომელნიც წინეთ, მეფობის შემოღებამდე, განაგებდნენ ქვეყანას სრულიად დამოუკიდებლად, ახლაც სისტემატიურ წინააღმდეგობას უწყევდნენ მეფეებს და ცდილობდნენ დამოუკიდებლობას, ან თავის სამფლობელოში მაინც ავტონომიურად მოქმედების და გამგებლობის უფლების შენარჩუნებას. მეფობის პირველი დღიდანვე მოყოლებული, ეს წინააღმდეგობა და ბრძოლა ერთი წუთითაც არ შეჩერებულა, თვით ჩვენი ისტორიის საუკეთესო ხანაშიაც კი, რომელსაც „ოქროს ხანას“ უწოდებს ქართველი ერი.

მაგრამ პირველ ხანაში ახალი დინასტიის მეფობისა (მე-10—12 საუკუნე), რომელიც არის აგრეთვე ხანა ახალი სოციალური ურთიერთობის, პატრონეჟობის ჩამოყალიბების და აყვავებისა, ხასიათდება მეფეთა თანდათან გაძლიერებით და სახელმწიფოებრივი მთლიანობისა და ხელისუფლების ცენტრალიზაციისადმი მისწრაფებით. მეფეთა ძლიერება (ბაგრატ მესამედან დაწყებული თამარ მეფემდე) ეყრდნობა ქართველი ერის გაერთიანების მძლავრ იდეას: ძალას იკრებს ერის მთლიანობაში, ხოლო ერის მთლიანობა ერთმეფობაში პოვეულობს თავის გამოხატულებას. ამავე დროს ეს დინასტია გეძლევეს მთელ რიგ გამოჩენილ. უნიკიერეს მეფე-გმირებს, როგორიცაა ბაგრატ მეოთხე, დავით აღმაშენებელი, გიორგი მესამე და ბოლოს სახელოვანი თამარ მეფე. ამ მეფეთა პირადი ნიჭი, სიბრძნე, სამხედრო გამოცდილება და პოლიტიკური გამჭრიახობა დიდად უწყ-

ჯობს ხელს ამ საუკუნეთა ბრწყინვალეობას და ქართველი ერის გაერთიანებას და მაღალ კულტუროსნობის სხივით შემოსვას.

თუმცა მეფეები ატარებენ შემკრებლობის დამახასიათებელ სახელს მეფედ მეფისა და იწოდებიან მეფედ აფხაზთა, ქართველთა, კახთა და რანთა, მაგრამ ამ წოდების ქვეშ იფარება მხოლოდ შემოერთებულ კუთხეთა და სამეფოთა წარსული ავტონომიური არსებობის კვალი. თვით ქვეყანა კი პოვეულობს ერთ გამაერთიანებელ სახელს „საქართველო“, ან „ერთობილი საქართველო“. განსაკუთრებით მე-11—მე-12 საუკუნე — ეს არის პირველი ისტორიული გაერთიანება, ერთ კალაპოტში ჩადგომა, ერთ ქაპანში შებმა ყველა იმ ტომთა და ნათესავთა, რომელთაგან შესდგებოდა ქართველთა მოდგმა და მათი ერთ ერად, ერთსხეულად, ერთ ეროვნულ სახელმწიფოდ გადაქცევა. მეთერთმეტე საუკუნეში შემოდის გამაერთიანებელი სახელწოდება: „საქართველო“.

მეფის პიროვნული როლი ამ ხანაში დიდი მნიშვნელობის რჩება, მაგრამ ამასთანავე მის გვერდით მუშავდება თანდათანობით, პრაქტიკული საჭიროების და მოთხოვნილებების მიხედვით, სახელმწიფო აპარატი თავისი ორგანოებით; სახელმწიფო იღებს ერთგვარად ორგანიზაციულად ჩამოყალიბებულ ხასიათს. ამ ხანაში შეიქმნა სისტემა ვეზირებისა (სამინისტროებისა), რომელთა შორის განაწილებული იყო სხვა და სხვა დარგი სახელმწიფოებრივი მართვა-გამგეობისა; დავით აღმაშენებელმა შექმნა მოსამართლეთა ინსტიტუტი; პირველი ვეზირი ჰყონდიდელი გახდა მოსამართლე და მეჟო-მაგე ყველა ქერიე-ობოლთა, მიმძლავრებულთა და გაქირვებულთა, რომელთაც უამისოდ გაუძნელდებოდათ სამართლის მოპოვება; ამუშავდა პირველად აპარატი საკანონმდებლო (სამართალი ბაგრატი მეოთხისა, გიორგი მესამისა და სხვ.); განვითარდა სამხედრო საქმე, აპარატი ჯარის წყობისა და მობილიზაციისა; მოწესრიგებული იქმნა ფინანსების საქმე და სხვ. ერთი სიტყვით, სახელმწიფო დაემსგავსა თანამედროვე სახელმწიფოს; მეფე გახდა ნამდვილ მეფე-მმართველად. მას გაუჩნდა ადმინისტრაციული აპარატი და მუდმივი ლაშქარი (როქის ჯარი, დაქირავებული ჯარი ყივჩაღებისა) და სხვა.

მაგრამ მეფე მაინც, სჩანს, პირადად აწესრიგებდა და ხელმძღვანელობდა თითქმის ყოველივე საკითხს, ყოველ დარგს სამეფო საქმეებისას. აი, როგორ ახასიათებს მაგალ. ისტორიკოსი დავით

აღმაშენებელის მოვალეობას: „ვინ აღრიცხოს, რაოდენნი საქმენი ეთხოვებიან მეფობასა, რაოდენი მართებანი და განსაგებელნი: კიდეთა პყრობანი, ნაპირთა ჭირვანი, განხეთქილებათა კრძალვანი, სამეფოსა წყნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწესებანი, საერონი შიშნი, სახელთა და საბჭოთა სჯვანი, საქურქლეთა შესავალნი, მოციქულთა შემთხვევანი და პასუხნი, მემღვიმეთა ჯეროვანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წურთვანი; მსახურელთ ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამომძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი მოკითხვანი, სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი და რაოდენნი ვინ ამოწყვეს სიტყვითა უფსკრულისა სამეფოსა საქმისა“-ო. (ცხოვრება მეფისა დავითისა, გვერდი 319).

აქ წეს-რიგის დაუცველად, დიდი და მცირე-ხარისხოვან საქმეების ერთმანეთში არევიტ ჩამოთვლილია აუარებელი საქმე, — ბევრი კიდევ გამოტოვებულია; ყველა ამ საქმის გაძლოლა, რასაკვირველია, ერთი პირისაგან სრულიად შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო; ანდა მეფეს მხოლოდ ზოგადი ხელმძღვანელობა უნდა ეკისრა და როგორც საკითხის დამუშავება, ისე სისრულეში მოყვანა მიღებული გადაწყვეტილებისა მოხელეთა აპარატისათვის უნდა მიენდო. და ეს ასეც მოხდა. როგორც ვიცით, „ჩენილების“, მოსამართლეების ინსტიტუტი და მუდმივი ჯარის დაწესება ამ მეფის ხელში იქმნა განხორციელებული.

სახელმწიფოს ზრდასთან ერთად იზრდება მისწრაფება მეფეთა უფლების გაზრდისა და აბსოლუტურ უფლებად გადაქცევისადმი. შესაფერი თეორიული შეხედულებაც იქმნა შემუშავებული. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულად ბაგრატიონები უმაღლესი წოდებისაგან. ერისთავთა, აზნაურთა და მთავართაგან იქნენ გამეფებულნი. იმ ხანაში მათ ნებითა ღვთისათა გამეფებული უწოდეს თავის თავს და თვითმპყრობელის სახელსაც კი ისაკუთრებდნენ; თვითმპყრობელობა ნიშნავდა, რომ მათ უფლება აქვთ თავისთავად, თანდაყოლილი, ზეცით ნაბოძები და დამოუკიდებელი, ხელშეუხებელი ფეოდალებისა და სხვა ხელქვეითთაგან.

ბაგრატიონებს ჰქონდათ მიღრეკილება „ნებისაებრ ყოფილიყვენ“, რადგან დიდად მაღალი ხელმწიფეები იყვნენ. მაგრამ სოცი-

ალური გარემო, რეალური ურთიერთობა ამ აბსოლუტისტურ ტენდენციებს სრულიად არ ამართლებდა.

სწორედ ამ დროს, როცა კაპის ისტორიკოსები და პოეტები მეფეთ-მეფის თვითმპყრობელურ უფლებებზე და ღვთის ნებეობაზე სწერდნენ და მღეროდნენ, ისტორიული სინამდვილე სულ სხვას ამზადებდა. მეფე სწორეთ ამ ხანებში (თამარის მეფობაში) იქმნა შეზღუდული თავის უფლებებში. დიდ ფეოდალთა ბრძოლამ და განსაკუთრებით ყუთლუ ასლანის შეთქმულებამ, რომელსაც ფართო და ღრმა სახელმწიფოებრივი რეფორმები ჰქონდა განზრახული, მიუხედავად თავის დამარცხებისა, აუცილებელი გახდა მეფის „ნებისაებრ ყოფნის“ მაგიერ დიდებულთა და დარბაზის ერთა „ერთნებაობითა და თანადგომით“ ყოველი მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ხასიათის საკითხების გადაჭრა ყოფილიყო შემოღებული. ეს მეფეთა უფლების სერიოზულ შეზღუდვას წარმოადგენდა, თუმცა დემოკრატიზმთან, გინდ კონსტიტუციონურ მონარქიულ წყობილებასთან მას მაინც და მაინც ბევრი არაფერი საერთო მოეპოვება. მეფე იყო შეზღუდული დარბაზის ერთი. მცირედი ოლიგარქიული ჯგუფით, ტახტის ახლობელი თანამშრომლებით; არც ხალხს, არც რომელიმე წოდებას. როგორც ასეთს. მთლიანად ამ უფლებებში გარკვეულად, ჩამოყალიბებული იურიდიული სახით. არავითარი წილი არ ედვა. მაინც ეს აქტი სახელმწიფოებრივობის ისეთ აქტად უნდა ჩაითვალოს, რომელსაც შეეძლო შემდეგში მართლაც ფეოდალური საზოგადოების ამა თუ იმ მნიშვნელოვანი ნაწილის სახელმწიფო საქმეებში რეგულიარული მონაწილეობის უფლებად გადაქცეულიყო. მაგრამ რაც არ მომხდარა, იმაზე მსჯელობა შეუძლებელია.

აქ ჩვენ უნდა დავკმაყოფილდეთ იმ უდავო მოვლენის კონსტატაციით, რომ თვით მეფეთა უდიდესი ძლიერების და სამეფოს უაღრესად აყვავების ხანაშიაც აბსოლუტური მონარქიის უფლება თეორიულ სიტყვიერებად დარჩა და რომ. პირიქით, სწორედ ამ ხანაში მიიღო პირველი შეზღუდვა, სწორეთ მაშინ დაიდვა ფარგალი, რომლითაც მეფეთა „ნებისაებრ“ მოქმედების ასპარეზი საკმაოდ გარკვეულობით შემოიხზა.

ამრიგად დათავდა ეს პირველი პერიოდი ქართველ მეფეთა ისტორიისა.

თამარის შვილები ვერ აღმოჩნდნენ მამაპაპათა სახელმწიფოებრივობის სიმაღლეზე. გიორგი მეფემ, თამარის შვილმა, ქეიფით და ნადირაზა-განცხრომით გატაცებულმა, მხოლოდ ერთი უკანონო შვილი, ვილაც ველისციხელი ქალისაგან, სახელად დავით, დატოვა ტახტის მემკვიდრეთ, ხოლო მეფობა ჩააბარა თავის დას, რუსუდანს, რომელიც არა ნაკლებ გარყვნილ ცხოვრებას ატარებდა.

შემდეგი თაობა ბაგრატიონებისა ამ დავითისგან მოდის, რომელიც ულუ დავითის სახელწოდებით არის ცნობილი. ამ უხვირო მეფობით გამოწვეულმა შინაურმა არეულობებმა, რომელსაც ზედ დაერთო უსაშინელები საგარეო მტრის, მონგოლების შემოსევა, მალე დაასუსტეს საქართველოს ახლად აღორძინებული სახელმწიფოებრივობა. აქედან იწყება თანდათანო შესუსტება სახელმწიფოებრივი მთლიანობის იდეის — თვით სამეფო გვარეულობაშიაც.

უკვე მეცამეტე საუკუნის შუა წლებში ორი დავითის, ერთი გიორგი-ლაშას შვილის, ხოლო მეორე მისი დის, რუსუდანის შვილის წარდგომა მონგოლთა ყაენთან ქართული ტახტის მემკვიდრეობის საძიებლად და ორმეფობის შემოღება, პირველი მორალური დამარცხება იყო ბაგრატ მესამის, დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის დიდებული ანდერძისა და მოღვაწეობისა, რომელიც სამეფოს მთლიანობას ემსახურებოდა. მართალია, ამის შემდეგ ერთმეფობა ისევ აქმნა აღდგენილი. ბრწყინვალე მეფეებიც მოგვცა ბაგრატიონთა დინასტიამ, მონგოლთა ბატონობის უღელიც მოიშორა, მაგრამ სახელმწიფო მთლიანობის იდეამ მაინც დიდ ხანს ვეღარ გასტანა. ორმეფობა დრო გამოშვებით მაინც იჩენდა ისევ თავს და ბოლოს, მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში მოხდა უდიდესი მარცხი. ბაგრატიონებმა საბოლოოდ ვაიყვეს საქართველოს სახელმწიფო თავიანთ შორის, როგორც იყოფენ ხოლმე მამულს და ქონებას.

გატყდა ნაცადი ტრადიცია ერთმეფობისა და მთლიანობის, რომელმაც ააყვავა საქართველო და შემდეგ თემურლენგის რისხვის გადატანა შეიძლებინა ქართველ ერს. გადატყდა ისეთ დროს, როცა შინაური მთლიანობა ყველაზე უფრო საჭირო და აუცილებელი იყო ახალ დაპყრობებათა გადასალახავად, ოსმალთა მოზღვავებულ ტალღასთან გასამკლავებლად. საქართველოს მეფეები თითქოს მოიშალნენ და დაეცნენ ამ ახალი საფრთხის მოლოდინში; სახელმწიფოებ-

რივობის იდეა დაიწრდილა მესაკუთრეობის იდეით; ხელმწიფე შესცვალა პატრონ-ბატონმა.

ბაგრატიონთა დინასტია, მონგოლთა დარტყმით შერყეული. ჩამოქვეითდა თავადების მდგომარეობამდე, როგორც პოლიტიკური შეგნებით, ისე ძლიერებით; მის სხვა და სხვა შტოს შორის და თვითეულ ახლად წარმოშობილ დინასტიის წიაღში გაჩაღდა ისეთივე მტრობა, შუღლი და ბრძოლა, როგორც თავადებს შორის. ძმათა ომი, შეილისაგან მამის მოკვლა, ძმისაგან — ძმისა; ერთმანეთისათვის თვალების დათხრა და სხვა ბოროტება გახდა დამახასიათებელი ამ ხანის. ამათ გზას გაჰყვენენ მთავრები სამცხის. სამეგრელოსი, გურიის და სხვა კუთხეების. საქართველოს უბედური მცხოვრებლები გახდნენ მსხვერპლი წარმოუდგენელი ანარქიისა, განუწყვეტელი შინაური არეულობისა; გარეშე მტერი სარგებლობდა ამ შინაურ უთანხმოებათა კორიანტელით და ცეცხლზე ნავთს ასხამდა. ყოველი მოღალატე და გამდგარი პოეულობდა მტრის კარზე დახმარებასა და მფარველობას.

ამ ხანის, ე. ი. გაყოფის მერმინდელი ღროის მეფეებისაგან სახელები დაგვრჩა; სახელი კი არა! სახელოვან მთელი ქართლის მეფეებში ისევ ვახტანგ მეექვსე თუ ჩაითვლება, ისიც თავის საკანონმდებლო და მეცნიერული მუშაობით და არა პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით, რაშიც იგი სხვებს არც სჯობდა, არც ჩამოუვარდებოდა.

კახეთის მეფეებიდან შეიძლება აღინიშნოს თეიმურაზ პირველი და ერეკლე მეორე; პირველი უფრო თავისი პოეტობით, რაშიაც იგი უთუოდ ნიჭიერი იყო, მაგრამ საესებით სპარსეთის გავლენას განიცდიდა და შოთას გენიალობაში უიმედოდ ედავებოდა; ერეკლე კი მართლა გამოირჩეოდა დიდი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობით; იგი ქართლ-კახეთის გამაერთიანებელი იყო და თავის სამხედრო ნიჭით და სერიოზული რეფორმატორობით გახდა ქართველთა საყვარელი და სათაყვანებელი!

იმერეთის მეფეები, რომელთაც ებრძოდნენ ხან გურიელი, ხან დადიანი, ხან ორივე ერთად, არავითარი კვალის დამჩენად არ ჩაითვლებიან, თუ არა უარყოფითი კვალისა, რაც ქვეყნის არეუდარევისა, დაძაბუნებასა და გაუთავებელ საოჯახო თუ სააშოკო დავასა და ავანტიურებში გამოიხატა: ერთმანეთის ცოლის წართმევა, ცოლის გა-

გდება და სიღვდრის მოტაცება ცოლად და სხვა ამისთანა, აი რა შეგვინახა ისტორიამ მათი „ნამოქმედარიდან“. ამ დინასტიიდან თუ ვინმემ დასტოვა სახელი, ესაა ისევ სოლომონ მეორე, უკანასკნელი ნეფე, გაბედული, მაგრამ უიბლო დამცველი საქართველოს მთლიანობის იდეისა.

მართალია, ნიკიერი პიროვნებებიც მოგვცა ამ უკანასკნელ ხანაში ბაგრატიონთა გვარულობამ, მაგრამ ეს ნიკიერება ყველაზე ნაკლებ ეხებოდა სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას, მართვა-გამგეობას; უმეტესად ეს იყო ლიტერატურული, პოეტური, ან მეცნიერული. ამ მხრივ შეიძლება აღინიშნოს ზემოდასახელებული თეიმურაზ პირველიც და ვახტანგ მეექვსეს გარდა, არჩილ მეფე, უბედური მეფობაში, ტახტის ძიება - დაკარგვაში და გამოჩენილი პოეტობაში. მისი „არჩილიანი“, „თეიმურაზის ცხოვრება“, და სხვა თუმცა საშუალოზე მაღალი ღირსების პოეზიას არ წარმოადგენს, მაგრამ თავისი დროისათვის მაინც დამახასიათებელია, როგორც საკუთარ სამშობლო ნიადაგზე დამყარებული და სპარსულ მოტივებისაგან განთავისუფლებული... მეცნიერთა შორის უნდა დავასახელოთ ვახუშტი ბატონიშვილი, უკანონო ძე ვახტანგ მეექვსისა, შექანიშნავი გეოგრაფოსი და ისტორიკოსი, ერეკლე მეორის ვაჟები, დავითი, იოანე და სხვანი.

საერთოდ კი უნდა ითქვას შემდეგი: იყო პოლიტიკური დაბნეულობა, რუსეთსა, ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის ტრიალი, ძებნა გევიდრი ორიენტაციისა უცხოელ სახელმწიფოებზე, ვერ-პოვნა მისი, იმის მაგიერ რომ ეძებნათ ორიენტაცია თავის ერზე, საქართველოზე და მის ვაჟთიანებაზე. აქედან გამომდინარეობდა მუდმივი რყევა პოლიტიკაში და არევა ქვეყანაში; ვერც საგარეო ურთიერთობაში მოხერხდა ძლიერი და ერთგული მეგობრის შოვნა, ვერც შინაურობაში გევიდრი და ძლიერი ნიადაგის მოპოვება. — ასეთია ზოგადი ხაზებით ამ ეპოქის (მე-15—მე-18 საუკ.) მეფეთა მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისებები...

ყველა ამის შედეგად დაჩაჩანაკებულ, აოხრებულ და დაუძლურებულ საქართველოში რაღა უფლებები უნდა შერჩენოდა მეფეს? დაყოფილი საქართველო უცხო უღლის ქვეშ მოექცა; ოსმალეთმა და სპარსეთმა გაინაწილეს მისი სამეფოები და თავის გავლენის სფეროში ჩააყენეს. დასავლეთი საქართველო და სამცხე-საათაბაგო ოსმალთ

ერგო, ქართლკახეთი — სპარსეთს. თითქოს მეორდება უმეფობის ხანა, როცა განაგებდნენ ქვეყანას აზნაურნი ქართლისანი. ოღონდ ახლა განაგებენ მეფენი და თავადნი, ერთმანეთზე ჯადაკიდებულნი და ქიშპობაში გამოწრთობილნი.

საინტერესოა, რომ სწორედ ამ ხანაში მეფეს ახალი ტიტული შეემატა: „ბატონი“. ერთი შეხედვით, მეფის უფლებები, თეორიულად მაინც, თითქოს კიდევ გაძლიერდა და გაფართოვდა. სპარსეთის მიხედვით, მას ახლა, როგორც ბატონს: „სულს გარდა ყველაფერზე ხელი მიუწვდება“; თითქოს ისეთივე უფლებები აქვს, როგორც აღმოსავლეთის დესპოტებს. სასამართლო დარგშიაც მეფის კომპეტენცია გაფართოებულია; მას ბევრი ისეთი საქმე ექვემდებარება, რომელიც უწინ ეკლესიის შეუვალ პრივილეგიას წარმოადგენდა, ოჯახური უფლების დარგიდან, მაგრამ ამავე დროს მეფის მდგომარეობა მეტად დამცირებული და დასუსტებულია, არა თავის პრინციპებში, რასაკვირველია, რომელსაც არავინ დავიდევს, არამედ თავის რეალურ განხორციელებაში.

უბედურება ისაა, რომ ეს შესუსტება მეფის მდგომარეობისა გამოწვეული არის არა საზოგადოებრივი უფლებების გაძლიერებით, არა ხალხის, ან საზოგადოების ფართე ფენების სახელმწიფო ცხოვრების წარმართვაში შექრით და რეგულიარულ მონაწილედ გახდომით, რაც ოქროს ხანაში ჩასახულ დემოკრატიულ რეფორმის კავშირდება და დავვირგვინება იქნებოდა. არამედ სულ სხვა, სრულიად ანტისახელმწიფოებრივი, ანტიეროვნული, პირადული, თუ ვიწრო ჯგუფობრივი-ეგოისტური ინტერესების გაბატონებით სახელმწიფოებრივ და ეროვნულ ინტერესებსა და მოთხოვნილებებზე.

ვახტანგ მეექვსე, რომელიც თვით იყო ჯერ გამგებელი ქართლისა, შემდეგ მეფე. ასეთ მძიმე და უნუგეშო სურათს გვაძლევს მეფის მდგომარეობის შესახებ —

„საქართველოს მეფენი ბევრჯელ დიდად ამალლებულნი და ნებისაებრ მათისა ბრძანებულან, და ბევრჯელ. ჟამთა და დროთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომე ოდენ სახელი მეფე რქმევიათ, თორემ მართებული არა უქნევენებიათ რა; როგორც ყმათ სდომებიათ, ისრე უსამართლებიათ და ურჩიებიათ. ამისი მომსწრები თვითონ მეცე ვარ, და სხენი მრავალნი ხნით ზემსა უფროსნი არიან და ისინიც ამგვარს დროს ბევრს შეესწრებოდენ.

„აწ ამისთვის ვიწყით, თუ მეფეს მეფობა შეეძლოს, ქნას; თუ არა, სახელი და საუკუნო უნდოდეს, შეუძლებლად მეფობას უქნალობა სჯობს და ხელის აღება. თუ ბედნიერის ხელმწიფის ყეენით იყოს ერთი რამ საქმე. რომე უმისოდ ვერ იქმოდეს და, თუ ქნას, ის იწყენდეს, იმისი საქმე სხვა არის. კანონი ზომ აქვს, რომე კაცმან სწორე სამართალი ვერა ქნას. მაგრამე იმას არა გაეწყობის რა. და მეფეს სხვა დრო ასეთი შეხედეს, რომე ყმათაგან ვერ იქმოდეს, ან ხელი აიღოს და ან არა, სოფლის ნივთით შემსკვალვით ხელი ვერ აიღოს, თვითონ სამართალნი ნუ დაუჯდების. ოთხი იყოს, თუ მეტნაკლები, დიდებულნი გამოარჩიოს და იმათ ასამართლონ ქვეყანა... და მეფე ღმერთს ეხვეწოს, უბალო იქნების. მათ იციან და მათმა სულმან და მან საუკუნომან“-ო. (მუხლი მეორე).

ჩვენ ეს მუხლი მთლიანად ამოვწერეთ, რადგან მისი ყოველი სტრიქონი, თითქმის ყოველი სიტყვა ბევრის მთქმელია და დიდად დამახასიათებელი მთელი ეპოქისათვის.

ჩვენ ვიცით, რომ მეფე ერთად ერთი გამოხატულებაა სახელმწიფოებრივობის და ამიტომ მეფის მდგომარეობა — ეს იგივე სახელმწიფოს მდგომარეობაა; მე-17 საუკუნის ბოლოს და მე-18-სს დასაწყისს, საქართველოს მეფეების ბედი კი დიდად სანუკუარს არათერს წაზმოდგენდა.

თუ მეფეები ბევრჯერ ამადლებულან და ნებისაებრ თვისისა ბრძანებულან — ეს უფრო წარსულს ეკუთვნის, ხოლო ამ ხანად უფრო დამდაბლებულ მდგომარეობაში ჩაცვენილან; მათთვის მართებული არა უქნევენებით რა, როგორც ყმათა სდომებით, ისე უსამართლებით და უმართავთ ქვეყანა; ეს იგი: ყმები (თავადები) გამხდარან სახელმწიფოს განმგებელნი და ხელმძღვანელნი!

მეფეთა ასეთი დამდაბლება და შეუძლებლობა „ნებისაებრ“ მართვისა ორი გარემოებით ყოფილა გამოწვეული.

ერთი არის უცხო დამპყრობი ძალა, გარეშე დაბრკოლება, საგარეო მდგომარეობით გამოწვეული. საქართველო უცხო სახელმწიფოს უღლის ქვეშ მყოფი, და ქართველი მეფე სპარსეთის ყეენზე ყმად შეფიცული თუ არის. უმისოდ, ესე იგი ყეენის ნება დაურთველად ვერც იმეფებს, ვერც სამართალს გააჩენს, თუმცა კანონი კი აქვს, და ვერც მართველობას შესძლებს; ყეენის წყენა არის ყოველივე ამის გარდაუვალი დამაბრკოლებელი მიზეზი და ამას არა

გაეწყობის რაო, — ასკენის კანონმდებელი. ამას კანონით და დადგენილებით ვერსაიდან შეზღუდული. რასაკვირველია, ყვენის უღლის გადაგდება მეფეს მეფობის საშუალებას დაუბრუნებდა, მაგრამ ესაა საკითხი არა კანონმდებლობის, არამედ ძალის, იარაღის, ბრძოლის, და კანონი აქ არაფერ შუაშია.

მაგრამ არის მეორე გარემოება, მეფის უმოქმედობის გამომწვევი. ეს არის ყმათა ზვიადობა. ქედ-მალლობა და მეფის სისუსტე, როცა მას საკუთარი ყმები უბორკავენ ხელფეხს, თავის გავლენის ქვეშ აყენებენ, მასზე მძლავრობას იჩენენ, რომ თვითონ თავის სურვილისამებრ იმოქმედონ და მეფეს თავის უფლებებზე ფაქტიურად ხელი ააღებინონ. ესენი არიან დიდებულები, რომელნიც მეფის წინაშე ყმებად ითვლებიან და ამალღებულ მეფეს ყმურად ემსახურებოდნენ, ქედმოხრილნი, მისი წყალობის მაძიებელნი და პირში შემეყურენი. აი, სწორედ ეს დიდებულები, ერთგული სამსახურის გაწევით რომ ნამდვილი დამხმარე და თანაშემწე უნდა ყოფილიყვნენ მეფისა. გამოდიან მის დამჩაგვრელად, რათა სახელმწიფოს ხარჯზე თავისი ჯგუფური ინტერესები გაანაღდონ და დააკმაყოფილონ.

საყურადღებოა, რომ კანონმდებელი ვერც ერთ შემთხვევაში გამოსავალს ვერ პოულობს. ის მხოლოდ ურჩევს მეფეს, თუ მეფობა ვერ შესძლოს. სულ ხელი აიღოს და გადადგეს; მაგრამ თუ გადადგომა ეძნელება, ვერ შელევია ნივთიერ სარგებლობას, რომელსაც მას მიბი ტიტული აძლევს, ასეთ სუსტ და ნივთიერი კეთილდღეობით გატაცებულ მეფეს კანონმდებელი ურჩევს: თვითონ სამართალში ნუ დაჯდებისო, რადგან სამართალს თავისი სეინდისის და რწმენის მიხედვით ვერ გადასჭრისო და ისევ სჯობია, ოთხი თუ მეტ-ნაკლები დიდებული გამოარჩიოს და მათ ასამართლონ ქვეყანაო!

ერისა და სახელმწიფოს დაქუცმაცება არც მეფის უფლებისა და მდგომარეობისათვის გამოდგა ხელსაყრელი. საგულისხმეოა, რომ მეფე კანონმდებელს თითქმის ერთგვარ ისტორიულ აუცილებლობად ეჩვენება ისეთი მდგომარეობა, როცა მეფე დასუსტებულია, თავადები კი გალალებული და თავაშეებული. ეს იმდენად ხშირი და თითქმის რეგულიარული მოვლენა ყოფილა, რომ კანონმდებელს შესაძლებლად მიაჩნია ამ ანარქიული მდგომარეობის დაკანონებაც კი, რომ ამით იგი რამდენიმედ მაინც ერთგვარ ფორმაში ჩასვას, რომ

ყალიბი მისცეს და ამ „ყმათა“ თვითნებობას საზღვარი გაუჩინოს, ოთხი, ან მეტ-ნაკლები დიდებულით შეზღუდოს.

ეხატანგ მეფეს აზრადაც არ მოსდის, რომ ასეთი ყოფა სახელმწიფოსათვის სასიკვდილო განაჩენს უდრის, რომ ანარქია და ოლიგარქია სამეფოს დამლუპველია; ის არ ეძებს სამართალს მეფის მოძალადეების წინააღმდეგ: ის თითქოს მიმხედარია, რომ თვით ბუნება მაშინდელი სახელმწიფოში შეუძლებელს ჰხდის ამ დამლუპველი ნაკლის გამოსწორებას. მართლაც, მეფის გარშემო ჩვენ ვერ ვხედავთ ვერაფერს კლასს. წრეს. ან საზოგადოებრივ ფორმაციას, ან ვაჟათა. ან მოქალაქეთა. ან აზნაურთა წოდებიდან. რომელსაც მისი ტახტის გამაგრება შეეძლოს. ასეთები კიდეც რომ გამოჩნდნენ, მეფის მოძალადეთა რისხვას ვერ გადაურჩებიან. საკმარისია გავიხსენოთ ბედი და თავგადასავალი გიორგი სააკაძისა, რომლის ვაჟეცობა სამეფოს გაერთიანების ცდებმა შეიწირა, რადგან იგი მხოლოდ აზნაური იყო და მას დიდებულებმა ვერ აპატივეს ვერც მეფესთან დაახლოვება, ვერც შეუდარებელი სარდლის ნიჭი და მეომრობა, ვერც პოლიტიკური გამჭვირვაობა და გაერთიანებისაკენ ლტოლვა.

ამ დიდი პიროვნების ტრალიკული თავგადასავალი გვაძლევს სრულ სურათს ბატონყმური საზოგადოების დაავადებისა, რომელიც თავის გამომართულების ყოველ ღონისძიებას თვითონვე ეუბრება.

ცხადია, ასეთ პირობებში კარგ მეფესაც ბევრი არაფრის გაკეთება შეეძლო. ბოლოს და ბოლოს მეფის მთელი ძალა — ეს იყო მისი კერძო საბატონო. სახასო მამული, ესე იგი: რამდენადაც იგი თვით იყო თავადთაგანი, საკუთარს მამულზე დაყრდნობილი, საკუთარი ყმები და აზნაურები ჰყავდა, რომელნიც უშუალოდ მის განკარგულებაში იმყოფებოდნენ.

ამის გარეშე კი მისი ჯარიც და სახელმწიფო აპარატიც იგივე თავადები და დიდებულები იყვნენ, რომელთაც სამემკვიდროდ ჰქონდათ განაწილებული სხვა და სხვა სახელმწიფოებრივი და სამხედრო ფუნქციები. ცხადია, თუ ეს აპარატი, ე. ი. თავადობა მეფეს გადაუდგა, თუ მეფემ მისი დამორჩილება და ხელში ჩაგდება ვერ შეძლო თავისი საკუთარი საშუალებით, მეტი რა დარჩენია, ისევ მათ უნდა გადაულოცოს ხელმწიფება, უფლება სამართლისა და გამგებლობისა; ხოლო მეფემ კი თავის უძლურების დასაფარავად — ღმერთი ილოცოს!

უნდა აღინიშნოს, რომ მეფეთა მდგომარეობაში ვახტანგის შემდეგაც რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა. აზრს ქართლის, არც იმერეთის, არც კახეთის სამეფოებს თავადთა მძლავრობისაგან თავი არ დაუხწევიათ. ამ ოთხი თავადის მოსამართლედ და ჯდომის წესითაც, რაც ვახტანგმა შემოიტანა სამართალში, თავადები თავისუფლად სარგებლობდნენ, როგორც ვიცი, იმერეთში სოლომონ მეორის დროს.

თვით ერეკლე მეორეც კი, რომელმაც გააერთიანა ქართლ-კახეთის ტახტი და რომელიც ყველაზე გაბედული, მხნე, შეუპოვარი მებრძოლი და რეფორმის მოსურნე იყო, დიდ შეჭირვებას განიცდიდა თავადთა თავგასულობისაგან და არა ერთი შეთქმულების სასტიკად დასჯა დასჭირდა ტახტის შესანარჩუნებლად.

აღუნიშნავად ვერ დავტოვებთ მაინც იმ ფაქტს, რომ მის მეფობაში პირველად, საშუალო საუკუნეთა შემდეგ, მოხერხდა მცირეოდენად მაინც ნაყოფიერი ცდა თავადთა ალაგმვისა, რაც გამოიხატა ერთი მხრით ზოგიერთი საერისთაოს გაუქმებაში (ქსნის საერისთაო); მეორე მხრით, დიდ და საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე, როგორიც იყო მსაჯულთუხუცესობა, ძველი დიდ გვარიანი თავადის ნაცვლად, ახლად, სპეციალურად გათავადებული მცოდნე და განათლებული პირის სოლომონ ლეონიძის დანიშვნა და სხვა. მის დროსვე პირველად იგვევლინება ცდა მუდმივი ჯარის გამოყვანისა. საზღვრებზე თავდასხმისაგან მცხოვრებთა დასაცავად; იარაღის ჩამოსასხმელი სახელოსნოებიც დაარსდა, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ პირველი ნაბიჯები, რასაც შემდეგ განვითარება და ნაყოფის გამოღება არ დასცალდა. რუსეთის შემოსვლამ გადაჭრა ძაფი ბაგრატიონთა დინასტიის შეუწყვეტელი მრავალ საუკუნოვანი მეფობის და საქართველოს სამეფოს თვითარსებობასაც ბოლო მოუღო...

ამრიგად, საერთო დასკვნაში შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველომ არ იცის მის მეფეთა დესპოტიური მართებლობა, თუმცა ტიტულებიდან და თეორიულად მეფენი მთელი ქვეყნის სრულ შეუზღუდველ მართებლებად და მესაკუთრედ ითვლებოდნენ. პირიქით, საქართველოს აყვავების ხანაში მან განიცადა შეზღუდვა და გამგებლობა გაიზიარა იმ ორგანოსთან, რომელსაც „დარბაზის კარი“ ეწოდებ-

ბოდა. შემდეგ საუკუნეებში, სახელმწიფოს გაყოფისა და განაწილების პერიოდში, მეფის უფლებები, თეორიულად დესპოტიამდე აყვანილი (სულს გარდა ყველაფერზე ხელი მიუწვდების), — სინამდვილეში თავადების სათამაშოდ იყო გადაქცეული.

2. თავადაზნაურობა

ა). სოციალური უფლებები

როგორც წინ აღნიშნული გვქონდა, თავადაზნაურობა საზოგადოების ზედა ფენას ეკუთვნის და თავისუფალ წოდებად ითვლება. სოციალური ძალა და მნიშვნელობა ამ ფენისა გამომდინარეობს უმთავრესად მიწათმფლობელობის სიდიდისა და ყმათა რაოდენობისაგან. რასაც ზედ ერთვის ძველი გვარიშვილობა. ვისაც მეტი ყმა ჰყავს და მეტი მამული მოეპოვება, ის უფრო დიდკაცად ითვლება; ნაკლების პატრონი კი უფრო მომცროდ, და ფასითაც ნაკლებია. |

უმცროს-უფროსობით კანონმდებელი ვახტანგ მეექვსე მათში ექვს საფეხურს აჩევს. სამს — თავადთა შორის და სამს — აზნაურთა წრეში მჭიდრო ურთიერთობა, ისე როგორც ურთიერთობა მთელი საზოგადოების ფეოდალურ-ვასსალურ პრინციპზეა აგებული, კიბის საფეხურივით ერთი მეორეს მისდევს და ერთი მეორეს ემორჩილება. მაგრამ ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს დიდებულს ემორჩილებოდეს შუათანა თავადი, შუათანას — უბრალო, მესამე თავადი, ამ უკანასკნელს — გადიდებული აზნაური და ასე ქვემოდ. არა! ფეოდალურმა სისტემამ ასეთი აწყობილი და დალაგებული ურთიერთობა არ იცის. მას ახასიათებს მხოლოდ ძირითადი თვისება, სახელდობრ ის, რომ ყველა ქვედა საფეხურს, — გლეხიდან მოყოლებული დიდებულამდე — ჰყავს თავისი პატრონი, მფარველი, რომლისგანაც ის დამოკიდებულია, როგორც ქონებრივად, ისე სოციალურად და პოლიტიკურად. სამ პატრონიდან იგი იღებს სამფლობელოდ მამულს „შეწყალების“ სახით და ვალდებულია მას სამაგიეროდ სამხედრო და სხვა სამსახური გაუწიოს. მაგრამ ეს პატრონი, რომელს შეიძლება თავის მხრივ ჰყავდეს კიდევ სხვა ვინმე პატრონი, არ არის ყოველთვის ერთი საფეხურით მაღლა მდგომი „შეწყალებულზე“. მაგალი-

თად: არიან აზნაურები, პირდაპირ, მეფისაგან დამოკიდებულნი; არიან აზნაურნი თავადის ხელქვეითნი; არიან აზნაურნი, ასე ვთქვათ, დამოუკიდებელნი, ძველთაგან თავის მამულ-პაპულში მცხოვრებნი. მაგრამ ჩვენ არ შეგვხედრიან, რომ თავადი ემორჩილებოდეს თავადს, ან აზნაური — აზნაურს.

საქართველოს ზოგი კუთხე გამოყოფილი იყო, როგორც სამთავრო, მაგალითად: სამეგრელო. გურია, აფხაზეთი. სამცხე-საათაბაგო. ამ ავტონომიურ სამთავროებს სათავეში ედგა მთავარი, რომელსაც ჰყავდა თავისი ხელქვეითი თავადები, აზნაურები და სხვ., ისე როგორც მეფეებს, მაშინაც. როცა მეფეს ემორჩილებოდნენ და მაშინაც, როცა მეფისაგან დამოუკიდებელი, ავტონომიური არსებობა ჰქონდათ.

ვახტანგის სამართლის წიგნში თუ ამაზე არაფერია ნათქვამი, ეს იმიტომ, რომ თვით ეს სამართალი თავდაპირველად ქართლის სამეფოსათვის იყო დანიშნული. და მხოლოდ ამ სამეფოს წოდებებს ჯდება. მაგრამ არსებითად, რაც ითქმის ქართლის მაღალ წოდებებზე: იგივე ითქმის დანარჩენ სამეფოებსა და სამთავროებზედაც. ამათში, ექვი არ უნდა, იყო ბევრი რამ პარტიკულიარული. თავისებური. ადგილობრივი გარემოებებით გამოწვეული თვისებები, რაც ღირსია ცალკე გამოკვლევისა და რასაც მნიშვნელობა აქვს კუთხეთა და მხარეთა ისტორიისათვის. მაგრამ პრინციპი არსებითად ფეოდალური სიუზერენ-ვასალობისა ყველგან ერთია და სისხლის დახარისხებაც ერთნაირია; თავისებურება კი არა თუ კუთხეს, არამედ თვითეულ თავადსა და აზნაურსაც შეიძლება ჰქონოდა, ცალკე სივლით ბოძებული, ან ადართი განმტკიცებული. მაგალითად: ციციშვილებს გაყოფაში ზერის და ზოდებუნების საუფროსო სკოდნიათ. სხვა გვარში კი ასეთი საუფროსო არ არსებობდა (იხილეთ მუხლი 60).

ჩემოდ მოტანილი სქემა თავდაზნაურთა სამ-სამ ხარისხად დაყოფისა, უნდა ითქვას, უმთავრესად სქემატიურია და იმიტომ რამდენიმედ მაინც ხელოვნურია. კონკრეტულ სინამდვილეში ჩვენ ვხვდებით თვით ვახტანგის სამართლის ძეგლში მრავალგვარ ტიტულს; მაგალითად არიან: მეფის, ანუ სახასო აზნაური, მსახური აზნაური, მხლებელი აზნაური, თავადის აზნაური; არიან აზნაურნი ციხიანი და აზნაურნი ჟციხონი და სხვა. ყველა ეს იძლევა სინამდვილეში

მეტად რთულ და აპკრელებულ ურთიერთობას, რომელსაც ვერავითარი კლასიფიკაციის ნორმები ვერ ამოსწურავენ.

პოლიტიკური მნიშვნელობის მიხედვით, ჩვენის აზრით, მთავარია სამი ძირითადი ჯგუფი: დიდებულთა, თავადთა და აზნაურთა.

შეიძლება ითქვას, რომ დიდებულები ცალკე კასტას არ წარმოადგენენ, რადგან ამ ტიტულის მოსაპოვებლად დიდი მოხელეობის კერა იყო აუცილებელი; მაგრამ რადგან ამ ხანაში (მე-17 საუკ.) თვით ეს დიდი თანამდებობანი, ერისთავობა, სპასალარობა და სხვ. მემკვიდრეობით გადადის იმ ექვს გვარეულობაში, რომელიც კანონმდებელს აქვს ჩამოთვლილი, ფაქტიურად და რამდენიმედ იურიდიულ-სახელმწიფოებრივადაც ეს ექვსეული განსაკუთრებულ როლს თამაშობს მეფის კარზე, ხშირად მეფეზედაც მძლავრობს და თავის ნებაზე ათამაშებს, | — ამიტომ ეს მცირე ჯგუფი უნდა ჩაითვალოს ოლიგარხიად, რომელიც მეფის კარზეა გაბატონებული და ამიტომ განსაკუთრებული გავლენა აქვს მოპოვებული მთელ სამეფოს ზეგზე.

შემდეგ მოდიან ამ დიდებულთა გვარეულები, მათი სახლიკაცები და ამათთან თანასწორი, ყმების და მამულის მფლობელობით გახვიადებული, სხვა თავადები. ამათვე უახლოვდებიან უბრალო, ანუ მესამე ხარისხის თავადები; ესენიც მმართველ წრეს ეკუთვნიან; მათ თავისი სამხედრო რაზმი ჰყავთ, რომელსაც თვითონ მეთაურობენ და რომელშიაც მათი ყმები — აზნაურები, მსახურნი და გლეხები შედიან; ისინი, გარდა მეფისა, არავის ხელისუფლების უზენაესობას არ ემორჩილებიან და ხშირად, როგორც ვნახეთ, დიდებულებთან ერთად, მეფესაც ეურჩებიან და მას თავის სათამაშოდ აქცევენ. მათ წინაშე კანონი და სამართალი ხშირად ქედს იხრის.

ღვთის დაბალ მდგომარეობაშია აზნაურების წოდება საერთოდ და განსაკუთრებით მისი ქვედა ფენები, საშუალო და ცალმოგვი აზნაურები, რომელთა რიცხვი შედარებით დიდია. რამდენიმედ სარგებლობენ გავლენით გადიდებული აზნაურები, მაგრამ თავადებს, რასაკვირველია, ვერ გაუტოლდებიან. საერთოდ აზნაურების სოციალური წონა და ღირებულება შედარებით მეტად მცირეა. ერთი იმიტომ, რომ მათი ერთი ნაწილი მეფის, ან თავადის მამულზე დგას და ხშირად მეფისა, ან თავადის კარზე მსახურებენ; ზოგნი მსახურთა წოდებასთან ერთადაც კი ირიცხებიან. მამულზედაც მკვიდ-

ჩად ვერ დგანან. თუ ბატონისაგან წასვლა მოისურვებს და სხვა ბატონს დაექვემდებარენ, მთელი მამული, რომელიც უქირავთ, პირველ სენიორ-ბატონს უნდა დაუტოვონ.

რ აზნაურთა ამ ფენის უმეტესობას ორი, სამი კომლი გლეხი ჰყავდა ყმად და, რასაკვირველია, თავადის კარზე ყოფნა ეჩივნა, ვიდრე თავის მცირე მამულში ლარიბულად ცხოვრება. მაგრამ პრეტენზიები მაინც დიდი ჰქონდა. მიწის სამუშაოზე გაკარება ეთაკილებოდა, თავისი ღირსების დამცირებად მიაჩნდა; დიდ თავადებს დაჰყევბოდა საბურთაოდ, საასპარეზოდ, სანადიროდ; სურდა ყოფნა მაღალი წრის მიხედვით; შეძლება კი არ ჰყოფნიდა. ვინც თავადის კარზე ვერ მოეწყოზოდა, დიდ გაქირვებაში იყო ჩავარდნილი. ყოფილა შემთხვევა, როცა გაღარიბებული აზნაური „წყალობის ყმათაც“ კი ჩაწერილა რომელიმე თავადთან.

ამ მდგომარეობას ჰქონდა მეორე მხარეც: გაღარიბებულის, დამცირებულის აზნაურობის ნაწილს უფრო მეტი ჰქონდა ერთგულება მეფისა და მიხი ხელისუფლების გაძლიერების, ქვეყნის გაერთიანების ტენდენციაც უფრო ახლო ხვდებოდა მის გულს; მაგრამ ამისი არც გზა და არც საშუალება მას არ მოეპოვებოდა; თვითონაც დაქსაქსული და დაყოფილი იყო. თავადის ამაღლაში მყოფნი, რასაკვირველია, თავის სენიორს ვერ მოშორდებოდნენ და საითაც უკანასკნელი გაიწევდა, მას იქით უნდა გაჰყოლოდნენ; დამოუკიდებელი როლის თამაში მათ არ შეეძლოთ. მხოლოდ გადიდებულ აზნაურს თუ შეეძლო ოდნავ საკუთარი გზის ძებნა დაესახა მიზნად, მაგრამ გიორგი სააკაძის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ასეთესაც თავადები ადვილად უსპობდნენ ყოველ საშუალებას. ქვეყნის მართვაში მონაწილეობაზე ხომ ლაპარაკი ზედმეტია! ამათ საერთო ის ჰქონდათ მაღალ წრეებთან, რომ თავისუფალ წოდებად ითვლებოდნენ და გლეხებზე იყვნენ დაყრდნობილი. მათ ამუშავებდნენ და იმსახურებდნენ.

ამ მხრივ, თავადები და აზნაურების ყველა ფენა ერთ კორპორაციას წარმოადგენდა, მაგრამ შიგნით ღრმად გაყოფილს, დანაწილებულს იმდენად, რომ თავადსა და აზნაურს შორის თითქმის ისეთივე გარდაუვალი წოდებრივი ბარიერი იყო აღმართული, როგორც მაღალ წოდებასა და გლეხობას შორის.)

ისტორიულად, „დიდებულის“ სახელწოდება ყველაზე ძველია.

პირველად იგი გვხვდება საგვარეულო წყობილების ხანაში, პირველ-ყოფილი კომუნისტური საზოგადოების პირველ საფეხურზე. მაშინაც დიდებულები შეადგენდნენ მაღალ კლასს, გამდიდრებულ ნაწილს საზოგადოებისას, მეფესთან*) დაახლოვებულს. კლასს, რომლისაგანაც წარმოიშვა შემდეგ საერთოდ ფეოდალური კლასი. მაგრამ იმ ხანად კი, თუმცა ფაქტიურად საზოგადოება კლასებად არის დაყოფილი, მაგრამ ვასსალურ იერარქიის უღელში არ არის შეზღუდული და არც იცნობს ასეთ ვითარებას. ეს „დიდებულები“ არიან მდიდარნი, შეძლებულნი, ძლიერნი, სხვებთან შედარებით.

ნამდვილი ფეოდალური კლასი, ფეოდალური თვისებისა და ურთიერთობის მატარებელი, პირველად გვხვდება წმიდა შუშანიკის წამების აღწერაში. იქ დასახელებლი არიან აზნაურები დიდნი და მცირენი, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ აზნაურები გაჩნდნენ უკვე მეხუთე საუკუნეში და ორი ხარისხიც იყო მათ შორის ჩამოყალიბებული. მაგრამ ამ ცნობას შეიძლება ექვეის თვალთ შევხედოთ, რადგან იმავე საუკუნეში მცხოვრებ მეფე ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში აზნაურები ნახსენები არ არიან. სამაგიეროდ არაერთი ექვეის მიტანა უკვე არ შეიძლება მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეზე. ამ ეპოქაში ფეოდალური წყობილების მშენებლობას ეყრება საფუძველი და აზნაურები უკვე განაგებენ ქვეყანას, რადგან მეფობა გაუქმებულია: „ვინაიდან მოაკლდა მეფობა ძეთა გორგასალისათა, მათ ჟამიდან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნურთა“-ო — მოგვითხრობს მატიანე.

ეს უფლება შინაური გამგეობისა, (რადგან ქვეყანა უცხო ტომის, ჯერ არაბების, შემდეგ სპარსელების უღელ ქვეშ იმყოფებოდა), აზნაურებს დიდ ხანს შერჩათ. მეათე საუკუნეშიაც კი, მეფობის აღდგენის შემდეგაც, აზნაურთა წოდებას დიდი ძალა ჰქონდა და მისი მონაწილეობა სამეფო საქმეებში ყოველ ექვს გარეშეა.

მე-11—მე-12 საუკუნეებიდან კი ეს როლი ქვეყნის პოლიტიკურ ზეგავლენაში მონაწილეობისა მეფის კართან ერთად დასაკუთრებული აქვთ დიდებულებს, რომელნიც აზნაურთა წრიდან იქმნენ ამადლებული და აღზევებული; ხოლო აზნაურები უკვე მეორე

*) გვარეულობის მეთაურნი მამასახლისებად და ხან მეფეებადაც კი იწოდებოდნენ.

რიგში არიან ჩაყენებული. ასეთი გაყოფა „დიდებულებად“ და „აზნაურებად“ რჩება თითქმის მეხუთმეტე საუკუნემდე. ყოველ შემთხვევაში ბეჭა და აღბუღას სამართალი უმაღლესი წოდებიდან ამ ორი ხარისხის მეტს არ იცნობს. და დიდებულებს მათი კანონით აზნაურზე ოჯგერ მეტი სისხლი აქვს გაჩენილი — 40,000 თეთრი 20.000-ის წინააღმდეგ. ხოლო თუ აზნაურს დროთა უკუღმართობისაგან ციხე სიმაგრე არ შერჩენია, ან სხვა მიზეზით დამცრობილა, მისი სისხლი 12.000 თეთრი ფასობს. აქ ჩვენ გვაქვს უკვე პირველი ცდა აზნაურების დაყოფისა ორ კატეგორიად: ციხიანი და უციხო.

მხოლოდ მეხუთმეტე საუკუნის შემდეგ გვხვდება წოდებათ შორის „თავადობა“. როგორც განსაკუთრებული კატეგორია მაღალი წოდებისა. ვახუშტის სიტყვით, ესენი არიან ყოფილი მთავრები. ეს წესიძლებელია ასეც იყოს; მაგრამ საყოველთაო მოვლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან თავადობის მკაფიოდ ჩამოყალიბების შემდეგაც მთავრის წოდება ისევ შენახული სჩანს, ისე როგორც სამთავროები: გურიის, სამეგრელოსი, აფხაზეთის და სხვ. ასე რომ ფეოდალური ურთიერთობა აქაც არ მიჰყვება გარკვეულ სქემას, ან წესს, არამედ მრავალფეროვანობას იჩენს ადგილობრივ პირობების მიხედვით.

ამრიგად, მე-15—მე-18 საუკუნეთა განმავლობაში, რომელსაც ევროპის ცხოვრებაში „ახალი ხანა“ ეწოდება, ჩვენში კი განახლებისა და ახალი ცხოვრების მხოლოდ პირველი კვალი და ნიშანი ძლივს უჩანს, მაღალი წოდება შეიცავდა საქართველოს მასშტაბით რომ ვთქვათ: მთავრებს, თავადებს და აზნაურებს, ერთმანეთზე მკაფიოდ და მკვეთრად დაშორებულს, როგორც ზევითაც გვქონდა მოხსენებული.

თავადები და აზნაურები. როგორც ჩვენ ის ვახტანგის სამართლის მიხედვით დავახსიანეთ, ბევრად უფრო განვითარებულ და დახარისხებულ წოდებათა წრეებს წარმოადგენენ, ვიდრე ეს ბეჭა - აღბუღას სამართალშია მოცემული. დიდებულთა ორი ფენა აზნაურების ნაცვლად ჩვენ გვაქვს უკვე სამ-სამი წყება თავადთა და აზნაურთა და თვითეული წყება ერთი ორად მაღლა დგას თავის ქვედა წყებასთან შედარებით. მაშასადამე, ხარისხებიც მეტია და განსხვავებებაც უმაღლეს და უმდაბლეს ფენებს შორის ბევრად უფრო დიდი.

შეიძლება ითქვას, რომ ეს განსხვავება თავისებურ ხასიათს აძლევს მთელ ამ წყობას: აზნაურები საერთოდ და განსაკუთრებით მათი ქვედა წრეები ძალიან ჩამოქვეითებული სჩანან, ხოლო დიდებულები შედარებით ძალიან ამაღლებული, ძიუხედავად იმისა, რომ ქვეყნის საერთო დასუსტების გამო, ძველი დიდებულების სიძლიერე და მორკვა მათ აღარ მოეპოვებათ და საერთო სიღარიბის ბეჭედს ატარებენ ისე. როგორც თვით მეფეც. უთანასწორობა გადიდებული და სიღარიბე გაძლიერებული, — ასე შეიძლება დავახასიათოთ ეს ეპოქა.

ბ. ფეოდალური უფლებები

ჩვენ განვიხილეთ გარეგანი ევოლუცია ფეოდალური წოდებებისა. ახლა უნდა შევისწავლოთ მეორე მხარე მათი ევოლუციისა: უფლებრივი მდგომარეობა მათი საზოგადოებაში. ჩვენ აღვნიშნეთ წინა თავში, რომ ფეოდალური საზოგადოების აღორძინების პირველ საუკუნეებში მხოლოდ აზნაურობა მოსჩანს, როგორც მეთაური, გამგე და მფლობელი მთელი ქვეყნისა: „პყრობდეს ქართლსა აზნაურნი“; მეფობის აღდგენის ინიციატივაც მათი წრიდან გამოდიოდა. მაგრამ ამ გარემოებამ ვერ დაამყარა პარმონია მათსა და მეფეს შორის. საზოგადოებრივი ტენდენცია და ინტერესები — მეფისა და აზნაურობის შორის — ერთი მეორის საწინააღმდეგო აღმოჩნდა. რა სახელწოდებითაც არ უნდა გამოდიოდენ ეს ფეოდალური წრეები, ისინი ყველგან და ყოველთვის ერთ ძირითად ტენდენციას იჩენენ: ანტიცენტრალისტურს, წოდებრივ სეპარატისტულს, გამთიშველს. მეფეც, მათი აზრით, მათი პარტიკულიარული ინტერესების დამცველი უნდა ყოფილიყო და მეტი არაფერი. მეფობამ კი სულ საწინააღმდეგო ტენდენცია გამოიჩინა, ცენტრალისტურ - სახელმწიფოებრივი, გამაერთიანებელი და კერძო ინტერესების საერთოსათვის დამოაზრჩილებელი. ამ ორი მიდრეკილების შორის ბრძოლა გაჩაღდა პირველი სამეფო ინსტიტუტის გამოჩენისათანავე. ჯერ კიდევ ერისთავთ ერისთავებს, ანუ მთავრებს წარუდგინეს აზნაურებმა და ერისთავებმა სპარსთა და ბერძენთაგან მიღებული სიგელები მკვიდრად, ე. ი. სამემკვიდრეოდ მოპოვებული მფლობელობისა იმ მამულებზე. სადაც მათ გამგებლობა ჰქონდათ ჩაბარებული და მთავ-

რებიც იძულებული იყვნენ მათთვის ხელი არ ეხლოთ: „ვერს შესცვალნეს“ ერისთავნი და ვერ შეზღუდეს აზნაურნი; ხოლო როცა პირველი მეფე გაერთიანებული აფხაზთა და ქართველთა სამეფოებისა, ბაგრატ მესამე ქართლში საქვეყნო საქმეების განსარიგებლად მივიდა, მას ადგილობრივი აზნაურების დიდი ნაწილი მტრულად შეხვდა და ომიც გაუმართა. მეფის ჩარევა მათ აზნაურთა თავისუფლების შელახვად ჩასთვალეს და ამაში თავისი დამცირება დაინახეს. მემკვიდრის აზნაურთა ასეთი ამხედრების მიზეზი სრულის სისწორით აქვს დახასიათებული:

„არა ენებათ გადმოსვლა მისი (მეფისა ქართლში), რამეთუ თვითეულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა“-ო. და საერთოდ, მეფის დროსაც ასეთივე თვითნებურ მმართველებად სურდათ დარჩენილიყვნენ. მეფეს, მათი წარმოდგენით, ამაში მათთვის ხელი კი არ უნდა შეეშალა, არამედ მეტი ძალა და სიმტკიცე მიეცა მათი თვითნებობისათვის.

ცნობილია, რამდენად გაუმწარა მეფობა ბაგრატ მეოთხეს ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავმა, ან როგორ განდგნენ მეფობის პირველ წლებშივე ტაოელნი აზნაურნი და სხვ. თვით საქართველოს უმაღლესად აყვავების ეპოქაშიაც კი, მე-11—მე-12 საუკუნეებში, როცა მეფეებს დიდი ძალა ჰქონდათ, თვითმპყრობელადაც კი იწოდებოდნენ, არ ყოფილა არც ერთი მეფე, რომელსაც ესა თუ ის დიდებულის, ან მთელი რიგი ფეოდალებისა არ გადადგომოდეს და ბრძოლა არ აეტეხოს. დიდი თამარის მეფობაც არ წარმოადგენს ამ მხრივ გამონაკლისს. მაგრამ ამ დიდებულ ეპოქაში განდგომილობანი სასტიკი დამარცხებით თავდებოდა და სამეფოს მთლიანობა მტკიცედ ექირათ ხელთ ტახტის მპყრობელთ. ეს იყო ხანა ფეოდალთა უფლების ჩამოქვეითებისა, მეფის უფლების ზრდისა და სახელმწიფო აპარატის ზრდა-განვითარებისა. ფეოდალები ძალაუვნებურად ემორჩილებოდნენ მეფის ცენტრალურ ხელისუფლებას.

მაგრამ საკმარისი იყო ერთი წაფორჩილება ხელისუფლებისა, რომ მალალი წოდების ორგულობას კვლავ აეშვა თავი.

როცა ლაშა გიორგიმ, თამარის შვილმა, შემოსეულ მონგოლების განსადევნად შეთქმულება მოაწყო, ნაწილი დიდებულთა მას არ დაეთანხმა და თავისი მეფის მტრის ბანაკში გადავიდა. ლაშა გიორგი იძულებული იყო თავის განზრახვაზე ხელი აეღო. ამის შემდეგ მა-

ლალი ფეოდალური წრეების განზემხედველობას და დამარცხველ მუშაობას ბოლო არ მოღებია.

მონგოლთა შემოსევა და ამით გამოწვეული დასუსტება სახელმწიფო ორგანიზმისა შეიქმნა ნოყიერი ნიადაგი მათი გამძლავრებისა: პირველნი საქართველოს გამოეთიშნენ სამცხის ათაბაგები, რათა თავისი კუთხე მონგოლთა შემოსევისაგან გადაერჩინათ; ხოლო მონგოლთა ჯულის გადაგდების შემდეგ, საქართველოს სამ სამეფოდ და რამდენიმე სამთავროდ დაყოფამ კიდევ უფრო შეუწყო ხელი მაღალი ფეოდალური წრის პოლიტიკურ გაძლიერებას და ერთიანი სახელმწიფოებრივობის იდეის შესუსტებას.

მეცამეტე საუკუნედან მოყოლებული, მაღალი ფეოდალური წრის უფლებები და გავლენა მატულობს; მაგრამ ამასთანავე მატულობს ანაჩქია და არეუდარევა: თვითეული გვარი იძენს უფლებებს და უპირატესობებს სპეციალურად მისთვის ბოძებული სიგელებით და სხვა აქტებით. მაგრამ აქ ჩვენ შევეხებით მხოლოდ იმ უფლებებს, რომელნიც საერთოა ყველასათვის, ან ერთი მთელი წრისათვის. ვახტანგის სამაჲთალი აქაც გვაძლევს ჩვენ მეტად საინტერესო მასალას.

ყველაზე მძიმე და დამანგრეველი არის ომის უფლება —

ფეოდალებს შორის მიხდომ მოხდომას, შეარაღებულ შეტაკებას გრძელი ისტორია აქვს. იგი ფეოდალთა თან დაყოლილი თვისებათაგანია. ვეფხისტყაოსანიდან ვიცით, რომ ავთანდილი ასე იმშვიდობება როსტევან მეფეს თინათინის ტახტზე ასვლის შემდეგ:

„მე წავიდე, მოვიარო, ვილაშქრო და ვინადირო,

თინათინის ხელმწიფობა მტერთა თქვენთა გულსა ეგმირო“.

თავის მონას, შერმადინს იგივე ავთანდილი უტოვებს ანდერძს:

ლაშქართა და დიდებულთა ალაშქრებდი, პატრონობდი“.

სიხანს, ლაშქრობა საყოველთაოდ ცნობილი უფლებაა ყოველი ვასალისა. როსტევანიც ამასვე ადასტურებს, როცა ავთანდილს ეუბნება:

„ლომო, არა გქირს შენ ომთა გარდუხედელობა,

აწ მაგა შენსა თათბირსა ჰგავსო შენივე ქველობა“.

მეფე როსტევანს ექვიც არ შედის, რომ ომის უფლება აქვს ავთანდილს თავისთავად და მისი დასტური მას არ ესაჭიროება; იგი მხოლოდ ჯწონებს მას ამ ვაჟკაცურ გადაწყვეტილებას.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ფეოდალებს ჰქონიათ ომის უფ-

ლებს. მაგრამ ვიცით ისიც, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის გაძლიერების ხანაში (მე-11—მე-12 საუკუნეში) ასეთი უფლებათ სარგებლობა თუ ამოკვეთილი არ იყო, ყოველ შემთხვევაში, მას ასპარეზი მეტად შეზღუდული ჰქონდა; მაგრამ ვიცით ისიც, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერების ხანაში (მე-11—მე-12 საუკ.) ასეთი ომის უფლება, ყოველ შემთხვევაში, შინაური ომის უფლება ძალზე შეზღუდული უნდა ყოფილიყო.

ეს სჩანს თუნდა იქიდან, რომ მეფე გიორგის, თამარის მამას დედებულნი და აზნაურნი აუხირდნენ: „არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენი სათიერ ლაშქრობისა და რბევისა“-ო. და მოთხოვეს სალაშქროდ წაყვანა. რომ თვითონ შესძლებოდათ ლაშქრობა და რბევა მოეწყოთ თავის სურვილისამებრ, ასეთ ჩივილს ადგილი აღარ ექნებოდა. საქართველოს დაცინების ხანაში კი, რაც ვახტანგს აქვს აღწერილი, ომის უფლება თავადებს არა თუ სანაპიროებზე და საზღვრებზე ჰქონიათ, არამედ ერთმანეთშიაც, რაც მეტად დამაფიქრებელია სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით; თავადებისათვის კი ზედმეტი საშუალებაა თვითნებობისა და ანარქიული გამოსვლებისათვის. ამიტომ ყველგან, სადაც მეფეებს შესძლებიათ, ეს შინაური ომი ამოუკვეთიათ ხოლმე. ასე მოხდა ყველგან ევროპაში; მაგრამ ამის მიღწევა ვერ მოუხერხდათ დაყოფილ საქართველოს დასუსტებულ მდეფებს.

ამ შინაურ ომიანობას ვახტანგის კანონებში თავაზიანი სახელი აქვს მიკუთვნებული; მას „ოზ ბატონობა“, ან „ორიანობა“ ეწოდება და ვახტანგი მას აწავითარ სანქციას არ აძლევს. „ოზ-ბატონობასა“ და „ორიანობაში“ ერთი მეორისგან მიხედობა, მოკვლა, აკლება, წართმევა და მოტაცება-დალაშქვრა „არ იხსენიების, არც გამოიკიდების. მტერნი ყოფილან და გაყოფილნი და რაც ხელით გამოსვლიათ ერთად ქვეყანა ურბევით, და ზოლოს რომელს ბატონსაც დარჩეს, ნულარას ათქმევს“ო. (იხილეთ მუხლი 176).

ეს იმას ნიშნავს, რომ შინა ბრძოლაში ვინც გაიმარჯვებს, ქვეყანა, ესე იგი: სადავო ადგილ-მამული მას დარჩებაო, როგორც ეს აღემა ორ მეომარ სახელმწიფოს შორის: ამ სამოქალაქო ომში ჩადენილი მკვლელობა, ძარცვა და სხვა კრიმინალური აქტი — სამართალს არ ექვედებარება!

არც ქვეყნის თავზე ამ შინა ომით დატეხილი უბედურება, არც

ყმების სისხლი დაღვრილი და აწიოკება მათი ქონებისა, არც სახელმწიფოს დასუსტება, ანგარიშში არ არის მიღებული და პასუხის მოსათხოვ მიზეზად არ არის მიჩნეული. კანონიკ გამარჯვებულის უფლებას სცნობს და დაპყრობილ მამულს, თუ მოპოვებულ უფლებას ხელუხლებლად უტოვებს, როგორც ომით მოგებულს. ამით შინაური ომი დაკანონებულია. კიდევ მეტი. იგი უფლების წყაროდ არის აღიარებული. იარაღით გამარჯვებული იურიდიულადაც გამარჯვებულად არის მიღებული; ოღონდ ერთია, რომ გამარჯვებულს არ შეუძლია დამარცხებული მხარე სასამართლოს წესითაც სდევნოს დავისა და ომის დროს მისთვის, ან მისი მომხრეებისათვის მიყენებული ნივთიერი ზარალისათვის, თუ ადამიანთა მსხვერპლისათვის.

აქედან ჩვენ ვხედავთ, რომ ქართველ ფეოდალებს, თუმცა მეფის ყმებად ითვლებოდნენ და მაშასადამე, მის სრულ მორჩილებაში ჯნდა ყოფილიყვნენ, სინამდვილეში, ფაქტიურად ისეთი მდგომარეობა შეუქმნიათ, რომ სრულიად დამოუკიდებლად იქცევიან ერთმანეთში და მეფის წინააღმდეგაც ადვილად გამოდიან სამტროდ და საომრად. ზევით, მეფეთა მდგომარეობის განხილვის დროს, ჩვენ ვთქვით, რომ ქართველი მეფეები მე-17—მე-18 საუკუნეში თავადობამდე იყვნენ ჩამოქვეითებული-მეთქი; ახლა ამას უნდა დავუმატოთ, რომ თავადები თავის მხრივ, პატარა მეფეებად იქცნენ; საზღვარი თავადთა და მეფეს შორის თითქმის სრულიად მოშლილია.

ამ შინაომიანობის და მასთან დაკავშირებულ წმინდა კრიმინალური მოქმედებისა და საზოგადოებრივად დამლუპველი შედეგების ასე იოლად მიღება და დადასტურება ვახტანგის სამართლისაგან მით უფრო საყურადღებოა და დამაფიქრებელი, რომ თვითონ ვახტანგის ყოველი ცდა და მისწრაფება იყო: ამ ფეოდალური შინაომიანობით გამოწვეული სახელმწიფოებრივი ზიანი როგორმე თავიდან აეშორებინა! სიანს, სახელმწიფო მეტის მეტად დასუსტებული და დაუძლვრებულია, ხოლო ფეოდალობა კი თავაშვებული!

ბ. ეკონომიური უფლების საკითხი

დიდი ფეოდალების ძირითადი მისწრაფება იყო და დარჩა, რაც შეიძლება მეტი ავტონომიის მოპოვება თავისი მამულის ფარგლებში, თავის სამფლობელოში; ამის მისაღწევად მათ უხდებოდათ

ბრძოლა როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიურ სფეროში. ამ უკანასკნელ დარგში მათი მუდმივი მიზანი იყო მესაკუთრეობის უფლების შეძენა, როგორც სამამულოდ, ისე სასარგებლოდ მიღებულ მიწაწყალზე, რაც მათ მეტ დამოუკიდებლობასა და მეფის ჩაურევლად, მის დაუკითხავად მოქმედების საშუალებას მისცემდა.

პატრონყმობის ძირითადი დებულება, როგორც ვიცით, ის იყო, რომ ყოველი უფლებისა და მფლობელობის წყარო და სათავე არის მეფე; ყველაფერი მისგან ბოძებულია, ნაწყალობეია, „წყალობის“ სიგელით დადასტურებულია; ხოლო ყოველი სიგელი და წყალობის საბუთი უნდა განახლებულ და დამტკიცებულ იქნეს, როცა ერთი კონტრაგენტთაგანი, ან „შემწყალებელი“ მეფე, ან „შეწყალებული“ ყმა გარდაიცვლებოდა და საქმე მემკვიდრეობაზე მიდგებოდა. თუ „შეწყალებული“ გარდაიცვალა, მისმა მემკვიდრე შვილმა უნდა ითხოვოს მამის სამფლობელოზე სიუზერენისაგან მისი დამტკიცება; თუ მეფე გარდაიცვალა, მის მემკვიდრეს, ტახტზე ასვლისათანავე, უნდა წარედგინოს მისი მამის გაცემული მფლობელობის, ან წყალობის სიგელები დასამტკიცებლად. ეს ფორმლობა არსებითი მნიშვნელობის მქონეა: იგი გამოხატავს იმ მდგომარეობას, რომ კავშირი სიუზერენსა და ვასალს შორის პერსონალურია, პიროვნულია; რომ „შეწყალება“ პირველისაგან ითხოვს „შეწყალებულის“ მიერ სამაგიერო სამსახურის გაწევას, და ცხადია, ამ სამსახურის შეწყვეტასთან ერთად უნდა გაუქმდეს.

მართალია, საუკუნეთა განმავლობაში ეს სიგელების დადასტურება თითქმის უბრალო ფორმლობად იქცა, ფაქტიურად კი მეფეს დასტურის მიცემაზე უარის თქმა არ ზეეძლო მაშინაც კი, როცა მემკვიდრე მცირეწლოვანი იყო და, რასაკვირველია, მამის მაგიერ სამსახურის გაწევა არ შეეძლო დასრულწლოვანობამდე მაინც. ყოველ შემთხვევაში, ეს განახლება სიგელისა და მფლობელობაში შეყვანა მემკვიდრისა აუცილებელი იყო, როგორც მაჩვენებელი მეფე-სიუზერენის უზენაესი უფლებისა. ცხადია, მამულის ნაწილობრივ, ან მთლიანად ყიდვა-გაყიდვა, ან გასაჩუქრება, ან ეკლესიისათვის შეწირვა მეფის დაუკითხავად და მისგან დაუდასტურებლად არ შეიძლებოდა. ვახტანგის სამართლის წიგნიც საერთოდ ამ წესს იცავს. მაგრამ თავადებსაც სწორედ ამ მხრივ უცდიათ მეფის უფლებას გვერდის ავლა და მისი დასტურის გარეშე ყიდვა-გაყიდვა უწარმო-

ებიათ. ეს მოვლენა იმდენად გახშირებულა, რომ უკვე ადამიან-
ულების ხასიათი და თვისება მიუღია; აქ მხედველობაში მისაღებია
ის გარემოება, რომ ნასყიდი მამული, სხვა გზით მიღებულ ქონებას-
თან შედარებით უფრო ხელშეუხებელი იყო თვით მეფისაგანაც კი.
„ბატონს ეს მართებს, სხვა რიგათ რომ კაცს გადაახდევინოს, ნასყი-
დი მაინც არ უნდა მოუშალოს“-ო. (მუხლი 160).

ნასყიდი მამული უფრო მტკიცე იყო და შეუვალი, ვიდრე „წე-
წყალების“ წესით ბოძებული. ცხადია, შედარებითი შეუვალობა მე-
ფის უკითხავად, ამ ფორმით ხელიდან ხელში გადასულ მამულზე-
დაც გავრცელდებოდა.

ვახტანგ კანონმდებელმა იცის, რომ თავადის, ან აზნაურისაგან
რომ ვინმემ სოფელი, ან გლეხი იყიდოს, „ხელმწიფესაც უნდა კი-
თხე“, მაგრამ შემოღებული ჩვეულების გატეხას ვერ უბედავს თა-
ვადობას და ამიტომ მელანქოლიურად აღნუსხავს ამ ახალ გამარ-
ჯვებას თავადებისას: „ხელმწიფის დუკითხავადაც სყიდულა და არც
სულმწიფე გამოკიდებია“-ო. და რადგან არ სურს აღიაროს, რომ ეს
მეფის უფლების შელახვაა, ასეთ გამართლებას აძლევს ამ ახალი წეს-
ის შემოღებას: „სულ ერთია, ხელმწიფეს კოდის პური, ბეგარა, ლა-
შქრობა-ნადირობა არც ერთი დააკლდების, უნდა ქნას, თუ ხელ-
მწიფემ არ გაათარხნა“-ო. მეტად სუსტი ნუგეშია!

უფლებრივი საკითხი აქ შემოსავლის და სამსახურის საკითხით
არის შეცვლილი! თავადებს, როცა მეფეს გვერდს უვლიდნენ, მიზ-
ნად ჰქონდათ მესაკუთრეობის უფლების შემომტკიცება და მეფის
ჩაურევლობა მათ სამფლობელოში და არა სახელმწიფო გადასახა-
დებისაგან, ან სხვა ვალდებულებისაგან თავის განთავისუფლება!
მეფე ხომ, საბოლოო ანგარიშით, მათი სამფლობელო-მამულის მე-
საკუთრედ იგულისხმებოდა და ყიდვა-გაყიდვაც ამიტომ მას უნდა
ეკითხებოდეს. უფლება განსხვავებისა ხომ ყოველი მესაკუთრის
ძირითადი უფლებათაგანია და არული მესაკუთრეობის იდეის გამო-
მხატველი!

მაგრამ ეს ტენდენცია მეფის უკითხავად მამულის გაყიდვისა
იმდენად ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, მეფეც კი ვერ გამო-
კიდებია თავისი სისუსტის გამო, რომ ბოლოს კანონმდებელი, თუ-
მცა ძველ „დაკითხვის“ წესს უფრო სწორად თვლის, მაინც ახალი
წესის შემოღებას წინააღმდეგობას ვერ უწევს: თუ გინდათ ჰკითხეთ

მეფეს; თუ გინდათ ნუ ჰკითხავთო, — ასეთი აზრი აქვს გამოთმული მეფეს თავის სამართლის მე-162 მუხლში!

თავადების ნებასურვილზე მიგდება მეფის უფლებისა, იმას ნიშნავს, რომ თავადებს ამ საკითხში მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება უტყდათ და გაუტანიათ კიდევ თავისი...

ესეც დამახასიათებელია ამ ეპოქაში თავადთა გაძლიერებისა და მეფის ხელისუფლების შესუსტებისა. 162 მუხლის ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ ეს უფლებრივი უპირატესობა ყიდვა-გაყიდვის, და მაშასადამე, მესაქუთრეობისა, უმთავრესად თავადებს ჰქონიათ მოპოვებული, ხოლო სხვებისათვის ძველი წესი ჯნდა იყო შერჩენილი. კონკრეტულად ამ მუხლში დასახელებულია სოფლის. ან გლეხის ყიდვა, რომელმე თავადის, ან აზნაურის მიერ, მაგრამ რომ აქ ყველა აზნაურიშვილი არ იგულისხმება, ამას მომდევნო 163 მუხლი სრულიად უდავოდ ხდის. ამ მუხლში ვკითხულობთ, რომ სახასო (ე. ი. სამეფო) აზნაურიშვილისაგან, ან სახასო ყმისაგან, ან თავადის ყმათაგან არავის არ აქვს რაიმეს ყიდვის უფლება მეფის თუ თავადის ბეჭედ დაუკრავად; წინააღმდეგ შემთხვევაში ბატონს შეუძლია ნასყიდობა გაუქმებულად გამოაცხადოს, მამული თვითონ დაიჭირას და ჭაღებული ფასი მყიდველს საძებრად გაუხადოს. მეფე თავის მაგულში და თავადები თავიანთ სამფლობელოში ჩრული სიუხერყნული უფლებით სარგებლობენ და მათ დაუკითხავად გასხვისება რაიმე ჭონებისა მათ ხელქვეითთა მიერ უკანონოდ ითვლება. მარტო თავადებს შეუქმნიათ თავისთვის, დამოუკიდებლად ყიდვა-გაყიდვის პრეცედენტები და მისი დაკანონებაც მოუხერხებიათ.

ამრიგად, დიფერენციაცია, ასე გაძლიერებული მაღალ წოდებათა შორის, რაზედაც ზემოდ გვქონდა ლაპარაკი, მკაფიოდ იჩენს თავს ყიდვა-გაყიდვის უფლების საკითხში. გლეხებისა და აზნაურების უდიდესი ნაწილი მაინც, თუ ყველა არა, რჩებიან ფეოდალური მორჩილების სასტიკ ფარგლებში. დიდებულები და თავადები კი და შესაძლოა, ნაწილი აზნაურებისა (ალბათ გადიდებული აზნაურები) ამ ფარგალს სცილდებიან, მისი საზღვრების გადალახვას ახერხებენ და ახალ პრივილეგიებს ეძიენ თავის სასარგებლოდ და მეფის უფლებათა საზიანოდ. მართალია, საკუთრების იდეის გაძლიერება ეკონომიურ პროგრესად ითვლება ფეოდალურ შეზღუდვასთან

შედარებით და მეტი ინიციატივის წარმომშობია, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი საერთოდ სახელმწიფოებრივობის დამასუსტებელია, რადგან ოლიგარხიას (მცირე წრეს) უგდებს ხელში მმართველობას საქეს.

თავადების მძლავრობა მეფეზე თვით სამართლის გაჩენის საკითხშიაც იჩენს თავს. იგი იძულებულს ხდის მეფეს ხელი აილოს იმ უფლებაზე, რომელიც ყოველთვის იყო უდავო პრივილეგია საქართველოს მეფეებისა; ეს არის: უფლება უმაღლესი მოსამართლეობისა. ვახტანგის სამართლის მეორე მუხლი გვამცნობს, რომ სამართლის გაჩენაც ზშირად მეფისათვის ყმებს (დიდებულებსა და თავადებს) არ დაუნებებიათ და ეს პრეროგატივაც თვითონ მიჯთავსებიათ. ვახტანგის სამართალი ამ ძალადობასაც აკანონებს: თუ მეფეს არ დაანებეს სამართლის გაჩენა, „ოთხი ან მეტ-ნაკლები დიდებულთაგანი“ დასვით მოსამართლეთ და მათ ასამართლონ ქვეყანაო. ასეთ გამოსავალს აძლევს კანონმდებელი, თავადთაგან მიმძლავრებულ მეფეს. თავადებმაც დაუყონებლივ ისარგებლეს ამ ღათმობით და მოსამართლის ფუნქცია, მასთან დაკავშირებულ შემოსავლითურთ, მიისაკუთრეს, როგორც მაგალითად, იმერეთის სამეფოში. ქართლში კი მხოლოდ ერეკლე მეორის სიძლიერის გამო ამ წესს ხანგრძლივი არსებობა არ დაურჩა.

მაგრამ საერთოდ მაინც უნდა ითქვას: ზატონყმობამ და მასთან დაკავშირებულმა ურთიერთობამ მეფესა და მაღალ წოდებას შორის მოგვცა მსხვილი ფეოდალების ანტისახელმწიფოებრივი, ოლიგარხიული მისწრაფებების გაბატონება, ხოლო მეფეთა უფლებების შესუსტება. მე-17—მე-18 საუკუნე გახდა დიდებულთა და თავადთა ქედმაღლობის, ზვიადობის და თავაშვებულობის საუკუნეთ. ეს არის ხანა მათი ბატონობისა, ცენტრმსრბოლი, ანუ დამარღვეველი ძალების გამეფებისა, როგორც პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ, ისე სოციალ-ეკონომიურ ცხოვრებაში.

რა მოიტანა ამ ბატონობამ? ჩვენ უკვე ვიცით: სრული დაცემა ქვეყნისა ეკონომიურად, დაუძლურება პოლიტიკურად, ჩახშობა საქართველოს გაერთიანების დიადი იდეისა, რომელსაც -ერთად ერთს შეედლო გაეხანგრძლივებინა ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებელი, ნორმალური განვითარება.

მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს, ძალაუვნებურად შემოყვანილ რუსის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასაც თავადაზნაურობა ისეთივე განხეთქილებით შეეგება; ზოგმა მის წინაშე წამოიჩოქა, ჩინებისა და ორდენების უძლეველი წადილით გატაცებულმა; ზოგმა კიდევ მის წინააღმდეგ გალაშქრება არჩია. ერთნიც და მეორენიც განთვითებულნი, განცალკევებულნი, გათიშულნი, ჯიბრით და შუბრით ერთმანეთისადმი აღესილნი, შემოსულ მტერს-მოყვარეს მხოლოდ უადვილებდნენ შორეული ჩრდილოეთის კანცელარიებში დამუშავებული იმპერიალისტური გეგმების ასრულებას. ინტრიგებს მეფის სასახლის წევრებისას ზედ დაერთო ინტრიგები და შუღლი თავადებისა!

ასეთ ყოფაში შემოვაბიჯეთ მეცხრამეტე საუკუნეში.

რუსეთის შემოსვლამ მოსკრა ძველი საფუძველი თავადთა არსებობის, მათი რეზონ დეტრი; მეომარი კლასიდან იგინი გადაიქცენ მხოლოდ მემამულეებად, რომელთათვის ყმის შრომით უდარდელი ცხოვრება გახდა ერთად ერთი მიზანი არსებობისა.

ილია ჭავჭავაძეს შესანიშნავად აქვს ეს ეპოქა დასურათებული თავის ცნობილ ლექსში: „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“?

ვერც ზოგიერთი საქართველოს ტახტის მემკვიდრეებთან დაახლოვებული, თუ დანათესავებული თავადების შეთქმულებამ, ვერც ორიოდე არა-თავად ინტელიგენტის პატრიოტულმა აღტყინებამ ვერა უშველა რა მათ გამოსწორებას. თათქარიძეობამდე დასჯლი წოდება მესამოცე წლების რეფორმით სულ ერთიანად მოიშალა და რამდენი წამალი არ უშხაპუნეს შემდეგ მას ძარღვებში, რამდენი საშუალება არ იხმარეს მის გამოჯანსაღებლად! მაგრამ ამაოდ!

თავადაზნაურობამ ისტორიულად შეასრულა თავისი როლი წარსულში. ეს უდავოა. მაგრამ მე-19 საუკუნის დასასრულს და მე-

ოცის დასაწყისში ცხოვრების განახლება უკვე თვით ამ წოდების გაუქმებაზე იყო დამოკიდებული.

უნდა ითქვას, თავისი საუკეთესო წარმომადგენლების სახით თავადაზნაურობამ ქართველ ხალხს უკანასკნელი სამსახურიც გაუწია ამ საქმეში. მან წოდებრივობაზე ხელი აიღო; თავისი ნებითვე თავისი წოდებრივი ქონება და ავლადიდება მთელ ქართველ ერს ჩააბარა.

ეს იყო დიდებული აქტი, რომელმაც მთელი ერის ერთსულოვანი მოწონება სამართლიანად დაიმსახურა. ამ აქტით მოიშალა ყოველი ნიადაგი და შესაძლებლობა სამოქალაქო ბრძოლისა და ქაოსისა.

ქართულმა თავადაზნაურობამ თავისი ისტორიული მოვალეობა სახელოვანი და სამაგალითო მამულიშვილური აქტით დაავიროვინა!

3. სასულიერო წოდება

ეკლესია, როგორც მორწმუნეთა კრებული, მთელ ერს შეიცავს. იგი სახელმწიფოა სახელმწიფოს შიგნით და მოცულობით თითქმის სავსებით უდრის მას; მის გარეშე დგანან მხოლოდ არა-ქრისტიანები, რომელთა რიცხვი ჩვენში დიდი არ არის. ხოლო სასულიერო წოდება მარტო ოდენ ამ ეკლესიის მსახურთა იერარქიისაგან შესდგება. აქ განსახილველია ორი მომენტი: ერთია მისი სულიერი, ანუ საწმუნოებრივი გავლენა; მეორე — მისი სოციალური ყოფა: საზოგადოებრივ ეკონომიურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობა. ორივე ეს მომენტი ერთმანეთზეა გადაბმული. ხან პირველი ხელმძღვანელობა მეორეს; ხან მეორე განაგებს პირველის გადახრებსა და შეგუების ხაზებს.

ამიტომ, თუმცა ჩვენ აქ უმთავრესად გვაინტერესებს სასულიერო წოდების, ესე იგი, სამღვდელოების სოციალური მდგომარეობა, მისი სოციალ-პოლიტიკური როლი ერის ცხოვრებაში, მაგრამ სარწმუნოებასა და მის შინაარსს, ისე როგორც ეკლესიას ფართე მნიშვნელობით, უნდა შევვხეთ და შევვხებით კიდევ იმდენად, რამდენადაც იგი ჩვენს მიერ დასმული საკითხის გაშუქებაში ხელს შევიწყობს.

ქრისტიანული მოძღვრება შემოვიდა ჩვენში იმ დროს, როცა საგვარეულო საერთო მიწათმფლობელობაზე აგებული საზოგადოებრივი ურთიერთობა და გვართა ფედერაციულ კავშირზე დამყარებული წყობილება, სერიოზული რღვევის პროცესს განიცდიდა, როგორც ეკონომიური საფუძვლების მხრივ, ისე თავის პოლიტიკურ ფორმებში. გვართა შორის აუცილობლობით წარმოშობილი უთანასწორობა, ზოგი გვარეულობის ამალგება და სიმდიდრე; ზოგის დამდაბლება და სიღარიბე, ძირფესვიანად არყევდა გვაროვნულ თანასწორობის იდეას და ქმნიდა საზოგადოების დანაწილებას მაღალ და დაბალ ფენებად; მდიდარნი და ღარიბნი ერთმანეთს უპირდაპირდებოდნენ; მონობაც მკვიდრად იყო ფეხმოდგმული მაღალ წრეებში.

ყველა ეს ცვლილება და მათგან გამომწვეული შინაგანი დუღილი, უკამაყოფილება, ბრძოლა ქმნიდა მეტად არასტაბილურ მდგომარეობას ახლად აღორძინებული მმართველი წრეებისათვის, რომელთაც დიდი მისწრაფება ჰქონდათ ხალხზე თავისი ბატონობის განმტკიცებისა.

თუ პირველი ქრისტიანი მეფე იყო არა ბაკური, როგორც ეს ივ. ჯავახიშვილს ჰგონია, არამედ მირიანი, როგორც ეს საბოლოოდ მიღებულია ითვლებოდა დღემდე ისტორიაში (და ჩვენც ამ აზრს ვიზიარებთ), მაშინ ამ საერთო დუღილს ზედ ერთვის ახალი გარემოება, ახალი უცხო დინასტიის, სპარსული სასანიდების სამეფო სახლის შემოჭრა ქართულ ცხოვრებაში, მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ მირიანი ჩამოსიძებული იყო და მეუღლე ქართველი მეფის ერთადერთი ასულისა, რომელიც ამასთანავე, სულ მოკლე ხანში გარდაიცვალა! მაგრამ რომ ამ ჩამოსიძებას არ ჰქონია დამამშვიდებელი გავლენა თავის თავად. ეს სჩანს იქიდან, რომ მირიანს თან მოჰყვა დიდძალი ჯარი სპარსელებისა, რომლის უმეტესი ნაწილი, 40.000, ქართლის გარეშე მოქვეყნებში იყო დაბანაკებული ქართველ დიდებულებებთან შეთანხმებით, რომ ხალხი არ გაებრაზებინათ, მაგრამ ყოველ წუთს შეეძლო ქართლში შემოჭრილიყო; ხოლო 5.000 ჯარისკაცი მირიანს მცველად ახლდა მცხეთაში, რადგან ეს უფრო საიმედო გარემოებად იქნა მიჩნეული, ვიდრე ერის სიყვარული, რომლითაც ვითომ გამსკვალული იყო მთელი ქართლის მოსახლეობა მისდამი. შემდეგ, როცა მირიანს სპარსეთის ტახტზე ხელი ააღებინა

მისმავე ძმამ და ის საქართველოს ამარა დარჩა, მაშასადამე, სპარსეთის დახმარების იმედი აღარ ჰქონდა, მას შიგნით, თვით ქართლში უნდა მოეძებნა თავისი ტახტის გასამაგრებელი ძალები.

ძველი სარწმუნოება, რომელიც საგვარეულო ტრადიციებზე იყო აღმოცენებული და მათ ამაგრებდა, ამ ახალი დინასტიისა და ახალი წესების გასამართლებლად, ცხადია, ვერ გამოდგებოდა. ვერც სპარსული მაზდეიანობის და ქართულ მნათობთა თაყვანისმცემლობის შეერთება და შერევა, მირიანისაგან შემოღებული, შველოდა საქმეს, ვერ ახდენდა საჩიოზულ დამამშვიდებელ გავლენას.

ცხოვრების წიაღში შემოქრილი, არსებითად უმცირესობის, სასარგებლოდ წარმოებული გადატრიალების პროცესის გასამართლებლად საჭირო იყო სულ სხვა სარწმუნოებრივი მოძღვრება, ძველი სარწმუნოების მიმართ რევოლუციურად განწყობილი, — სარწმუნოება, რომელიც გვაროვნულ და ტომობრივ ფარგალს გასცილდებოდა თავისი იდეალებით და მორალით და იმავე დროს ამ ახალ ხელისუფლებას მისცემდა ზეციურ ძალასა და კურთხევას, ახალ მმართველ წრეებს გაამაგრებდა, ხოლო დაბალ და დაჩაგრულ ფენებსაც გულს მოუღებოდა, მოუკლბუზუნებდა, წყლულის მოშლშმებას გაუადვილებდა; ამ ქვეყანაში მორჩილებისა და მოთმინების გამოჩენის სამაგიეროდ სხვა რაიმეს, თუნდ ზეციური სიკეთით სამუდამო ბედნიერებას აღუთქვამდა იმ ქვეყნად.

ასეთი იყო ქრისტიანობა!

ქრისტიანობა იყო მძლავრი და დიდი მიმდინარეობა, მალალი, იმ დროში ყველაზე წინ წასული ბერძნული კულტურის ნიადაგზე აღმოცენებული; ეს იყო სარწმუნოება დიდი საკაცობრიო მორალის მატარებელი, ცხოვრების განახლებისა და ძმური სიყვარულის მქადაგებელი; მსოფლმხედველობა, რომლის მიხედვით ყოველი ადამიანი ღვთიური სულის მატარებელია; ზორციელ სამოსელში ღვთის თანაზიარი ბუნების მქონებელია; ღვთის ზატად და სახედ შექმნილია; და ყოველი ერი, თუ ტომი ერთი ძირიდან, ერთი მამათმთავრიდან, ადამიდან წარმოშობილია და შემდეგ მოფენილი დედამიწაზე, თანახმად ღვთის ბრძანებისა. მაშასადამე, მის წინაშე ერი, რასა, ტომი, ნათესავი, — ყველა თანასწორია, ყველა ძმა არის. გვარტომობა, წარმოშობა, დიდკაცობა, თუ სიღარიბეში ყოფნა — ამქვეყნიური, წარმავალი მოვლენაა, მეორე ხარისხოვანი, უმ-

ნიშნელო და ანგარიშში არც კი ჩაიგდება — ღვთაებრივი საკაცობრიო იდეის წინაშე.

თავდაპირველად, ეს კოსმოპოლიტური მოძღვრება იყო უფრო ღარიბთა და ჩაგრულთა გამამხნეველი; მათ აძლევდა იგი ღირსებას და თანასწორობას; მათ აპირდაპირებდა მაღალ, გალალბულ და ზნეობრივად დაცემულ მმართველ წრეებზე და მეტად არა-სასარგებლო იყო მდიდართათვის, რომელთაც საიქიო ცხოვრებაში სატანჯველს უქადდა ამ ქვეყნად ღარიბთა და მდაბიოთა შევიწროებისათვის. საკმარისია გავიხსენოთ მდიდარ კაცის და ლატაკ ლაზარეს იგავი, სადაც პირველი საიქიოს ჯოჯოხეთის ცეცხლის ალში იტანჯება და მეორეს, ლატაკს, ამ ქვეყანას მისგან არშებრალბულს. მაგრამ სიკვდილის შემდეგ სამოთხეში დამკვიდრებულს, გლახაკივით ერთ წვეთ წყალს სთხოვს გამშრალი ენის წვერის გასასველებლად.

ეკლესია რომ ამ მეგრძოლი პირვანდელი კლასობრივი სულით და შინაარსით შემოსულიყო ჩვენში, რა თქმა უნდა. სასტიკ წინააღმდეგობას შეხედებოდა პირველ ყოვლისა მმართველი წრეებისა და დიდებულთაგან. ასეც იყო პირველ საუკუნეებში — ანდრია მოციქულის და სვიმონ კანანელის საქადაგოდ მოსვლის ხანაში. და ეს პირველი მერცხლები ქრისტიანობისა ჩვენში აწამეს კიდევ ძლიერთა ამა ქვეყნისათა. ქრისტიანობამაც მაშინ ფეხი ვერ მოიდგა თავისი პირვანდელი სახით. მაგრამ იმ ხანაში კი, როცა ხელმეორედ ქრისტიანობრივი მოძღვრების ახალი ძლიერი ტალღა შემოიჭრა საქართველოში, ესე იგი, მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში, ქრისტეს მოძღვრებას უკვე დიდი და მეტად მნიშვნელოვანი ევოლუცია ჰქონდა გავლილი. იგი უკვე სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად იყო გარდაქმნილი და დიდ პოლიტიკურ როლსაც ასრულებდა ისეც სახელმწიფოში, როგორც ბიზანტია იყო. იგი ახლა მარტო მაშვერალთა და ტვირთმძიმეთა ხვედრის შემსუბუქების ჯადაგებით არ კმაყოფილდება; იგი აღარ აწევბა მარტო იმის ქადაგებას, რომ იმ ქვეყნათ ნეტარება მხოლოდ და მხოლოდ ლატაკთ, მშვიერთა და მწყურვალეთ მიენიჭებათ; რომ მდიდარისთვის სასჯფეველი ისე ძნელი მისალწევია, როგორც აქლემისთვის ნემსის ყურწი გაძრომა. სამი საუკუნის ბრძოლამ, ევოლუციამ, სხვა და სხვა წრეში შეჭრამ, ქრისტიანობა იტმდე მიიყვანა, რომ ახლა იგი მეფეთა და ქვეყნის მმართველთ უპირველეს მოსანადირებელ ობიექტად აღიარებს. იგი

მოდის არა მარტო მორალით, როგორც წინეთ, არამედ აგრეთვე პოლიტიკით, პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი სწავლითა და მოძღვრებით. სოციალურ დიფერენციაციას, ამქვეყნიურ უსწორმასწორობას იგი არც წინეთ უპირობდა გაქრობას, არამედ მხოლოდ შელბილებას, გაკეთილშობილებას, მასში ადამიანურობის შეტანით; მაგრამ ახლა კი მას უდავოდ და ზელალებით ადასტურებს; ყოველი მმართველობა ღვთისაგან დაწესებულად აქვს აღიარებული; ხოლო მდიდრებისა და მმართველებისათვის მოწყალება გლახაკთადმი და ეკლესიის სამსახური საუკუნო სასუფეველის და ამ ქვეყნად გამარჯვების და კეთილდღეობის მთავარ საფუძვლად აქვს გამოცხადებული. ამნაირად, იგი ურჩდება და ირიგებს მდიდრებს, შეძლებულთ და გაბატონებულთ; აძლევს მათ ღვთისაგან კურთხევას და დასტურს, თუ კი ეკლესიის სამსახურს არ დაიშურებენ, ქრისტეს სარწმუნოების გავრცელებას ხელს შეუწყობენ და მის ერთგულ მიმდევრებად დაარჩებიან.

მეტად საყურადღებოა ისიც, რომ ამ სარწმუნოებას თან ახლავს ეკლესია, ანუ მორწმუნეთა კრებული და ეკლესიის მსახურთა, ანუ სამღვდელოების ძლიერი, შეკავშირებული, იერარქიულად დაწყობილი, ურყევი, მტკიცე დისციპლინით აღჭურვილი ორგანიზაცია, რომლის ბადალი არც ძველი წარმართობის ქურუმებს მოეპოვებოდა, არც იმდროინდელ სახელმწიფოებს გააჩნდათ.

ეს ორგანიზაცია, მთელი თავისი ფანატურიკური ენთუზიაზმით, თავდადებული გატაცებით დგება ახალი, ქრისტიანული სახელმწიფოებრივობის სადარაჯოზე და სახელმწიფოებრივი იდეის ერთგული სამსახურით დაუფასებელი სარგებლობა მოაქვს ამქვეყნიური მმართველი წრეებისათვის. „სადა არს პატივი მთავრობისა, მუნ არს მსგავსება ღმრთაებისა“-ო, ასწავლიან ეკლესიის მღვდელ-მოდღვარნი ღვთის სახელით. მთავრობა გამოდის ღვთის დაწესებულად და მისი მორჩილება ისეთსავე ღირებულებას იღებს მორწმუნეთა თვალში, როგორც მორჩილება ზეციური მეუფისა.

ეკლესიამ, ამრიგად, მოახერხა მოერიგებინა და დაემშვიდებინა უკიდურესი გაჭირვებული ლარიბიც, და უძლიერესი, გაღალატებული მმართველიც, — ორივესთვის იპოვა გამოსავალი გზა ღვთის გულის მოგებისა. ამიტომ ის მისაღები გახდა ორივესათვის. მდიდართა და

სახელმწიფოს მეთაურთათვის ხშირად უფრო მეტად, ვინემ ლარებისათვის.

ამას დაუმატეთ ივერიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოსაზრებები უძლიერეს ბიზანტიასთან დაახლოებისა და დაკავშირებისა, რომელიც უნდა მოჰყოლოდა შედეგად ქართველთა გაქრისტიანებას, ის გარემოება, რომ ქრისტიანობა ფარულად საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული ხალხის სხვა და სხვა წრეში, და ეს ახლად გაქრისტიანებულნი, როგორც დიდი ენთუზიასტები ახალი სარწმუნოების გაქრისტიანებულ მეფეს გვერდით ამოუდგებოდნენ, და ადვილად მიხვდებით, რომ მირიანის მოქცევაში, წმინდა ნინოს ქადაგებას და ნადირობის დროს მზის დაბნელებას და შემდეგ გამოშუქებას, რომელსაც ისტორიული ლეგენდა გადმოგვცემს მისი გაქრისტიანების მიზეზად, ბევრად უფრო ნაკლები მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, ვიდრე ზემო მოტანილ მოსაზრებებსა და გარემოებებს.

ახალი სარწმუნოება თავისი ახალი სახით გამოსადეგი იყო საშინაო და საგარეო მდგომარეობის გასამაგრებლად და ამიტომ იგი სახელმწიფო სარწმუნოებად იქმნა მიღებული. სასულიერო წოდება ცახდა ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ელემენტი მმართველთა წრეებისათვის.

ჩვენ არა გვაქვს საშუალება ეკლესიის სრული ისტორია წარმოვადგინოთ. შეგვიძლია მხოლოდ აღვნიშნოთ მთავარი ეტაპები მისი განვითარებისა, ისიც სრულიად ზოგად ხაზებში.

მეოთხე-მეხუთე საუკუნე. ეკლესია ქმნიდა თავის ორგანიზაციას; ეპისკოპოზები და სხვა უმაღლესი ხელმძღვანელი პირები პირველ ხანაში მაინც უცხოელები იყვნენ, უმთავრესად ბერძნები. მაგრამ მღვდლები და სხვა დაბალი მსახურნი ადგილობრივი წრიდან იყვნენ გამოსული. ამ ხანაში ეკლესიას ჰყავდა უკვე თავისი წამებულნი, (წმ. პირველმოწამე რაქდენი, მე-5 საუკუნე), ქრისტეს მცნების მქადაგებლებად ხალხში კი უმთავრესად მღვდლები და უმაღლესი იერარქები განოდიოდნენ.

მეხუთე საუკუნეში საეკლესიო იერარქია დაგვირგვინდა კათალიკოზობის შემოღებით, რომელმაც ქართული ეკლესიის თვითმყოფობას საფუძველი ჩაუყარა. ამავე დროს, ან უფრო მოგვიანებით. მოვიდნენ ანტიოქიიდან ათცამეტნი მამანი (მეექვსე საუკუნე) ქრისტიანობის საბოლოოდ განსამტკიცებლად; ამგვარად გაჩნდა ბერძნო-

ნაზნობა, ეკლესიის მოღვაწეთა მეორე მეტად გავლენიანი ელემენტი. ბერობამ და მეუდაბნოებამ, რომელიც სირიელმა მამებმა შემოიტანეს ჩვენში, უძლიერესი კვალი დასტოვეს ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში და ეკლესიის სახელისა და პრესტიჟის ამაღლებას ხალხის ოვალში ხელი დიდად შეუწვეს. მათი უანგარო მოღვაწეობა, განდეგილობა და ძველ ბომონთა სამყოფელ უდაბურ ადგილებში ჩასახლება, ამ წარმართული ადგილების, ასე ვთქვათ, განწმენდა და ქრისტიანთა სალოცავ ადგილებად გადაქცევა, საბოლოოდ ამაგრებს ახალ სჯულს და ბოლოს უღებს ძველი წარმართული კულტის გავლენას ხალხის ცხოვრებაში

თუ ეკლესია, როგორც სახელმწიფო დაწესებულება და მისი მსახურნი საზოგადოების უმაღლეს წარეებს ედარებიან თავისი ცხოვრების პირობებით, უდაბნოები და მეუდაბნოენი — ეს განდეგილი და მოქადაგე ბერმონაზონნი — პირიქით, ამქვეყნიურ კეთილცხოვრებას გაუზიანებენ და უმეტეს შემთხვევაში ბუნებისაგან თავის თავად მოცემული ზილით, ბალახეულობით და ბოსტნეულობით იკვებებიან; ამით ისინი უფრო ადვილად იკვლევენ გზას ხალხის გულისაკენ; მათ უადვილდებათ მდაბიო ხალხთან მისვლა და იქ ქრისტიანული სათნოების იდეის ქადაგება; მათ ქადაგებას აქვს ნდობა ხალხის თვალში; მათ სიტყვას ეძლევა ფასი და ღირებულება ზეციური ძლიერებისა და ამით, თვით მთებშიაც, სადაც აქამდე დიდად ეწინააღმდეგებოდნენ ახალ სჯულს, ამიერიდან ტყდება ყინული უნდობლობისა.

ამნაირად, მეფობის გაუქმებას ყველა ქართულ სახელმწიფოში, რასაც ადგილი ჰქონდა მეექვსე საუკუნეში, ეკლესია მთელი თავისი ძლიერებით შეიარაღებული და ორგანიზაციულად ყოველ მხრივ მოწყობილი შეხვდა.

მეხუთე საუკუნეში დასავლეთ საქართველოშიაც ქრისტეს სარწმუნოების ოფიციალურად მიღების შემდეგ, ეკლესიის გავლენა თითქმის საქართველოს ყველა ნაწილზე გრცელდებოდა და ყველას ერთმორწმუნეობის დროშის ქვეშ აერთებდა; მას უკვე ხელში ერთგულნი გაერთიანების დროშა ეჭირა.

მაგრამ ასეთი გაერთიანებისათვის პირველ ყოვლისა საჭირო იყო, ერთი მხრით, ქრისტიანული სწავლის მთელ ხალხში მოღება,

და ეორე მზრით, ეკლესიის ორგანიზაციის ნაციონალურად ჩამოყალიბება.

საუკუნეთა განმავლობაში ეკლესია გამუდმებით მუშაობდა ორივე მიმართულებით.

აღსანიშნავია, რომ თვით ქრისტეს სჯულის გავრცელებისათვის ბრძოლამ ეროვნული ელფერი მისცა ქართულ ეკლესიას. საქმე ისაა, რომ თუმცა ძველ წარმართობასთან შედარებით იგი ძლიერი აღმოჩნდა, უფრო მაღალი, სუფთა მორალის და კულტურის მქონე და ამით წარმართობა დაამარცხა, წაართვა მას ძალა, მაგრამ ძველ ტრადიციების და ხალხის გულში გამჯდარი ჩვეულებების აღმოფხვრა ერის ცხოვრებიდან მაინც ვერ შესძლო. მმართველ წრეებთან შეგუებამ ბევრგან ხალხის მასსებში მას საქმეც გაუძნელა, დიდი წინააღმდეგობა დაახვედრა... მის წიაღში ქართული ძველი წარმართული ზნე-ჩვეულებები, ძველთაგან შემოღებული თაყვანისცემა მზის, ვარსკვლავების, ძველი მუხების, კერპთა სალოცავების და ბომონთა ადგილსამყოფელის, ისე როგორც რწმენა აესულების, ქინკების, ტყის ქაჯების, წყალთა ალების, აგრეთვე მთის, ნადირობის, მინდვრისა და ჰხვა ღმერთებისა და სულების, დარჩა, თუმცა ცრუმორწმუნოებად იქმნა წოდებული; იგი შეერია ღვთის სამებას და ანგელოზ-ეშმაკთა გუნდებს.

ქრისტიანობამ ძველ რწმენას ბევრს რამეში ანგარიში გაუწია, წეეგუა და შეთვისება სცადა. კომპრომისით და ოპორტუნისტული მიდგომით მისი ქრისტიანულ კულტში მოქცევა ამჯობინა.

ქალ-ღმერთის ადგილი ღვთისმშობლის კულტმა დაიკავა; მთვარის ღმერთი — თეთრი მხედარი — თეთრ ცხენზე მჯდომარე წმიდა გიორგიმ შეიცვალა; სადაც ძველი ბომონები იდგა, იქ საყდარ-მონასტრები იქმნა აგებული; კერპის ადგილას ჯვარი, ან ხატი იქმნა ამართული; ადგილობრივი სალოცავები, საგვარეულო კერპები, ადგილობრივი ხატების თაყვანისცემით შეიცვალა და ეს ხატები საგვარეულო სალოცავებად გახდნენ; და საგვარეულოს წევრთ ჩვენ დრომდე შერჩათ ჩვეულება მამაპაპულ ხატის წინაშე შესაწირავით შორიდან მისვლისა წელიწადში ერთხელ მაინც მოსალოცვად. და ამრიგად და ამ სახით კოსმოპოლიტური მოძღვრება დაუკავშირდა მთელი ერის სარწმუნოებრივ წარსულს და საერთო ჩვეულებებთან ერთად კუთხური პარტიკულარიზმიც დააკმაყოფილა. საუცხოვო

დასაბუთებას ამ დებულებისას იძლევა ვახუშტი თავისი გეოგრაფიის წინასიტყვაობაში —

აღწერს რა კერპთა დღესასწაულებს, სადაც იმართებოდა ნადიმი, პურობა, ცეკვა, სახიობა და სხვა გასართობები, ეს გამოჩენილი მეცნიერი განაგრძობს: „ხოლო ჟამსა ქრისტიანობისა ნაქერპავთა მათ მათა მალალთა და ბორცვთა ზედა ესევეთარივე იყო განცხრომაროკვანი; ამისთვის აღაშენეს მათზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან მუნ; ვითარცა აწ ფეზისა სიმღერითა გაათენიან“. (გვ. იე. ივ.)

ამ ოპორტუნიზმში იყო ძალაც და უძლურებაც ქართული ეკლესიისა, მაგრამ იგი გახდა თავისებური, და მაშასადამე, მან ეროვნული სახე მიიღო. ამასთანავე მან ამ კომპრომისით და შეგუებით ხალხის ფართო წრეების გულში გზა გაიკაფა, წარმართულ ტრადიციებზე შეყვარებული ქვეყანა შეირიგა და თავისი მოძღვრებინ ძირითადი სწავლა და შეხედულებანი მიაღებინა, წარმართულ ფორმებში ქრისტიანული სულის ჩაბერვა მოახერხა. ამ კომპრომისის შედეგია მრავალი საეკლესიო დღესასწაულის ჩვეულება, რაც დღემდე შემონახულია ჩვენს სოფლებში, განსაკუთრებით მთაში.

ამ კომპრომისების წყალობით მრავალი წარმართული ზღაპარი და თქმულება ქრისტიანულად გადმოკეთდა; ამის შედეგია ქართულ სუფრაზე წარმართულ „დელია, ოდელია“-სთან ერთად საეკლესიო „მრავალეამიერ“-ის მღერს და „სძლისპირებ“-ის გალობა, ნადიმის დაწყება ღვთის ხსენებით და „საყოვლადწმიდაო“-თი დათავება, — ერთი სიტყვით, წარმართული ნადიმისა და ზემის საეკლესიო სამოსელით შემოსევა და ათასი სხვა, რომელთა ჩამოთვლა აქ შორს წაგვიყვანდა.

სამაგიეროდ ეკლესიამ შესძლო ერის სულიერ ცხოვრებაში ძლიერად შექრა; სალაპარაკო, საყოველღიურო ენაში ქრისტიანული ცნებების და გამოთქმების შეტანა და ხალხურ ენად გადაქცევა: „მეორეთ მოსვლა“, „განკითხვის დღე“, „ჯვარს ნუ; მაცმევ“, „დავლახვროს წმიდა გიორგიმ“ და მრავალი სხვა ასეთი გამოთქმა საეკლესიო ტრადიციოლოგიიდან არის შესული ენაში; ქრისტიანობისათანავე შემოტანილია თვით სიტყვა „ადამიანი“ = ადამისაგან წარმოშობილი და აგრეთვე სახელები თვეთა: ივანობისთვე, კვირიკობისთვე, გიორგობისთვე; დღეთა სახელნი: ორშაბათი, სამშაბათი, ოთხშაბათი და სხ. მრავალი საეკლესიო ენიდან ხალხურ ენაში გადავიდა და მის ში-

ნაგან სამყაროში დაემკვიდრა; ეკლესია გახდა ადამიანის სულის პატრონი და სულიერი მეობის ხელმძღვანელი, რამდენადაც კი ეს ენის საშუალებით არის გამოხატული...

ეს არის პირველი კომპრომისი და პირველი გამარჯვება ქართული ეკლესიისა, ოღონდ არა ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ეკლესიის ცალკე ერთეულად ჩამოყალიბებას — ვახტანგ გორგასალის მეფობაში ქართული საკათალიკოზოს დაარსებამ იგი დამოუკიდებელ ორგანიზმად გახადა და ერის ფარგლებში მოაქცია: როგორც ეკლესია, ესე იგი მორწმუნეთა კრებული, იგი გახდა ქართული.

აქ ეყრება მკვიდრი საფუძველი ქართული ეკლესიის ეროვნულ ნიშნისა: იგი ამ აქტით ეთიშება ანტიოქიის საპატრიარქოს, რომელზედაც აქამდე იყო მიწერილი და დაქვემდებარებული. ამიერიდან დამოუკიდებელი და ერთი ერის ფარგლებში მოქცეული. ეკლესია ხდება ნაციონალურ ძალად, დიადი საერთაშორისო მსოფლიო მოძღვრების ნაციონალურ სექციად, რომელსაც აბარია ამ ერის სულიერი ხელმძღვანელობა, მოვლა და პატრონობა.

მოძღვრება — კოსმოპოლიტური, ორგანიზაცია — ეროვნული; სწავლა და სარწმუნოება — საკაცობრიო, საერთო ადამიანური, ხოლო საქმით, პრაქტიკულად — ეროვნულ ფარგლებში მომქმედი, მაგრამ ამავე დროს მთელ ქრისტიანულ სამყაროსთან შემაერთებული ამ ერისა, — ასეთი იყო ქრისტიანული ეკლესია საქართველოში, ისე როგორც ყველა სხვა ერში, სადაც მან დამოუკიდებელი სახე და ორგანიზაცია მოიპოვა... ასეთი შეხვდა იგი მეექვსე საუკუნის განსაცდელს ქართველი ერისას (მეფობის გაუქმების ხანას).

მეფობის გაუქმების შემდეგ ეკლესია ხდება ერთადერთ გამაერთიანებელ ძალად დაქსაქსული ქართველი ხალხისა და სახელმწიფოს მაგიერობას ასრულებს რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, ერის ხელახლა გაერთიანებამდე. იგი ამ ხანაში აძლევს ერის ცხოვრებას პოლიტიკურ გეზს, წინ უძღვის მას საწმენობრივი-იდეოლოგიური იარაღით, იბრძვის და აბრძოლებს თვითარსებობისა და საკუთარი სახეობის შენარჩუნებისათვის. ჯერ სპარსელებმა და შემდეგ არაბებმა ჩვენი ქვეყნის სამხედრო ძალით დაპყრობის შემდეგ ყოველი ღონე იხმარეს, რომ ქართველი ხალხი საბოლოოდ თავის ორბიტაში მოექციათ, შემოემტკიცებინათ და ამისთვის ცდილობდნენ ქართველნი

თავის სჯულზე გადაეყვანათ. ეკლესია გააფთრებული ედავება ერთ-საც და მეორესაც; იგი ამტყიცებს და ქადაგებს, რომ ქართველებს უკეთესი აქვთ სჯულიც, ზნეჩვეულებაც, კულტურაც; რომ გარედან შემოსეულნი ბარბაროსები, გაუნათლებელნი და ველურნი არიან, დაბალ საფეხურზე მდგომნი, და მაშასადამე, ქართველობისაგან მოსაშორებელი თავიდან! ამ მიზანს ემსახურება მარტიროლოგია და აგიოგრაფია ახალი წმიდა მოწამეებისა; წმიდა რაჟდენის პირველმოწამეობა სპარსთა წინააღმდეგ არის მიმართული; აგრეთვე მარტვილობა წმ. ევსტატე მცხეთელისა და მასთან ერთად წამებულთა, რომელნიც მეექვსე საუკუნეში ცხოვრობდნენ; ხოლო წმიდა აბო თბილელის მოწამეობა კი არაბებზე არის დაპირისპირებული. ყველა ეს წმიდანნი ამ დამპყრობელ ერთაგან არიან გამოსულნი: პირველი (წმიდა რაჟდენი) შთამომავლობით სპარსია, სპარსეთის კარზე დიდად მიღებული, შაჰის ქალის მამამძღვე; მეორენი (ევსტატე და მისი ამხანაგები) სპარსელი ხელოსნებია, მცხეთაში დასახლებულნი და გაქრისტიანებულნი; უკანასკნელი, აბო (ცხოვრობდა მეშვიდე საუკუნეში). არაბი დედით და მამით, — ყველანი ჩვენი ქვეყნის მტრის სჯულიდან გადმოვიდნენ ქრისტეს სარწმუნოებაზე და შემდეგ წამების გვირგვინი დაიდგეს ამ ახალი და მაღალი სჯულისათვის, რომელიც არის სჯული და სარწმუნოება ქართველი ხალხისა.

აი, ეს არის მაჩვენებელი საქართველოს უფრო მაღალი კულტურაოსნობისა!

მეშვიდე საუკუნეში ქართული ეკლესია ეთიშება სომეხთა მონოფიზიტურ სწავლას; იღებს ქალკედონის მსოფლიო კრების დადგენილებებს და ამ ორი ერის განსხვავებულ პოლიტიკურ გეზსა და ორიენტაციას თან ურთავს სარწმუნოებრივ განსხვავებასაც. როგორც ქართველ ხალხს, ისე ეკლესიასაც თავისი სიმშატიეები მიმართული აქვს დასავლეთისაკენ, რომლის წარმომადგენელი არის დიდი ჰრომი, ბიზანტიის სახელით ცნობილი, რომაული და ბერძნული ცივილიზაციის შერწყმის ნიადაგზე აღმოცენებული. ამიტომ ის არ შორდება ბერძნულ მართლმადიდებლობას, რასაც მას პოლიტიკურ-კულტურული მიდრეკილება და ნათესავობა უკარნახებს.

საყურადღებოა, რომ ეს ხდება იმ ხანაში, როცა ქართველ ერს არა ჰყავს ერთი მმართველი, არამედ მრავალნი; როცა განაგებენ ქართლსა „აზნაურნი ქართლისანი“ და განაგებენ „თვის თვისად“.

მაშასადამე, ამ ხანებში ერს ჰქონდა ერთი ეკლესია, ერთი სასულიერო ორგანიზაცია კათალიკოზით სათავეში, ხოლო სახელმწიფოებრივი ერთეულები კი რამდენიმე, ხშირად მრავალიც; საეკლესიო ხელისუფლება — გაერთიანებული; საერო კი — დაყოფილი და დაშლილი, დაქუცმაცებული.

ყოველივე ეს აძლევდა ეკლესიას დიდ უპირატესობას და იგი ამ ხანებში, არა თუ თვით იყო დამოუკიდებელი საერო მთავრობისაგან, როგორც სულიერი სამეფო, არამედ, პირიქით, ცდილობდა საერო ხელისუფლება თავის გავლენის ქვეშ დაეყენებინა და რამდენიმედ აღწევდა კიდევ მიზანს.

თუ რა დიდი გავლენა ჰქონდათ ეკლესიის მსახურთ და მის მეთაურს ჯერ კიდევ სასანიდების დინასტიის მეფობის დროს, მე-4—5 საუკუნეში, ამას ყველაზე კარგად გვისურათებს ერთი შემთხვევა ვახტანგ გორგასალის მეფობიდან.

ვახტანგ გორგასალს, რომელიც ერთ-ერთ უსახელოვანეს მეფედ ითვლება ქართულ ისტორიაში, კონფლიქტი მოუვიდა თავის მღვდელმთავარ მიქაელთან; ერთი ვერსიით, კონფლიქტი გამოწვეული იყო იმით, რომ როცა ვახტანგმა საქართველოში კათალიკოზობის შემოღება დააპირა, ქართლის მთავარეპისკოპოსს გვერდი აუარა და კონსტანტინოპოლიდან პეტრე მღვდელის კათალიკოზად კურთხევა და გამოგზავნა ითხოვა, რაც ეპისკოპოსს მიქაელს საწყენად დაუჩია. მეორე ვერსიით კი დოგმატიური განსხვავება იყო მიზეზი ამ უთანხმოებისა. ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ ეპისკოპოსმა მიქაელმა ვახტანგ მეფეს ცეცხლთაყვანისმცემლობა დააბრალა და „კრულ ჰყო მეფე და სპანი მისნი“; ხოლო მეფემან სთქვა: „დაღაცათუ უბრალო ვარ, სიმდაბლე ჯერ არს ჩემგან“—ო. და ეახლა ეპისკოპოსს, ჩამოქვეთდა და წესისამებრ, მორჩილების ნიშნად ფერხთა ზედა მთხევას უპირებდა. მაშინ ამ უცანასკნელმა ფეხი ჰკრა ტუჩზე და მეფეს კბილები ჩაუმტვრია. მეფემ, გაღახულმა და უდანაშაულოდ შერისხულმა, მიუხედავად დიდი გაბრაზებისა, მაინც ეპისკოპოსის ხელის ზღება ვერ გაბედა; ოღონდ ის კი ქნა, რომ თავისი ჩამტვრეული კბილები, როგორც საბუთი ეპისკოპოსის მოჩხუბარობისა და თვით ეპისკოპოსიც კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან გაგზავნა საქმის განსასჯელად. ასეთი იყო მაშინ რიდი და კრძალულება თვით უძლიერესი და უსახელოვანესი მეფისა მღვდელმთავრის წინაშე. ეპი-

სკოპოზს მეფის შერისხვაც შეეძლო განუკითხავად და კბილების ჩამტერევეც, ხოლო მეფეს თავმდაბლობა და მოთმენა მართებდა. ძნელი საფიქრებელია, რომ ძველი წარმართობის ქურუმებს და მოგვეპს ჰქონოდათ ამოდენა გავლენა, თუმცა ქურუმთმთავარი ძველად მეფის შემდეგ მეორე პირად ითვლებოდა ქართველობაში.

სასანიდების დინასტიის გაუქმების შემდეგ ეკლესიის გავლენა და პრესტიჟი კიდევ უფრო უნდა ამაღლებულიყო ერისთავთა და აზნაურთა სამართავად დაჩინილ და დაქსაქსულ საქართველოში, როდესაც, როგორც უკვე აღნიშნული იყო ზევით. ქართველი ტომების ერთადერთი გამაერთიანებელი ძალა იყო სარწმუნოება და ეკლესია, რომელიც ეროვნული მთლიანობის მატარებლად გამოდიოდა.

ამ ხანას ახასიათებს ეკლესიის სრული დამოუკიდებლობა საერო ხელისუფლებისაგან და მასზე უპირატესობის მოპოვება. მთავარნი საეკლესიო საკითხებში ჩარევას თუ მოისურვებდნენ, მათ გრიგოლ ხანძთელივით უპასუხებდნენ, რომ არა ჯერა წერებულ არს. რათა საერო უფალნი საეკლესიო მოძღვრების საკითხებში ერეოდნენო: ხოლო თვით ეკლესიის მოღვაწენი მთავართა ოჯახების საქმეებშიაც კი ურევდნენ ხელს, მათ საყვარლებს მონასტერში ამწყვდევენ და სხვ. ხოლო საეკლესიო ხელისუფლების განაჩენი საეროს უსიტყვოდ სისრულეში უნდა მოეყვანა: მისგან შერისხული პირი თავისი წრიდან მოეშორებინა.

ასეთი ძლიერებით მოვიდა ეკლესია მეცხრე საუკუნემდე, როცა იწყება ფეოდალური საზოგადოების მკვეთრად ჩამოყალიბება და ფეოდალური სახელმწიფოებრივობის განვითარება. ამ ახალ ურთიერთობის დამყარების პროცესში ეკლესია თავიდანვე გადაჭრით დადგა მაღალ ფეოდალურ კლასების მხარეზე და თვითონაც ფეოდალურ სისტემაზე დაუწყო აგება ეკლესიას; ეკლესია-მონასტრები დაეყრდნენ ფეოდალურ მეურნეობას, ყმების შრომას, და თვით გახდნენ ფეოდალური სისტემის ზედა ფენის წევრები. (დაწვრილებით ამის შესახებ სხვა ადგილას გვექნება საუბარი).

როცა (მე-9 საუკუნის დასაწყისში) მეფობის შემოღებისა და ერთმეფობის საკითხი სწყდებოდა, ეკლესია საუკეთესო დამხმარე და დასაყრდენი ძალა იყო ქართველი მეფეებისათვის. საქართველოს გაერთიანების და მეფეთა ხელისუფლების გაძლიერების საქმეში ეკლესიას დიდი დამსახურება მიუძღვის და ცხადია, სათანადო პატივი

და მიღებაც ექნებოდა მის წარმომადგენლებს. ამ ხანას ეკუთვნის ეკლესიის მსახურთა მაღალი შეფასება.

ბაგრატ მეოთხის კანონმდებლობაში, რომელიც უმთავრესად ეკლესიის მსახურთა, ესე იგი სასულიერო წოდების პირთა სისხლის საქმეს აქვს მიძღვნილი, დადასტურებულია სასულიერო პირების — ეპისკოპოზის, მღვდლის და სხვთა — ხელშეუხებლობა საერო, სახელმწიფო ხელისუფლებისაგან მაშინაც კი, როცა მათ დანაშაული, ანუ როგორც სამართალი ამბობს, შეცოდება მიუძღვის ამ უკანასკნელის წინაშე; მათი დაჭერა მეფეს არ შეუძლია. მკაფიოდ არის აგრეთვე გამოხატული სრული ფეოდალიზაცია ეკლესიისა და სასულიერო წოდების წევრებისა; მათ მინიჭებული აქვთ სისხლი, თავისი გვარიშვილობის გააჩნდა. იმ ხარისხის მიხედვითაც, რომელიც მათ უჭირავთ ეკლესიის იერარქიაში; 5.000 თეთრიდან 40.000 თეთრამდე. მაღალს მეტი, დაბალს — ნაკლები. აზა თუ ადამიანები, თვით ხატებიც კი დაყოფილია ხარისხებად და თვითეთულს თავისი განსაკუთრებული სისხლი აქვს მიკუთვნებული. მაცხოვრის ხატის შეურაცხყოფა ყველაზე ძვირად ღირს: 30 გლეხი-ყმა უნდა გადაუხადოს ხატს შეურაცხყოფის მიმყენებელმა; ღვთისმშობლის ხატს სისხლი ნაკლები აქვს გაჩენილი (12 გლეხი); ასევე 12 გლეხი უნდა გადახდეს მთავარანგელოზის ხატის შემლანძღველს; 12 გლეხია გაჩენილი სხვა წმინდანების, მოციქულების, წმიდა მღვდელმთავრებისა, წმიდა გიორგის და იოანე ნათლისმცემლის ხატის შეურაცხყოფისათვის.

როგორც ვხედავთ, ფეოდალიზაცია ქვეყნისა და ეკლესიისა თვით ზეციურ ძალთა და მათ გამოსახულებათა დახარისხებას აწარმოებს. თუ ეკლესია და მისი ყოველი სიწმინდე ასეა დაფასებული მეფისა და სამართლისაგან, სამაგიეროდ ეკლესიაც ასეთივე ერთგულებით ეკიდება მეფის ხელისუფლებას. იგი მეფეებს უდასტურებს, რომ მათ უფლება ქვეყნის გამგებლობისა „ნებითა ღვთისათა“ აქვთ ჩაბარებული. „ხელმწიფენი უფალ გყვნა ღმერთმან ქვეყნისა განგებასა“ და „სადა არს პატივი მთავრობისაჲ, მუნ არს მსგავსება ღვთაებისაჲ“, ასწავლის ეკლესია თავის მოძღვრებაში და მეფეს ღვთიური ძალით და კურთხევით მოსავს.

ქართული ეკლესია გვერდში უდგას მეფეებს მსხვილ ფეოდალთა თვითნებობასა და პარტიკულარიზმთან ბრძოლაშიც; იგი ენერგიული დამცველია ერთმეფობისა და მეფეთა უფლებრივი უპირატესობისა

ფეოდალებზე, რაც მას საქართველოს გაერთიანების კონკრეტულ სახედ და გამოხატულებად აქვს წარმოდგენილი. თვითონ ეკლესიაც თავის მხრივ არა მცირე შრომას, ღვაწლს ეწევა ქართველი ერის გაერთიანებაში, რასაც იგი მუდამ თავის მიზნად ისახავდა. ეკლესია, თავისი ორგანიზაციით იყო გამაერთიანებელი ფორმა ყველა ქართველი ტომისა, რომელთაც მან მიჰცა ერთი სარწმუნოება, ერთი სალოცავი ენა და ერთიანი სასულიერო ხელმძღვანელობა.

„ქართლად ფაიადი ქუეყანაჲ აღირაცხების, რომელსა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულები“-ო, აღიარებულია „გრ. ხანძთელის ცხოვრება“-ში.

როგორც მებრძოლმა ქართველი ერის მთლიანობისათვის, ეკლესიამ პირველმა შექმნა და შემოიტანა მწერლობის ენაში ცნება „საქართველო“ და ამით გამოხატა მთლიანობა იმ ტერიტორიისა, იმ ქვეყნისა და იმ ხალხების, კუთხეების, ტომების, რომელთაგან შესდგებოდა ერთმორწმუნე ქართველი ერი. ეს იყო მეთერთმეტე საუკუნეში. გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში მოხსენებულია, რომ ამ მოღვაწის სახელი განითქვა „ყოველსა საქართველოსა შინა“-ო. აქამდე კი ამ ქვეყნის შემკრებელობით სახელად „ყოველი ქართლი“, ან „ერთობილი ქართლი“ იხმარებოდა, რაიც საქართველოს ცნების სრულ და სწორ გამოხატულებად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ამგვარათვე ქათოლიკოზი ქართული ეკლესიისა გახდა „ყოველისა საქართველოსა მამათმთავარი“. ეს იყო კულმინაციური პუნქტი, უმაღლესი წერტილი, რომელსაც მიაღწია ქართულმა ეკლესიამ პოლიტიკურ სფეროში. მაგრამ ამავე დროს მან ფეხი შედგა მტკიცედ ფეოდალურ ურთიერთობის სფეროში, რამაც მის დაქვეითებას შეუწყო ხელი.

რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება, რომელიც შესდგა 1103 წელს, გვიხატავს მთელ სურათს ყველა იმ მიღწევებისას და იმ ნაკლისას, რომელიც წინააღმდეგობით ავსებდა ეკლესიის ცხოვრებას და მის როლს, როგორც პოლიტიკური ხელმძღვანელისას, ძირს ჟთხრიდა; ამიტომ ზედმეტი არ იქნება ცოტა ხნით შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება ამ საეკლესიო კრებაზე.

ქართული ეკლესიის სიძლიერის და გავლენის ერთი მთავარი მიზეზთაგანი, გარდა მისი ეროვნული და პოლიტიკური გამაერთიანებელი როლისა ქართველი ერის დაქსაქსულობის ხანაში, იყო აგრეთვე

ის გარემოება, რომ მასში თავს იყრიდნენ ერის საუკეთესო ძალები, ენთუზიასტები საქვეყნო საქმისა და ერთგულნი მსახურნი სარწმუნოებისა. ამ მოღვაწეთა კონტინგენტი გამოდიოდა საზოგადოების ყველა წრიდან, მაღალი და დაბალი ფენიდან; მაშასადამე, პიროვნულ ნიქს და პირად თვისებებს ჰქონდა შედარებით ფართოდ გახსნილი გზა. თვითონ ერშიაც წოდებად დაყოფა არ იყო ისე ძლიერი და წოდებები გარდაუვალი ბარიერით ერთმანეთზე დაშორებული. მაგრამ მე-10—მე-11 საუკუნეში, ფეოდალიზმის მკვიდრად დამყარებასთან ერთად, ეკლესიაც წოდებრივი უპირატესობის ერთ-ერთ ბუდედ იქცა და მისი ხელმძღვანელი თანამდებობანი, როგორც სამღვდელო, ისე სამონასტრო სფეროში, მაღალი წოდების წარმომადგენელთაგან იქმნა მონოპოლიურად დაკავებული. მონასტრები, წინანდელი „უპოვარობისა და გლახაკობის“ აღთქმის მაგიერ, ნივთიერი სიმდიდრით აივსნენ. ეკლესია და მისი დაწესებულებები, საეპისკოპოზონი და სხვა, შემოწირულებებით, ყმებით, სოფლებით, რომელთაც ისინი ფლობდნენ, დიდ ფეოდალებს დაედარნენ. მონასტერსა და სასეპისკოპოზოს ამ დოვლათისა და ყმათა სიმრავლის მიხედვით დაედო ფასი, სახელი და პატივისცემა!

ამ მოვლენამ მიიზიდა ეკლესიის წიაღში კეთილ-მორწმუნეთა და თავდადებულთა ნაცვლად თავზე ხელაღებულნი, სიმდიდრისა და პატივის მაძიებელნი; ეკლესია გახდა სიხარბის და პატიმოყვარეობის დასაკმაყოფილებელ ასპარეზად. სამღვდელო თანამდებობანი ქრთამით, გავლენით, მძლავრობით, ძალმომრეობით იქმნა მოპოვებული. ეკლესიის დიდ სახელს მოსარგებლენი დაეპატრონენ.

ეს დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა ეკლესიისათვისაც და სახელმწიფოსათვისაც. ეკლესიის გულშემატკივარმა მოღვაწეებმა, როგორც იყო გიორგი მთაწმიდელი და სხვ., ბევრი შრომა და ღვაწლი გასწიეს ეკლესიის ამ დიდი ნაკლის გამოსასწორებლად, მაგრამ მტკიცე შედეგების მოპოვება ვერ შესძლეს.

ამიტომ, როცა დავით აღმაშენებელი ავიდა ტახტზე, მან თავიანი მეფობის პირველსავე ზანაში, სანამ საერო საქმეებს მოაწესრიგებდა, თავდაპირველად ეკლესიის განწმედას, მასში სათანადო რეფორმების ჩატარებას მოჰკიდა ხელი.

დავით აღმაშენებელის ინიციატივით ამ მიზნით მოწვეულმა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ (1103 წ.) დიდი და სერიოზული მუ-

შობა ჩაატარა: უღირსნი საეკლესიო მსახურნი განაძევა; სიმდიდრით, ქრთამით თუ ძალმომრეობით მოპოვებული თანამდებობანი ჩამოართვა მათ მპყრობელთ და მათ ადგილას ღირსეული, რჩეული, განსწავლული პირები ჩააყენა, რასაკვირველია მომხრენი და თანამოაზრენი მეფე დავითისა. ეკლესია განსპეტაკდა მორალურად, ამაღლდა საზოგადოებრივად და დიდი სამსახურიც გაუწია შემდეგ მეფეს სახელმწიფოს გაძლიერებისა და ქედმაღალ, ამაყ და შეუპოვარ ფეოდალთა დამორჩილების საქმეში.

რუის-ურბნისის კრებამ გამოაჩინა ეკლესიის პოლიტიკური სიმწიფე, წარსული ბრძოლებით მიღწეული; მან დაადასტურა, რომ ეკლესიამ პირველმა შეითვისა იდეა ქართველთა ერთობისა, მთლიანობისა; უმაღლესი წარმომადგენელი სასულიერო ხელისუფლებისა, კათალიკოზი რუის-ურბნისის კრების დადგენილებაში ასეა მოხსენებული: „ყოვლად ღირსი მთავარეპისკოპოზი, კათალიკოზი და ყოვლისა საქართველოჲსა დიდი მამათმთავარი“. შავად დაბეჭდილი სიტყვები: ყოვლისა საქართველოჲსა აღნიშნავს მთლიან ერს, ერთ ეროვნებად წარმოდგენილს, მაშინ, როდესაც მეფე დავით გამოცხადებულია მეფედ „აფხაზთა, ქართველთა. ჰრანთა და კახთა“. ერთი სიტყვით, საეკლესიო ორგანიზაციისათვის ერი ერთ მთლიან, განუყრელ ორგანიზმს შეადგენს, სადაც ყველა კუთხე და თემი გათქეფილია საერთო სახელმწიფოში, მაშინაც როცა საერო ხელისუფლებისათვის, მეფისათვის ის ჯერ ისევ უბრალო არითმეტიკული შეჯამება იყო სხვა და სხვა დაპყრობილი თუ შემოერთებული სამეფოებისა და სამთავროებისა. მხოლოდ უფრო გვიან, ამავე საუკუნეში, ხდება ტერმინი „საქართველო“ საყოველთაო ტერმინად საერო მწყობლობაშიც და ამრიგად გვაძლევს მოწმობას იმისას, რომ შეგნება საქართველოს ეროვნული მთლიანობის საყოველთაო შეგნებად გამხდარა. ეს არის ორი მთავარი დადებითი მხარე ამ ძეგლის დებისა, რომელიც ჩვენ გვაინტერესებს ამ ჟამად.

მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რეფორმა, რომელიც ამ კრებამ ჩაატარა, არ იყო ისეთი ძირითადი, რომ საბოლოოდ ღრმა კვალი დაემჩნია ეკლესიის მომავალი ცხოვრებისათვის. პიროვნული შეჩვევის პრინციპი, ღირსების მიხედვით თანამდებობაზე განწესება, რომელიც მან მიიღო, დაქვემდებარებული დარჩა ფეოდალურ პრინციპზე. შერჩევას ჰქონდა ადგილი ფეოდალური საზოგადოების მა-

ლალ ფენაში; დაბალი წოდება აქედან ფაქტიურად განდევნილ იქნა, და ცხადია, ეკლესია დარჩა ისევ ფეოდალების ხელში.

საერთოდ, ფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობა ამ ხანად იმდენად მკვიდრად და მტკიცე წყობილებად არის მიჩნეული, რომ აზრსაც არავის მოსდის მის საფუძვლების შერყევაზე, ან შეცვლაზე იფიქროს, თუნდაც საეკლესიო სფეროში; მით უმეტეს არავენ ფიქრობს ეკლესიის ნივთიერ ავლადიდებას ხელის შეახოს. პირიქით, ეს ეკლესიის სისპეტაკის დამცველი კრება, თავის დადგენილებებით („ძეგლის წერა“-ის მეხუთე მუხლში) საეკლესიო ქონების ზელშეუხებლობას თავგამოდებით იცავს ყოველგვარი შესაძლებელი საფრთხისაგან, თუნდაც ის უკიდურესი სახელმწიფოებრივი საპირობებით იყოს გამოწვეული. აი, მოისმინეთ —

„შეწირული და ერთ გზის ღმრთისადმი მიცემული ოქრომ, ვერცხლი, თვალი, მარგალიტი, ჭიქამ, სტავრამ, ნაქსოვი, სინი, რვალი, რკინა, ძელი, კეცი, ქვაბი“ საბოლოოდ ეკლესიას უნდა ეკუთვნოდეს და „არავის ხელეწიფების ხმაზებად მისა არსად. არც ტყვეთა სახსრად, დალაყათუ და უხმარად იყვენ და ფერხითა დასათრგუნველად ესხნენ ეკლესიასა შინა და ჯაჭურქლეთა მისთა“ და თუ ვინმემ ხელი შეახო, წყევლას და შეჩვენებას უთვლიან. („საქართველოს სამოთხე“, „ძეგლის წერა“, გვ. 523).

ცუდად მდებარე საეკლესიო ქონება, თვით ტყვეთა გამოსახსნელადაც კი არ უნდა იქნეს მოხმარებული, არა თუ რაიმე საერო საქმეზეო, — ასე იცავენ ეკლესიის დოვლათს და შენაძენს ეს საუკეთესო ძენი ეკლესიისანი. და ეს არც კი ეჩვენებათ წინააღმდეგობად ყოველივე იმისა, რაც ზევით დაადგინეს, როცა სიზარბეს და ნივთთა მოყვარეობას ებრძოდნენ! ფეოდალური წარმოდგენა აქაც ურყევია! პრივილეგია ერთხელ მოპოვებული, ხელშეუხებელი უნდა იყოს!..

ეს ფეოდალური არსება ეკლესიისა — უნდა ვიფიქროთ — შეიქმნა უმთავრესი მიზეზი იმისა, რომ ეკლესიას დაკარგოდა პოლიტიკური ზელმძღვანელის როლი და თვით იგი საერო ხელისუფლების ქვემდებარებაში ჩაეარდნილიყო. ჩვენ არ შეგვიძლია უმასალობისა გამო აღვნიშნოთ, რომელი ხანიდან დაიწყო საერო ხელისუფლებას გაბატონება საეკლესიოზე, მაგრამ „ძეგლის წერის“ ხანაში იგი უკვე მიღებულ წესად სჩანს, რომელსაც თითქოს აღარავენ ედავება. ამ „ძეგლის წერა“-ში თუ პირდაპირ არ არის ასეთი მდგომარეობა აღი-

არებული, იგი მაინც ნაგულისხმევია და არა პირდაპირ ნაჩვენები. ერთი იმით, რომ კრება მოწვეულია დავით მეფის ინიციატივით, რომ მანვე დაუდგა მას სამსჯელო საგანი; შემდეგ, „ძეგლის წერის“ დასასრულს ხოტბა აქვს მიძღვნილი პირველ ყოვლისა დავით მეფეს, როგორც თაოსანს ამ კრებისა და შემდეგ მის თანამოაზრე და თანამზრახველს, მის მოძღვარს არსენს და მრავალეამიერს უსურვებენ ორივეს. შემდეგ სულის ცხოვნებას უთვლიან დავითის დედას, მონაზონად შესულის... კათოლიკოზი, ეკლესიის მეთაურნი, კრების თავმჯდომარე კი სრულიად მეორე პლანზე სჩანან, თითქოს განზე არიან დატოვებული... სამაგიეროდ, ეკლესია, როგორც პირველი ფეოდალთა შორის, იძენს პირველი ვეზირის ადგილს. ამ თანამდებობას დავით მეფე აძლევს ჭკონდიდელს, თავის თანამოაზრეს და თანამზრახველს. მართალია, სასულიერო პირები ღიდად განდიდებული მოსჩანან, მაგრამ თუ ეს ვეზირობა ერთი მხრით ხდის მათ უზადლო თანამშრომლად მეფისა, და უპირატესობას ანიჭებს მეფის კარზე ყველა სხვა ფეოდალთან შედარებით; მეორე მხრით მეფის პატრონობის ქვეშ აყენებს, პოლიტიკურად მას უქვემდებარებს, როგორც მინისტრს, თუნდაც მას „მეფის მამის“ წოდება ჰქონდეს მინიჭებული მისი ხარისხის დიდებულების აღსანიშნავად.

დავით აღმაშენებელის დროს, როგორც სჩანს, ეკლესია ისეთსავე დამოკიდებულებაში ჩავარდა საერო ხელისუფლების მიმართ, როგორც ბიზანტიაში, სადაც იგი „სახელმწიფოს ერთ ღებარტამენტს“ წარმოადგენდა და მეფე-კეისარი კი „მწყემსსა და მფარველს ქრისტეს ცხოვართა“ და პეტრე მოციქულივით ეკლესიის საკის მპყრობელს წარმოადგენდა. (იხილეთ „ბიზანტიის ცივილიზაცია“, სტევენ ჩანსიმანისა. გვ. 112, 113, 115 ფრანგული თარგმანისა).

ბიზანტიაში, ვიციტ, საერო ხელისუფლება ხშირად საეკლესიო დოგმატიური საკითხების გადაჭრაშიაც აქტიურად ერეოდა, როგორც „საერო ეპისკოპოზი“ და კონსტანტინოპოლის პატრიარქი თავის მორჩილებაში ჰყავდა.

დავით აღმაშენებელის შესახებაც დაჩენილია მოწმობა მისი ისტორიკოსისა, რომელიც ასეთივე ხასიათის უფლებას აწერს დავით მეფეს ეკლესიისადმი: „მონასტერნი და საეპისკოპოზონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისაჲსა და ყოვლისა საეკლესიო განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა

უცხოუმელსა და ყოვლად მშვენიერსა და დაწყობილსა კეთილ წესიერებასა ლოცვისა და მარხვისა“. რაც უნდა გაზვიადებულად მივიჩნიოთ ეს ცნობა, იგი მაინც დამახასიათებელია საერო ხელისუფლების ჩარევისა არა თუ ეკლესიის პოლიტიკურ მოღვაწეობაში, არამედ წმიდა საეკლესიო ცხოვრებაშიც. ეკლესიის დამორჩილება დაზღვის კარისათვის, თუნდაც თვით მეფის განკარგულების გადამცემი კარზე მყოფი დიდი მაღალი საეკლესიო მსახური და მეთაურთაგანი ყოფილიყოს*), მაინც ვერ მოშლის იმ ფაქტს, რომ ამით ეკლესია სახელმწიფოს საერთო აპარატის ნაწილად იქმნა ჩარიცხული და მის უმაღლეს ორგანოს, სხვა აპარატებთან თანაბრად, ამიერიდან იგიც უნდა დამორჩილებოდა.

ამის შემდეგ ეკლესიის უპირატესობის საკითხი საერო ხელისუფლებაზე სერიოზულად არ დამდგარა საქართველოს სინამდვილეში. თამარის მეფობაში მიქელ კათოლიკოზმა ერთხელ კიდევ სცადა ჭკონდილობა და კათოლიკოზობა შეეერთებინა და ამით ეკლესიის ჯფროსი და პირველი ვეზირიც გამხდარიყო, რომ სამეფო საქმეებზე თავისი გავლენა გაეძლიერებინა, მაგრამ ამ ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

ეეოლუცია ამ ხანიდან (12 საუკ.) სულ სხვა გზით მიემართება. რუს-ურბნისის კრების რეფორმებმა და შინაგანმა განწმედამ ვერ წეუქმნეს მას საკმაო ნიადაგი სალი და იდეურად ამაღლებული ცხოვრების გახანგრძლივებისათვის. ფეოდალური საფუძველი ეკლესიის არსებობის დარჩა. ფეოდალური წესი ცხოვრებისა მისთვის არ შეეყუალა.

ამიტომ რეფორმატორული განწმენდის უმაღლე ეკლესია ისევ აიგის ფეოდალური პატივმოყვარეობით გაელენთილი ელემენტებით. დაცვა საკუთარი ნივთიერი ინტერესების გახდა ეკლესიის ერთ უმთავრეს საზრუნავ საგნად, რომელმაც დაჩრდილა სხვა მხარეები მისი მოღვაწეობისა.

ეკლესია ცდილობს განსაკუთრებულ ეკონომიურ და უფლებრივ უპირატესობათა მოპოვებას, ზოლო მოპოვებულის შენარჩუნებას — შეუვალობა, დამოუკიდებელი სამოსამართლო უფლებები, სახელ-

*) ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში ამბობს, რომ ეს ჭკონდიდელი „მოსცემდა მეფისაგან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა“-ო. მაშასადამე, ის იღებდა ამ ბრძანებას მეფისაგან, როგორც მისი ვეზირი.

მწიფო გადასახადის გაღებისა და სხვა მოვალეობათა შესრულებისა-
გან განთავისუფლება, — აი, რა ამოძრავებს და ამოქმედებს მის ხელ-
მძლევანეთ.

ამ მიზნით სარგებლობენ ისინი მეფეთა და ფეოდალთა შორის
ჩამოვარდნილ კონფლიქტებით, ან შინაური არეულობით, რომ მეფე-
ს მისთვის გაწეული დახმარების ნაცვლად ახალი შეღავათები და წყა-
ლობა გამოსთხოვონ. ასე იყო მაგალითად, გიორგი მესამის მეფო-
ბაში, როცა უკანასკნელს დემნას შეთქმულების გამო ეკლესიის და-
ხმარება ესაჭიროებოდა: ასევე სასყიდელი, შეღავათების სახით მო-
სთხოვა მას ეკლესიამ მის სიცოცხლეშივე თამარისათვის მეფის გვირ-
გვინის კურთხევაში ხელის შეწყობისათვის.

მონგოლთა შემოსევის შემდეგ ეს ტენდენცია კიდევ უფრო ძლი-
ერდება. ეკლესიას არ სურს საერთო გაჭირვებიდან ქვეყნის დახსნი-
სათვის მსხვერპლი გაიღოს თავისი ქონებიდან და მეფე ჯლუ-და-
ვითის სურვილს მონგოლთაგან შეწერილი ბეგარა გაეზიარებინა
მცხოვრებთათვის მძიმე ტვირთის შესამსუბუქებლად, ეკლესიის მო-
ღვაწენი საეკლესიო კრების მოწვევით და თავის უპირატესობათა
ხელშეუხებლობის ენერგიული დაცვით უპასუხებენ; ხოლო მე-15
საუკუნეში გიორგი მერვესაგან მოიპოვეს სრული განთავისუფლება
საეკლესიო მამულებისა სახელმწიფო გადასახადებისაგან და ე. წ. სა-
თათრო ხარჯისაგან.

ამგვარად, რუის-ურბნისის კრების მეხუთე მუხლის დაცვა ხდება
მთავარ საგნად ეკლესიის მოღვაწეობისა, ხოლო იმავე კრების მიერ
დაკანონებული წესი ეკლესიის მსახურთა შერჩევისა, ნიჭისა, ღირ-
სებისა და ზნეობრივი სიწმიდის მიხედვით თანდათან დავიწყებას
ეძლევა. დიახ, ფეოდალური სული ისევ იპყრობს ეკლესიას და შიგ ბა-
ტონდება. ბატონდებიან შიგ ფეოდალებიც პერსონალურად. დიდ-
გვარიშვილები წინადაც ეტანებოდნენ მაღალ საეკლესიო და სამონას-
ტრო თანამდებობებს, ახლა კი იგი თავის მონოპოლიად გაიხადეს.
გამდიდრებული ეკლესია საბოლოოდ შედის ფეოდალური სისტემის
რკალში, როგორც მისი წევრი, როგორც დიდი ფეოდალი, ძლიერი
და გავლენიანი. ორივე ფრთა ეკლესიისა, სამღვდელოება და ბერ-
მონაზვნები ერთნაირად ცხოვრობს ყმებით, მამულებით. საეკლესიო
ფეოდალებს მე-14 საუკუნედან ეძლევათ უფლება იარაღით გამოსე-
ლისა ომის დროს და ედებათ მოვალეობა, ვით სხვა ფეოდალებს,

გამოიყვანონ განსაზღვრული რიცხვი მეომართა. გამდიდრებულ მონასტრებს და დიდმამულიან ეკლესიებს ხარბად ეტანებიან თავადები და მეფის გვარეულობა და ეპატრონებიან კიდევ თავისი ოჯახის უმცროსი წევრის მონასტერში გაწესებით და შემდეგში ეპისკოპოზის, მიტროპოლიტის, ან კათალიკოზის თანამდებობათა დასაკავებლად. მე-14 საუკუნედან მოყოლებული, ეს ახალი გეზი თანდათან ფეხს იმაგრებს და მე-17 საუკუნეში ვახტანგ კანონმდებლის დროს უკვე საყოველთაო. ჩვეულებრივ, ნოჰმალურ, უდავო წესად არის მიჩნეული!

ვახტანგის კოდექსის წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ, რომ ამ კანონთა შედგენაში მონაწილეობის მიმღებთაგან: კათალიკოზად იყო თვით ვახტანგის ძმა დომენტი, რომლის ტიტულს მეფე ასე გადმოგვცემს: „თანა ყოლითა ძმისა ჩვენისა ბატონიშვილისა, კათალიკოზის დომენტისა“, ხოლო მთავარ ეპისკოპოზი იყო „გრიგოლი, შვილი არაგვის ერისთვისა“. მაღალ გვარიშვილობას და საერო ტიტულს არ იცილებენ მონასტრის კედლებშიაც. ასეა არა მარტო ქართლში; იმერეთის მეფესაც თავისი ძმა ჰყავს კათალიკოზად, ანუ გენათელად. დადიანის გვარეულობა იჭერს ქყონდილობის პატივს და ასე ყველგან.

ამრიგად, საეკლესიო უმაღლესი ხარისხი ხდება საგვარეულო კუთვნილებად: მეფის გვარეულობა იჩემებს კათალიკოზის ტახტს; დიდებულები კი — მთავარ ეპისკოპოზების და დიდ მონასტერთა წინამძღოლის ადგილებს. თავადები ასევე ეპისკოპოზობის და სამონასტრო თანამდებობას იძიებენ და სხვა.

თვით სამღვდელოების იერარქიული დაქვემდებარებაც საერო ფეოდალთა დამოკიდებულების ფორმებს იღებს. ამა თუ იმ პირს თანამდებობა ეძლევა მემკვიდრეობითაც კი, სადაც ეს შესაძლებელია. მაგ.: მღვდლობა. ჩვენ გვაქვს ამის მაჩვენებელი ერთი მეტად დამახასიათებელი დოკუმენტი. — ქუთაისის მიტროპოლიტს დოსიო-თეოზს ასეთი პირობის ქალაქს უწერს მღვდელი ნიკოლასო გაბაშვილი. მოგითხრობთ შემოკლებით:

მეფე „რომელმან ჩემი თავი დეკანოზად შესწირა შენს ეკლესიას და მისმა მემკვიდრე დავითმაც დაამტკიცა, და რადგან დეკანოზად და მღვდლად ხელდასმული ვარ... შენი ეკლესიის დეკანოზობა თავისის გლეხით და მამულით უნაკლულად მტკიცე საფიცრით მიბოძე

და მიწყალობე და ჩვენს მაგიერაც პირობა ითხოვე ჩვენის ეკლესიის განუშორებლობისა და ერთგულობისა“-ო და აძლევს ამის პირობას: „რომელიც თქვენის ბეჭდით და მეფის ბრძანებით დეკანოზობა და ადგილმამული მომეცა, თუ ეს არ შემეცვალოს და საუჯუნოდ ჩვენს მომავალს შეურყეველად გვეპყრას, ჩემი თავი შენს ეკლესიას არასოდეს გამოვწირო და რომლისაც შემძლებელი ვიყო, შენის ეკლესიის და შენი ერთგული მოსამსახურე ვიყო და ჩემი მომავალიც, ამ ეკლესიაზე მდგომელი“, და ხელს აწერს „ნიკოლაოს გაბაშვილი“.

ამრიგად, მამულის და გლეხის მფლობელობის სანაცვლოდ ნიკოლაოსი პირდება ქუთათელს მის ეკლესიას არ განშორდეს და თავის ერთ-ერთი შვილიც მღვდლად განაწესოს და ამსახუროს ამ ეკლესიას იმ პირობით კი, რომ მამული და გლეხები არც ამ უკანასკნელს მოეშალოს. ერთი სიტყვით, პირდება სამსახურს სწორედ იმე, როგორც ფეოდალობაში ვასსალი პირდება თავის სიუზერენს — ნამულის მფლობელობის ნაცვლად სამხედრო სამსახურის გაწევას მის ლაშქარში და დახმარების აღმოჩენას. მხოლოდ აქ ბრძალის მაგიერ მღვდელი წირვა-ლოცვის შესრულებას და ერთგულებას შესძენის ეპისკოპოსს ნივთიერი წყალობის, მამულისა და გლეხების ბოძებისათვის... დიახ, ფეოდალური სული ტრიალებს ეკლესიის წიაღში!

მაგრამ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ საეკლესიო თანამდებობა ხდება მემკვიდრეობით უფლებად: მღვდელი, რომელსაც ოჯახი ჰყავს, თავის შვილს გადასცემს თავის სამრევლოს და, რასაკვირველია, საეკლესიო მამულსაც, ან კიდევ — სიძეს, თუ ვაჟი არ მოეპოვება. და ასე მღვდლობა იქცევა საგვარეულო პრაქტიკად. უფრო მაღალი საეკლესიო თანამდებობა (ეპისკოპოზების, მიტროპოლიტების და კათალიკოზის) არ შეიძლება ამავე წესით გადავიდეს მამიდან შვილზე, რადგან მეცხრე საუკუნედან მოყოლებული, როცა სამონასტრო ცხოვრება განვითარდა, ცოლიანი ეპისკოპოზები და პატრიარქები ამოიკვეთნენ; მანამდე კი ამ უმაღლეს საეკლესიო ხარისხის მქონებელნიც შეიძლებოდა ცოლიანნი ყოფილიყვნენ. სამაგიეროდ ეს თანამდებობანი გახდნენ საერო ფეოდალთა ოჯახის სამემკვიდრეოდ. თვით საეპისკოპო ეკლესია და მონასტერიც უმეტეს ნაწილად მეფის, დიდებულის, ან თავადის გაშენებული იყო და მისი მამულის ნაწილს შეადგენდა.

მეფე ვახტანგ მეექვსე ამბობს თავის სამართალში, რომ მო-

ნასტრით კაცი ამალღდების, სისხლი მოემატებისო. მონასტერი და საყდარი ფეოდალურ უფლებათა სისტემის ერთი რგოლთაგანია, მისი ურთიერთობის ფარგალში ჩაქედლილა.

როგორც ბატონი და ყმათა მფლობელი, ეკლესია დაინტერესებულია ბატონ-ყმობის შენახვაში; ამიტომ ის ღება ბატონის უფლებათა სადარაჯოზე და გლებობას მორჩილებისა და მოთმინების რკალში გაჩერებისაკენ ეზიდება. მისი სულიერი გავლენა თითქმის ერთიანად მიდის ბატონყმური წყობილების სასარგებლოდ, მის ვასამაგრებლად და განსამტყიცებლად. იგი თუ ებრძვის კიდევ რაინენ მაღალ წრეში, ებრძვის მხოლოდ ანომალიას ამ წყობილების შიგნით, მის მტკიენეულად გადახრას და ზედმეტად გამწვავებას, როგორც არის ტყვეთა გაყიდვა უსჯულოზე. ცოლქმარის დაშორება ერთმანეთისაგან ცალ-ცალკე გასაყიდად და სხვა ასეთი გადაქარბებულ და წრეს გადასულ მოქმედებას. დანარჩენში ის თანახმაა არსებული წესებისა. ეკლესია თვითონ იძენს ყმებს, ყიდულობს მათ კიდევ; თავადები და მეფენი სწირავენ მას გლებებს, თავისი სულის საცხონებლად; და ეს გლებები უნდა ემსახურონ მონასტერს, ან ეკლესიას, რათა მათი ყოფილი ბატონის სული ღმერთის მიერ იქნეს შეწყალებული და ცხონებული. ასე სწამს მაშინდელ საზოგადოებას; ასე სწამს თვით ეკლესიასაც; იგიც მთელი თავისი სულით და გულით, აზრით და გრძნობით გაფეოდალებულია.

ყმის სულის ცხონებისათვის კი დადებულია სხვა გზა, სავსებით შესაფერი არსებული წყობილებისა: მორჩილება და თავმდაბლობა, მოთმენა და ატანა ამქვეყნიური გაჭირვებისა.

ამრიგად, ყმა, ღარიბი და შევიწროვებული, დაჩაგრული და დამაშვრალი, ცხონდება ამ გაჭირვების წყალობით. მაღალი წოდების პირნი კი, ცხოვრებით გაღაღებულნი, ცხონდებიან ამ გაჭირვებულთა ეკლესიისათვის შეწირვით. ასეთია ეკლესიის პრაქტიკული დასკვნა, ასეთია მისი ქადაგების აზრი და მნიშვნელობა.

ამის მიხედვით, ბატონყმობა გამოდის ზედმიწევნით მიზანშეწონილი, ბრძნული, გონიერი წყობილება, ღვთის მიუწვდომელი განგებით დაწესებული ყველას სასარგებლოდ და, მაშასადამე, სასურველი ბატონისათვისაც და ყმისათვისაც. ეკლესია შოვეულობს კარგს „შეჰმანდს“, მაგრამ ბიბლიური ესავივით, კარგავს პირმშობის უფლებას, კარგავს თავის მაღალ სარწმუნოებრივ სიფაქიზეს

და სიძლიერეს, თავის მორალს და ენთუზიაზმს, რომელმაც მას დიდი სახელი მოუხვეჭა ისტორიულ წარსულში თავისი არსებობის პირველ საუკუნეებში, ცეცხლთაყვანისმცემელებთან და სარკინოზებთან, არაბ-მუსულმანებთან ბრძოლაში.

ამ საერთო დაქვეითებასთან ერთად, არა ერთი სხვა იდეური მისწრაფებათაგანი დაივიწყა ეკლესიამ უკანასკნელ საუკუნეებში. უპირველესი მათგანი იყო როლი ერის გამაერთიანებელისა, იდეოლოგია და პრაქტიკა ქართული ეროვნული სახელმწიფოებრივი მთლიანობისა!

როცა დროთა და ჟამთა უკუღმართობის ტრიალში, თავისი ძლიერების და აყვავების შემდეგ, მონგოლთა შემოსევით დანგრეული და დასუსტებული საქართველოს მთლიანობა შინაგანი გათიშვის პროცესის მსხვერპლი გახდა; როცა ბაგრატიონთა დინასტიამ სამ სამეფოდ გაჰყო ქვეყანა (სამთავროები კიდეც ამის გარეშე იყვნენ), ეკლესიამ და სასულიერო წოდებამ არა თუ აღიმადლა ხმა ამის წინააღმდეგ, არა თუ აუშხედრდა მომაკვდინებელ გამთიშველ ძალებს, არამედ, პირიქით, თვითონაც მათ კვალს აჰყვა, მათი მიხედვით გაიყო და გაითიშა. სრულიად საქართველოს საერთო კათალიკოზის ნაცვლად გაჩნდნენ კათალიკოზები: ერთი — ქართლს, მეორე — აფხაზეთს*), ხოლო სამთავროებში — მთავარ ეპისკოპოზები, რომელნიც სრულიად, ან თითქმის დამოუკიდებელნი ხდებიან მცხეთის კათალიკოზისაგან. ფეოდალობამ დაიპყრო და შებოჭა ეკლესია და იგი თავის ჰანგზე აგალობა!

ფეოდალური საზოგადოება და მისი მეთაურები ეკლესიას და სასულიერო წოდებას უყურებენ, როგორც თავის მოძმეს, გამოსადეგს და სასარგებლოს, როგორც მათთვის სულიერ საზრდოს მიმწოდებელს. მაგრამ რომელსაც მაინც პირველი ადგილი ვერ მიეკუთვნება.

ეკლესია შევიდა ფეოდალურ საზოგადოებაში, როგორც მისი წევრი, გახდა მისი თანამშრომელი და რადგან მისი ორგანიზაცია

*) აფხაზეთის საკათალიკოზო დააარსა გიორგი მეფემ იმერეთისა მე-14 საუკ. უკანასკნელ მეოთხედში. (იხ. მ. ბროსეს საქ. ისტ. ტ. 1. გვ. 221).

მთელ ერს შეიცავდა, ყველა წოდებას აერთებდა, მას შეეძლო და დაიკავა კიდევ სახელმწიფოში ადგილი მთავარი თანამშრომელისა; დავა და ბრძოლა უპირატესობისათვის მას ახლა აღარ შეუძლია. ამიტომ გასაგებია, რომ მე-17 საუკუნის დამლევის კანონმდებლობა ბევრად არ იწუხებს თავს ეკლესიის მეთაურზე მეფის უპირატესობის დასამტკიცებლად. ჩვენ აღნიშნული გვქონდა, რომ სასულიერო წოდება უმაღლეს სფეროს ეკუთვნოდა და კათალიკოზი მეფის ტოლად ირიცხებოდა. კანონმდებელი ასეთ ფორმულას იძლევა ამის შესახებ:

„მეფის და კათალიკოზის საქმე, უკადრისი, თუ რაც რამ ფერი, ორისავე სწორი არის. ამიტომ რომ ერთი ხორცის ხელმწიფე არის, მეორე — სულისა, კურთხევა და პატივიც ღვთისაგან და კაცთაგანაც სწორე აქვსთ; დასტურ მეფეს უფრო პატივსა სცემენ, მაგრამ ხორციელის შიშით იქმნენ. ამიტომ მათი საქმე ჩვენ სწორად დაგვიწერია. თუ არ სჯობდეს, ვინც უკეთ იცის, ჩვენ ნუჭას გვაბრალის, იმან ჟასწეროს“-ო. ასე მოკლედ არის გადაწყვეტილი ის საუკუნოებრივი ბრძოლა, რომელიც სწარმოებდა სასულიერო და საერო ხელისუფლებათა შორის ყველა ქრისტიანულ ქვეყანაში და ჩვენშიაც და რომელმაც ყველგან სხვა და სხვა ხასიათი მიიღო და სხვა და სხვა შედეგი მოიტანა.

საქართველოში ამ ხანად (მე-17—მე-18 საუკ.) ეს დავა ერთ ნაირად დამთავრებული სჩანს; ყოველ შემთხვევაში მას აღარ ახლავს წინანდელი სიმწვავე და სიცხოველე. მეფე და კათალიკოზი თანასწორნი არიან ღვთისა და კაცთა წინაშე. მეფეც ისეა ნაკურთხი ღვთისაგან, როგორც კათალიკოზი; მხოლოდ ესაა, რომ ადამიანები მეფეს მეტს პატივს სცემენ. მაგრამ ეს ხორცის შიშით მოსდითო და ამიტომ თანასწორობა უფრო სამართლიანიაო, — აღარ ედავება პირველობას კანონმდებელი მეფე. აღარ ედავება, რადგან ამ პირველობას დაკარგული აქვს თავისი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა. ისტორიული დავა საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალ სფეროში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ორი ხელისუფლებას, საერო და სასულიეროს შორის, შეიძლება ითქვას, მშვიდობიან კალაპოტშია ჩაყენებული.

კათალიკოზი, რომლის „თანამყოლობით“ და „მოწმობით“ არის შედგენილი ვახტანგის სამართალი, მეფესთან თანასწორობის იდეას უსიტყვოდ ეთანხმება და დიდად კმაყოფილიც უნდა იყოს ამ თანა-

სწორობით, რადგან მეფემ ერთგვარი დათმობაც კი გააკეთა. რაც არ უნდა იყოს, თუ ღვთისგან არა, კაცთაგან მაინც მეფეს პატივისცემა მეტი აქვს! მეფე კი ამ უპირატესობით სარგებლობას არ აპირებს, აღმატებას არ ეძებს, თავმდაბლობას იჩენს, რომ დავისა და მეტოქეობის ყოველი საბაბი მოიშალოს... ბოლოს და ბოლოს კათალიკოზიც მისი ოჯახის წევრია, ბატონიშვილია... არც არსებული წყობილების შეფასებაში და არც მომავლის იდეალებში ერთმანეთისაგან არ განირჩევიან, ისე როგორც არ განირჩევიან ერთმანეთისაგან სამღვდელოების სხვა ხარისხები და თავადაზნაურები; ყველგან ერთნაირად ფიქრობენ და აზროვნობენ.

ჩამიტომ თანამშრომლობა ეკლესიასა და საერო სახელმწიფოთათვის სრულია. სამღვდელოება დარაჯობს ფეოდალობას, ფეოდალური ხელისუფლება იცავს ეკლესიის უფლებებს. სამართალაც კი, რომელიც ყოველთვის წარმოადგენდა მეფის უდავო პრივილეგიას, ახლა ორივე, საერო და სასულიერო ხელისუფლების განგებულებაშია: კათალიკოზი ურევია თითქმის ყველა საერო პროცესში, სამაგიეროდ მეფეც თავის მხრივ ღებულობს მონაწილეობას მრავალ იმ საკითხში, რომელნიც წინეთ საეკლესიო კანონმდებლობას ემორჩილებოდა. მაგალითად: საოჯახო უფლება, ცოლქმრობის გაყრა და სხ. ეს თანამშრომლობა უნდა უკანასკნელ საუკუნეებში იყოს შემოღებული. საშუალო საუკუნეებში კი ჰყონდიდელი, როგორც პირველი მინისტრი და დიდი სასულიერო პირი, აწარმოებდა ქვეყნის, ობოლთა და მიძლავრებულთა საჩივრების გარჩევას, მაგრამ ყოველი საქმე მეფისათვის უნდა მოეხსენებინა და მისგან დაემტკიცებინა. ამისთვის მას ჰყავდა საგანგებოდ მიჩენილი ამირეჯიბი, რომელსაც მეფესთან შეგზავნიდა, თუ არა და თვითონ მოახსენებდა, „არ მოეშვიბის, რომ არ დაიურვოს“-ო, არ მიატოვებს საქმეს, სანამ გადაწყვეტილებას არ მიიღებს მეფისაგანო, ამბობს „კარის გარიგება“.

ვახტანგს სამართალით, კათალიკოზი მეფესთან და სხვა დიდებულლებთან ერთად სჯის განსაკუთრებით მძიმე სისხლის საქმეს — „მეფემ და კათალიკოზმა არ უნდა მიუშვან ერთმანეთზე მოსისხლე თავადები ან დიდებულები“, მეფე და კათალიკოზი სდევნიან ტყვეთა გაყიდვას, როგორც დანაშაულობას და სხვა.

მართალია, თავის სამფლობელოში, თავის მამულში ეკლესია იცავს თავის სასამართლო უფლებას როგორც ყველაზე უფრო პრი-

ვილგეიური ფეოდალი, ის სარგებლობს შეუვალაობით და სხვა უპირატესობით, რომლის შესახებ ზემოდ გვექონდა საუბარი, მაგრამ ეს არის პრივილეგია, რომელიც არ ჰქმნის მისთვის განსაკუთრებულ სოციალურ მისიას, არ უხსნის მას ახალ პერსპექტივებს, აძლევს მხოლოდ ახალი შემოსავლის წყაროს, ან უმცირებს გასავალს, ესე იგი, ნივთიერი სარგებლობა მოაქვს მისთვის.

რაკი სასულიერო წოდებას ეახსიათებთ, როგორც ცალკეულ სოციალურ დაჯგუფებას, არ შეგვიძლია გვერდი ავუაროთ ერთ მეტად მნიშვნელოვან საკითხს, რომელიც მწერლობას და იდეოლოგიას ეხება.

ეკლესია დიდი მებრძოლი იყო თავიდანვე იდეოლოგიურ სფეროში მონოპოლიური ბატონობისათვის, რადგან მას სწამდა, რომ საბოლოო და უცილობელი ქეშმარიტება ეპყრა მას ხელთ, ხოლო ყოველი სხვა ჯწავლა, სხვა სჯული და მოძღვრება იყო ცთუნება და ამაოცება. თავისი არსებობის პირველ საუკუნეებში ქართული ეკლესია ახერხებს კიდევ თავის გაბედულ ზრახვათა განხორციელებას, სპობს ძველ წარმართულ წერილობით ძეგლებს, სდევნის წარმართული მწერლობის ნაშთებს, ცდილობს გააქროს და აღმოფხვრას წარმართული ზეპირსიტყვაობა, ძველი გადმოცემანი, თქმულებანი, ზნე-ჩვეულებანი; სადაც ამას სავსებით ვერ აღწევს, იქ მათ ქრისტიანულ სამოსელში ხვევს და ასე იპყრობს მონოპოლურად ასპარეზს იდეოლოგიური ბრძოლისას. ეკლესია და მონასტრები ხდებიან ერთად-ერთი კერა წერაკითხვისა, განათლებისა, მწიგნობრობისა, ერთად-ერთი უფალი სულიერი, გონებრივი სამყაროსი.

სასულიერო ლიტერატურა, ორიგინალური თუ ნათარვმანები, მონოპოლიურად ბატონობს მწერლობაში. სახარება და დაბადება, ანუ სასულიერო წიგნები ძველი და ახალი აღთქმისა, წმიდანთა ცხოვრებანი, ჯერ გადმოთარგმნილი, შემდეგ კი საკუთარ ქართულ წმიდანთა წამების აღწერანი და სხვ. წარმოადგენს თითქმის ერთად ერთ სულიერ საზრდოს მთელი ერისათვის. ასე გრძელდება მე-11 საუკუნის დამლევამდე, და უნდა ითქვას, ამ ხნის განმავლობაში სასულიერო წოდებამ მრავალი ძლიერი ნიჭით და დიდი ცოდნით აღჭურვილი მოღვაწენი წაზმოშვა, რომელთაც დაუფიწყარი ღვაწლი და დამსახურება მიუძღვით როგორც ეკლესიის, ისე საერთოდ მთელი ერის გონებრივ და კულტურულ განვითარების საქმეში. სამღვ-

დელიოება და უდაბნო-მონასტერთა მოღვაწენი იყენენ, ასე ეთქვათ, მაშინდელი ინტელიგენცია ქართველი ერის, განმგებელი ერის სულიერ და გონებრივ ცხოვრების; იგინივე აძლევდნენ ტონს სახელმწიფოებრივ ყოფასა და მოღვაწეობას.

ათონში, სინას მთაზე, ანტიოქიაში, თვით საქართველოს შიგნით, ხანძთის მონასტერში, გელათში, იყალთოში — ყველგან ჰყვოდა მწიგნობრობა და მწერლობა. ამ უკანასკნელ ადგილებში იყო აკადემიები, სადაც ქართველი მოღვაწენი სწავლობდნენ და ითვისებდნენ ბეჭდული კულტურის მაღალ ნაწარმოებთ, როგორც საეკლესიოს, ისე საეროს, ფილოსოფიას და პოეზიას, პლატონს და ჰუმბროსს; ამავე დროს ცდილობდნენ საქართველო დასწოდა და გათანასწოებოდა მაშინდელ მოწინავე, ყველაზე განათლებულ ქვეყანას — საბერძნეთს. განათლებულ ქვეყნების გაცნობას და მათთან შეჯიბრებას მოჰყვა სასულიერო მწერლობის შემდეგ, საერო მწერლობის აღორძინება. წარმოიშვა საკარისკაცო ლიტერატურა, პოეზია, გმირული რომანები და ამავე დროს ეკლესიამ დაჰკარგა თავისი იდეოლოგიური მონოპოლია.

საერო ცხოვრება შობს თავის საკუთარ მწერლებს, იდეოლოგებს და ბოლოს ვეფხისტყაოსანის, ამ უკვდავი პოემის სახით თვითონ ერეკება სამღვდელოებას და ეკლესიას საზოგადოებიდან.

„ვეფხისტყაოსანი“, თუ დაუკვირდებით, ეკლესიას არ სცნობს, არც იხსენიებს; არც ქორწილში, არც სასახლის კარზე, არც ლხინში, არც ჭირში; არსად ეკლესია და მისი მსახურნი არ სჩანან; სასულიერო წოდება თითქოს განდევნილია, გამოუციხულია ამ ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობიდან, რომელსაც პატრონყმობა ეწოდება და რომელსაც შოთა ასეთი სისწორით და სიღალით გვიხატავს თავის გენიალური კალმით.

ამ პირველი გამანადგურებელი მარცხის შემდეგ ეკლესიამ შეინარჩუნა ოპოზიციური განწყობილება საერო ლიტერატურის მიმართ, მაგრამ მისი საბოლოოდ დაჩაგვრა, ან მასზე გაბატონება ვერ შესძლო; ძალა აღარ ეყო ამისთვის. საშუალო საუკუნეების შემდეგ ლიტერატურა ერთ ხანს საერთოდ მიყუჩდა; ხოლო უკანასკნელ საუკუნეებში (16—18 ს.), რომელსაც ვახტანგის საკანონმდებლო ძეგლი ეკუთვნის, და რომელსაც ლიტერატურული აღორძინების ხანა ეწოდება, საერო ლიტერატურას არ სჭირდება საეკლესიო

ოსთან სერიოზული ბრძოლის წარმოება. ამ ხანის მწერლობაში, მეფე თეიმურაზ პირველი, არჩილი და სხვ. სასულიერო ლიტერატურის უპირატესობას სულის საქმეში არ ეწინააღმდეგებიან, მაგრამ დასძენენ, რომ სასულიერო ნაწარმოებთ ახლა აღარავინ ეტანება, საერო თემებს უფრო ხალისით კითხულობენო. სასულიერო მწარლობაც ამ ხანაში მაინც და მაინც მაღალი ნიჭიერი და გაბედული აზროვნების მწერლებით ვერ დაიტრაბახებს. საერო ლიტერატურის სენი თვით მათშიაც იკიდებს ფეხს და სასულიერო პირნიც არა ერთ საერო ლიტერატარულ ნაშრომებს გვიტოვებენ, როგორც მაგალითად: იოსებ თბილელი, სულხან საბა ორბელიანი, რომელმაც ახალგაზრდობაში დაწერილი მისი იგავ-არაკებიც რომ არ მივიღოთ მხედველობაში, ბერობის დროს აიღო თავის თავზე „ქილილა და დამანა“-ს საჩუქრად მუშაობის შესრულება და მრავალი თქმულება და არაკი თვით შეაკეთა და გალექსა.

თუ საშუალო საუკუნეებში და მის წინა ეპოქაში სასულიერო მწერლობის განვითარება მრავალი საუკუნით, ასე ვთქვათ, წინ უძღოდა საეროს, მისი წინამორბედი იყო, მისი მოგმბაზე, ნათლავ, ნიადავის მომამზადებელი, გზის გამკაფავი, სამაგიეროდ ახლა, აღორძინების ხანაში, იგი მხოლოდ საერო ლიტერატურული მოძრაობის გაჩაღების შემდეგ ჩაება საერთო ფერხულში; საერო ლიტერატურა, მეცნიერება (ვახუშტი), ისტორია ახლა თვით გამოდის წინამორბედად და ბევრად ადრე, დამოუკიდებლად, თავისუფლად ვითარდება, ხოლო საეკლესიო კი მისი მიმყოლი ხდება.

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში სასულიერო მიმართულებამ ერთხელ კიდევ სცადა, ერეკლე მეფის კარზე და მისი უშუალო მფარველობით განათლების საქმის თავის ხელში აღება და დროების ახალი მოთხოვნილებათათვის ანგარიშის გაწევით და მათი ნაწილობრივ მაინც დაკმაყოფილებით ამ დარგში თავისი მონაპოლიის შენარჩუნება. თბილისისა და თელავის სემინარიებში, რომელნიც სამღვდლოებას ჰქონდა ჩაბარებული, სასულიერო საგნებთან ერთად და მათ გვერდით საერო საგნებსაც ჰქონდათ საკმაო ადგილი დათმობილი: გეომეტრიას, ფიზიკას, ლოლიკას, ფილოსოფიას; თვით კათალიკოზმა ანტონმა და სხვებმა სთარგმნეს ამ სკოლებისათვის ქართულად სათანადო რუსული სახელმძღვანელოები, მაგრამ ეს იყო სასულიერო წოდების უკანასკნელი სიმღერა გედისა; ეს იყო უკანასკნელი

ცდა, რომლის შედარებაც კი არ შეიძლება მე-8—11 საუკუნის საეკლესიო მოღვაწეთა შრომებთან; მაგრამ ეს მაინც მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო თავისი თავისებურობით; შეჩვევა სასულიერო და საერო განათლებისა, რომლის ნიმუშს გვაძლევს „კალმასობა“ იოანე ბატონიშვილისა; ეს იყო იმავე დროს ხელის აღება სასულიერო სწავლის მონოპოლიაზე; ეს იყო წამოჩოქება საერო განათლების აუცილებლობის წინაშე და მომავლის დალოცვა საერო განათლებისათვის.

შემდგომი განვითარების ნორმალური მსვლელობა რუსეთის შემოსვლამ გადასტეხა და გადასტეხა ისე ძლიერად, ისე უცნაურად, რომ მას აქეთ ქართულ სასულიერო წოდებას ზეირიანად წელი არ წამოუდგამს. ქართული სამღვდელოების რუსეთის „უწმიდეს და უმართებულეს“ სინოდზე დამოუჩილებამ წაართვა მას ძალღონე და ნოუკლა ინიციატივის საშუალება. ფეოდალური საფუძვლის მოულოდნელად გამოცლამ ფეხ ქვეშიდან, საეკლესიო ქონების ჩამორუმევამ და ბაზინაში გადარიცხვამ იგი ჰაერში გამოკიდებული დასტოვა; იგი გაისრისა, როგორც საზოგადოებრივი ძალა; მას დაეკარგა ისედაც მისუსტებული მორალი და მიუხედავად ზოგიერთ სპეტაკ და შესანიშნავ პიროვნებებისა მის წრეში (როგორც მაგალითად: გაბრიელ ეპისკოპოზი), სასულიერო წოდებას თითქმის არავითარი, ან დადებითად მეტად უმნიშვნელო როლი, ზოგჯერ უარყოფითიც, აქვს ნათამაშევი ამ დიდ სოციალურ ძვრებში, რომელსაც მე-19 საუკუნეში ჰქონდა ჩვენი ადგილი...

სასულიერო წოდება დარჩა ისეთი, როგორიც იყო ბატონყმობის უკანასკნელ საუკუნეებში, უმთავრესად მხოლოდ კულტის რიტუალების შემსრულებელი, მხოლოდ მწირველი, მლოცველი, მაზიარებელი და გამსვენებელი, თანახმად მიღებული საეკლესიო წესისა. მის ორიოდ ნიჭიერ და ენერგიულ წევრთა თავდადებულმა ცდამ და მოღვაწეობამ ვერ შესძლო მისი ისეთ მნიშვნელოვან პროგრესიულ ძალამდე ამაღლება, რომელსაც სერიოზული ანგარიშის გაწევა დასჭირდებოდა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი სამღვდელოების საუკეთესო წარმომადგენლები ავტოკეფალიისათვისა იბრძოდნენ და ერის უფლებასაც იცავდნენ.

ასე შეეგება ქართული სამღვდელოება მეოცე საუკუნის ქარტახილებს. ამით აიხსნება, რომ ამ უკანასკნელი წლების ქარტახილებში საქართველოს პოლიტიკური თვითმყოფლობის, (რომელიც მალე და-

ვკარგეთ), და ავტოკეფალიის აღდგენის შემდეგაც სასულიერო წოდებამ, — დიახ სურდა, — მაგრამ ვერ შესძლო ისეთივე დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ფაქტორი გამხდარიყო, როგორიც საშუალო საუკუნეებში ჰქონდა, როცა იგი ერსა და გაერთიანებას უდგა სათავეში; იგი დარჩა მხოლოდ როგორც ერთი მეტბოლო ძალთაგანი ჩვენი ქვეყნის განახლებასათვის.

4. ვაჰარტა კლასი და ალმე-მიცემობა

სოფელი და ქალაქი, მიწათმოქმედება და ვაჭრობა-მრეწველობა — ეს ორი ძირითადი სახე და ფორმა ადამიანის სამეურნეო შრომისა, ძველის ძველთაგანია და ადამიანთა საზოგადოებრივი განვითარების ყოველ საფეხურზე გვხვდება. იმ დღიდან მოკიდებულა, როცა ადამიანმა პირველი სამუშაო იარაღი გაიჩინა და ამით პირუტყვთა სამეფოს გამოეყო, რათა საზოგადოებრივი ცხოვრების უღელში შემბულიყო, დღევანდლამდე. მისი ეკონომიური საქმიანობა ამ ორი ღერძის, ამ ორი ცენტრის გარეშემო ტრიალებს. სხვა და სხვა ადგილას და სხვა და სხვა ეპოქაში სხვადასხვანაირია ამ ორი დარგის დამოკიდებულება ერთმანეთ შორის, განსხვავებულია მათი ხვედრითი წონა და ზემოქმედება საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლელობაზე. ეს სხვადასხვაობა, ეს შედარებითი მეტნაკლებობა ამ ორი ფაქტორის ძლიერების, მეტად რთულ და ცვალებად ბედს განიცდის ისტორიის სიგრძეზე სხვა და სხვა ერში და სხვა და სხვა ხანაში. იმის მიხედვით, თუ რომელ მათგანს რა უპირატესობა აქვს მოპოვებული საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და რამდენად ეს უპირატესობა დიდია თუ მცირე, იმდენად იცვლება სახე ისტორიის და ხშირად ბედი და მომავალი ერისა და სახელმწიფოსი.

სოფლის წარმომადგენელი ეკონომიურ საქმიანობაში არის მიწათმოქმედი, ქალაქის წარმომადგენლობა კი იმ თავიდანვე ვაჭარს და შემდეგ ხელოსანს და მრეწველს ეკუთვნის.

ამათგან მრეწველობაზე და მრეწველთა წრეზე ლაპარაკი საქართველოს წარსულში თითქმის ზედმეტია: ქართულ ისტორიაში, არც ვახტანგის კანონმდებლობაში, არც მანამდე ამათ შესახებ თითქმის არსებითარი ცნობები არ მოიპოვება.

რაც შეეხება ხელოსნობას და ხელოსნებს, ვახტანგის სამართალ-

ში, ა.რ.ც ესენი არიან მოხსენებული, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ საქართველოს სინამდვილეში, ჩვენს სოფლებსა და ქალაქებში ხელოსნობას არ ჰქონოდა ადგილი.

ცნობილია, რომ ქართველი ტომების წინაპრები მცირე აზიაში განთქმული იყვნენ რკინეულობის დამზადებით და მათი ნაჰედი რკინა დიდად ფასობდა მაშინდელ დაწინაურებულ ერებში, როგორც საუკეთესო ხარისხის მქონებული. ისტორიულ ხანაშიაც ხელოსნობა როგორც ქალაქებში (თბილისი), ისე სოფლებში, არა ერთხელ გვხვდება ქართულ წყაროებში როგორც ფეოდალური ხანის დაწყებამდე, ისე მის ხანაში. მაგრამ მათი ბედი და მდგომარეობა დიდად, პრინციპიალურად განსხვავდება ამავდროდების ბედისა და მდგომარეობისაგან დასავლეთი ევროპის ქვეყნებში, სადაც ისინი დიდი თავისუფლებით სარგებლობდნენ; იქ ისინი განსაკუთრებულ, თავისებურ ქალაქურ კულტურას ეზიარნენ; იყვნენ გილდიებში შიკავშირებულნი, და ქალაქის გამაგრებულ კედლებს აფარებდნენ თავს ფეოდალთა ბატონობისაგან განსათავისუფლებლად. ჩვენში კი არც ქალაქებს ჰქონიათ ასეთი ბედი, არც მის მცხოვრებთ.

ჩვენშიაც იყვნენ თავისუფალი ხელოსნები, თვით პატრონყმობის აყვავების ხანაშიც; ისინი თავისი შრომით აზრებდნენ თავის ოჯახს და ჰქონდათ კორპორაციებიც ქალაქებში, როგორც მაგალითად, მე-6 — მე-7 საუკუნეში მცხეთაში (იხილეთ ცხოვრება და მარტვილობა ევსტატე მცხეთელისა); ჰქონდათ საამქროები და ამქრების უფროსებიც ჰყავდათ და ამ ორგანიზაციამ მე-18—მე-19 საუკუნემდე მოატანა. მაგრამ მათი სოციალური როლი და პოლიტიკური მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში იმდენად უმნიშვნელოა, რომ მასზე ჩვენი მათთან არც კი ვეჭვბნება რამეს. ჩვენ ვიცით, რომ მათ ქალაქებში განსაკუთრებით თბილისში მაინც შესძლეს სხვებთან ერთად მიეცათ ერთგვარი თავისებურობა ქალაქის ცხოვრებისათვის. ცალკეულად კი მათი როლი არის მცირე და ჩვენ ამიტომ მასზე აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ.

ქალაქის ცხოვრებაში მთავარ ძარღვად, წარსულში განსაკუთრებით, ვაჭარი ითვლება. ვაჭრობა ასულდგმულებს ხელოსნობასაც და ხელს უწყობს მის განვითარებას, მისთვის ბაზრის მოპოვებით; ვაჭარი აგრეთვე მოსაშვალეა სხვა და სხვა, ხშირად ერთმანეთზე დიდი მანძილით დაშორებულ ქვეყნებს შორის; როგორც გაცვლა-გამოცვა-

ლის მთავარ აგენტს, მას ერთი ნაწარმოები გადააქვს მეორეში, მეორის სიმდიდრის ნაყოფი მოაქვს პირველში და ამ ქვეყნების ერთმანეთთან დაკავშირებით უწყობს ხელს წარმოების შესაფერი ღარგების გაშლა-განვითარებას; ამავე დროს ვაჭრების ხელში გროვდება აუარებელი სიმდიდრე და გამოცდილება, რაც ამდიდრებს ქალაქებს და ქვეყნებს, სადაც ისინი ცხოვრობენ.

საქართველოში, როგორც ზევით იყო აღნიშნული, (იხილეთ: სოციალური წყობილება), ეს კლასი დიდი ავტორიტეტით არ სარგებლობდა და მას დიდი წონა არ ჰქონდა მიკუთვნებული.

ასეთი მდგომარეობა ვაჭართა დამახასიათებელია არა მარტო მე-17—18 საუკუნისა, არამედ მთელი ჩვენი ისტორიული წარსულისათვის. არც ქსენოფონტე (მე-4 საუკ. ქ. წ.), არც პეროდოტე (1 საუკუნე ქრ. წ.) ქართველ ტომების სოციალურ შემადგენლობის აღწერაში ვაჭრებს არ იხსენიებენ. ჩვენი წელთაღრიცხვის ხანაშიაც მათ შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მოგვეპოვება; განსაკუთრებით ძუნწი ცნობები გვაქვს მათი პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი როლის შესახებ.

საქართველოს ერთ სამეფოდ გაერთიანებამდე, დასავლეთ საქართველოში შავი ზღვის სანაპირო ქალაქები ბერძნების ხელში იყო, როგორც სავაჭრო პუნქტები, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში თბილისი, ერთადერთი დიდი ცენტრი რიონ-მტკვარის სავაჭრო გზისა, ჯერ სპარსელებს ეკირათ, შემდეგ არაბებს და საქართველოსგან მოწყვეტილი იყო პოლიტიკურად; ამიტომ იქ ქართველ ვაჭრების არსებობაზე ლაპარაკიც მეტია. თუ იყვნენ ასეთები, უმნიშვნელო რიცხვით და უგავლენო შეძლებით. საქართველოს გაერთიანების შემდეგაც, თვით ოქროს ხანაში, როცა ვაჭრობა-მრეწველობას შედარებით მაინც ფართოდ ჰქონდა ფრთები გაშლილი, როცა ახალი ქალაქები შენდებოდა და ძველი მშვენიერდებოდა, იზრდებოდა, როცა ქვეყანა სავსე იყო სიმდიდრით, ძვირფასი განძეულობით, როცა ოქრო-ქსოვილები შემოდის ეგვიპტედან და მრავალი ნაწარმოები ინდოეთიდან, არაბეთიდან, როცა თბილისში და სხვაგანაც სპეციალური დამზადებელი კანტორების, სავაჭროსაბანკო დაწესებულებების არსებობა მოსჩანს, ვაჭართა წრეებს დიდი გავლენა მაშინაც არ ჰქონიათ საქართველოს პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე.

საერთოდ, ვაჭართა პოლიტიკურ-საზოგადოებრივი როლის შესახებ ძალიან ძუნწი ცნობები მოგვეპოვება. ჩვენ სულ რამდენიმე შემთხვევა ვიცით, როცა მათი როლი მოხსენებულია ჩვენს მატაინეში. ბეჟა და ალბუღას სამართლის ბოლოში მოთავსებულია კანონ-ბდებლობა, რომელსაც ბაგრატ მე-4-ს მიაწერენ, სადაც კარგ მამასახლისებთან და სხვა გამოჩენილ პირებთან ერთად, დიდ ვაჭრებსაც მოსამართლის როლი აქვთ მიკუთვნებული; იქ ნათქვამია: ვინც დიდ ვაჭარი იყოს, ან კარგი მამასახლისი ბჭედ დასვით, საქმე კარგად ეცოდინება და სწორად გადასწყვეტსო; მეორე კიდეც, თამარის პირველი ქმარის, გიორგი რუსის მოსაყვანად იყო გაგზავნილი თბილისელი დიდებული ვაჭართაგანი, ზანქან ზორაბაბელი. ცხადია, ის დიდი და გავლენიანი პიროვნება უნდა ყოფილიყო და პოლიტიკურ მმართველ წრეებთან დაახლოვებული, რომ მისთვის ასეთი მძიმე და საპასუხისმგებლო, უპარესი სახელმწიფო მნიშვნელობის საქმე მიენდოთ; საბოლოოდ, მისი ნაკისრი ვალდებულება, მისი მისია, როგორც ვიცით, მარცხით დათავდა: მისგან ჩამოყვანილი გიორგი განდევნილ იქმნა საქართველოდან უღირსი საქციელისათვის და ამით ამოიწურა, რასაკვირველია, უარყოფითად, ამ ვაჭრის შუამავლობა.

ერთიც კიდეც. პოემა „შაჰნავაზიანი“-ს ავტორი შაჰნავაზის საქებად იხსენიებს ვაჭრების სიხარულს, მშვიდობიანობის ჩამოგდებით გამოწვეულს, რამაც საშუალება მისცა მათ სიმდიდრე მოეხვეჭათ და ქალაქი გაემშვენიერებინათ.

ამ „შაჰნავაზიანი“-ს ავტორი ფეშანგი, თვითონაც არ იყო დაშორებული ვაჭართა წრეებს და მის გულის ნადები უეჭველად კარგად იცოდა. ამიტომ მისი ნათქვამიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვაჭართა კლასის სოციალური იდეალი მიმართული იყო მშვიდობიანობისაკენ, მეფის მტკიცე და მაგარი ხელისუფლებისაკენ, რაც სრულიად ნორმალურ მისწრაფებად უნდა ჩაითვალოს.

ვაჭართა მდგომარეობის შესახებ სახელმწიფოში რამდენიმე ცნობას იძლევა „ქარის გარიგება“ იქიდან ვტყობილობთ, რომ საქართველოს სავაზიროთა შორის ვაჭართა კლასი და ვაჭრობა ემორჩილებოდა ერთ განსაკუთრებულ უწყებას, რომელიც მექურჭლეთ-უხუცესის, ანუ ფინანსთა მინისტრის ხელში იმყოფებოდა.

მექურჭლეთ-უხუცესის ხელქვეითი ყოფილან: 1) ძველი ქალაქები, 2) საზოგადოდ ყველა ქალაქის ამირა, მექურჭლენი ქალაქისა-

ნი, 3) ვაჭარნი და ალებ-მიცემობა, 4) სავაჭრო გადასახადი და ბა-
ჟები, 5) მეფის ყოველგვარი სავაჭრო და საქურქლეს შემოსავალ -
გასავალი (ქ. სამ. ისტ. წ. 2. გვ. 178).

აქედან ჩვენ ვცხოვრობთ, რომ საქართველოში ქალაქებს ჰქო-
ნიათ თავისი ორგანიზაცია; ჰქონიათ ქალაქის საქურქლენი; ეყოლე-
ბოდათ მეჭურქლენიც; ჰყოლიათ ქალაქის ამირა, ანუ ქალაქის თავი.
დღევანდელი ტერმინი რომ ვიხმაროთ; ეყოლებოდათ ვაჭართა-
უხუცესი, როგორც სამართლიანად ფიქრობს ივ. ჯავახიშვი-
ლი. სახელმწიფოსგან ვაჭრებს დადებული ჰქონიათ გადასახადები
და ბაჟები შემოტანილ საქონელზე, რომელიც მეფის საქურქლეში
უნდა შესულიყო და ალბათ თავდაპირველად ქალაქის საქურქლეში
გროვდებოდა, რადგან ქალაქის საქურქლეც ფინანსთა მინისტ-
რის, მეჭურქლეთ-უხუცესის ხელქვეით დაწესებულებად ითვლებო-
და. მაშასადამე, ქალაქები და ვაჭრობა იყო მნიშვნელოვანი წყარო
სახელმწიფო შემოსავალისა და ამის გამო ვაჭართა კლასსაც ჰქონდა
ერთგვარი ადგილი მიჩენილი სახელმწიფოს წყობილებაში. მაგრამ
არაფრიდან არ სჩანს, რომ ხელმძღვანელი ადგილი ჰქონოდა, ან
მმართველ წრეებთან დაახლოებული ყოფილიყო.

თვით ის ორგანოები, რომლის შესახებ ჩვენ ცნობები გვაქვს,
სჩანს, უმთავრესად სახელმწიფოს ფისკალური მიზნებს ემსახურე-
ბოდა და მეჭურქლეთ-უხუცესზე იყო დამოკიდებული. რასაკვირ-
ველია, იგინი განაგებდნენ ვაჭრობის საქმეებსაც, აწესრიგებდნენ
ბაზარს, არჩევდნენ სადავო კომერციულ საკითხებს, აჩენდნენ სა-
მართალს და სხვა. მაგრამ ძირითადი დანიშნულება ამ ორგანოებისა
სახელმწიფო შემოსავალის მოგროვება იყო, რაც არაფრით არ წა-
აგავს დასავლეთის ვაჭართა წრეების, ან ქალაქის ავტონომიურ მარ-
თელობას...

საერთოდ, ვაჭართა წრეები თითქოს სრულიად განზე დგანან
ქართველი ზალხის ცხოვრებიდან მთელი ჩვენი ისტორიის სიგზძეზე,
საშუალო საკუნეებშიც კი.

აი რას გვეუბნება ამ საგანზე ჩვენი ისტორიის ყველაზე დაკ-
ვირებული და მცოდნე მკვლევარი ივ. ჯავახიშვილი — თუმცა ვა-
ჭრები „ცალკე წოდებას შეადგენდნენ, მაგრამ რაკი ვაჭართა წო-
დებას მაშინდელ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში ხან მცო-
რედი, უფრო ხშირად არავითარი გავლენა არ ჰქონდათ, ამიტომ

ქართულ იმდროინდელ საისტორიო წყაროებში ვაქართა შესახებ თითქმის არაფერია შენახული“-ო. (ხაზი ჩვენია). (ივ. ჯაფარიშვილი: ქართ. სამ. ისტ. ტ. 2. გვ. 35). ხოლო მათი სოციალური მდგომარეობის შესახებ იმავე მკვლევარს შემდეგი აზრი აქვს გამოთქმული: „თუ ამათგან დიდ-ვაჭრები თავისუფალნი იყვნენ და პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც მონაწილეობას იღებდნენ, ისეთი ვაჭრებიც იყვნენ, რომელნიც პირად თავისუფლებას მოკლებული ყოფილან და სხვის ყმად ითვლებოდნენ, რომელთაც ჰყიდნენ და ყიდულობდნენ“-ო (იქვე, გვ. 37). აქედან სჩანს, რომ ვაჭრების დიდი ნაწილი მაშინაც (ე. ი. „ოქროს ხანა“-შიაც) ჩაბმული ყოფილა პატრონყმობის უღელში, როგორც მთელი ქართული საზოგადოება, და რომ ვაჭარს ჯმდაბლესი, ყმის ადგილიც სჭერია. /

ვერც იმაას ვიტყვით, რომ ეს ვაჭრები, დიდი გინდა მცირე, უცხო ელემენტებისაგან არ ყოფილიყვნენ შემდგარი. ზანქან ზორობაბელი, რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ, ყოველ შემთხვევაში, არც სახელით ჰგავს ქართველს, არც გვარით.

მონგოლთა შემოსევამ ხომ ქალაქებს უსაშინელესი განადგურება მოუტანა, ვაჭრობის ცენტრებიც ერთიანად მიღწეწ-მოღწეწა იმდენად, რომ ამ კატასტროფული სისხლიანი ნიაღვარის შემდეგ საქართველოს ქალაქებს ფეხი არ წამოუდგამთ. მით უმეტეს, რომ მალე კონსტანტინოპოლის ჩაკეტვით (1453 წ.) დიდი სავაჭრო გზებიც საქართველოს თანდათან დაშორდა. საქართველოს ხომ შემდეგაც ოსმალთა და სპარსთა შემოსევების გამო ერთი წუთითაც მოსვენებული ცხოვრება არა ჰქონია; და ეს აწეწილი მდგომარეობა გაგრძელდა მე-18 საუკუნემდე.

ზევით აღნიშნული გვქონდა, რომ შაჰნავაზ 1-ის დროს რამდენიმე ათეული წლით ჩამოვარდნილმა მშვიდობიანობამ საქართველოს ვაჭრებს მოქმედების ასპარეზი გაუხსნა; მაგრამ თავის თავად ცხადი უნდა იყოს, რომ ის დროებით დამშვიდებული მდგომარეობა ვაჭართა წოდების ისეთ გაძლიერებას ვერ გამოიწვევდა, რომ მათ ერის ცხოვრებაში რაიმე თვალსაჩინო კვალის დამჩნევა შესძლებოდათ. ამიტომ გასაგებია, რომ ვახტანგ მეფის კანონმდებლობაში ვაჭართა უფლება-მოვალეობაზე თითქმის არაფერია ნათქვამი.

ვაჭრებისთვის, ამბობს ბატონიშვილი დავითი თავის მემუარებში, ისე როგორც სომეხ მცხოვრებთათვის „სომეხთა კანონები“, ვაზ-

ტანგის კოდექსში შეტანილი, იყო განკუთვნილი“. ეს დასაჯერებელია, მაგრამ ეს არ სცვლის იმ მთავარ დებულებას, რომ ვაქრებისათვის და ქალაქის მცხოვრებთათვის საკუთარი, ქართული კანონების გამოცემა კანონმდებელს საჭიროდ არ დაუნახავს. იმ ორიოდ მუხლს, სადაც განსაკუთრებით ვაქრებზე და სავაქრო ურთიერთობის მოწესრიგებაზეა ლაპარაკი, ბოლოში დართული აქვს: „ამას ბევრი რიგი გამონახვა და ვაქართაგან კითხვა უნდა“-ო. ესე იგი: მოსამართლეს ავალებს გამოარკვიოს მთელი რიგი სადავო გარემოებათა, რომელთაც შეიძლება დაურჩეს ადგილი და, რაც მთავარია, თვით ვაქართ უნდა დაკითხოს მათ შორის არსებული წესისა და ადათების მიხედვით საკითხის გადასაწყვეტად.

რაც შეეხება ვაქართა კლასის საზოგადოებრივ მდგომარეობას, მათი სოციალური წონა მე-17—18 საუკუნეშიც, ძალიან მდაბლად, არის შეფასებული კანონმდებლისაგან. იმ ოთხი ხარისხის ვაქართაგან, რომელიც მოხსენებული აქვს ვახტანგის საზართალს, მხოლოდ ორი ზედა ფენა უდრის თავისუფალი წოდების წრეებს, საშუალო და ცალმოგვ აზნაურს და უნდა ვიგულისხმოდ, მხოლოდ ეს ორი ფენა სარგებლობდა პირადი თავისუფლებით, თუმცა მოქალაქე ვაქართა შორის მხოლოდ პირველი ფენა არის მოხსენებული. მათი სოციალური ღირსებაც მაინც და მაინც დიდი არ უნდა ყოფილიყო, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ შესატყვისი ფეოდალური ჯგუფები (შუათანა და ცალმოგვი აზნაური) ბატონყმურ ურთიერთობის ხანაში უმთავრესად თავადების კარზე მოსამსახურე წრეს წარმოადგენდნენ და ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების მსვლელობაზე, რააკვირველია, არავითარი გავლენით არ სარგებლობდნენ.

ამათ ქვეითა ორი ჯგუფი ვაქრებისა, ექვი არ უნდა, უფრო მრავალრიცხოვანი, არა-თავისუფალ წოდებასთან, მსახურთა და გლეხებთან არის გათანასწორებული, და მაშასადამე, თავისი მდგომარეობითაც იგივე გლეხები, ან მსახურები არიან, მხოლოდ ვაქრობაში ჩამოვარდნილი და თავის ფეოდალებზე დამოკიდებულნი, თავისი ბატონის წინაშე უფლებას მოკლებული ყმანი, რომელთა „ყოველივე ბატონისა არის“.

ვაქრობაში ორი მთავარი დარგა უნდა იქნეს ერთმანეთისაგან განსხვავებული: ვაქრობა საერთაშორისო და ვაქრობა შინაური, —

ერის, ან სახელმწიფოს ფარგლებში. ვაქრობის მნიშვნელობა რაზე-
დება იმდენად, რამდენადაც/იგი შორეულ ტერიტორიებსა და სა-
ხელმწიფოებს აკავშირებს. ჩვენებური ვაჭრების დახასიათება გვიჩ-
ვენებს, რომ ისინი დიდი საერთაშორისო ვაჭრობის აგენტებად ვერ
ჩაითვლებიან. მხოლოდ დავით აღმაშენებელისა და თამარის ხანაში
შეგვიძლია ვიგულისხმოთ რამდენადმე დიდი განვითარება ვაჭრო-
ბისა; შემდეგი საუკუნეები კი ვაჭრობის სრული დაკნინების სურათს
გვაძლევენ.

ვაჭრობის დაკნინებული მდგომარეობის პირველი ნაჩვენებელი
ისაა, რომ ქვეყანაში ძალიან ცოტაა ფულა; იმდენად ცოტა, რომ
ბევრმა, შეიძლება მოსამართლემაც, არც კი იცოდეს მისი ფასი და
წონა. ამიტომ ვახტანგი ორ მუხლს (15 და 16) სპეციალურად უძ-
ღვნის იმის განმარტებას, თუ რა ფულის სახეობა ყოფილა წინეთ
(გიორგაული, კირმენაული), რომელიც ძველ სამართლის წიგნებშია
მოხსენებული, და რა ფულია ძალაში იმ ხანად, როცა ვახტანგი
სწერს თავის სამართლის წიგნს. სისხლის ფასის გადახდა მას ფულად
თითქმის ყველასათვის შეუძლებლად მიაჩნია; ამიტომ აწესებს გა-
დახდას საქონლით, ნივთით, ტანსაცმელ-საქურველით, რკინეულო-
ბით და სხვ. თუ მთლად არა ერთი დიდი ნაწილის მაინც. და მხო-
ლოდ დანარჩენი უნდა იქნეს ფულად მიცემული. სადაც ფული/
საქონლის ტრიალის ეს აუცილებელი იარაღი, ნაკლებობს/იქ ვაჭ-
რობის ფართო განვითარებაზე და განსაკუთრებით ფართო საერთა-
შორისო ვაჭრობაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია, — იქ სავაჭრო-სამრე-
წველო კაპიტალი ან სრულიად არ არსებობს, ან მეტად მცირეა.

სამაგიეროდ, როგორც სჩანს, ძლიერად იყო განვითარებული
ის დარგი ვაჭრული ურთიერთობისა, რომელსაც თანამედროვე ეკო-
ნომიკაში „ჩარჩობა“ ეწოდება, ხოლო ხალხური ენა „ჩარჩ-ბაცაცო-
ბას“ უწოდებს. ეს სავაჭრო კაპიტალი უმთავრესად ტრიალებდა სოფ-
ლებში და დაბებში, პატარა ქალაქებში და წურბელივით წუწნიდა
ისედაც გაძვალტყავებულ გლეხობას.

მეფე ვახტანგის კანონმდებლობაში ამ საკითხს მთელი თავი აქვს
მიძღვნილი „კარი პირველი ვალისა, თუ როგორ აიღების“. ეს თავი
წეიცავს 68 მუხლს, რაც, თუ მხედველობაში მივიღებთ სამართლის
მუხლთა საერთო რიცხვს (267), მეტად დიდად გვეჩვენება — ერთ
მეოთხედზე მეტს იჭერს. და მუხლების უმეტესი ნაწილი ეხება, რო-

გოაც თეთრის, ე. ი. ფულის, ისე პტრის, ღვინოს და სხვა სანოვავის გასესხებას და სარგებლის აღებას ამ გასესხებულში.

კანონმდებელს დაწვრილებით აქვს ჩამოთვლილი, თუ როგორ გაუსესხებიათ და გაუციათ ჩაჩული კაპიტალი, ან ქონება... —

„ამ ახლო ხანებშიაც თქმანი თვეში ხუთ აბაზად მისცემია, ოთხ აბაზადაც, სამ აბაზადაც, ათ შაურადაც, ორ აბაზადაც, სამ შაურადაც..., ასე რიგად, მიცემაზედ სარგებლის სარგებელიც აღებულა..., პური ერთი ორათაც გაცემულა, ერთი სამადაც, ათხუთმეტადაც და ამაების სარგებლის სარგებელიც აღებულა. ღვინო ერთი სამადაც აღებულა, ერთი ოთხადაც და ერთნახევრადაც, ამის სარგებელის ბევრს სარგებელი აუღიათ; ერთი რიგი ვალი არის, რომე ჰამს აბაზს თეთრს მისცემენ და სანამდისინ ის თეთრი აქვს, ახალზედ თითო კოკა ტკბილი სარგებელი უნდა აძლიონ. თუ პურზე წერიგებულან, მარჩილისათვინ ოთხი კოდი პური სარგებელი აძლიონ, მაგრამე დიად ძნელი არის“ და სხვ.

საერთოდ სარგებელი ძალიან დიდია, რაც თავის თავად ცხადია, საშინელ მძიმე ტვირთად უნდა დასწოლოდა მსესხებელს, უმთავრესად გლეხკაცობას და წერილ აზნაურობასაც, რადგან ამათ უხდებოდათ უმეტეს ნაწილად ვალისა და ვახშის აღება. ვახტანგი ცდილობს ამ სარგებელს საზღვარი დაუდოს.

საერთოდ ცნობილია, რომ სავანშო კაპიტალი, რომელსაც ასეთი თავგამოდებით ებრძოდნენ ჩვენი „ხალხოსნები“, ერთ უსაშინელოს კირთავანია სოფლის ეკონომიური ვითარებისათვის. იგი არაფერს არ ქმნის; წარმოებას და მხარის ნაყოფიერებას არაფრით ხელს არ უწყობს, არც აქვს ეს მიზნად დასახული; ის მხოლოდ სარგებლობს არსებული წარმოების ფორმებით, რომ ნაწარმოების გაწაწილებაში თავისი წილი დაიდვას და რაც შეიძლება დიდი წილი. ხოლო თვით სოფლის მეურნეობის განვითარებას, სადაც ის უმთავრესად ტრიალებს, ხელის შეწყობის მაგიერ, შემბოროტებელ და გამანადგურებელ ძალად ევლინება; იგი ალატაკებს თავის მსხვერპლს, მეურნეს და უსპობს მას იმას, რაც არის ღონე წელში გამართვისა. ამავე დროს გალატაკებული გლეხისათვის ის არსად და არაფრით არ ჰქმნის შრომის ბაზარს, არ უხსნის გამოსავალს — ფულის საშოვნელ გზას. ეს გამოსავალი შეეძლო მიეცა მხოლოდ ქალაქის მსხვილ ვაჭრობას და განვითარებულ ხელოსნობას, ან მანუფაქტურ-

რას. ესე იგი: ქალაქის სამრეწველო ცხოვრებას. ჩვენში ეს უკანასკნელი უსუსურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა და გალატაკებულ სოფლის მუშახელის მიღება და გამოყენება არ შეეძლო. ასეთ პირობებში სოფლის ჩარჩობა უსაშინელეს გამანადგურებელ ძალად იქცევა სოფლის მეურნეობისათვის. ერთი მარჩილის სარგებელში ოთხი დღე მუშაობა მეევალესთან, ან ოთხი კოდი პურის მიცემა შემოდგომაზე! განა გლეხს დარჩებოდა კიდევ ამდენი თავისი ზატონის ღალა-ბეგარის და სახელმწიფო გამოსაღების გასტუმრების შემდეგ? ან თავისი ცოლშვილი როგორ ერჩინა?

კანონმდებელი, რომელიც სარწმუნოებრივი შეხედულებით ხელმძღვანელობს, საუკეთესოდ სთვლის, რომ „სარგებელი სულ არ აიღოს“; სარგებლის სარგებელს კი გადაჭრით უარყოფს იგი. („სარგებლის სარგებელი არ გაჩნდება“-ო მუხლი 124).

მაგრამ კანონმდებელმა იცის, რომ ღვთის შიშით სარგებელს არავინ დასთმობს და იძულებულია სამართლიანი სარგებელი დააწესოს. იგივე სარწმუნოებრივი შეხედულება ამ სარგებელის სიდიდე-სიმცირეს „სულის ცხონებაზე“ ამყარებს და ნებას იძლევა: „თუ სული სძლეს, თუმანი თვეში ხუთ შაურად; თუ სული ცოტა უყვარს — აბაზად; თუ უკეთ უყვარს — სამ შაურად; თუ მართლა უყვარს — ორ შაურად“; სულ უკეთესი ის არის, რომ სარგებელი სულ არ აიღოსო. პურზედაც ასევე აწესებს და ღვინოზედაც. მაგრამ ის სარგებელიც, რომელსაც კანონი სამართლიანად სთვლის, მეტად მძიმეა. ორმოცდა ათი პროცენტიდან ას პროცენტამდე ადის სარგებელი ნასესხებ სანოვაგეზე. ეს უკვე გლეხის ყმური მდგომარეობის გაუარესების გამომწვევი უნდა ყოფილიყო. ვალში აყვანილი ყმა ნასყიდს უდრის; ვალის აღება ძნელია; გადახდა უძნელესი და მოვალის დაბრუნება გაადვილებული.

მაშასადამე, ვაჭრობის დარგიდან ყველაზე მეტი გავრცელება ჰქონია სავაზო და საკაბალო კაპიტალს და წვრილ ჩარჩებსა და „წურბელებს“, როგორც გლეხები ეძახდნენ ამგვარ სოფლის სულთამხუთავეს.

ქვეყნის ეკონომიური წარმატებისათვის ეს არა საღი მოვლენაა. იგი ქვეყნის ეკონომიურ განვითარებას არაფრით ეხმარებოდა, ხოლო მწარმოებელთა, მიწისმომქმედთა უკიდურეს გაჭირვებაში ჩაგდებით უსპობდა საშუალებას საქმიანობის გაგრძელებისათვის და ასე ამ-

რავლებდა „ბოგანოთა“ რიცხვს, რომელთაც ვერც წარმოება (არ არსებული) დააბანდებდა და სოფელს მოწყვეტილნი, უნდა მოხეტიალე და უსახლკარო ლაშქარს შემატებოდნენ.

5. ქალაქები

ძველად ქალაქი იყო ორნაირი: 1) სამრეწველო, ან სავაჭრო ცენტრი, სადაც თავს იყრიან ადგილობრივი და შორეული ქვეყნებიდან მოსული ვაჭრები; 2) ციხე-ქალაქი, ანუ მხოლოდ ციხე, თავ: შესაფარი და თავდასაცავი ომიანობის ხანაში.

როგორც პირველი, ისე მეორე სიმაგრეს წარმოადგენს; მაგრამ მეორე მხოლოდ სტრატეგიული პუნქტია. პირველი სტრატეგიულთან ერთად სავაჭრო გზაჯვარედინიც არის, და, მაშასადამე, ეკონომიურ-პოლიტიკური მნიშვნელობის მატარებელიც.

ჩვენში, როგორც სჩანს, მეორე ტიპის ქალაქი უფრო მეტი იყო: „ორშაბათობით აშენდა ციხე-ქალაქი მთაზედა“-ო — ამბობს ქართული სახალხო ლექსი და ზედ უმატებს: „ხენა-თესვა, ზიდვა სარჩოსი, ვერაინ იღვა თავზედა“. ესე იგი: ეს ციხე - ქალაქი უფრო მხენელ-მთესველთა ცენტრია, მათი თავშესაფარი, ვიდრე სავაჭრო პუნქტი. რუსის ელჩებმა, რომელნიც მე-17 საუკუნის ნახევარში ეწვიენ იმერეთის მეფეს, ალექსანდრეს, მის პატარა სამეფოში, სულ 85 (ოთხმოცდახუთი) ქალაქი დაითვალეს. ქალაქად იქმნა მიღებული ყველა მაგარ გალავან-შემოვლებული, ან კოშკით გამაგრებული ადგილები. და ასეთები 85 აღმოჩნდა ფეოდალურ იმერეთში... სხვა სამეფოებში და სამთავროებშიც, ექვი არ უნდა; ასეთი ქალაქი ბევრი იქნებოდა.

საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის უმთავრესი მნიშვნელობა აქვს სავაჭრო ქალაქს, ან ადმინისტრატიულ ცენტრს. ასეთები კი ბევრი არ იყო; ხოლო რაც იყო. ჩვენ, სამწუხაროდ, მათი ისტორია და თავგადასავალიც არ ვიცით. ჩვენ გვაქვს მხოლოდ ცნობები, რომ შავიზღვის პირად მდებარე ქალაქები, როგორც ფოთი. დიოსკურია (სოხუმი) და სხვ. უმთავრესად ბერძენთა ფაქტორიებს წარმოადგენდნენ, სადაც საბერძნეთის, ანუ ბიზანტიის ვაჭრებს მოჰქონდათ თავისი ნაწარმოები და გაჰქონდათ საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრე, თუ სოფლის ნაწარმოები, როგორც თხილი, კაკალი, თაფლი, სელი და სხვ. და მიჰყავდათ ტყეები.

ქუთაისი, რომელიც პირველი სატახტო ქალაქი იყო ჯერ აფხაზთა და შემდეგ გაერთიანებული საქართველოსი, თბილისის აღებაამდე (1123 წ.), წარმოადგენდა უფრო ციხე-ქალაქს, ვინემ სავაჭრო ცენტრს და ასეთი დაჯგუფება შემდეგშიაც, როცა იმერეთის ბაგრატიონთა სატახტო ქალაქად შეიქმნა. ჩვენ გვაქვს ერთი საინტერესო და დამახასიათებელი ცნობა მისი ვაჭრული როლის შესახებ, რომელიც ეკუთვნის მე-17 საუკუნის შუა წლებს, სადაც ვკითხულობთ შემდეგს — „ხოლო მოდის ქალაქ ქუთაისში ვაჭარი ხალხი თურქეთიდან, ყიზილბაშიდან, აზოვიდან, თბილისიდან, გურიელიდან, სადადიანოდან მრავალგვარი საქონლით, სხვა და სხვა ხალხი: თურქი, ებრაელი, ყიზილბაში, სომეხი, აზოველი, და მოაქვთ ბარხატი ყიზილბაშური, ატლასი, კამკა, აბრეშუმის ნაქსოვი, აბრეშუმი ოქროებიან ან ვერცხლის-ყვავილებიანი, ყოლომქარი ანუ ბამბეულის ნაქსოვი და თეთრი ფარჩა. და ცვლიან ადგილობრივად ფულზე, ოჭროზე, ეფიშკებზე, აბაზებზე და ბისტებზე“-ო... (სტოლნიკ ტოლოჩანოვის და დიაკი იეველესი ელჩობა იმერეთში 1650—52 წ.წ. გვ. 188). მოაქვთ, როგორც სჩანს, არისტოკრატიისათვის და ცვლიან ფულზე, რომელიც არ არის აგრეთვე ადგილობრივი. ვაჭრობის საზღვრები აზ სცილდება მუსულმანთა საზღვრების მახლობელ მხარეებს (აზოვიც იმ ხანად ოსმალთ ეჭირათ). ვაჭართა შორისაც ყოველი ეროვნების ხალხი სჩანს, გარდა ქართველებისა. ცხადია, ესენი მოსული ვაჭრები არიან. ადგილობრივი ნაწარმოებიდან იმავე ავტორებს აღნიშნული აქვთ: სიუხვე თაფლისა, რომელიც ფუთი აბაზად იყიდება და ნედლი აბრეშუმის, რომელიც ფუთი 16 — 18 ოქროდ ღირს. ყველა ეს, რასაკვირველია, აზ მოწმობს ვაჭრობის სერიოზულ განვითარებას, რომელიც სამეფო კარისა და კარისკაცების მოთხოვნილებას სცილდებოდა.

სავაჭრო ქალაქების სიმცირე აიხსნება არა იმით, რომ ქალაქების და საერთოდ ვაჭრობის მნიშვნელობა და ფასი არ ჰქონდათ შეგნებული საქართველოს მესვეურებს. ცდა და სურვილი ქალაქების მოწყობისა ყოველთვის იყო და ყოველი სიმაგრე, ციხე-კოშკი, რომელიც ისე მრავალია ჩვენში, ბუნებრივ თავჯდომარად გამოდგებოდა ვაჭრობისა და ზელოსნობისათვის; მაგრამ საქმე ისაა, რომ არც გარეშე და არც შინაური პირობები არ იძლეოდნენ ამ დარგის სერიოზული განვითარების საშუალებებს.

ქართველი ერის ცხოვრება თავიდანვე ისე წარმართა, რომ ქალაქების განვითარებას მეტად ვიწრო ასპარეზი დაუჩიზა. ერთი მხრივ იმიტომ, რომ დიდი საერთაშორისო გზები ასცდა კავკასიას და მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილებში მოიპოვა თავისი მთავარი გამოსავალი და მიმართულება. მეორე მხრივ იმიტომ, რომ იმ დიდი სახელმწიფოებისათვის, როგორც იყო სპარსეთი, ბიზანტია და შემდეგ ოსმალეთი, კავკასია და კერძოდ, საქართველო ისეთ პერიფერიულ, ანუ განაპირა ადგილს წარმოადგენდა, რომელიც მათთვის მთავარი, სტრატეგიულად ზურგის მისაყრდენი იყო, და ამის გამო განუწყვეტელი მეტოქეობისა და ომის საგნად იყო გადაქცეული. თვით ქართველი ხალხიც ამ შემოსეულ დიდ მეზობლების თარეშისა და ბატონობისაგან თავის დასახსნელად გაუთავებელ ომებსა და ამბოხებებს აწარმოებდა. ომის ალში გახეულები მხარე კი ვაჭრობისათვის მეტად არახელსაყრელი და ნაკლებად მიმზიდველია.

თვით ქართველი ხალხი, თავდაცვისათვის ბრძოლებში გაბმული, ვაჭრობისადმი თითქმის არავეითარ მისწრაფებას არ იჩენდა. ქსენოფონტედან და სტრაბონიდან (მე-4 და 1-ლი საუკ. ქრ. წ.) მოყოლებული, და ალბათ უფრო ადრეც, იგი მიწათმოქმედ ტომებს წარმოადგენდა, რომელნიც უხვი და ნოყიერი ნიადაგის მოვლა-დამუშავებაზე უფრო ფიქრობდნენ და ზრუნავდნენ, ვინემ შორეულ ქვეყნებში სავაჭროდ სიარულზე. ვაჭარი ხალხი მათი წიაღიდან ნაკლებად გამოდიოდა; ხოლო რამდენადაც ვაჭრობა და აღებ-მიცემობა სპეციალურ აგენტებს, ვაჭართა კონტინგენტს მოითხოვდა, ეს მოვალეობა თავიდანვე მოსული, ან გადმოხვეწილი უცხო თესლის ხელში იყო მიტოვებული. ხშირად ქალაქებსაც კი აშენებდნენ ამ უცხო ტომთათვის. ცნობილია მაგ., რომ დავით აღმაშენებელმა დააარსა ქალაქი გორი და შიგ ახლად ჩამოსული სომხების ვაჭრები დაასახლა. ასევე ითქმის სხვა ქალაქებზედაც.

კიდევ ერთი არა ნაკლებ მნიშვნელოვანი გარემოება ქართველი ერის ცხოვრებაში ის არის, რომ ქალაქების მცხოვრებნი, როგორც თბილისში, ისე სხვაგან, ვაჭრობისა და ხელოსნობის მიმდევარნი, უმეტეს ნაწილად, თუ სავესებით არა, უცხო ტომისა იყვნენ. ესენი არიან: სომხები, ებრაელები, სპარსელები, ლეკები და სხვ., რომელნიც თავის განსაკუთრებული მდგომარეობისა გამო ქართველ ერში არ გათქვეფილან, თუმცა ჩვენ ერს დიდად შეეთვისნენ, შეე-

გუნ, გაშინაუდნენ, ხშირად ქართული ენაც, თუმცა კილოანი, სალაპარაკო ენად გაიხადეს. მათ გათქვეფას ქართველ ერში განსაკუთრებით ხელს უშლიდა ის გარემოება, რომ გვარტომობის გარდა, მათ ანსხეავენდა ქართველი ხალხისაგან მაშინდელი დროისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი. ეროვნულად გამოძყოფელ და დამახასიათებელ თვისებად მიჩნეული, ეროვნული კუთვნილების მთავარი ნიშანი — სარწმუნოება. გრიგორიანობა — სომხების; მოსეს სჯული — ებრაელების; ისლამი — სპარსელებისა, ლეკებისა და სხვა მუსულმანური წარებისა.

ამას უნდა დაემატათ ისიც, რომ ეს უცხო ხალხი გამოცალკეეებული იყო აგრეთვე თავისი პროფესიული მდგომარეობით, ქართველი ხალხი იყო მიწათმოქმედი; უცხო ტომები კი — ვაჭარ-ხელოსანი. და ეს განსხეავენდა ეკონომიური საქმიანობისა ჩვენში თითქმის ეროვნულ ერთ-ერთ დამატებით ნიშნად იქნა მიღებული. ხალხის თვალში, აღმოსავლეთ საქართველოში, ვაჭარი და სომეხი თითქმის ერთი და იგივე ცნებად იყო მიჩნეული. დასავლეთ საქართველოშიც ასევე ითქმის ებრაელებზე. ზღვის სანაპიროები კი ბერძნების კოლონიებით იყო ცნობილი.

ერთ ერად გადაქცევა და შერევა ხდება უმეტესად და უფრო ადვილად მაშინ, როცა მოსული და დამხედური ერთსა და იმავე ქაპანში ებმება, ერთსა და იმავე საქმეში დგება. ამიტომ გლეხობის საქმიანობაში ჩაბმული ლეკოელები, როგორც მაგალითად: ყივჩაღები და ნაწილი სომეხთა, და სხეაც მალე გაქართველდნენ, შეერივნენ და შეედულდნენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს. ვაჭრებმა, ხელოსნებმა და საერთოდ ქალაქის მცხოვრებლებმა კი შეინარჩუნეს თავისი განსხეავენებული ეროვნული სახე, თუმცა ძლიერ შეცვლილი.

ქალაქებს ჰქონდათ თავისი ორგანიზაცია; ჰყავდათ ამირა (ქალაქის თავი); შემდეგში — მოურავი; მოქმედებდნენ ვაჭართა და ხელოსანთა კორპორაციები; მოქმედებდა საკუთარი, ვაჭართა სამართალი; და სახელმწიფოს მხრივ კი ექვემდებარებოდნენ. მეჭურჭლეთუხუცესს, ესე იგი: ფინანსთა უწყებას, უმთავრესად ფისკალური მიზნებისათვის. ყველაფერი ეს ჰქმნიდა ქალაქის მცხოვრებთაგან განსაკუთრებულ წრეს, რომელიც თითქო განზე იდგა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცხოვრებიდან. ცხადია, ასეთ პირობებში ქალაქებს არ გააჩნდათ ჩვენში არავითარი პოლიტიკური პრივილეგიები, რაც მრავალ

ევროპულ ქალაქს ჰქონდა მოპოვებული. ამიტომ ქართულ ქალაქს არც უთამაშია სერიოზული პოლიტიკური როლი ქართველი ერის ცხოვრებაში.

ასეთი პოლიტიკური როლის თამაშს ხელს უშლიდა ის გარემოებაც, რომ ქალაქების მცხოვრებთაგან მხოლოდ მცირე ნაწილი წარმოადგენდა თავისუფალ მოქალაქეებს. დიდი უმრავლესობა კი (ვაჭრებისა და ხელოსნებისა) ფეოდალურ ბატონებზე იყო მიჯაჭვული და მათთვის განსაზღვრული, ანუ უკეთ, განუსაზღვრელი ხარკი უნდა ეძლია ფულით და საქონელით. ასე რომ ქალაქებიც ფეოდალური იერარქიის უღელში იყვნენ შებმული, მის სისტემაში ჩაქედილი, მისი კანონების ქვეშ დაყენებული.

სამწუხაროდ, ჩვენ არ გვაქვს სპეციალური გამოკვლევა მოქალაქეთა უფლებრივი მოდგომარეობის შესახებ; მაგრამ ზოგი ფაქტი, რომელიც ისტორიამ შეგვინახა, დამახასიათებელია იმ მხრივ, რომ ქალაქისა და მოქალაქეთა მდგომარეობას ფეოდალურ ნორმებში ათავსებს. ქალაქებიც ისე ეძლევა ფეოდალებს სახარაჯოდ, ზოგი საკუთრად და ზოგი სანახევროდ, ესე იგი: ნახევარი შემოსავლის მიკუთვნებით, როგორც მამული, სოფელი და სხვა, რაც ქალაქების მცხოვრებთ ვასსალურ მდგომარეობაში აყენებს; მეორე მხრივ, მოქალაქეებს არა აქვთ უფლება თავისი ქონება, ვისაც უნდათ, მას გადასცენ; ის კი არა, გარდა პირდაპირი მემკვიდრეებისა, სხვა მის ნათესავებსაც ეს უფლება მხოლოდ მე-18 საუკუნეში უნდა ჰქონდეთ მოპოვებული. ყოველ შემთხვევაში ფაქტია, რომ 1722 წელს მეფე ვახტანგ მეექვსე და დედოფალი რუსუდანი, ომში მონაწილეობისა და სიმამაცისათვის ანიჭებენ თბილისის მოქალაქეებს ასეთ უფლებას: ვინც უშვილოდა გარდაიცვლება, მისი ქონება, ეზო და მიწა-წყალი და ყოველი უძრავ-მოძრავი, დარჩეს არაპირდაპირ მემკვიდრეებს და რომ მეფეს ამიერიდან მასთან ხელი არა აქვს. ცხადია, მანამდე ასეთი ქონება საკუთრებად გადადიოდა სიუზერენის ხელში... მაგრამ, როგორც სჩანს, ეს უფლება მაინც სადავოდ დარჩენილა და მეფე თეიმურაზ მეორე, მისი შვილითურთ, ერეკლეთი, 1752 წელს ხელმეორედ აძლევენ ამ წყალობას იმავე მოქალაქეებს მათი თხოვნის თანახმად და თან უშვილოდ დარჩენილი მოქალაქის ქონების ახალ მემკვიდრეებზე გადაცემის უფლებას მოქალაქეთა კორპორაციას ანიჭებენ. ეს კორპორაცია კი საერო და სა-

სულიერო პირთა საერთო დაწესებულებას წარმოადგენდა და ყველა მოქალაქეს აერთიანებდა. სხვა ქალაქის მცხოვრებთ ასეთი უფლებაც არ ჰქონიათ მოპოვებული.

აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მე-18 საუკუნემდე თბილისის ვაჭრებს სრული და უდავო საკუთრების უფლება არ ჰქონიათ. შეიძლება სხვა შეზღუდვაც არსებობდა, მაგრამ ჩვენ ამის პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება და რაც გვაქვს, ამ ჟამად იმით დავმაყოფილდეთ.

ეს შეზღუდვაც საკმაოდ ნათლად მაჩვენებელია იმისა, რომ საქართველოში მოქალაქეთ ისეთი პირობები არ მოეპოვებათ თავისუფალი მოქმედებისა და მესაკუთრეობისა, როგორც ვაჭრობა მრეწველობის განვითარებისათვის აუცილებელია. ფეოდალური მუხრუჭი მათაც სალტესავით ჰქონდათ შემოკლებილი.

6. თბილისი

საქართველოში ქალაქთა მდგომარეობის დასახასიათებლად მნიშვნელობას მოკლებული არაა ის ფაქტი, რომ თვით ვახტანგ კანონმდებლისაგანაც და ჩვეულებითაც „ქალაქის“ სახელი მითვისებული აქვს მხოლოდ და მხოლოდ სატახტო ადგილს, თბილისს; იმდენად, რო სიტყვა „ქალაქი“ და „თბილისი“ სინონიმებად არის ქცეული. ვახტანგ მეფის სამართლის წიგნშიაც ეს ორი სიტყვა ერთი და იმავე მნიშვნელობით იხმარება. (იხილეთ მუხლი 244). ხოლო მოქალაქეებად იწოდებიან თბილისის მცხოვრებლები; ყოველ შემთხვევაში, მის ერთ ნაწილს აქვს ეს სახელწოდება მიანიჭებული, როგორც განსაკუთრებულ ჯგუფს საზოგადოებისას. დანარჩენ ქალაქებს, უფრო სწორად, ციხეებს, თავისი საკუთარი სახელი აქვთ, რომლითაც ისინი იხსენიებიან: გორი, თელავი, ქუთაისი, ფოთი და სხვ. მხოლოდ თბილისი, სულ უკნასკნელ დრომდე, თანასწორად იხსენიებოდა გინდა თბილისად, გინდა ქალაქად. ამიტომ ვინც მიდის თბილისს, შეუძლია თქვას: მივიღივარ ქალაქსო; ვინც ახსენებს მოქალაქეს, გულისხმობს თბილისის ვაჭარ-ხელოსნებს და საერთოდ თბილისის მცხოვრებთ, რომელთაც რუსეთის შემოსვლის შემდეგაც შერჩათ სახელი „მოქალაქე“ (რუსულად: „მოკალაკე“ შესატყვისი „მეშჩანინ“-ისა), ხოლო იგივე ითქმის ქუთაისის, ან სხვა ქალაქის ვაჭარ-ხელოსანთათვის.

აქ მათ „მეშჩანინი“ ჰქვიათ, მოქალაქენი კი — არა! ამით ენას შე-
მოუნახავს ის ისტორიული მოვლენა, რომ საქართველოს სინამდვი-
ლეში მნიშვნელოვანი სავაჭრო და პოლიტიკური ცენტრი იყო დიდი
ქალაქი, ანუ სატახტო ქალაქი თბილისი და სხვა მის გვერდით და მის
ტოლად არ იარცხებოდა.

თბილისი დაარსებულია მეხუთე საუკუნეში ვახტანგ გორგასა-
ლის მიერ, მაგრამ არ შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, მან ან მისმა
შვილმა მოასწორეს თუ არა მისი სატახტო ქალაქად გადაქცევა, იქ
თავისი სასახლის გადატანა. მეექვსე საუკუნის პირველ მესამედში
იბერიის სამეფო გაუქმებულ იქმნა. ხოლო თბილისი, როგორც დიდი
ციხე-სიმაგრე, სპარსეთის მიერ გამოგზავნილი მარზაპანის, ანუ მმარ-
თველის სამყოფელად იქმნა არჩეული. მემკვიდრე ალნიშნავს, რომ ამ
დროიდან მცხეთა მცირდებოდა, ხოლო თბილისი შენდებოდა. მალე
სპარსთა ბატონობა შესცვალა არაბთა ბატონობამ და ახლა არაბთა
ამირა გახდა მისი გამგე. აქვე ცხოვრობდნენ ზოგიერთი ერისთავებიც
ქართლისა, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მათ არ დაედგომებოდათ
მუსულმან მართველთაგან შევიწროების გამო. ქართული ელემენტე-
ბიც, უნდა ვიფიქროთ, ამავე მიზეზით გაუბრუნდნენ ქალაქს და სოფ-
ლად სიმაგრეებში აფარებდნენ თავს. თბილისი კი ივსებოდა გარეშე,
უცხო ელემენტებით: სპარსელებით, არაბებით და სხვ.

სრული ხუთი საუკუნე იყო ეს ქალაქი მუსულმანურ სახელმწი-
ფოთა ზეგავლენის და ამ ხნის განმავლობაში ერთ უძლიერეს სავაჭრო
ცენტრად და დიდად გამაგრებულ ციხედ იყო მიჩნეული. იგი სავსე
იყო სიმდიდრით და საქონელით, რომელიც ყოველი მხრიდან იყრიდა
აქ თავს, როგორც აღმოსავლეთიდან, ისე დასავლეთიდან; ამით აიხს-
ნება ის გარემოება, რომ არაბთა ხალიფატის დაშლის შემდეგაც თბი-
ლისის ამირატი ერთი უძლიერესი სამუსულმანო სახელმწიფოთაგანი
იყო და საქართველოს სხვა მხარეებზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა
შენარჩუნებული.

მხოლოდ 1123 წლიდან გადადის ეს ქალაქი საბოლოოდ ქარ-
თველ მეფეების ხელში და ხდება მათ სამუდამო სატახტო ქალაქად.
ამ ხანიდან მის მცხოვრებთა შემადგენლობაშიაც, ექვი არ უნდა,
ცვლილებაც უნდა მომხდარიყო ქართული ელემენტების გაძლიე-
რებით. ცხადია, ეს ელემენტები უმთავრესად ტახტის გარშემო შემო-
კრებილი, მსხვილ ფეოდალებისაგან უფრო შედგებოდა, ვიდრე მოქა-

ლაქეთა, ან ვაჰართაგან. იცვლება თბილისის როლიც საქართველოს მიმართ. აქამდე ის იყო მხოლოდ საქართველოს სავაჭრო ცენტრი, სადაც ქართული სოფლის ნაწარმოები პოვეულობდა ბაზარს; დღეიდან ის გახდა ამასთან ერთად ცენტრი მისი კულტურისა და მისი პოლიტიკური ხელმძღვანელობის.

აქამდე საქართველოს გონებრივი ნაყოფიერება მონასტრის კედლებში იყო ჩაკეტილი. თბილისმა, რომელიც წინადაც ჩვეული იყო არაბთა ნეკნიერებს, ვარსკვლავთმრიცხველებს და სხვ. ახლა შემოიკრიბა თავის გარშემო ქართული საერო ძალები, რომელთაც დაამშვენეს ქართული საერო ლიტერატურა... მონასტრის გარეშე მწიგნობრობამ აქ იპოვა თავისი მთავარი ბინა და ნიადაგი განვითარებისა. აქ სწერდა შავთელი „აბდულ-მესია“-ს; აქ აელერებდა თავის ჩანვს თამარის ქებისათვის ჩაბრუხაძე, და უკვდავმა შოთამ აქ მიუძღვია თავისი „ვეფხისტყაოსანი“ დიდებულ მეფეთ-მეფეს, თამარს.

თბილისი არის აკვანი ქართული საერო ლიტერატურისა და ეს მან ერთ საუკუნეში იმ აყვავებამდე აიყვანა, რომლის ბადალი შეგდეგ საქართველოს არ წარმოუშვია. სამწუხაროდ, ეს დიადი ხანა დიდ ხანს არ გაგრძელებულა. მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ისევ იწყება დაპყრობა, დანგრევა, აწიოკება, დაწვა ქალაქის. არაერთხელ ძირბუდიანად ააოხრეს და გადაბუგეს იგი მონღოლებმა, სპარსელებმა, ოსმალებმა.... არც ერთი საუკუნე მთლიანად არ უცხოვრია მას შესვენებით და დაუწიოკებლად ამ ხანიდან მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე.

თავისი არსებობის 1500 წლის განმავლობაში (მას ახლა ხან ზეუსრულდა ეს ასაკი) თბილისმა 29-ჯერ განიცადა სრული გადაწვა და განადგურება, მცხოვრებთა მასსიური ამოჟლეტა და დაგროვილი სიმდიდრის დატაცება-განიავება. უმეტესი ნაწილი ამ აოხრებისა და გაჩანაგებისა მოხდა მეცამეტე საუკუნედან მე-18-ს დასასრულამდე, მაშასადამე: უყანასკნელი ექვსი საუკუნის მანძილზე. და მიუხედავად ამ უსაშინელესი ტრაგედიებისა, მიუხედავად ამ მძიმე ხვედრისა, რომელიც მან გადაიტანა, თბილისმა მაინც შეინარჩუნა ბოლომდე თავისი როლი და მნიშვნელობა ქართველი ერის ცხოვრებაში.

ეს მნიშვნელობა თბილისისა მეტად დიდია. აქ ჩვენ მას ვერ ამოვწუტავთ; არც ვფიქრობთ ამას. თბილისი რთული და ვრცელი

თემაა ჩვენი ისტორიისა, რომელიც ელის თავის ისტორიკოსს. ჩვენ აქ მხოლოდ მოკლედ და გაკვერთ ვიხსენიებთ ზოგიერთ საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტებს. მონგოლთა ნიაღვარისაგან თავის დაღწევის შემდეგ, ალორძინების ხანაში, მიუხედავად სპარსეთის ბატონობისა, თბილისი კვლავ იქცევა კულტურულ ცენტრად. 16 — 17 — 18 საუკუნეებში აქ იყრიან თავს ქართული ახალი სიტყვის ოსტატები. რამდენადაც ცხოვრების ბორბლის უკუღმა ტრიალი არ ფანტავდა მათ აქეთ-იქით, აქ მუსიკობდნენ ალორძინების ხანის პოეტები და მწერლები. აქ ჯიჟიბავდა სულხან საბა ორბელიანი თავის იგავ-აქაებს ნორჩ ბატონიშვილს ვახტანგს; იქ სთხზავდა პოეტური ხელოვნების კანონებს „ქაშნიკი“-ს ავტორი; აქ ასხამდა ქებას დიდ მოურავს იოსებ თბილელი; ბოლოს, მე-18 საუკუნეში აქ ააყენესა დიდმა მუსიკოსმა ბესიკმა თავისი გულ-მომწეავი ლექსთა კონები; აქ მღეროდა ქართულ-სომხურ-სპარსულ ენაზე საიათნოვა... ყველა ამაში თბილისი იყო ცენტრი საერთო კულტურული მოძრაობისა, ქართველთა გონებრივი შემოქმედებისა, რომელსაც ეხმაურებოდნენ გარდახვეწილობაში მომღერალი პოეტები, როგორც გურამიშვილი და მეცნიერი მუშაკები, როგორც ბატონიშვილი ვახუშტი, ზაქარია და სხვანი.

მაგრამ ამასთან ერთად თბილისმა შექმნა სხვა რამეც; მან ერთადერთმა ქართულ ქალაქთა წოჯრის გამოსკედა ისტორიის ტრაგიკულ ქარტეხილში თავისი საკუთარი ქალაქური სახე და შეიტანა თავისებურება ქართველი ერის ცხოვრებაში; ეს სხვა რამე არის ის, რისთვისაც მას ეწოდა მეორე საკუთარ სახელად: „ქალაქი“.

თბილისმა მოგვცა განსაკუთრებული ტიპი მოქალაქისა, სრულიად განსხვავებული; ტიპი, რომელიც არა ჰგავს სოფელს და სოფლურს, არც ფეოდალურს; არა ჰგავს დანაოჩენ საქართველოს. იგი წარმოშობილია ქალაქის შინაგანი ცხოვრებით. საინტერესოა, რომ ეს ტიპი შექმნა არა სოფდაგრების წრემ, არა იმ დიდებულთა გვარებმა, მეფის ტახტის გარშემო რომ იყვნენ შემოკრებილი და თავისი ცალკე სასახლეები ჰქონდათ თბილისში აგებული!

სატახტო ქალაქმა თბილისმა მოგვცა ჩვენ რაფინირებული კულტურა სპარსულ-ქართული, ფეოდალურ-არისტოკრატიული, თავისი გაფაქიზებული ზრდილობის წესებით და თავაზიანობით, ლამაზი და რბილი მანერებით, თავმდაბლობით და სიამაყით, სოფხვითა

და სიმდიდრით, ტკბილი საუბარით და რიხიანი შემოძახილით. ეს არის კულტურა მეფის კარის, არისტოკრატიის, მაღალი წრისა. და რადგან ეს მაღალი არისტოკრატია იყო ამავე დროს სოფლის მფლობელიც, რადგან იმავე ციციშვილებს, ორბელიანებს, მუხრან-ბატონებს ჰქონდათ სასახლეები ქალაქშიც და სოფლებშიც, მათ ეს კულტურა გადაჰქონდათ სოფლადაც, პროვინციაში და იქაც ჰქმნიდნენ კარგ ტონს, კარნახობდნენ ქცევის წესებს... ამიტომ სოფლის და ქალაქის არისტოკრატია ერთდარიგეობას წარმოადგენდა, ერთი მეორეს მისდევდა და ბაძავდა. ამ მხრივ სოფელი ქალაქს დიდად არ დაშორებია, ქალაქი სოფელს არ დაპირისპირებია; იგი მხოლოდ წინ უძღოდა და ტონს აძლევდა ჟუანასკნელს, ისე როგორც სხვა სატახტო ქალაქებს და სამეფოებს: იმერეთს, კახეთს და სხვა სამთავროებს.

განსაკუთრებული კულტურა მოგვცა სულ სხვა წრემ, ქალაქის საშუალო მოქალაქემ, მისმა მუდმივმა მცხოვრებელმა... მემწეა-ნილე, ბაყალი, სირაჯი, მებაღე, მეწვრილმანე, ხელზე მოვაკრენი, და სხვა საშუალო და მშრომელი წვრილი ხალხი — ვერის ბაღების, ელაბრის და დიდუბისა, წვრილი ხელოსნები თავისი ქარგლებით და შეგირდებით — აი, ამათგან წარმოიშვა ის განუმეორებელი, უმინდა თბილისური ტიპი ყარაჩოღელი ადამიანისა, თავისი დუღუკით და ბაიათებით, კრივით და ყეენობით, მოსწრებული სიტყვებით და ოხუნჯობით, მარიფათობით და ძმაბიჭობით, ქეიფითა და ლხინით, დარდიმანდობითა და გამტანობით, რომელსაც აქამდეც შექონახული აქვს თავისი სახე, თავისი ტანსაცმელი, სიარულის მანერა, თავისი ყოფაქცევა და თავისებური ცეკვა-თამაში.

ჩვენ არ შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ, როგორ შესდგა და გამოჩნდა ეს განსაკუთრებული სამყარო თფილისის მოქალაქისა. შეგვიძლია ვთქვათ მხოლოდ, რომ ეს არის ამაღვამა, შერეული სპარსულ-ქართულ-სომხური კულტურის, შედუღებული და მომდინავე ერთ მთლიან ნაკადად, რომელსაც ჩვენ დღესაც ქალაქურს ვუწოდებთ და რომელიც ასე უყვარდათ პოეტ ორბელიანებს...

ამ ძველ თბილისს აქვს თავისი ენა და კოლორიტი; იგი ცალკე სამყაროა საქართველოს სინამდვილეში. თავისებურია ეს თბილისი თავისი სირაჯხანებით, კინტოებით, მიხვეულ-მოხვეული ქუჩებით, გარეთუზნის ბაღებით, აღათებითა და ჩვეულებებით.

თბილისის აქვს თავისი პოეზია და ჰყავს თავისი პოეტები. როგორც ყარაჩოღელის ტიპი, ისე ეს პოეზია შერეულ-შეზავებულია აღმოსავლურ-ქართული ჰანგებით, რომელიც მხოლოდ თბილისში შეიძლება ჩასახულიყო; რომელიც მხოლოდ თბილისის მზით და ყარაჩოღული დარდიმანდული ცხოვრებით ხარობს და ნაყოფიერდება. სხვა მრეალ ხალხურ მოღეჭეთა შორის, უკვე მე-18 საუკუნეში მას ჰყავს დიდად ნიჭიერი წარმომადგენელი, ცნობილი პოეტი საიათნოვა, თანამედროვე ბესიკისა. ოისი პოეზია თბილისის ამოძახილია. საინტერესოა, რომ თბილისის მცხოვრებთა შერეული სახეობის მსგავსად საიათნოვა სწერდა ლექსებს სომხურად, ქართულად და თათრულად; და რაც უფრო კუროზუღია, სომხურსა და ქართულს სწერდა ქართული ანბანებით, ზოლო თათრულს — სომხურით. ესეც ძალიან ეთვისება თბილისის მცხოვრებთა სიჭრელეს. თბილისის უენასკენლმა ტრადედიამ, 1795 წელს აღამაჰმადხანის შემოსევამ, იმსხვერპლა ეს დიდი პოეტიც...

ახლად გადამწვარი და განადგურებული შემოვიდა თბილისი მეცხრამეტე საუკუნის კარებში. იმ დროს უკვე იყო მიტაცებული სამეფო ტახტი; დანგრეული და უცხო უღელ ქვეშ შემბული ქართლ-კახეთი. ტარანტასით შემოვიდნენ რუსის მოხელენი და ჩაუდგნენ შიგ შუაგულში. თბილისი მაინც არ გატეხილა: ფერფლისაგან და ნანგრევებისაგან წამომდგარი, ზღაპრული გმირივით, ის თვალების ფშვნეგით შეხვდა ახალ სტუმარს — მტერ-მოყვარეთ მოსულს — და გაბატონებულს, მაგრამ მის წინ ქედი არ მოუხზია; არც გარუსებულა, არც გაჩინოვნიკებულა. ერთიც და მეორეც მან ზევით აიციურა, ან თავის სიღრმეში დალეჟა და ისევ ძველი თბილისის ძველი კულტურის ახალი ყლორტები აღმოაცენა... თბილისი კვლავ იქცა ქართული კულტურის აკენად და ქართული ქალაქის ამაყი სახელის მატარებლად. მე-19 საუკუნის ლიტერატურაში ძლიერ ნაკადად შეჭრილია მისი სახე, მისი განსაცვიფრებელი იუმორი და გაჭირვებაშიც ლალი დარდიმანდობა... ახალი ევროპიული სახის ლეტერატურის ნაწარმოებთა გვერდით ჰყავის და სუნს, კოლორიტს აძლევს მთელ მეცხრამეტე საუკუნეს თბილისური ოხუნჯობა, ქალაქური იუმორი. ჩვენი თეატრის კარებშიაც პირველთაგანი შეიჭრა იგი. რამდენი რამ მიიღო თბილისის ამ დაუღეველი არსენალიდან გიორგი ერისთავმა თავისი უკვდავი კომედიებისათვის! შემდეგ უფ-

რო ნიჭიერები რომ დავასახელოთ, აქვსენტი ცაგარელმა, ახნაზაროვმა თავისი ფელეტონებისათვის, სხვებმაც. აქსენტი ცაგარელის „ხანუმა“-ც კმარა და სუნდუკიანცის „პეპო“, როგორც შედეგური თბილისური ენამახვილობისა. ესენი უკედავი კომედიები არიან! სხვებს არ ჩამოვთვლით. მხოლოდ მეოცე საუკუნედან დავასახელებთ კიდევ ორ პოეტს, რომელთაც თბილისის გულმკერდმა აწოვა ძუძუ და მისცა საზრდო თავისი პოეზიისათვის — ი. გრიშაშვილი უეჭველად ამ თბილისის მომღერალია, რომელიც ასე ენათესავება ქალაქის სიყვარულით საიათნოვას. მეორე კი იეთიმ გურჯი, ნამდვილი ხალხური, თბილისური მგოსანი, ძველ მელექსეთა ყაიდის შემნახველი მეოცე საუკუნეში და მისი გალამაზებული და მომხიბლავი სახით გადმომცემი.

ღიახ, თბილისი. საერთო საქართველოს ხელმძღვანელი თბილისი, იმავე დროს განსაკუთრებული ქალაქური სახის, ფორმის და შინაარსის კულტურის მატარებელი!

თბილისი ერთ უძველეს ქალაქთაგანია მსოფლიოში, რომელსაც კი დღემდე მოუტანია თავისი არსებობა; ის ტრადიკული ბედის ტრიალშიც მზიარული ყიჟინით, დაუსრულებელი ოხუნჯობით, მიუწვდომელი იუმორით დგას გაბედული და შეუპოვარი, ენა-მკვეთრი და ენა-მოსწრებელი! ამავე დროს — თბილისი ქართული კულტურის, ინტელექტუალური მოძრაობის, გონებრივი შემოქმედების, პოეზიის აღმაფერენის — ძველი და ახალი ერთი მეორესთან გაერთიანებული სხვადასხვაობაში და განსხვავებული ერთობაში!

ასეთი ტრადიციით გადმოვიდა თბილისი თანამედროვეობაში, დამოუკიდებლობის მოკლე წლებში საბოლოოდ გაქართულებული, ქართულ პოლიტიკურ ცენტრად ქცეული, დედაქალაქი, სატახტო ქალაქი; საქართველოს რესპუბლიკის გაუქმების შემდეგაც მძიმე ცხოვრების ახალ კიდილში დგას იგი, როგორც ურყევი და უდავო მეთაური და ხელმძღვანელი საქართველოსი ეკონომიკურად, პოლიტიკურად და კულტურულად — ეს ერთად ერთი ნამდვილი ქალაქი საქართველოსი...

აქამდე განხილული საზოგადოებრივი წრეები, თუ ჯგუფები, უმთავრესად კეთილშობილ, თავისუფალ საზოგადოებრივ კლასის ნაწილს წარმოადგენდნენ და საზოგადოების მაღალი საფეხურები ეჭირათ. ახლა ჩვენ გადავდივართ საზოგადოების მეორე მხარეზე, იქით, სადაც უფლებრივად დაქვეითებული, უგვაროდ მიჩნეული და კეთილშობილთა გარეშე დატოვებული წრეები იმყოფებოდნენ —

ესენი ერის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ რიცხოვნობად, მაგრამ დაჩაგრულს და დამორჩილებულს უფლებრივად. ეს იყო კლასი არა-კეთილშობილთა, მდებო მცხოვრებთა. ეს მდებოინი თავის მხრივ ორ ფენად განიყოფებოდნენ:

პირველ ფენას ეკუთვნოდნენ მსახურნი, ხოლო მეორესა და უკანასკნელს, ყველაზე დაბლა მდგომს — საკუთრივ გლეხობა, ყველა თავისი სხვადასხვაობით. ამას ქვემოდ სხვა სოციალური წრე არ მოიპოვებოდა.

ეს ორი ფენაც ჩვენ ცალ-ცალკე უნდა განვიხილოთ; ეს იმიტომ, რომ მსახურნი, ანუ მსახურთა წრე ბევრი თავისებური თვისების მატარებელია, რომლითაც იგი გლეხობის მდგომარეობიდან განიჭრება, ხოლო არა ნაკლებ განიჭრება აზნაურებისაგანაც, რომელთა წორის მას ფეხის მოკიდება ვერ მოუხერხებია.

ვინ არიან ეს მსახურნი? საიდან წარმოსდგა მათი წრე? რა დამახასიათებელი თვისება ახლავს ამ დაწესებულებას. რომლის გამო იგი ცალკე ფენად არის გამოყოფილი?

ყველა ეს კითხვა თავის თავად ისმება ყოველი მკვლევარის წინაშე და გადაჭრილ პასუხს მოითხოვს. ისმება იგი ჩვენს წინაშეც, თუმცა ჩვენი კვლევის საგანი თავდაპირველად ეს არ იყო.

უნდა ითქვას, რომ ეს ინსტიტუტი ყველაზე ნაკლებ გამოკვლეულია ქართულ სინამდვილეში. მასალებიც მის შესახებ შეგროვილი და დამუშავებული ბევრი არ გვეგულება, რაც, ცხადია, აძნელებს ამ საკითხის გაშუქებას, მაგრამ ჩვენ მაინც უნდა ვეცადოთ, რაც გვაქვს, იმ საშუალებით, თუნდა ცოტაოდენი შუქი შევიტანოთ ამ გაურკვეველ პრობლემაში, მის გასანათებლად. ეს აუცილებელია ამ მსახურთა წრის სოციალურ-პოლიტიკური როლის გამოსარკვევად, რომელიც ჩვენ აქ გვინტერესებს.

ერთ სიძნელეს, თუ გნებავთ ამავე დროს წამახალისებელ გარემოებას ისიც წარმოადგენს, რომ მსახურთა ინსტიტუტი იმ სახით, როგორც ის განვითარდა ჩვენში, სრულიად განსაკუთრებულ ქართულ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. მას, რამდენადაც ვიცით, მხოლოდ ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობაში ჰქონდა ადგილი; ყოველ შემთხვევაში იმ ფორმით და იმ შინაარსით, როგორც ის ჩვენში არის წარმოდგენილი, არც ერთმა ევროპის მოწინავე ერთა ფეოდალურმა წყობილებამ არ იცის. ანალოგიური დაწესებულება, რომელიც შეიძლება ამ ინსტიტუტს დაეუახლოვოთ, ევროპის საზოგადოებაში იყო „homme-lige“, ან „ministériel“, რომელთაგან პირველს შეიძლება თავისუფალი მეომარი ეწოდოს; მეორეს — ადმინისტრაციული სამსახურის პირი და, რასაკვირველია, მეომარიც. არც ერთი ამათგანი ევროპაში დიდ ხანს არ შერჩენია თავის გაურკვეველ მდგომარეობას. საშუალო საუკუნეების შემდეგ მათი კვალი აღარ სჩანს. ისინი მალალ წოდებაში იქნენ გადარიცხული. ჩვენში კი მსახურთა ინსტიტუტმა მეტად ხანგრძლივი, შეიძლება ითქვას, მუდმივი არსებობა შეინარჩუნა, ფეოდალური წყობილების საბოლოოდ გაუქმებამდე

ქართულ მსახურთა ორიგინალური ხასიათის გამო ადვილი ასახსნელია ის ინტერესი, რომელსაც იწვევს ეს ინსტიტუტი ევროპიელ მკვლევართა შორის, რომელნიც საქართველოს წარსულს გასცნობიან. თვითეთლი მათგანი სცდილობს ამ მოვლენას თავისი ახსნა-განმარტება მოუპოვოს. და მათ მთელი რიგი თეორიებისა აქვთ შემუშავებული მისი ორიგინალური თავისებურობის წარმოშობისა და ხასიათის შესახებ. ჩვენ აქ გაგაცნობთ ზოგიერთ მათგანს:

ცნობილ გერმანელ მკვლევარს ფელიქს ჰოლდაკს*) მსახურნი მიაჩნია იმ თავისუფალი მცხოვრებლების ნაშვირად, რომელნიც წინაფეოდალურ ხანაში ყმობას გადაურჩნენ. შემდეგ საუკუნეთა განმელობაში მეფის, კათალიკოზის, ფეოდალ მემამულეების სამფლობელოთა გაფართოვების და გაძლიერების გამო ამ კლასმა თავისი დამოუკიდებელი არსებობის შენარჩუნება ვერ შესძლო. მსახურნი

*) Felix Holldack: Zwei Grundsteine zu einer grusinischen Staats-und Rechtsgeschichte. გვერდი 61.

იძულებული იყვნენ თავისი საკუთრება მიეტოვებინათ და იგი ან ფეოდალისათვის, ან ეკლესიისათვის გადაეცათ და თვითონაც მათ პირად სამსახურში შესულიყვნენ; მათ აქ დასჭირდათ მეტოქეობა გაეწიათ მსახურ კეთილშობილთათვის, რომელნიც აზნაურების წრიდან იყვნენ გამოსულნი და რომელნიც ხარისხით ჩამოქვეითებულიყვნენ, გლეხთა მდგომარეობაში ჩაცვნილიყვნენ. მე-18 საუკუნის დამლევს კი, მსხაურნი, ვინც ყმებად არ იყვნენ გადაპირებული, წარმოადგენდნენ წვრილ და საშუალო მოხელეებსო.

პროფ. ჟ. კარსტ ფიქრობს, რომ მსახურნი შეადგენდნენ თავდაპირველად (primitivement) თავისუფალ კლასს, მსხვილ მემამულესაგან დამოუკიდებელ სოფლის თემს, დაქვემდებარებულს ზ.შუალოდ მეფის ხელისუფლებაზე, მის ტახტზე, ყოველივე ფეოდალური იმპეტანციის შუაში ჩაურეველადო. (იხ. კარსტ — კომენტ. ვახტ. კან. წიგ. 1. გვ. 233). თავისი ხასიათით, „გარეშე სხვა კლასების, ანუ სოციალური წოდებისა, რომელნიც კეთილშობილ თუ არა-კეთილშობილ წრიდან წარმოშობაზე იყვნენ დაფუძნებული, მსახურთა კლასი შეადგენდა განსაკუთრებულ კასტას, დამყარებულს პიროვნულ ღირსებაზე, პიროვნულ ნიჭსა და უნარზე სამხედრო, საერო-ადმინისტრაციულ, ან სამოსამართლო საქმეების გაძღოლაში და ამის გამო სპეციალური პიროვნული სამსახურის გასაწევად იყო მიღებული მეფის, ან ფეოდალისაგან, ან როგორც მეომარი, ან როგორც ადმინისტრატორი, ან როგორც მოსამართლე. ამრიგად, სისხლით და წოდებით კეთილშობილების გვერდით იგი წარმოადგენდა ერთგვარ ახალ კეთილშობილებს, სამსახურის კეთილშობილებსო. (კომენტარ. ვახტ. სამ. წიგ. 22. გვ. 273).

ცნობილი ორიენტალისტი და საქართველოს ისტორიკოსი აკად. პროფ. მაზი ბროსე თავის მხრივ ამტკიცებს, რომ მსახურნი იყვნენ შინა-მოსამსახურენი, ექვი არ უნდა, დაბალი მდგომარეობის წრიდან გამოსულნი, ანდა ყოველ შემთხვევაში, მცირე ქონების პატრონნი, რომელნიც პირდაპირ რომელიმე ფუნქციონერის (მოხელის), ან სენიორის ხელქვეით იმყოფებოდნენ, როგორც ბრძანების ამსრულებელნი და ამის გამო საშუალო მდგომარეობა ექირათ გლეხებსა და კეთილშობილთა შორისო.

სამი მკვლევარი, სამივე თავისებურ შეხედულებას იცავს, ერთი მეორის ბევრში სრულიად წინააღმდეგს და თვითთელი პოვეულობს

ფაქტებსა და საბუთებს თავისი შეხედულების დასამტკიცებლად ქართულ ისტორიულ წყაროებში. თვითელი მათგანის შესახებ შეიძლება არა ნაკლები საწინააღმდეგო ფაქტების აღნიშვნა, რომელნიც მათ დასარღვევად გამოდგებოდა. შეგვეძლო აღგვენიშნა მაგ. ჰოლდაკის შეხედულების წინააღმდეგ ის ფაქტი, რომ მეფეებს უკანასკნელ საუკუნეებში სწორედ თავისუფალი თემებიდან (მთიულეზიდან ჰყავდათ მსახურნი-მეომარნი: („მოვსულევართ შენად მსახურად ზოგთაგან შეიღნი ძმანიო“ — უმღერის მთიული ლექსი ერეკლე მეორეს), და, მაშასადამე, სწორედ ისეთები, რომელთაც თავისუფლება არ დაუკარგავთ და ბატონყმობის უღელ ქვეშ არ მოქცეულან.

ეს ფაქტი გამოდგებოდა მსახურთა კეთილშობილების თეორიის დასარღვევადაც, რადგან ამ მთიულებს აზრათაც არ მოსვლიათ თავისი თავისათვის ასეთი სახელი ეწოდებინათ; ისინი თავისუფალი გლეხების სახელითაც იოლად მიდიოდნენ; ის მსახურნი, რომელნიც ყმები იყვნენ თავადის, ხომ სულ ვერ დაიჩემებდნენ კეთილშობილების სახელწოდებას!

მაჩი ბროსეს აზრი, მაგ. სრულიად არ უდგება ისეთ უდავო მსახურს, როგორიც იყო თავადის, ან დიდებული აზნაურის მოურავი, მისი მამულების გამგე, რომელიც ხშირად მდიდარი და შეძლებული გლეხებიდან აყავდა ბატონს და რომელსაც განსაზღვრული თანამდებობას ავალებდა და არა მხოლოდ რომელიმე მოხელის, ან მისი პირადი ბრძანების ასრულებას, რის გაცემისათვის მას არც ხალისი ჰქონდა ხშირად და არც მოცალეობა.

მაგრამ ჩვენ აქ ამის გარჩევას არ გავაგრძელებთ: მით უმეტეს, რომ ჩვენ ვფიქრობთ, თვითელ ამ შეხედულებას თავისი წილი სიმაართლე მიუძღვის, თუმცა ცალ-ცალკე ვერც ერთი ვერ ამოსწურავს მსახურთა მდგომარეობის ნამდვილ ვითარებას; მათში საერთოდ ხაზგასმულია ერთი, ან რამდენიმე თვისება, ან ესა თუ ის ფაზა მსახურთა ინსტიტუტის მდგომარეობისა და განვითარებისა და ამიტომ ისინი ჩვენ ყველა ცალმხრივად და არასრულად გვეჩვენება.

არსებითად ყველა აღნიშნული შეხედულება ეწინააღმდეგება ვახტანგ კანონმდებლის და ვახუშტი ბატონიშვილის შეხედულებებს. რომელნიც მსახურთ გლეხებში ათავსებენ; მათი აზრით, მსახურთა ინსტიტუტს იძლევა გლეხოება; იქიდან გამოდის მათი კონტინგენტი. ასეა ყოველ შემთხვევაში მე-17—18 საუკუნეებში. მაგრამ ამათზე ჩვენ ქვევით გვექნება საუბარი.

მსახურთა ინსტიტუტის ნამდვილი არსების გაგება, მისი ნამდვილი სახის გამოჩენა ისე, როგორც ყოველი სოციალური მოვლენას, წეიძლება, ჩვენის აზრით, მხოლოდ მისი ისტორიული განვითარების განხილვით და გამორკვევით. და ჩვენ გვინდა აქ ვცადოთ ამის მოკლედ მაინც მოხერხება, რამდენადაც ამის საშუალებას გვაძლევს ის საბუთები, რომელიც ჩვენს ხელთ იმყოფება.

მსახურთა ინსტიტუტი უფრო ძველია, ვინემ ყმებისა, ან გლეხების. ყოველ შემთხვევაში მსახურზე ცნობები ჩვენ გვაქვს მეშვიდე საუკუნედან, როცა ჯერ ცნება „ყმა“ არ იხმარებოდა და არც სახელწოდება „გლეხი“ იყო მიღებული ხმარებაში. მეშვიდე საუკუნე კი ფეოდალური ურთიერთობის წინა ხანას ეკუთვნის. სულ დიდძალის დასაწყისს, ან უკეთ, გარდამავალი ხანის ყველა თვისებას ატარებს. ამ საუკუნეში, ჩვენ ვიცით, რომ ყოფილან მსახურნი, რომელნიც თავისი ნებით შესულან მთავართა სამსახურში, ჯამაგირის, ან სხვა გასამრჯელოს მისაღებად. მათი მოვალეობა ყოფილა რაიმე სპეციალობა, მაგალითად ისეთი, როგორც ნელსაცხებელის დამზადება (აბო თბილელი), ან მალმსრბოლობა, ესე იგი, ფეხმარდი შიკრიკის მოვალეობის ასრულება და სხვა.

აკად. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი თავის ქართული სამაჲთლის ისტორიაში გვეუბნება, რომ „მსახურნი ცალკე წოდებრივ ჯგუფს შეადგენდნენ, მაგრამ აზნაურებივით იგინიც ერთგვარსა და თანასწორუფლებიან გუნდს არ წარმოადგენდნენ. მსახური ისეთ პირს ეწოდებოდა, რომელიც სხვასთან იყო რომელიმე საქმის ან მინდობილების გასაკეთებლად და სასყიდელის, ან სხვა გვარის გასამრჯელოთი მას ემსახურებოდა“ (იხ. სამ. ისტ. ტ. 1. გვ. 35).

სამწუხაროდ, ამ განმარტებაში მოცემული არაა იმის დახასიათება, თუ რა განსხვავება იყო სხვა და სხვა მსახურთა უფლებებს შორის; არც ისაა ნათქვამი, თუ რა პიროვნული დამოკიდებულება სუფევდა მათსა და იმ პირთ შორის, რომელთაც ისინი ემსახურებოდნენ. შევეცადოთ ამის გამორკვევას.

იმ ორი მაგალითიდან, რომელიც ზევით გაკვრით მოვიხსენიეთ, ერთი ეხება წმიდა აბო თბილელს, რომელიც ერისთავთ-ერისთავს ნერსეს გამოყვა ბაღდადიდან და მას ნელსაცხებელს უმზადებდა. ის არ იყო ყმა, არამედ უფრო თავისუფალი ადამიანი სჩანს, რომელიც თავისი უფროსის მიერ დაჭირავებული პირია, გასამრჯელოს იღებს

და თავის ხელობის მიხედვით სამსახურს უწევს — ნელსაცხებელს უმზადებს.

მეორე ფაქტი მალემსრბოლის შესახებ, რომელიც სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების აღწერაში გვხვდება და მეცხრე საუკუნის ეკუთვნის, ცოტა სხვაგვარი ხასიათისაა. ამ მალემსრბოლზე მისი პატრონი, დიდებული აზნაური ზოგიერთ პირად უფლებებს და ბატონობის ნებისყოფას იჩენს: მასზე ის გამწყრალია — მის ნებადართვებლად მონასტერში წასვლისა და ბერად შედგომისათვის. მაშასადამე სჩანს, იგი მას უფლებრივად თავის პერსონალურ დამოკიდებულებაში თვლის, რაც ფეოდალური ურთიერთობის წესებს სავესებით ეგუება. ურჩობისათვის, რაიცა პატრონის უნებართვოდ ბერად შედგომაში გამოიხატა, მან თავის ყოფილ ხელქვეით მსახურს მღევრებიც დაადევნა და შეპყრობას უპირებდა. შეასრულებდა კიდევ თავის განზრახვას, თუ მალემსრბოლ ბერს მეტის მეტი ფეხმარდობა არ გამოეჩინა და მონასტრის კედლებში არ შეესწრო თავის მღევართათვის.

მაშასადამე: თუ პირველი (აბო თბილელი) თავისუფალი ადამიანია, ქირით აყვანილი; მეორე — არათავისუფალია, უფლებაშეკეცილია, თავის თავის განკარგულების ნებაც არა აქვს, პატრონის მოშორება არ შეუძლია. მონასტერი იყო მხოლოდ წეუვალი თავშესაფარი ასეთი გაქცეულისათვის და არა მისი პირადი, ან უფლებრივი მდგომარეობა. მაშასადამე, ყოფილან მსახურნი თავისუფალნი პიროვნულად და ყოფილან ასეთ თავისუფლებას მოკლებულნი. რადგან ამ საუკუნეებში (მე-7—8—9) სენიორალური სისტემა სავესებით არ არის ჩამოყალიბებული, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მსახურნი, ქირით, თუ სხვაფრივ აყვანილნი, ახლა გადადიოდნენ პირადად დამოკიდებულ მდგომარეობაში თავისი დამქირავებელისაგან, ესე იგი, მათ შორის მყარდებოდა ფაქტიური მდგომარეობა სუვერენისა და ვასალის, ანუ პატრონყმობისა, როგორც ის შემოვიდა მეთთე საუკუნედან ხმარებაში.

მსახურნი, იმავე ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, ჰყავდათ მთავრებსაც. აზნაურებსაც; ჰყავდათ ერისთავთ, ერისთავთერისთავსაც და რასაკვირველია, მეფეებსაც. (იხილ. ივ. ჯავახ. იქვე, გვ. 35). მაგრამ სამწუხაროდ, ყველა ის ცნობა, რომელიც ამის შესახებ არსებობს, არ შეიცავს ამ მსახურთა უფლება-მოვალეობის რაიმე გარკვეულ და გადაწყვეტილ ნორმებს, ან დებულებებს. ჩვენ გვაქვს მხოლოდ კონ-

კრებული ფაქტები, საიდანაც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მათ მრავალგვარი და სხვა და სხვა ხასიათის მოვალეობა ჰქონდათ; ამათგან ნელსაცხებლის შემზადება და შიკრიკობა ზევით მოვიხსენიეთ.

ამათ გარდა გვხვდება კიდევ „ერის წინაშე მდგომელნი“, რომელნიც აშოტ კურაპალატის ბარათით იგზავნებიან მოსაწვევად გრიგოლ ხანძთელთან, რომელიც უბრალო ბერად იყო შემდგარი, მაგრამ დიდებულთა შთამომავლობას ეკუთვნოდა. მაშასადამე, ეს მხლებელნი ყოფილან საპასუხისმგებლო პირადი დავალებების შემსრულებლად დანიშნულნი. მათ მოვალეობათა დაწერილებით გარკვევა ყველა აქედან ძნელია, შეუძლებელიც; მაგრამ ერთი კი შეგვიძლია ვთქვათ: ეს „წინაშე მდგომელნი“, ეკვი არ უნდა, როგორც სახელი გვიჩვენებს, დიდად მიღებული და სანდონი უნდა ყოფილიყვნენ და მაშასადამე, მსახურთა მალალ წრეს ეკუთვნოდნენ, ვინემ მაგალითად ნაღმსრბოლნი, ან სხვა საოჯახო მოვალეობის შემსრულებელნი.

ვიცით, ამას გარდა, აგრეთვე ერთი სახელწოდება მსახურებისა: ტაძრულნი, რომელთ მეფე არჩილმა მიუბოძა მამულები კახეთში და „აზნაურ ყენა“. ცხადია, ეს მსახურნი ამ ხანაში აზნაურთა წოდების წევრნი არ ყოფილან, მაგრამ აზნაურობის მიღების უფლება კი ჰქონიათ. მაშასადამე, უნდა ვიანგარიშოთ, რომ ისინი შუათანა გარდამავალი, დაუდგომელი და უფლებრივად გაურკვეველი წრე ყოფილა, საიდანაც ან ზევით უნდა ასულიყვნენ, აზნაურობაში გადაედგათ ფეხი, და ამის გზა ხსნილი ჰქონიათ; ან შეიძლებოდა ჩამოქვეითებულიყვნენ, დაბალ საფეხურზე ჩამოსულიყვნენ და პირადი უფლებების ნაწილი მაინც დაეკარგათ, როგორც იმ ნაღმსრბოლს, რომელსაც, ბერად შემდგარს, ძველი პატრონი დაქერასა და თავის მოსამსახურეთ უკანვე დაბრუნებას უპირებდა, იმდენი უფლება ჰქონდა პირველს მეორეზე, როგორც თავის ხელქვეით პიროვნებაზე.

ამის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს მსახურნი პიროვნულ დამოკიდებულებაში იყვნენ თავის პატრონთან, მის კაცებად ითვლებოდნენ და მისდამი განსაზღვრული სამსახურის გაწევა ევალებოდათ; ხოლო მამულის მხრივაც იყვნენ თუ არა ფეოდალური ურთიერთობის ფარგალში ჩაყენებული, ამის შესახებ არავითარი ცნობა ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.

საიდან წარმოსდგნენ ეს მსახურნი? ცხადია, ესენი არ წარმოადგენენ იმ თავისუფალ მიწისმომქმედთ, რომელნიც ფეოდალური

წყობილების წინა ხანებში პატრონყმურ უღელს გადაურჩნენ, რადგან სწორეთ ამ პერიოდში ისინი უკვე მსახურად ითვლებიან და პერსონალურად მაინც დამოკიდებული არიან. ჩვენ საბჭოთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ისინი სხვა და სხვა წრიდან შეიძლება ყოფილიყვნენ გამოსული, ესე იგი: როგორც თავისუფალი, ისე არათავისუფალი, და თვით მონათა წრიდანაც. პირველი ორის შესახებ ფაქტები ზევით იყო მოხსენებული და სადავო, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს. მონებიდანაც რომ შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ მსახურნი, ამას გვაფიქრებინებს ორი გარემოება. ერთი არის ვეფხისტყაოსანში ნახსენები 12 მონა, რომელნიც ავთანდილის და როსტევეან მეფის სანადირო შეჯიბრებას ესწრებიან, როგორც მოსამსახურენი და ჰქენი მეფის მხრივ და ერთი შერმაღინი, ავთანდილის მხრივ: „ნაკრავსა შეადარებდით, ნასროლსა დასთვალედიითა“. მათ დაითვალეს კიდეც და დაასკვნეს: „მეფეო, ყოლა ვერ ვიტყვიტ შენსა მაგისა დაჩებით“, ესე იგი, ავთანდილმა გაიმარჯვაო. ეს შერმაღინი, მონა ავთანდილისა იმდენად დიდი ნდობით და ღირსებით არის აღჭურვილი, რომ ავთანდილა, როცა თვითონ ტარიელის საძებრად მიემგზავრება, მას თავის ძალაუფლებას აბარებს და თავის მაგიერადაც სტოვებს თავისი ლაშქარის უფროსად და მბრძანებლად. თუ შოთას ნათქვამში ჩამდენიმედ მაინც ამ შემთხვევაში ქართული სინამდვილის ანარეკლია მოცემული, ჩვენთვის ცხადი უნდა იყოს, რომ მსახურნი და უფრო დიდი ადგილის მქირაენი შეიძლებოდა მონებიც ყოფილიყვნენ. მეფე დავით აღმაშენებლსაც ხომ ჰყავდა მონა-სპანი, რომელთა შესახებ ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ იგინი მან გაზარდა და მონათლა. და ეს, მონათაგან შემდგარი სპა, მისი პირადი მცველი ჯარი იყოო.

ამრიგად, ჩვენთვის ახლა გასაგები უნდა იყოს ჰოლდაკის თეორიის ისტორიის ფაქტებთან შეუფარდებლობა.

მეფობის აღდგენისა და ფეოდალური წყობილების აყვავების წლებშიაც მსახურთა წრე, ეკვი არ უნდა, ძლიერ გავრცელებული უნდა ყოფილიყო, ხოლო მრავალფეროვანობა და გაურკვეველობა მათი უფლებების და მდგომარეობის საგრძნობლად შეცვლილი არა სჩანს; სამაგიეროდ, ახალი ელემენტი შედის მსახურთა რიგებში.

მსახურთა მნიშვნელობის ზრდას ამ ხანაში მოწმობს ის გარემოება, რომ სავეჭირო თანამდებობაც კი დაარსდა „მსახურთ უხუ-

ცესისა“, რომელიც რუსუდანის მეფობაში ვეზირთა საბჭოშიც იქმნა მიღებული.

„მსახურთ-უხუცეს“-ს ექვემდებარებოდა სალაზო მეფისა და საწოლი და მეფის კერძო მეურნეობა, საფარეშონი, მეხილენი, ციცხენი და სხვ. აქ, როგორც ამ თანამდებობათა ჩამოთვლიდან აშკარა არის, ზოგი მოსამსახურენი დიდი და ღირსეულნი უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც მაგალითად: „მოლარენი“, ან „საწოლის გამგენი“, რომელთაც „კარის გარიგების“ ცნობით, ერთადერთნი იყვნენ უფლებამოსილნი მეფესთან შესულიყვნენ მის შეკაზმვამდე, ე. ი. ტანისჩაცმამდე, და თუ საჭიროება მოითხოვდა, საჩქარო საქმეზე მოხსენება მიერთმიათ, ხოლო შესაფერი განკარგულება, ან ბრძანება მიცემოდათ სათანადო ზელისუფალთა და პირთათვის გადასაცემად (იხილ. „კარის გარიგება“, ექვთ. თაყაიშვილის გამოცემა. გვ. 79-80).

ექვი არ უნდა, ისე როგორც მსახურთ-უხუცესი, ეს მსახურნიც, რომელთაც ასეთი მაღალი ადგილი ექირათ, უმეტეს ნაწილად, არ შეიძლება თავისუფალი, მაღალი წოდების პირნი, კეთილშობილთაგანი არ ყოფილიყვნენ; ზოგ სამსახურზე კი, როგორც მეხილე, ციცხეთა გამგე და სხვ. უფრო საფიქრებელია, მდაბიორნი იქნებოდნენ.

ასევე უნდა ვიანგარიშოთ სხვა სავეზიროებშიაც, რომელთა გარჩევას აქ ცალკე არ შევუდგებით; ნიმუშად მოყვანილიც კმარა. თუ მოსაზრება მსახურთა შესახებ მართალია, მაშინ უნდა აღვიაროთ, რომ ყველა ის პირი, რომელიც მსახურთა კატეგორიაში არის მოხსენებული, ერთ წოდებრივ წრეს, ან ჯგუფს კი არ წარმოადგენდა, არამედ სხვა და სხვა წოდებრივ წრეებისაგან შემდგარ მოსამსახურეთა კიბეს, და ეს მსახურნი ერთი მეორესთან უფროს - უმცროსობით იყვნენ დაშორებული; მათ ერთნაირი არც უფლება ჰქონდათ, არც ღირსება, არც სისხლი. პირიქით, უფლებითაც, ღირსებითაც და სიზნულითაც სხვა და სხვა სოციალურ წრეს ეკუთვნოდნენ: ზოგი — მაღალს, ზოგი — დაბალს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ იმ ხანაში (საშუალო საუკუნეებში) მსახურთა რიცხვს მიემატნენ კეთილშობილთაგანნი. ეს გასაკვირვებლად არ უნდა გვეჩვენოს, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ აზნაურები, რომელნიც მე-8—9—10 საუკუნეებში მმართველ წრეს ეკუთვნოდნენ, მე-11 — 12 საუკუნეში ჩამოქვეითებული მოსჩანან

და დიდებულების წინაშე ქედი ჯნდა მოედრიკათ. ცხადია, ბევრი მათგანისათვის მაღალი მსახურის ადგილი სანუკვარიც იქნებოდა.

ცხადია აგრეთვე, რომ რამდენადაც მსახურთა წრეში აზნაურული ელემენტი იყო გარეული, ეს უკანასკნელნი ამით თავის ღირსებას კი არ ჰკარგავდნენ და არ აქვეითებდნენ, არამედ იმატებდნენ კიდევ, მდგომარეობით და ხარისხით მაღლა იწევდნენ: მსახურეული აზნაურები ხდებოდნენ; ხოლო მსახურეულობა იმ ხანად დიდგვარიანებსაც საამაყო და სასახელო ღირსებად მიაჩნდათ. ამიტომ ეს ელემენტები ჯნდა გამოერიცხოთ, ასე ვთქვათ, წმინდა მსახურთა რიგებიდან, როგორც ისეთი სოციალური წრიდან, რომელსაც მხოლოდ მსახურის ხარისხი და მოვალეობა ჰქონდა. თუმცა, ექვი არ უნდა, მსახურთა ინსტიტუტის განვითარებაზე ამ გარემოებამ, ე. ი. აზნაურების მსახურთა თანამდებობაზე შესვლამ, თავისი გავლენა იქონია საერთოდ მსახურთა მდგომარეობაზე. არა-აზნაურ მსახურთა წრეს დაეკარგა საშულება ზოგიერთი თანამდებობის მიღებისა. აქედან შემცირდა ასპარეზი მათი მოქმედებისა, და რაც მთავარია, შემცირდა სწორეთ იმ ნაწილში, რომელიც მაღალ და ღირსეულ თანამდებობად ითვლებოდა: მათ შერჩათ უმეტესად დაბალი სამსახურებრივი ადგილები. მაგრამ, მეორე მხრით, ხომ შეიძლება მსახური ისეთ მაღალ თანამდებობაზე მოხვედრილიყო, რომელიც აზნაურსაც ეკადრებოდა? და ისმება საკითხი: ასეთ შემთხვევაში აზნაურობის მოპოვება მათთვის ხომ უფრო ადვილი იქნებოდა მისი თანამდებობის მიხედვით?

ზოგადად რომ ვთქვათ: შეიძლებოდა, თუ არა თანამდებობას მოჰყოლოდა გააზნაურება? და თუ კი, რამდენად იყო ეს გზა გახსნილი მსახურთათვის?

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ შეიძლებოდა. ამას გვაფიქრებინებს პირველ ყოვლისა ის გარემოება, რომ სწორეთ იმ ხანაში, ე. ი. საშუალო საუკუნეებში, როდესაც დიდ სოციალურ ძვრებს ჰქონდა ადგილი საქართველოს საზოგადოებრივ ურთიერთობაში, არა ერთი მაგალითი ყოფილა იმისა, როცა უგვარონი, ანუ დაბალი წოდების პირნი ამაღლებულან და დიდი თანამდებობაც დაუჭერიათ, ისეთიც, რომელიც დიდგვარიანებს ძველთაგანვე თავის განსაკუთრებულ პრივილეგიად ჰქონდათ მიჩნეული, და სახელმწიფო უმაღლესი ხელისუფლება, ვეზირობაც კი მოუპოვებიათ. პირად ღირსებას და პირად

დამსახურებას, როგორც ამბობს ივ. ჯავახიშვილი, დიდი ადგილი ჰქონდა იმ ჟამად დათმობილი. მაშასადამე, მსახურიც არ უნდა ყოფილიყო ამ საერთო წესიდან გამოტოვებული.

რომ თანამდებობასთან გაკეთილშობილების ხარისხს ჰქონდა მკიდრო კავშირი ამ ხანაში, ამას მოწმობს ისიც, რომ ამ ხანიდან შემოღებული ზოგი თანამდებობის სახელწოდება, როგორცაა ამილახვრობა, ამირეჯიბობა და სხვ. შემდეგ გვარად იქცა მათი მფლობელებისა და შთამომავლობისათვის, იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ თანამდებობებს; საერთოდ კი, ხომ ვიცით, გვარები უმთავრესად სამფლობელო ციხე-ადგილების სახელებიდან იყო წარმომდგარი, როგორც ჯაყელი, ორბელიანი და სხვ.

მაღალ წრეში მსახურთა გადასვლის შესაძლებლობაზე ღაღადებს კიდევ ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელსაც დავით აღმაშენებლის მეფობაში ჰქონდა ადგილი: მისგან მოწვეული ყივჩაღების ჯარი, რომელნიც თავიანთი ოჯახობით შემოვიდნენ საქართველოში და მეფის მუდმივ სამსახურში ჩადგნენ, და არა დროებითად. როგორც ეს ხდებოდა ხოლმე სხვა დროს (მაგ. თამარას დროს შანქორის ომისათვის), შემდეგ „აზნაურ ყვნა“ მეფემ, მამულითაც დააჯილდოვა, ხოლო ამ ახალი ელემენტის შემოქრა ქართველ აზნაურთა წრეში, ყველასათვის სრულიად ჩვეულებრივ და ნორმალურ მოვლენად იქმნა მიჩნეული.

ისტორიკოსს, რომელიც ბევრ მოქმედებაში სხვა და სხვა საბუთით ამართლებს დავით აღმაშენებელს მოწინააღმდეგეთა ბრალდებებისაგან, ამ შემთხვევაში ოდნავადაც არ უცდია ამ საკითხზე შეჩერებულიყო. სრულიად ნორმალური იყო, მაშასადამე, რომ მეომარი აზნაურობის სოციალური ხარისხით ყოფილიყო დაჯილდოებული მსახურნი, რომელნიც აგრეთვე მეომრებიც იყვნენ. ცხადია, ასეთ უპირატესობას მოკლებულნი არ უნდა ყოფილიყვნენ და არც ყოფილან.

მართალია, ამის შესახებ ჩვენ წერილობითი იურიდიული საბუთი არ მოგვეპოვება იმ ხანიდან, მაგრამ არის ერთი უფრო გვიანდელი წარმოშობის სამოსამართლო ძეგლის ჩვენება, რომელიც იმ აზრის დამადასტურებელია, რომ ყოფილა ჩვეულება, რომელსაც იურიდიული მნიშვნელობა ჰქონდა და რომლის ძალით ზოგიერთი თანამდებობის მიღებას აზნაურობის ხარისხის მიღებაც უნდა მოჰყო-

ლოდა. ეს არის ბექას სამართალი, მე-13 თუ მე-14 საუკუნეში დაწერილი. ამ კანონების 7 და 9 მუხლი ეხება ზოგ სამხედრო ხასიათის თანამდებობებს, როგორცაა თანამდებობა ქოთლოსანის, აბჯროსანის. კარეოსანისა, რაც ნიშნავს გამგეს სამხედრო საბარგო ურმებისა, სამხედრო იარაღების (საქურველთა) საწყობებისა და სამხედრო კაზეებისას; ვისაც რომელიმე ეს თანამდებობა ჰქონდა მინიჭებული, ან დაეკავებული ოფიციალურად, როგორც უფლება და მოვალეობა, ის ამ თანამდებობის მიღებისათნავე პოველობდა აზნაურიშვილის ხარისხს; მაშასადამე, ხდებოდა მსახურეული აზნაურიშვილი*) და მისი სისხლი, ისე როგორც მისი შთამომავლობისა, აზნაურიშვილის სისხლის ტოლად უნდა ყოფილიყო შეფასებული (12.000 თეთრად).

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთ სამსახურთან, რომელსაც სერიოზული მნიშვნელობა ჰქონდა ფეოდალურ საზოგადოებაში, დაკავშირებული ყოფილა გააზნაურიშვილება. ექვი არაა, ასეთი სხვა თანამდებობანიც იქნებოდნენ, ჩვეულებით განსაზღვრული, რომელთა შტაბებზე ჯერჯერობით მაინც წერილობითი საბუთები არ მოგვეპოვება.

განსაკუთრებით მეფის კარზე სამსახურს ექნებოდა ასეთი პრივილეგიები მინიჭებული, რომ ამით მეფის ერთგულნი და საქმისათვის გამოსადეგნი დაწინაურებული ყოფილიყვნენ.

თუ ასე იყო მეთოთხმეტე საუკუნეში, მით უმეტეს საგულისხმებელია, რომ წინა საუკუნეებში, მთელი რიგი კარზე სხვა სამსახურ-

*) ეს გარემოება არ გამოდგება იმის საბუთად, რომ მსახურნი, როგორც ამბობს პროფ. ე. კარსტ, სამსახურის კეთილშობილებად გამოვატყადოთ; არ გამოდგება იმიტომ, რომ ეს თანამდებობანი ამ შემთხვევაში მამიდან შვილზე გადადის, როგორც სავასსალო „წყალობა“, როგორც სხვა ნაბოძები მამული; და პირადი ღირსება აქ მხოლოდ დასაწყისია კეთილშობილებისა; შემდეგ კი იგი გრძელდება შთამომავლობით, წარმოშობით. და ეს შთამომავალნი არც მსახურებად ითვლებიან, არც მსახურთა მემკვიდრეებად, არც სისხლის დიდოსტ მსახურის ტოლად. არამედ შთამომავლობით აზნაურებად ირიცხებიან და სისხლითაც და უფლებრივადაც აზნაურს უსწორდებიან.

ოისა და სამხედრო მოვალებობისა გააზნაურებასთან იქნებოდა და-
კავშირებული.

წესი, როცა მსახური, რომელიც კეთილშობილთათვის განკუთვ-
ნილ სამხედრო მოვალებობის მატარებელი ხდება, აზნაურობის ღირ-
სებასაც მოიპოვებს. საყურადღებოა იმითაც, რომ სავსებით ჰგავს
იმას, რასაც ევროპის უმთავრეს ფეოდალურ სახელმწიფოებში ჰქონ-
და ადგილი. მსახურნი, რომელნიც ომში გამოდიოდნენ, მეთორმეტე
საუკუნის გასულს, ყველანი გადარიცხულ იქნენ აზნაურებში, „ჟან-
ტიომ“-ად. მაშასადამე, მე-14 საუკუნეში, ბექას კანონების გამოცე-
მამდე (მე-14 საუკ.) ჩვენშიაც მსახურთა განვითარებას იმ გზით უე-
ლია, როგორც ევროპაში.

ნაგრამ აქედან იწყება განსხვავება. ევროპაში ამ მიზეზის გამო,
სრულიად ლოლიკურად, მსახურთა წრე, როგორც სოციალური გან-
საკუთრებული ჯგუფი, ისპობა, ქრება. მათგანი, ვინც მეომრები
არიან, აზნაურობას ლებულობენ; დანარჩენნი თავისუფლებას პოუ-
ლობენ ქალაქებში გადასვლით, ან ვაჭრებში გადარიცხვით. ხოლო
მათ ადგილს დაჭირავებული ჯარი და დაჭირავებული მოხელენი
იქერენ სახელმწიფო სამსახურში.

ჩვენში კი მსახურთა წრე რჩება უცვლელი და განსაკუთრებულ
კალაპოტში ექცევა, გარკვეულ ფენად ყალიბდება.

როგორ მოხდა ეს? ამის პირველ და სერიოზულ ნიშნებს ჩვენ
ვხვდებით იმავე ბექას კანონმდებლობაში.

საქმე ისაა, რომ ბექას კანონმდებლობა არა თუ აღნიშნავს ამ
უეჭველად ძველ წესს, თანამდებობით აზნაურიშვილობის წილებისა,
აქამედ უთითებს ისეთ საშუალებასა და შემთხვევებზედაც, რომე-
ლიც ნებას აძლევს სიუზერენს თავის მსახურს ასეთი გამააზნაური-
შვილებელი თანამდებობა დასრულებინოს, მაგრამ აზნაურობა კი
არა უბოძოს. იგი თავის მსახურს აძლევს ასეთ ფუნქციას, არა როგორც
ვასსალურ უფლება-მოვალეობას, მისთვის მიკუთვნებულს, არა რო-
გორც „შეწყალებას“, დალოცვას ამ თანამდებობაზე, არამედ უბრძა-
ნებს, როგორც თავის ხელქვეით მოსამსახურეს ამ მოვალეობათა ას-
რულებას, უფლების მიუცემლად; უფლებას კი თავისთვის იტოვებს;;
თანამდებობის მატარებელი თვითონ რჩება, ან კეთილშობილ აზნა-
ურს აძლევს, ხოლო მსახური მის მოადგილედ, შემცვლელად ინიშნე-
ბა. ასეთ შემთხვევაში მსახური თანამდებობის ამსრულებლად ითვ-

ლება და არა თანამდებობის უფლებათა მატარებლად; იგი დღევანდელი ენით რომ ვთქვათ, მოხელის მაგიერია და არა მოხელე. ამიტომ არაერთი კეთილშობილების მოთხოვნის პრეტენზია არ შეუძლია ჰქონდეს.

მსახურთა წოდების ჩამოყალიბება, როგორც პირადად დაბალი და მდგომარეობით საკმაოდ გარკვეული ჯგუფისა, იწყება სწორეთ აქედან, როცა შესაძლებელი გახდა მათთვის მოვალეობის დაკისრება სათანადო სოციალური ხარისხის და ღირსების მიუხედავად.

ამ შესაძლებლობით, ალბათ, ფართოდ სარგებლობდნენ, რომ აზნაურთა რიცხვი, ისედაც დიდი ქართულ სინამდვილეში, კიდევ უფრო არ გაზრდილიყო.

სამსახურებრივი მოვალეობის საკითხში მსახურის ასე დაჩაგვრამ გავლენა იქონია მის მდგომარეობაზე, როგორც მეომარზე. მეომრობაში ის, რასაკვირველია, თავისი სიუზერენის მაგიერობას ვერ გასწევდა და აზნაურს, ან თავადს ომში წასვლის მოვალეობისაგან ვერ გაათავისუფლებდა. ეს ფუნქცია მეომრისა, მას ედვა, როგორც მსახურს, თავის თავად. მაგრამ წინანდებურად ეს მოვალეობა აღარ კმარა კეთილშობილების მისაღებად. აქაც მას იმავე საზომით უდგებოდა, როგორც სხვა სამსახურის ასრულებაში; მით უმეტეს, რომ შეიარაღებით ის მაღალი წოდების წევრებს ვერ დაეღარებოდა; მათსავეთ მძიმე და ძვირი საქურველის შეძენის სახსარი არა ჰქონდა. ამრიგად, მის მეომრობის ფუნქციასაც თანდათან ერთმევა წინანდელი ძალა და მნიშვნელობა.

ბეჭას კანონმდებლობაში პირველად არის მოცემული კიდევ ერთი თვისება მსახურთა წრისა, რომელიც მას არსებითად აშორებს და ანსხვავებს მაღალი საზოგადოებისაგან. ეს გახლავთ ის, რომ მსახურის მდგომარეობა სრულიად არ არის სავალდებულო, მამიდან შვილზე, ან სხვა მახლობელ მემკვიდრეზე გადადიოდეს; მუხლი მეათე ბეჭას სამართლისა აღიარებს, რომ მსახურის გარდაცვალების შემდეგ თუ მის შვილს, ძმას, ან ოჯახის სხვა რომელიმე წევრს არ შეუძლია ფაქტიურად თავისი პირადი თვისებით, უნარით და ნიჭით, იმავე სამსახურის შესრულება, როგორც გარდაცვალებულს, მას სისხლი უმცირდება და მხოლოდ გლეხის ოდენა სისხლი გაუჩნდება.

აქედან აშკარაა, რომ მსახურის მოვალეობის მემკვიდრეობითი გადაცემა დამოკიდებულია სიუზერენის ნება-სურვილზე; თუ ის მსა-

ტურის ღირსად ჩასთვლის, მამის ადგილზე აიყვანს; თუ კი ასეთად არ სცნობს, (შეფასება მის სრულ უდავო უფლებას შეადგენს), მას შეუძლია, ვინც მოეპრიანება, ის დანიშნოს მსახურად. უნდა გავიხსენოთ, რომ აზნაურებს და თავადებს წვრილი ცოლშვილიც რომ დაჩენოდათ, მამულს და სხვა პრივილეგიებს მეფე ასე იოლად ვერ ჩამოართმევდა, მისი თანამდებობაც დროებით მისი გვარის კაცისათვის უნდა ჩაებარებინა. მემკვიდრეობითი უფლების ასე იოლად აყრა მხოლოდ მსახურთა წრისთვის გამხდარა შესაძლებელი. და, ცხადია, მათთვის მაღალ საფეხურზე ასვლის დამაბრკოლებელ ღონისძიებას წარმოადგენდა.

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ საშუალო საუკუნეების დასასრულს, მსახურთა წრიდან საბოლოოდ გამოყოფილან აზნაურთაგანნი და გააზნაურებულნი, რომელნიც ამ ხანიდან მსახურებად აღარიხნენიებიან, თუნდაც რაიმე სათანადო თანამდებობასაც ასრულებდენ. სამაგიეროდ მსახურთა სახელწოდება შერჩენია იმათ, ვისაც მდბალი სამსახურის ადგილი ექირათ, ან მოხელის ფუნქციებს ასრულებდნენ, როგორც დამხმარენი და მაგიერნი; მაგრამ ამისთვის აზნაურობა აღარ ეძლეოდათ. ამიერიდან მათი მაღალ საფეხურზე ასვლა ისე, როგორც სხვა წრის ხალხისა, მეფის განსაკუთრებულ წყალობაზე იყო დამოკიდებული; ხოლო მეფის წყალობით გააზნაურების ან გათავადების შემთხვევები მეტად იშვიათი იყო და მხოლოდ რაიმე მეტად მნიშვნელოვანი და არა ჩვეულებრივი ერთგულების გამოჩენასა და დამსახურებას შეიძლებოდა მოჰყოლოდა.

იმის შემდეგ, რაც აზნაურები მსახურთა წოდებიდან იქნენ ამოშლილი და თვით მსახურთა მდგომარეობის მემკვიდრეობით მამიდან შეიღზე, ან ახლო ნათესავზე გადასვლა სავალდებულო არ იყო, მსახურთა წრე, ცხადია, ერთად ერთი წყაროდან შეიძლება შევსებულიყო — გლეხობიდან.

საუკუნედან საუკუნემდე ამ ევოლუციის პროცესის გამოდევნება, მასალების უქონლობის გამო, ჩვენ არ შეგვიძლია. მაგრამ შედეგები კი ჩამოყალიბებული გვხვდება მე-18 საუკუნის დასაწყისში. და ახლა მის განხილვაზე უნდა გადავიდეთ.

ზემო-თქმულის შემდეგ გასაკვირველი არ უნდა იყოს, რომ ბატონიშვილი ვახუშტი ასეთ ცნობას გვაწვდის მსახურთა შესახებ — ეპართა შემდგომად „პატივი მსახურთა მეფისათა, გლეხთა ძეთა, და

მერმე ჩინებულთა მათთა წესისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა“-ო. ამრიგად მსახური აქ გარკვევით აღნიშნული არიან, როგორც გლეხის შვილები, გლეხებიდან გამოყვანილი, რომელთაც მეტნაკლები პატივი აქვთ მინიჭებული, იმის მიხედვით, თუ ვის ემსახურებიან: მეფეს, თავადს, თუ აზნაურს.

ვახტანგ მეფის სამართალსაც მსახური გლეხებში ჰყავს მოთავსებული. 204 მუხლი ამბობს — „გლეხის გაყრა ასე არის: დარბაზი, დერეფანი უფროსისა არის, კალო, საბძელი უმცროსისა, ღვედი, სახნის-საკვეთი, გუთნის იარაღი, გუთნის დედისა, ცხერის ქვაბი, ერკემალი, რაც არის, მეცხვარისა არის, ხრმალი, თოფი, ცხენი, იარაღი მსახურისა არის; სხვა მამული ძმაზე გაიყონ და ჩრჩომა მწყემსზედ“-ო.

საბუღიად უდავოა, რომ ხრმალი, თოფი, ცხენი და მისი შეკაზმულობა, რომელნიც გლეხის ოჯახში იპოვებიან, საომარ მოკავშირეობას წარმოადგენენ და არა სამუშაო იარაღს. და თუ ის მსახურის არის, ცხადია, ეს უკანასკნელი ისეთივე მომხმარებელია ამ საქუროველისა, როგორც გუთნის-ღვედა — სახნავ იარაღებისა, მწყემსი — სამწყემსო მოწყობილობებისა და სხვ. სწორედ ამიტომ ოჯახის გაყოფის დროს ეს საჭურველი მას არ ჩამოერთმევა, რადგან ასეთ შემთხვევაში ის თავისი მოვალეობის ასრულებას ვეღარ შესძლებდა. ხოლო ის გარემოება, რომ მსახური გლეხთან იყოფს ქონებას და მამულს, და მაშასადამე, ეს ყოველი საერთო ქონებია გლეხის ოჯახთან, უდავოდ ზღის იმ დასკვნას, რომ მსახური წევრია გლეხის ოჯახის, სადაც მას ჰყავს უბრალო გლეხი — ძმები, თუ სხვა მახლობლები, რომლებთანაც ალბათ, ნაწილობრივ მაინც, სოფლური მუშაობასაც ეწევა. რადგან იქ ქონება და მამული უძველესი.

მხოლოდ ესაა, რომ ბატონის მოთხოვნის მიხედვით, იგი მას უნდა ეახლოს, მის პერსონას მზღებელად გაჰყვეს ყოველივე ხიფათისაგან დასაცემლად, ან გასაგზავნად სადმე, ან სხვა სამსახურის გასაწევად. ხოლო ლაშქრობის დროს მის რაზმში იომოს. თოფი, ცხენი და მისი შეკაზმულობა სწორედ ამისთვის აქვს მას მიკლთვნიებული. და ეს შეკაზმულობა, როგორც გარეგნის წესიდან სჩანს, გლეხის ოჯახისგან არის შეძენილი. მსახურის შეიარაღება გლეხის მეურნეობას აწევს და არა ბატონს. ხშირად ეს სამხედრო სამსახური გლეხის ოჯახის ბეგარად ითვლებოდა: შეკაზმვა იყო ის ხარჯი, რომელიც მას უნდა ეკის-

რა და ერთი თავის წევრთაგანი მეომარადაც მიეცა და მსახურადაც ბატონისათვის. ასე რომ მსახური და მისი შენახვა გლებთა ოჯახების საყმო ტვირთად იქცა, საბატონო გადასახადად.

ამნაირად, ჩვენ ვნახეთ, რომ მსახური ერთ დროს სასყიდლით აყვანილი დაქირავებული ყოფილა, და მაშასადამე, პიროვნულად თავისუფალი იქნებოდა. ყოფილან მსახურნი — ყმებიც, მონებიც, უცხოეთიდან საგანგებოდა მოყვანილნიც; ჰქონიათ მათ ხან და ხან ისეთი სამსახურიც, საიდანაც ისინი მაღალ წრეში, აზნაურებში გადადიოდნენ. შემდეგ ეს გზა მათ თანდათან მოეკრათ და მსახურთა ინსტიტუტი გლებობის რიგებში ჩაითვალა; თავისი სოციალური მდგომარეობით, მაშასადამე, მათ სხვა და სხვა საფეხური გაიარეს, სხვა და სხვა ადგილი და მოვალეობა ეკრათ ჟეოდალურ საზოგადოებაში რომ ბოლოს მისულიყვნენ იქ, სადაც მათ ვხედავთ მე17—18 საუკუნეებში.

ბევრი რამ მოაკლდა დროთა გახმავლობაში მსახურთა ღირსებას, მათ სოციალურ წონას და მათი როლის შეფასებას, მაგრამ სოციალური ფუნქციები, მოვალეობათა კონტინგენტი არ შემცირებიათ.

მე17—18 საუკუნეშიც მსახურნი მოურავის ადგილზეც შეიძლება ყოფილიყვნენ, ციხის უფროსის მოადგილედაც, მეომრადაც, მეფის კარზე მოსამსახურედაც, მის პირად მცველ ჯარშიაც და ბატონსაც უნდა გაჰყოლოდნენ მხლებელად და მოსამსახურედ. მაგრამ სოციალურად და წოდებრივად ზედა საფეხურზე ასვლა ახლა მათთვის ძნელზე ძნელი გახდა. ყველა ის ტენდენცია, რომელთაც მე-14—15 საუკუნეში მიიღეს საკანონმდებლო გამოხატულება, ახლა ექცნენ მუდმივ ნორმებად, მკვიდრ ჩვეულებად. სერიოზული თანაზღებობანი, სახელმწიფო მოხელეობის ადგილიც, რომელიც უფლების წყაროდ ითვლება, მაღალი წოდების გვარეულობას მტკიცედ უქირავს ხელში, მასზე მსახურს არავინ მიაკარებს. მსახურთ ეძლევათ მხოლოდ დამხმარის როლი; ის მხოლოდ მაგიერობის გამწევეია; ის მოხელის მაგიერ მსახურებს; მასზეა დამოკიდებული და მხოლოდ მისი სახელით მოქმედების ნება აქვს.

ამიტომ ახლა ყოველი მოხელე თხოულობს მსახურს თავისი შრომის შესამსუბუქებლად. ქალაქის მოურავები, რომელთაც სამო-სამართლო და ადმინისტრატიული გამგეობა აქვთ ქალაქში დაკის-

რებჯლი, ცდილობენ თავის მაგიერ სასამართლოში საქმის გასარჩევად თავისი მსახური გაგზავნონ, ადმინისტრაციული საქმეებიც მათ გადააბარონ, ხოლო თვითონ უმალლესი მეთვალყურეობა დაიტოვენ და ზოგიერთ საქმეში პირადათ ჩაერიონ, როცა ამას მათი პრესტიჟი და სახელი მოითხოვს. ასევე იქცევიან სოფლის, ან ციხის მოურავებიც. მათ თავის უფლებად მიაჩნიათ მსახური გამოიყვანონ და თავის მაგიერობა გააწეინონ. ამის დასამოწმებლად მრავალი ისტორიული საბუთი და ცნობა არსებობს. მაგრამ ჩვენ აქ მოვიყვანთ ერთს, დამახასიათებელ შემთხვევას, რომელსაც მე-18 საუკუნეში ჰქონდა ადგილი. თავადი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, ახლად დანიშნული მეფისაგან, სჩივის, რომ მას 17 წლის განმავლობაში ერთი მსახურიც არ გამოუყვანია იქიდან; ხოლო ამბობს, სოფლას მოურავებს ყველას ჰყავს თითო, მსახურიო და ამ საბაბით სთხოვს მეფეს, მიანიჭოს მასაც ასეთი უფლება, რათა მას შეეძლოს ეს მსახური თავის მაგიერ დააყენოს ციხეში, როგორც თავისი მოადგილე და მისი საშუალებით აღდგენოს თვალყური ადგილობრივ საქმეებს*).

აქედან საკვებით ნათლად სჩანს, რომ მე-17 — მე-18 საუკუნეებში მსახურთათვის ღირსეული თანამდებობის მიცემის პრაქტიკას აღარ ჰქონია ადგილი. სამაგიეროდ მოხელეებს მოუპოვებიათ უფლება მსახური აიყვანონ და ამუშავონ თავის მაგიერ. რაც მე-14 — 15 საუკუნეებში ერთი შესაძლებლობათაგანი იყო, ახლა მკვიდრ ნორმად, ჩვეულებრივ და გარდაუევალ წესად არის დადგენილი. მოხელე, რომელსაც არ უსარგებლია ამ ჩვეულებით, დაჩაგრულად გრძნობს თავს და სჩივის: მეც მიბოძეთ ერთი მსახურიო. ცხადია, ასეთ პირობებში მსახურთა გამოყვანა მხოლოდ თავდაზნაურ მოხელეებს შეუძლებუქებდა შრომას, ხოლო მშრომელ გლეხობას კი ახალ ტვირთად დააწვებოდა: ერთის მაგიერ ორი პირის სარჩო უნდა გაეღო. მსახურთა რიცხვის გამრავლება კი ასეთ პირობებში მალალ წოდებას არავითარ საფრთხეს არ უმზადებდა მათ წრეში ახალი წევ-

*) ბ-ნ მარი ბროსეს ამ ფაქტიდან გამოჰყავს მსახურთა ის დახასიათება, რომელიც ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ; მაგრამ ახლა ჩვენ ვიცით, რომ ასეთი უფლება ახასიათებს უმთავრესად უკანასკნელ საუკუნეებს.

რების შემატების მხრივ. ასეთია საბოლოო ევოლუცია მსახურთა ადმინისტრაციული მოღვაწეობისა ჩვენში.

მაგრამ მსახური იყო აგრეთვე მეომარიც. ამ მხრივაც ეს ინსტიტუტი ფართოდ იქმნა გამოყენებული, რადგან ლაშქრობაში მონაწილეობას ახლა გააზნაურიშვილება არ მოსდევდა. ამიტომ მსახურნი გაჰყავდათ ჯარში ყველანი, როგორც მეომრები. ეს იყო ისეთივე მოვალეობა, როგორიც ედვა კეთილშობილთა წოდებას. რომ მსახურნი გამოდიოდნენ, როგორც მხედრები, ცხენოსან ჯარშიაც კი (შეიძლება არა ყველა), ეს ცხადად სჩანს ვახტანგის სამართლის ზემოდ მოყვანილ 204 მუხლიდან, სადაც მსახურს ცხენი, ხრძალი და აბჯარი აქვს გაყოფაში სანამეტნაოდ მიკუთვნებული. მისი აბჯარ-გაწყობილობა შეიძლება ყოველთვის არ ეტოლებოდა თავადაზნაურებისას, მაგრამ ბევრ დამცირებულ აზნაურისას ალბათ არც ჩამოუვარდებოდა. ყოველ შემთხვევაში ის იყო მხედრობის წევრი ისევე, როგორც აზნაური.

განსაკუთრებული მდგომარეობა ქართული საზოგადოებრივ ფეოდალური ურთიერთობისა ამ ეპოქაში სწორეთ იმაში გამოიხატება, რომ ეს მეომარი მხედრები, ყმა-გლეხებიდან გამოსულნი, ისე როგორც თავისუფალი თემის წევრები, მოვალეობით სავსებით უდრიდნენ მაღალ წოდებას; უფლებით კი გლეხებში იყვნენ ჩატოვებული. და ომიდან დაბრუნებულნი, ისევ მიწათმოქმედებას, ან სხვა, მისთვის ბატონისაგან მიჩემებულ სამსახურს უნდა შესდგომოდნენ.

ეს მით უფრო უსამართლოდ უნდა გვეჩვენოს, რომ მათ ერთ ნაწილს მაინც, ძალიან საპასუხისმგებლო სამხედრო მოვალეობაც კი ჰქონდათ დაკისრებული, როგორიცაა მაგალითად: მეფის პირად მცველ ჯარში ყოფნა, ციხის მცველობა და სხვ. მეფეებს, როგორც ვიცით, სპეციალური ჯარი ჰყავდათ მცველად აყვანილი. დავით აღმაშენებელს 5.000 მონა-სპა იცავდა — ყველანი მეფისაგან ყმაწყილობიდან აყვანილნი, ქრისტიანად მონათლულნი და მის ერთგულობაში აღზრდილნი. ისინი ყველანი მეფის ხარჯზე ცხოვრობდნენ, რასაკვირველია.

შემდეგში უსახსრობისა გამო, მეფეებს ასეთი ჯარის რჩენა-შენახვა აღარ შეეძლოთ და, როგორც ამბობს ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს განყოფილების შემდეგ „არცალა იყვნეს როჭით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი

სეობათაგან იყვნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ საერისთაოდ. ხოლო იმერთა რაჟა და სრულნიად ლეჩხუმში, ხოლო კახთა ქისიყი“-ო. ამრიგად საქართველო რომ დაიყო და დაუძლურდა, სახელმწიფო ხარჯის შესამსუბუქებლად გლეხობას დაადევს ახალი ტვირთი: მეფის მცველობა და ამისათვის მსახურთა გამოყოფა დაავალეს.

მესამე დარგი მსახურთა მოვალეობისა მეფის, თავადის, აზნაურის კარზე და ეკლესიის მაღალ თანამდებობის პირთათვის სხვა და სხვა სამსახურის გაწევა, როგორც შინაკაცისა. ამ უკანასკნელ ადგილზე უმთავრესად გამოჰყავდათ მსახურნი სათანადოდ მეფის, თავადაზნაურების, ან საეკლესიო ყმებიდან.

ამრიგად, მსახურნი იყვნენ გლეხთა სხვა და სხვა წრეებიდან. ყმებიდანაც და თავისუფალი თემებიდანაც.

ზემოჩამოთვლილ მოვალეობათაგან ომში მონაწილეობა ყველას ედებოდა ვალად, ზოგს — მეფის მცველ რაზმში, ზოგს — თავადების, ან საეკლესიო ლაშქარში. ხოლო ადმინისტრაციული, სამოსამართლო, თუ მხლებელის როლის ასრულება საყოველთაო ვერ იქნებოდა. იგი თვითნებულ მათგანს ეძლეოდა მისი პირადი ნიჭისა და ჯნარის მიხედვით.

თავისი სოციალური მდგომარეობით მეფის, ან თავადის კარზე, მათ მხლებლებში, ისინი წარმოადგენდნენ ახლაც ისე, როგორც წინეთ, გარდამავალ წრეს, შუათანა ჯგუფს მაღალ და დაბალ წოდებათა შუა, მაო შორის გაბმულ ერთგვარ კავშირს, ხიდს, ურთიერთობის საშუალებას. მის წევრთ, საფიქრებელია, ახლაც უელგებდათ თავალ წინ თუნდაც საეგებიო პერსპექტივა დამსახურებით, ზედმეტი ერთგულების გამოჩენით, თუ სხვა გზით, მაღალ წრეში გადარიცხვისა. აზნაურიშვილობის მიღებისა. ერთ დროს, როგორც ვნახეთ, ასეთი პერსპექტივა არც თუ უიმედო იყო; ხოლო მე-14—15 საუკ. შემდეგ და განსაკუთრებით მე-18 საუკ. თითქმის სრულიად მიუღწეველი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა ისინი — ასეთია ადამიანის ბუნება — ერთი ფეხით რომ გლეხობაში იდგნენ, მეორეთი — გააზნაურებას სცდილობდნენ; ამის გარეშეც ბატონის კარზე ყოფნით, თავადთა შორის გარეგით, მათი წაბაძულობით თავი მოჰქონდათ, ამავობდნენ კიდევ თავის მოძმე გლეხების წინაშე. ზოგი მათგანი, თავადების მსახურნი, რა თქმა უნდა, არა იშვიათად მოძმეთა

შევიწროვებით, გლეხების დაჩაგვრით ცდილობდნენ ბატონის გული მოეგოთ, მის წინაშე ნდობა და დამსახურება მოეპოვეზინათ. ასეთებს, ეპეი არ უნდა, ამგვარი საქციელი ძალიან არასასიამოვნო პიროვნებად ხდიდა გლეხების თვალში; მით უმეტეს, რომ ისინი ხშირად თავის პირად სასაზღვროდ იყენებდნენ ბატონის ნდობას და გლეხებს ერთი ორად ახდევინებდნენ საბატონო გადასახადს, რომ ნამეტნავად აღებული თვითონ ჩაეჯიბათ. მაგრამ ყველა არ იყო ასეთი, რასაკვირველია. ზოგიერთი სამსახური რომელიც მათ ევალებოდათ, არ იძლეოდა ამის საშუალებას და ამიტომ ასეთები გლეხობასთან ახლო იდგნენ და მათ ცხოვრებაში მჭიდრო მონაწილეობას იღებდნენ. ასე იყო, თუ ისე, მათი სოციალური როლი იყო შუათანა, შუაში გაჩხირული ფენის როლი, არც აქეთ, არც იქით მომდგრებული. მით უმეტეს, რომ მათი სამსახური მემკვიდრეობით არ გადადიოდა მამიდან შვილზე.

ამის ერთი საბუთი ჩვენ უკვე განვიხილეთ ბექას სამართლიდან. ვახტანგის სამართლის დებულებაც ამ მდგომარეობას ადასტურებს, აძლიერებს კიდევ, რადგან მას მსახური გლეხის ოჯახის წევრად ჰყავს წარმოდგენილი. მოსალოდნელია და ადვილი წარმოსადგენიც, რომ მსახურად მამის შემდეგ რომელიმე მისი შვილი ყოფილიყო აყვანილი მის მოვალეობაზე. მაგრამ რომ მსახურის ყველა შვილი გამხდარიყო მსახურად, ამით ივინი გამოთიშული გახდებოდნენ გლეხობისაგან და, ცხადია, არც მეგჯთნე, არც მწყემსი ძმა ეყოლებოდათ. სამართლის 204 მუხლში კი ის ერთი ძმთაგანია გლეხის ოჯახში და, მაშასადამე, მამისაგან არ მიუღია თავისი ხარისხი, ან თუ მიიღო, მის ძმებს არ რგებიათ იგივე ბედი. ერთად ერთი შესაძლებლობა ის არის, რომ იგი თვით ბატონის ნებით, მისი არჩევით არის მსახურად აყვანილი.

აქედან გამოდის ორი დასკვნა: ერთი — კერძოდ მსახურების შესახებ — ის, რომ მსახურნი ფეოდალიზმის უკანასკნელ ხანებში არ ყოფილან მემკვიდრეობით გადაშვადი, გამოცალკევებული სოციალური წრე ან წოდება, არამედ გლეხობის ერთ ფენას, შედარებით ნაღალს, წარმოადგენდნენ.

მეორე დასკვნაა ჩვენი ფეოდალიზმის დამახასიათებელი: ის გვეუბნება, რომ ქართულ ცხოვრებაში არ მომხდარა სრული გამოყოფა ერთმანეთისაგან თავისუფალი, მეომარი კლასის, და არათავისუფალი არამეომარი წოდების, როგორც ამას ჰქონდა ადგილი ევრო-

პის უმთავრეს ქვეყნებში. ჩვენში არა-თავისუფალი წოდების ერთი საგრძნობი ნაწილი იარაღში იყო ჩამჯდარი და მეომრის მოვალეობას ეწეოდა, ქვეყნის დაცვაში მონაწილეობას იღებდა.

რამდენად დიდი და მრავალ რიცხოვანი იყო მსახურთა წრე ამა თუ იმ ხანაში, ამის შესახებ არაერთი ცნობები არ მოგვეპოვება. უფრო საფიქრებელია, რომ საკმაოდ რიცხოვანი უნდა ყოფილიყო. ამას მოწმობს, პირველად, მრავალგვარობა იმ მოვალეობათა, რომელთა ასასრულებლად იგი იყო მოწოდებული. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის მოვლენაც, რომ ომში მონაწილეობისათვის მარტო თავდაზნაურობა რიცხობრივად მეტად მცირე იყო იმ დიდ მეზობლებთან — სპარსეთ-ოსმალეთთან — შედარებით, რომელთანაც საქართველოს მუდმივი ომიანობა ჰქონდა, და ამ ნაკლის შევსება მხოლოდ დაბალი წრეებიდან შეიძლებოდა. ფეოდალური საქართველოც, როგორც ვნახეთ, ფართოდ სარგებლობდა ამ შესაძლებლობით და დაბალი წრეებიდანაც მეომრები ბლომად გამოჰყავდა, და პირველად ყოვლისა, რასაკვირველია, მსახურნი... ეს მით უმეტეს არ ეძნელებოდათ, რომ იმ ლოზუნგის განხორციელებას, რომელიც მოითხოვდა, რომ ყოველი მეომარი თავისუფალი ადამიანი ყოფილიყო, ჩვენმა თავდაზნაურობამ გვერდის ასავლეელი გზები და საშუალებები მოუწაა, ასე რომ ქვეყნის დაცვაში მსახურთა მონაწილეობისათვის ყმების რიცხვის შემცირება არ სჭირდებოდა, არც სერიოზული დამატებითი ხარჯის გაღება მოელოდა. ყველა ამ „დაბალი“ მეომრების, ანუ მსახურის მოცემა ბევრად აწეა ისევ მდებრივ ხალხს კისერზე. და ეს ბევრად, თქმა არ უნდა, სხვა ბევრად არა ნაკლებ მძიმე ტვირთი იყო ქართველი გლეხთა ცხოვრებისათვის: მას უნდა მეომარი და ნხლებელიც გაეზარდა, ერჩინა, შეეიარაღებინა და თავისი ბატონისთვის მიერთმია...

ამ გარემოებას სოციალურად ორი სხვა და სხვა ღირსების და მნიშვნელობის შედეგი მოსდევდა: ერთი ის, რომ ბატონი არჩევანს ახდენდა გლეხობაში; უფრო გაბედულ, ფხიზელ, მარჯვე ელემენტებს იყვანდა კარზე. ამ საუკეთესო პირთა გამოყოფით და ზნირად გლეხებზე დაპირდაპირებით, ამ უკანასკნელთა წინააღმდეგობის ძალა და უნარი უნდა შესუსტებულიყო.

მეორე მხრით კი, მიუხედავად ჯვრედურესი პოლიუსების ერთმანეთზე დაშორებისა, მსახურნი იყვნენ ის შუათანა ელემენტი, რომ-

მელიც მათ შორის ამოთხრილ ორმოს თავზე დატივტივებდა, ერთგვარ შუახიდის როლს ასრულებდა; და თუ ეკონომიურ და უფლებრივ სფეროში უარყოფითი შედეგები მოჰქონდა, სამაგიეროდ კულტურულ და საზოგადოებრივ სფეროში მათი დაახლოვების იარაღად ღნდა გამოსულიყო, ამ ორი გათიშული წრის სულიერი სამყაროს სიმდიდრე და შინაარსი ერთი მეორეში გადაეტანა.

ბატონის კარზე მიღებული ადამი, ჩვეულება, ზრდილობა და თავაზიანობა, წესი ქცევისა და მოპყრობისა, იდეები და შეხედულებანი სხვა და სხვა გვარ საქციელზე ქალის, ოჯახის მიმართ და სხვა ათასი რამ, რაც ამ მაღალ წრეებს სასახლის კარიდან მოჰქონდათ, ამ მსახურთა საშუალებით გლეხობაშიც გადმოდიოდა, ღიღსა და ფართე მასსას ეფინებოდა. ამავე გზით ვრცელდებოდა ხალხში ცნობები ქვეყნის მდგომარეობაზე, საზოგადოებრივ აესა და კარგზე, რაც გლეხურად გადამუშავებული და მათი ინტერესების პრიზმაში გატარებული, თავის წილს ქვეყნის ხმისას ჰქმნიდა. ამ წყაროდან მომდინარეობდა მწერლობისა და კულტურის სხვა ძეგლების გავლენაც მდამიო მასსაზე. ალბათ, ვეფხისტყაოსანში და სხვა ამგვარ, ხალხის სულიერ სამყაროსთან დაახლოვებულ ლიტერატურულ ნაწარმოებებში გაბნეული ბრძნული თქმულებები, მაღალ კარზე გაგონილი, ამათი საშუალებით იჭრებოდა ხალხის გულსა და გონებაში, ხოლო მეორე მხრით, დაუღეველი სიმდიდრე ხალხური თქმულებების, არაკების, იგავების, ზღაპრების, ანდაზების და სხვ. ამავე ბილიკებით — მსახურთა მეოხებით — მიდიოდა სასახლეებში და აძლევდა შთაგონების ჯზე მასალას ისეთ ნიჭიერ მწერალთ, როგორიც იყო საბა ორბელიანი. ყოველ შემთხვევაში, ის ფაქტი, რომ ვეფხისტყაოსანს, ამ უაღრესად მაღალ ლიტერატურულ და ღრმა ფილოსოფიურ თხზულებას, ღაბალ ხალხში, წერაკითხვის უცოდინარში, გზა ჰქონდა გახსნილი და სიყვარული მოპოვებული, ხოლო საბას იგავები ხალხური ფორმითაც არის შენახული, არ შეიძლება რამდენიმედ მაინც ამ მოსაშუალებე წრის დამსახურებას არ მიეწეროს; იგი უეჭველად მისი გზით და მეოხებით უნდა გადასულ-გადმოსულიყო; ჩვენ აქ ვერ გადავწყვეტთ იმ საკითხს, ხალხის სულმა მისცა იდეა გენიალურ მწერალთ, თუ მათმა გენიამ გაიკაფა გზა გავლენისა ხალხის გულისაკენ. მაგრამ როგორიც არ ღნდა იყოს მიმართულება ამ ურთიერთობისა — ზევიდან ქვევით, თუ ქვევიდან ზევით, ან შეიძლება ორივე მხრითაც — მაინც

მათი მიტან-მოტანის აგენტურა, მათი მოსაშუალებე ჩვენ სრულიად ბუნებრივად მსახურის სახით გვეხატება.

ამრიგად, თუ მიუხედავად ფეოდალური საზოგადოების კასტიური ტენდენციისა; მიუხედავად იმ იურიდიული და მორალური ბარიერისა, რომელიც ჰყოფდა ბატონს ყმისაგან, ქართული ეროვნული კულტურული ზრდისა და ცივილიზაციის ნაყოფი არ ყოფილა და არც დარჩენილა მართო მალალი კლასების განსაკუთრებულ კუთვნილებად; თუ ხალხის მდებრიო მასსაც მას ეზიარა, იგი გაინაწილა, ამაში მსახურთა წრის შეუწყვეტელ არსებობას ჩვენს პირობებში, უეჭველად საგანძობი წილი და დამსახურება მიუძღვის. ამაში ვხედავთ ჩვენ იმ სოციალურ-ისტორიულ დადებით როლს, რომელიც მსახურთა წრის შუათანა ორქოფულმა მდგომარეობამ ითამაშა ქართული საზოგადოებრივობის, როგორც ეროვნული ერთეულის ბედისა და მომავლის გამოქედვაში, რამდენადაც ეს მომავალი მიწი მშრომელი ელემენტების კულტუროსნობასა და პოლიტიკური თაოსნობის უნარიანობაზე იყო დამოკიდებული.

იმ პოლიტიკური გარდატეხის გამო, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში დაატყდა თავს საქართველოს ყველა სამეფოს, მსახურთა არსებობის ფუძე, მისი ადმინისტრაციული და სამხედრო მისია, მოისპო, გაუქმებულ იქმნა. და მსახურთა უდიდესი ნაწილი გლეხობაში გაითქვიფა; მხოლოდ მცირედი პროცენტი თუ დარჩა მალალ წოდებასთან, როგორც ფსიქოლოგიურად მასზე მიჯაჭვული და მისი, უმთავრესად ფუქსავეატორ ცხოვრების გამზიარებელი. და როცა ამავე საუკუნემ, ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობის პირობებში, ახალი ამოცანები დაუყენა წინ გლეხკაცობას და მისი წრიდან გამოუსულ ქალაქის მუშებს, როგორც თავისი კლასობრივი, ისე ფართე ეროვნული მნიშვნელობისა და მათი გადაჭრა დააკისრა, ყოფილ მსახურთა წრის მთელი ცოდნის, გამოცდილების, გონებრივი სიფხიზლის ძალა ამ საერთო მიზნებისათვის იქმნა გამოყენებული. განმათავისუფლებელი მოძრაობის მსვლელობა გლეხობაში ამით, უნდა ვიფიქროთ, შედარებით გაადვილებული შეიქნა.

8. გლეხობა

ა. საერთო მიმოხილვა

გლეხობა ის ნაწილია ქართველი ერისა, რომელსაც მუშაობის მძიმე მოვალეობა ჰქონდა დაკისრებული. იგი ანაყოფიერებდა ნაადაგს თავისი ოფლით და ამოჰქონდა მისი გულიდან ნაყოფი საარჩოდ პირველად ყოვლისა იმ საზოგადოებრივი იერარქიისათვის, რომელიც მის თავზე იყო დაშენებული და შემდეგ, რაც გადარჩებოდა, ის თავისი ოჯახის გამოსაკებად შეეძლო მოეხმარა.

ეს იყო გლეხის ძირითადი ფუნქცია, მისი მთავარი ვალდებულება ქვეყნის წინაშე და ამ ფუნქციით განირჩევიდა იგი ყველა დანარჩენი საზოგადოებრივი კლასებისა, წოდებისა და პროფესიისაგან. როგორც უნდა ყოფილიყო მისი უფლებები მდგომარეობა და ეკონომიური შესაძლებლობანი, იყო ის ყმა, თავისუფალი თემის წევრი, ხელოსანი, მწყემსი, მონადირე თუ მოსამსახურე, შეძლებული თუ ღარიბი, სულ ერთია, იგი როგორც ფიზიკურად მომუშავე, განირჩევიდა სხვა წრეებისაგან, ვაჰარისა, სასულიერო წოდებისა და თავად-აზნაურობისაგან.

რიცხობრივად გლეხობა დიდ უმრავლესობას შეადგენდა ერში, ხოლო გავლენით კი თითქმის სრულიად არ სარგებლობდა; უფლებრივი მხრივ თითქმის სრულ აპარაობამდე იყო დაყვანილი. შეიძლება ითქვას, იგი არც კი ითვლებოდა საზოგადოების ნაწილად.

საზოგადოებას შეადგენდნენ მალალი კლასები. გლეხობა კი იყო ის ფონი, ნიადაგი, ფუძე, რომელზედაც ეს საზოგადოება ემყარებოდა და რომლითაც სარგებლობდა თავისი საზოგადოებრივი მიზნების მისაღწევად.

მაგრამ ეს ფონი, ეს ნიადაგი იყვნენ ცოცხალი ადამიანები, ხორც წესხმული და მგავსი იმათი, რომელნიც მათ ზევიდან დასცქეროდნენ და ამიტომ მათ შორის არ შეიძლებოდა სოციალურად და ფსიქოლოგიურად ურთიერთობის სხვა და სხვა სახის მრავალნაირი ძაფები არ გაბმულიყო. ამიტომვე ეს ფონი ძალაუვნებურად საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იჭრებოდა და იქ თავისი საკუთარი ადგილის დაჭერას და გაუმჯობესებას ცდილობდა. ამრიგად საინტერესო ხდება საკითხი: ვინ იყვნენ ეს გლეხები? საიდან მოვიდნენ? რას წარმოადგენდნენ?

იყვნენ იგინი ყოფილი მონები, ომში დაპყრობილ ქვეყნებიდან მოყვანილი, ან უცხოეთში ნასყიდი? თუ იქნებ იმავე ქართველ ტომების წინამორბედი, როგორც თვით მაღალი წოდების წევრები?

ისტორიკოს ივ. ჯავახიშვილის ცნობით, გლეხობა ამ სახელწოდებით გვხვდება პირველად მეთერთმეტე საუკუნის მწერლობით ძეგლებში, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, უმატებს იგი, რომ ეს სიტყვა ამაზე ადრე იქნებოდა ხმარებაში შემოღებულიო. მაინც და მაინც, თუ თარიღის წლობრივ სიზუსტეს არ გამოვეყიდე — და ეს ამ შემთხვევაში არც ისე საჭიროა — შეგვიძლია ისტორიული პერსპექტივის დაურღვეველად ვიგულისხმოთ, რომ ეს სახელწოდება მეთათუ საუკუნის დამლევს, ან მეთერთმეტის დასაწყისში შემოვიდა ქართული ენის ლექსიკონში, რადგან მეთათუ საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში შედგენილი თხზულება გრ. მერჩულისა ამ სახელის ნაცვლად სულ სხვა ტერმინს ხმარობს. მაშასადამე, გლეხკაცობის ისტორია იწყება მეთერთმეტე საუკუნედან. მაგრამ მანამდე ვინ იყვნენ მისი წინაპრები? ესე იგი: ვინ იყვნენ იმავე სოციალური მისის მატარებელნი, როგორსაც ატარებდა გლეხობა? ამის გამოსარკვევად პირველ ყოვლისა უნდა მივმართოთ იმათ, ცხადია, ვინც წინედაც მიწათმოქმედებას და საერთოდ ფიზიკურ შრომას მისდევდა.

მიწათმოქმედებაზე, როგორც განსაკუთრებულ სოციალურ კლასზე, ჩვენ გვაქვს პირველი და უდავო ცნობა ბერძენი გეოგრაფოსის სტრაბონის აღწერილობაში (1 საუკუნეში ქრ. წინ), სადაც საზოგადოებრივ კლასებს შორის, მეფის გვარეულობისა და ქურუმთა წრის შემდეგ დასახელებულ არიან, ვით ცალკე კლასი, მიწათმოქმედნი, რომელნიც იმავე დროს მხედრების მოვალეობასაც ასრულებდნენ. მაშასადამე, შორეული წინაპარი ქართველი გლეხობისა იყო მიწის მუშა და მეომარი ერთსა და იმავე დროს. მეორე ჯგუფი, რომელსაც შეგვიძლია ასეთივე წინაპრობის პრეტენზია მივათვსოთ, იყვნენ მონები. იმ ხანად მონები ჰყავდა მხოლოდ მეფის გვარეულობას, ამ უკანასკნელის მიწაზე მუშაობდნენ ისინი და საერთოდ ყოველ მხრივ მას ემსახურებოდნენ. დანარჩენი საზოგადოება კი მაშინ ასეთი პრივილეგიით არ სარგებლობდა. ეს მონები არ შეიძლება ისეთი მრავალრიცხოვანი ყოფილიყვნენ, რომ დროთა განმავლობაში თავისუფალ მიწათმოქმედსა და იმავე დროს მეომარ კლასში გარეულიყო და მისი შემადგენლობისათვის სერიოზული კვალი დაეჩ-

ნია, ან მასში მონური ფსიქოლოგიის შეტანა მოეხერხებინა. მართალია, შემდეგ საუკუნეებში დიდებულებსაც ხშირად ჰყავდათ მონები, მაგრამ უმთავრესად ამ მონებით რომ ეწარმოებოდა მთელი ზეურნეობა საქართველოში, ამისი საბუთები დღემდე არ სჩანს. ხოლო რომ ადგილობრივი მცხოვრებლები მუდამ იყვნენ მიწის დამკვეთებაზე გულმოდგინედ მოკიდებული, ეს სადავო საკითხად არ ჩაითვლება.

ამას გარდა, ეს მიწათმომქმედნი პოლიტიკურ ცხოვრებაშიაც აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ. მართალია, აღმოსავლეთ საქართველოში (იბერია), სპარსეთის გავლენით, შედარებით მალე გაძლიერდა ზედა კლასების პოლიტიკური ბატონობა და მდაბიო ხალხი, ან როგორც მაშინ ამბობდნენ, „წვრილი ერი“, მესამე საუკუნიდან მაინც უკვე ჩამოშორებული სჩანს პოლიტიკურ გავლენას სახელმწიფო ცხოვრებაზე, მაგრამ დასავლეთ საქართველოში (ლაზიკა, კოლხიდა და სხვ.) ხალხური კრებები, როგორც უმაღლესი ორგანო სახელმწიფოსი მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ ისევ ძალაში იყვნენ და ხალხის ხმას, მაშასადამე, ვასავალი ჰქონდა. გლეხების წინაპრები ამ კრებებში, პირდაპირ თუ არა პირდაპირ, თავისი წარმომადგენლების, თავ-კაცების, გვარის უფროსების საშუალებით იღებდნენ მონაწილეობას და ამრიგად სახელმწიფო მართვლობის მოზიარენი იყვნენ.

საგვარეულო წყობილების და მასზე აგებული სახელმწიფოებრივობის ნგრევის პერიოდში მიწისმომქმედნი უმეტესად წვრილ მესაკუთრეებად სჩანან გადაქცეული და მხოლოდ აქა-იქ აქეთ შენარჩუნებული საგვარეულო საკუთრების ნიშნები. ამიტომაც ეწოდებათ მათ „წვრილი ერი“. და ასეთი შეხვდა იგი ფეოდალურ გადატრიალების ეპოქას. ფეოდალური ურთიერთობის თანდათან შემოღებისა და დამკვიდრების ხანაში (6-10 საუკ.) ეს „წვრილი ერი“ ანუ „მსოფლიონი“, „ერის კაცნი“, ანუ „მდაბიონი“, როგორც მათ ასახელებენ მატჩანეთა ავტორნი, დიდის თავგამოდებით და გულმოდგინებით იცავენ და ებლაუქებიან თავისი დამოუკიდებელი არსებობის შენარჩუნებას. მრავალი ისტორიული საბუთი ამ საუკუნეებისა აღნიშნავს ასეთ დამოუკიდებელ, თავისუფალ, შეძლებულ მცხოვრებელს, ანუ მსოფლიონის არსებობას. მათ ჩვენ ვხვდებით მე-8—9 საუკუნეთა მიჯნაზე (გრ. ხანძთელის ცხოვრება), ან მეცხრე

საუკუნეში (სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება და სხვა). „იყო კაცი
ვინმე მდიდარი ანჰკოას და სახელი მისი წერტა“ (გრ. ხანძთ. გვ.
პა), ანუ კიდევ: „არცა მსოფლიონი ერის კაცი ახლეიდე ახლად შე-
ნებისათვის მათ ქვეყანისათა“. თავისუფალ პირად სჩანს სერაპიონ
ზარზმელის მამაც და სხვ. ამავე წრიდან გამოდიოდნენ პირველი მე-
ულაბნოენი, მარტომყოფელნი, რომელნიც სხვისი სამსახურით ცხოვ-
რებას უარყოფდნენ; ყველა აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ
ხანაში თავისუფალი მიწისმომუშავე მესაკუთრენი ზლომად მოიპოვე-
ბოდნენ და თავის მდგომარეობას ყოველი საშუალებით იცავდნენ.
ხუთი საუკუნის განმავლობაში (6—10 საუკ.) არ შეწყვეტილა ეს ში-
ნაგანი ჭიდილი და ბრძოლა, და მხოლოდ მეთერთმეტე საუკუნეში,
როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, უმრავლესობა
მათი ყმურ მდგომარეობაში ჩავარდა და ახალი სახელი მიიღო: „გლე-
ხი“.

მონობა, როგორც სოციალური კლასი, მეექვსე-მეშვიდე საუკუ-
ნეში გაჰქრა, ესე იგი: ფეოდალური გარდამავალი ხანის პირველ სა-
უკუნეებში. მონათა ერთი ნაწილი მიწაზე იქმნა დასახლებული და
ყმების პირველი კონტინგენტი, უნდა ვიფიქროთ, მათგან შესდგა.
თუმცა ჩვენ არ მოგვეპოვება პირდაპირი საბუთები მონათა რაოდე-
ნობის შესახებ, მაგრამ ზოგი გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ მათი
რიცხვი მაინც და მაინც დიდი არ უნდა ყოფილიყო. ერთ ასეთ
გარემოებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ მონების მთავარ წყაროდ ყო-
ველთვის და ყველგან გამარჯვებული ომი ითვლებოდა; ხოლო ფე-
ოდალური რეჟიმის შემოღების ხანაში საქართველო თვითონ განიც-
დიდა უცხო ბატონობას და, მაშასადამე, ეს წყარო მისთვის დახშული
იყო. სხვა საშუალებით (ყიდვა, ვაღში აყვანა და სხვ.), შეძენილ
მონათა რიცხვი კი დიდი არასოდეს ყოფილა.

მეორე გარემოება გახლავს ის, რომ მონები ჩვენში უფრო სა-
ვაჰრო საგანს წარმოადგენდნენ, ვინემ სამეურნეოს. მონების ბაზარი
იყო მაღალი კლასის წარმომადგენელთათვის და მეფეთათვის შემო-
სავალის მთავარი წყარო, რადგან სხვა საქონელი, ამისთანა სარფი-
ანი, იმ ხანად საქართველოს მესვეურთ არ მოეპოვებოდათ. რიცხვი
იმ მონებისა, რომელნიც მიწაზე იქნენ დასახლებული ყმური მოვა-
ლებით, ამით კიდევ უფრო უნდა შემცირებულიყო.

ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქართველი ყმების მთავარი კონ-

ტინგენტი, თუ ერთად ერთი არა, ის თავისუფალი წერილი მეურნეა იყვენ, რომელნიც წინეთ მეომრის როლსაც ასრულებდნენ და სახელმწიფო წყობილებაშიაც შესაფერი ადგილი ეჭირათ. მხოლოდ სამხედრო შეიარაღების გაძვირებისა და გართულების შემდეგ, როცა ცხენოსან-აბჯროსანი ჯარი იქმნა შემოღებული, მათი საომარი ღირებულება ჩამოქვეითდა. უმეტესობას მათგან სათანადო შეიარაღების საშუალება არა ჰქონდა, ამიტომ მხედრობაში, ესე იგი, ცხენოსან ჯარში ჩარიცხვაზე ოცნებაც არ შეეძლო; ქვეითი მებრძოლი კი ცხენოსანთან ტოლად ვერ მოვიდოდა. ამ გარემოებით დაჩაგრულნი, იძულებულნი იყვნენ თავის ძლიერ, მდიდარ და შეიარაღებულ მეზობელთან თავის მამულიან-ოჯახიან თავის შეფარების აუცილებლობას დამორჩილებოდნენ, რაც მათ დამოკიდებულ მდგომარეობაში აყენებდა ამ მეზობლის მიმართ. თავის მხრივ, იარაღით და სიმდიდრით გალაღებული მხედრებიც, ცდილობდნენ სუსტი მეზობლები, როგორც მიწის დამპყვებელნი, თავის ხელქვეითობაში მოექციათ და ასე ამგვარად სახელი და ძლიერება შეემატებინათ. მაგრამ ამ წერილ მესაკუთრეთა არა-მესაკუთრეებად გადაქცევა, მიუხედავად ამ ორმხრივი პოლკისისა, არც ისე ადვილი უნდა ყოფილიყო და ეს ერთი მთავარი მიზეზთაგანია იმისა, რომ ფეოდალური სისტემის შემოღება ჩვენში მრავალ საუკუნეთა სიგძეზე გაჭიანურდა.

ასე იყო თუ ისე, მეთერთმეტე საუკუნეში მიწათმოქმედნი (კალკე წრეს, ან კლასს შეადგენდნენ და ახალი სახელი „გლეხი“ შეიძინეს; ასე შეხვდნენ ისინი „ოქროს ხანას“.

მეტად საინტერესო იქნებოდა ამ „ოქროს ხანის“ განმავლობაში გლეხთა და საერთოდ „ქვეყნისმოქმედთა“ უფლებრივი და სოციალ-ეკონომიური მდგომარეობის დეტალურად გამოკვლევა რომ შეიძლებოდეს, მაგრამ მასალების სიმცირისა და დაუშუშებლობის გამო ამ ჟამად ეს თითქმის შეუძლებელია. ჩვენ დაგვრჩენია მხოლოდ ზოგადი, ძირითადი ხაზები აღენიშნოთ მათი სოციალ-ეკონომიური ვითარებიდან.

პირველ ყოვლისა ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ თუმცა სიტყვა „გლეხი“ ხმარებაში შემოსულია, მაგრამ იგი არ უნდა იყოს, როგორც ზოგი ცნობა ამოწმებს, საყოველთაო, ან ერთადერთი სახელი დაბალი, მშრომელი წოდებისა. ჩვენ გვხვდება ამ ხანის წერილობით ძეგლებში სხვა სახელწოდებაც: „ქვეყანისა მოქ-

მედნი“. აღსანიშნავია, რომ ეს ტერმინი გვხვდება იქ, სადაც მემ-
ტიანეს აზრათა აქვს გვამცნოს ამ დაბალი წოდების მაღალ, აზნა-
ჯრთა წოდებაში გადასვლა. „გააზნაურდეს ქვეყანის მოქმედნი“-ო,
სწერს იგი. ხოლო სიტყვა „გლეხი“ ამ წრის უფრო დაბალი ფენას
აღსანიშნავად სჩანს ნახმარი. ყმა-გლეხის შესახებ მათიანე მათი კე-
თილდღობის დასასურათებლად გვეუბნება, აზნაურებივით იმოსე-
ბოდნენო, იმდენი სიმდიდრე ჰქონდათ დაგროვებულიო. აქედან შე-
იძლება ვიგულისხმოთ, რომ გლეხის სახელი თავდაპირველად ექ-
ნებოდა მიცემული იმ წრეს, რომელიც ყმების უღელში იყო შებმუ-
ლი და პირადად დამოკიდებული თავისი პატრონისაგან. ხოლო „ქვე-
ყანის მოქმედნი“ კი უნდა გულისხმობდეს ამ უკანასკნელთა მეტ პი-
როვნულ თავისუფლების მქონეთ, რაც მათ საწულებას აძლევდა
გამდიდრების შედეგად თვითონ აზნაურებში გადასულიყვნენ და,
წაშასაღამე, ყმები გაეჩინათ, რადგან ამ ხანაში აზნაური უყმოდ წარ-
მოუდგენელია.

ჩვენ არ ვიცით, რამდენად ფართო ხასიათი ჰქონდა მიღებული
„ქვეყანის მოქმედთა“ გააზნაურებას: შეიძლება სათანადო ფრაზაც
უფრო ჰიპერბოლისთვის იყოს მოტანილი მემტიანესაგან თამარის
ღროს საზოგადოებაში აურაცხელი სიმდიდრის და საერთოდ ყველა
წრის ამაღლებისა და აღზევების სურათის მოსაცემად, მაგრამ
ერთი მაინც აქედან უდავოდ შეგვიძლია დავასკვნათ: სახელდობ-
რის, რომ „ქვეყანის მოქმედთათვის“ ყოფილა ამ ხანად შესაძლებ-
ლობა აზნაურთა წრეში გადასვლისა, რომ ეს დაბალი წრიდან მა-
ღალში გადასასვლელი გზა დახშული არ ყოფილ.

მეორე დამახასიათებელი მოვლენა ამ ეპოქისა ის არის, რომ
თუმცა ამ ქვეყანის მომქმედთა და საერთოდ გლეხთა სამხედრო მნიშ-
ვნელობა ძალზე შესუსტებულია, იგინი სრულიად მაინც არ აზიან
განთავისუფლებული მეომრის უფლება-მოვალეობისაგან, ჯარიდან
იგინი გამოთიშული, გამოდევნილი არ არიან. და ეს მიუხედავად
იმისა, რომ მეომრისა და მომუშავეს ფუნქციების ერთმანეთისაგან
სრული დაშორების იდეა მაშინდელ ფეოდალურ საზოგადოებაში
დიდად გავრცელებულია.

„მუშა მიწევი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“-ო, ასე მღე-
რის შოთა თავის პოემაში და ამით იძლევა სხარტულ გამოხატულე-
ბას იმ ძირითადი პრინციპისა, იმ არსებითი ტენდენციისა, რომელიც

ფეოდალურ საზოგადოებას ურყევად და საბოლოოდ უნდა გაეტარებინა ცხოვრებაში.

„მუშა მიწყვი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნობდეს“ — ეს ნიშნავს იმას, რომ ვინც მიწის მუშაა, მას მუშაობის მეტი არა მოითხოვება რა, არც დაევალება. ვინც მეომარია, მას მხოლოდ მეომრობა — გულადი მეომრობა — აწევს ვალად და მიწის დამუშავება მის საქმეს არ შეადგენს. ერთი სიტყვით, მიწის მუშა და მეომარი ერთმანეთში არ უნდა აირიონ: მეომარი არ შეიძლება იყოს მიწის მუშად და მიწის მუშა მეომრად, — ასეთია პრინციპი.

მაგრამ საქართველოს ისტორიულ სინამდვილეში, სადაც ქვეყანის მომქმედთ ძველის ძველთაგანვე ჰქონდათ ტრადიცია მეომრობისაც, ხოლო ამ ჟამად აკლდათ მხოლოდ შესაძლებლობა საკმაო წეიარაღებისათვის, ისინი თუნდაც ნაკლებ შეიარაღებულნი, მაინც იცავდნენ ძველ ტრადიციულ მოვალეობას: ქვეითა ჯარში იღებდნენ მონაწილეობას ან და ახლდნენ მხედრებს, თოროსან-ჯავშნიან მოლაშქრეებს და ქვეყნის მტერს მათთან ერთად უმკლავდებოდნენ. და უნდა ითქვას: ხშირად არც სიმარჯვესა და გამბედაობას უოფილას მოკლებული. „გლებთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყვედა“ —ო, ამაყად გვამცნობს დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი (რხ. ივ. ჯავახიშვილი. საქ. ისტ. ტ. 2. გვ. 37). თუნდა ეს მეტაფორა იყოს და გაზვიადებული ნათქვამი, მაინც იმ ისტორიულ სინამდვილის მაუწყებელია, რომ გლებები ომში მაღალ წოდებასთან ერთად უოფილან. მათთან ერთად მიუღიათ ბრძოლებში მონაწილეობა და ეპიკაციობაც გამოუჩენიათ: არაბთა მეფენი შეუპყრიათ. ან კიდევ, გიორგი მესამის, თამარის მამის დროს ერთი ფიცხელი ომის გამო მემატინე აღნიშნავს, აზნაურის ყმაცა არ დაკლებია ჩვენს ლაშქარსო. (იქვე, გვ. 39). შეიძლება ესეც მეტაფორა იყოს, მაგრამ იმას მაინც მოწმობს, რომ აზნაურს თავისი ყმა ომში ახლდა, მის გვერდით იბრძოდა, რომ ეს გლები უფრო სუსტად და ნაკლები საქორველით იყო შეიარაღებული, და მაშასადამე, მისი სიცოცხლე უფრო ადვილად უნდა ჩავარდნილიყო საფრთხეში მტერთან შეხლის დროს, და თუ გლებიც კი არ დაკლებია ლაშქარს, ცხადია, აზნაურნი და დიდებულნი, კარგად შეკაზმულნი და ცხენოსანნი, უფრო უვნებლად უნდა გადარჩენილიყვნენ.

აღნიშნული ფაქტებიდან სრულიად აშკარა უნდა იყოს, რომ

შოთას ფორმულის პირწმინდად განხორციელება იმ ხანაში არ მოხერხებულა. მაშასადამე, გლეხებს ედევნათ არა მხოლოდ მოვალეობა მიწის დამუშავებისა ჭეყნისათვის სარჩოს მოსაპოვებლად, არამედ ჯარში და ლაშქრობაში მონაწილეობაც უნდა მიეღოთ მაღალ წოდებასთან ერთად.

თუ პირველი ფუნქციით გლეხები დაშორებული და გამოცალკევებული იყვნენ მაღალი წოდებისაგან და მათგან მკაცრად განიჩეოდნენ, მეორე მოვალეობით მათ უახლოვდებოდნენ, მათთან ერთად გამარჯვებულ ომებშიაც მოპოვებული ნადავლის, თუ ტყვეების განაწილებაშიაც, სჩანს, წილი ედევნათ და ამის გამო შესაძლებელი ხდებოდა, რომ ზოგიერთნი მათი რიგებიდან მაღალ წოდებაშიც კი გადასულიყვნენ: ყმისა და მამულის მფლობელი გამხდარიყვნენ.

მესამედ, აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ამ ეპოქაში და მით უმეტეს წინა ხანებში, გლეხები არ არიან მოკლებული საკუთრების უფლებას და იურიდიულად სამოქალაქო საქმიანობაში უფლება-შეზღუდვად არ ითვლებიან. ნიკორწმინდის მეთერთმეტე საუკუნის სიგელწი ვკითხულობთ: „ჰინაჰარაჲს ძის გლეხისაგან ვიყიდე ნათხალი ვენახისა, ჩემთანა ედვა და დავისაკუთრე“-ო. (ქ. 2. გვ. 431).

ცხადია, გლეხისაგან მისი ბატონის მიწას არავინ იყიდდა. მაშასადამე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ვენახი თვით გლეხის სრულ საკუთრებას შეადგენდა და რომ ამ გლეხს განკარგულების უფლება ჰქონდა მასზე, ე. ი. მისი გაყიდვა, ან სხვაზე გადაცემა შეეძლო.

კიდევ უფრო საინტერესოა შიო მღვიმის ისტ. საბუთების ცნობა, საიდანაც სჩანს, რომ გლეხები მიწას იღებდნენ გასაშენებლად ვენახისა; და შემდეგ ასე გაშენებულ ადგილს ნახევარს გამშენებელი ისაკუთრებდა, ნახევარი კი მიწის პატრონს რჩებოდა. მაშასადამე, მუშა-გლეხი მესაკუთრე ხდებოდა, საკუთრების შეძენის უფლება ჰქონდა და საშუალებაც მოეპოვებოდა. ეს მესაკუთრეობის უფლება ფეოდალურ ვასსალურ ურთიერთობაშიაც შეღავათიან პირობებში აყენებდა გლეხს.

საფიქრებელია, რომ მთელი გლეხოზა არ იყო ამ უფლებით აღჭურვილი. მართლაც, უკვე მე-9 საუკუნიდან ვხვდებით ისეთ გლეხებს, რომელნიც ნასყიდ ყმებად ითვლებოდნენ, ან პატრონისაგან მიწაზე იყვნენ „დასმული“. ამათ შეიძლება საკუთრება არც მოეპოვებოდათ. იყვნენ ისეთი გლეხებიც, რომელთაც მიწა ეძლეოდათ

საღალოდ, საბეგროდ, ან საკაბალოდ, და მათ, მაშასადამე, ჰქონდათ უფლება ასეთი ხელშეკრულებით აეღოთ მიწა მეპატრონესაგან. ისინი არ იყვნენ, რასაკვირველია, მესაკუთრე, მაგრამ ეს გარემოება არ გვაძლევს საბუთს ვიფიქროთ, რომ ისინი პიროვნულად იყვნენ მიწის პატრონისაგან დამოკიდებული. გამოთქმა „ვიყიდე მიწა და მივეცი გლეხს საღალოდ, ან საბეგროდ“ არ ნიშნავს კიდევ, რომ ეს უკანასკნელი ყმურ დამოკიდებულებაში იყო მასთან: ვინაიდან ვისაც მიწას აძლევდნენ ასეთი პირობით, ის რომ მიმცემის ყმა ყოფილიყო, ან ამ ფაქტის გამო ყმად გადაქცეულიყო, მაშინ იტყოდნენ: „დავსვი“ მიწაზეო. შემდეგში ეს ლალა და ბეგარა ჩვეულებამ აქცია ყმურ მოვალეობად და მისი გადამხდელები ყ მ ე ბ ა დ მაგრამ ამ ხანად ეს საფეხური საყოველთაო წესად არ სჩანს.

იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა წვრილი მეურნეები თავის მიწიან-ოჯახიანად თავს შეაფარებდნენ ხოლმე მდიდარ და შეძლებულ მეზობელ მემამულეს და მფარველობის სამაგიეროდ გარკვეულ სამეურნეო, ან სხვა ჯასიათის სამსახურს დაუდებდნენ. ასეთ შეფარებას, ანუ სხვისი მფარველობის ქვეშ დადგომას „შეწყნარება“ ეწოდებოდა, ხოლო პატრონისაგან ყმის მიღებას — „წყალობა“, ან „შეწყალება“. ასეთი ნაწყალობევი, ექვი არ უნდა, გლეხებიც უნდა ყოფილიყვნენ და მათი მდგომარეობა ფეოდალური, პატრონ-ყმური სისტემის ჩვეულებრივ უფროს-უმცროსობის და სამსახურის წესს ემორჩილებოდა, პიროვნულად კი ასეთი ყმები თავისუფლებას მოკლებული არ იყვნენ: ამას გვაფიქრებინებს ერთი ის გარემოება, რომ უამისოდ, ესე იგი, პირადი თავისუფლების გარეშე, სრული საკუთრების უფლება გლეხებში შეუძლებელი იქნებოდა. მეორე — ამას გვეუბნება ის გარემოება, რომ „წყალობის ყმა“ თვით მე-17—18 საუკუნეშიც კი პიროვნულ თავისუფლებას ფლობდა, მაგ. შეეძლო ბატონს თავისი ნებით გაშორებოდა და ვისთანაც სურდა, მასთან მისულიყო. უფრო დასაჯერებელია, მაშასადამე, რომ მე-11—12 საუკ. „შეწყალება“ ვასსალური დამოკიდებულებას ჰქმნიდა თავისუფალ ადამიანებს შორის და არა „ყმობას“, არა პიროვნულ უფლებებში ჩეზღუდვას. მესამე საბუთი კიდევ: „ქვეყანის მოქმედთა“ გააზნაურებაზე ლაპარაკი, გამდიდრების შედეგად, სრულიად უაზრო იქნებოდა, ისინი რომ პიროვნულად უ ფ ლ ე ბ ა - შეევეცილი ყოფილიყვნენ.

ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საშუალო საუკუნეებში გლახობა. გარდა ზოგიერთი ნაწილისა, რასაკვირველია, პიროვნული თავისუფლებით სარგებლობდა და მაშინდელი ჩვეულებითა და ადათით შეზღუდვა არ ჰქონია. ვფიქრობთ, ეს საერთო ნორმად იყო ნიღბებული. უფლებრივი შეზღუდვა კი უფრო გამონაკლისი ჯნდა ყოფილიყო. ამიტომ ყველაზე დამცირებულად მაშინდელ მწერლობით საბუთებში იხსენიება არა რომელიმე წრე გლახობისა, არამედ ის გლეხი, რომელსაც მცირე შეძლების და დაბალი ხარისხის პატრონი ჰყავს, უბრალო აზნაურის ყმად ითვლება.

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საშუალო საუკუნეებში, ფეოდალიზმის უმაღლესი განვითარებისა და აყვავების ხანაში, რომელსაც „ოქროს ხანას“ ვუწოდებთ, თუმცა გლეხკაცობას თანდათან უმის უღელი ედგმებოდა და უმრავლესობას ედგა კიდევც, მაგრამ არც მესაკუთრეობის უფლება ჰქონია საყოველთაოდ ჩამორთმეული, არც საკუთრების შეძენის უფლებასა და სახსარს ყოფილა მოკლებული; არც ომში მონაწილეობის მოვალეობა ჰქონია ჩამოცილებული და არც მაღალი წოდების რიგებში გადასვლის გზები ჰქონია უფლებრივად შეკრული. და საერთოდ მისი ერთი ნაწილი მაინც პიროვნული უფლებებით თითქმის სრულიად შეუზღუდველად სარგებლობდა. გლახობის დამახასიათებელი თვისება იყო ის, რომ იგი სოციალური საფეხურით ყველაზე დაბლა იდგა და მას ძირითად, მუდმივ პროფესიად და მოვალეობად მიწის დამუშავება ჰქონდა მიჩენილი, რითაც ის ყველა სხვა წრისა და წოდებისაგან განსხვავდებოდა.

მაგრამ გადის „ოქროს ხანა“. მონგოლთა შემოსევა ანგრევს ქვეყნის კეთილდღეობას და პირველ ყოვლისა ეს კატასტროფა აწვეება მძიმე ტვირთად საზოგადოების ყველაზე დაბალ ფენას, გლეხკაცობას; მისი სოციალ-პოლიტიკური და უფლებრივი მდგომარეობა ამ დღიდან სისტემატიურად განიცდის გაუარესებას; პირველი ნიშნები ამ გაუარესებისა მკაფიოდ გამოხატულ სახეს იღებს მე-14—15 საუკ. კანონმდებლობით ძეგლებში, რომელნიც ბეჭააღბუღას სამარჯოლად არის ცნობილი. მაართალია, ეს კანონმდებლობა სამცხე-საათაბეგოსათვის იყო შედგენილი, მაგრამ დანარჩენი კუთხეების ვითარებასაც სისწორით გამოხატავს, ვინაიდან საათაბაგო ერთი მოწინაევი კუთხეთაგანი იყო იმ ხანად საქართველოში.

ამ კანონმდებლობით აქტში პირველად არის მოცემული უფლებრივი ზღუდე, რომელიც იურიდიულად აცალკევებს და აშორებს დაბალ წოდებას მაღალისაგან და სპობს მათ შორის გადასავალ გზებსა და ხიდებს.

დანგრეულ და აწიოკებულ საქართველოში გამდიდრებისა და აღზევებისათვის გლახს იმ ხანად არავითარი საშუალება, ცხადია, არ ექნებოდა. მაგრამ მაგარი ისაა, რომ ამ ფაქტიურ შეუძლებლობას ზედ ერთვის იურიდიული აკრძალვა ასეთი აღზევებისა. ნივთიერი შეძლებაც რომ შემთხვევით ხელს უწყობდეს გლახს, მას კანონით აქვს გზა მოჭრილი თავისი წოდებიდან გამოსვლისა. ამ ახალი კანონის ძალით (მუხლი 71), გლახმა რომ თავის მამულში სხვა გლახი აიყვანოს და დაასახლოს, ესე იგი, ზელქვეითი გაიჩინოს და ამით მაღალ საფეხურზე ასვლის წადილი და მისწრაფება გამოიჩინოს, ეს იქნება მისი მხრით უკანონო აქტის ჩადენა, სამართლის დარღვევა და ბატონს უფლება ეძლევა ასეთი აყვანილი გლახი მას ჩამოართვას, გაწეული ხარჯების ანაზღაურებით და თავის ყმად გადაარიცხოს, ან გააშეგზავნოს (ბეჭა და აღბუღას სამართ. მუხ. 71). ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ვინც ერთხელვე გლახთა წოდებაშია მოხვედრილი, ის ამ წოდებაში მკვიდრად არის უკვე ჩაჭედილი. მიწათმოქმედებისათვის ყმის შეძენის, ან გააზნაურებისათვის „ყოველი შრომა დაკარგულია“. იგი უნდა დარჩეს იმათ, რაც იყო. მისი შრომაც სჭირდება ბატონს და მისი შესაძლებელი ზელქვეითისაც; და უფლებაცა აქვს ორივეთი ისარგებლოს, ზომები მიიღოს, რომ არც ერთი ხელიდან არ გაუშვას.

ამიტომ ეჭვი არ უნდა, ეს არის გლახკაცობის ძირითადი შეზღუდვის ისეთი ზომა, რომელიც გამოწვეულია აზნაურთა მკაფიოდ გამოხატული მისწრაფებით არ დაუშვან თავის წრეში ახალი წევრები, და რაც უმთავრესია, ამ გამანადგურებელი ომიანობის ხანისათვის, არ გაუშვან ხელიდან, არ შეამცირონ ის ერთადერთი წყარო ნათი ნივთიერი კეთილდღეობისა, რომელსაც გლახები და მათზე დადებული გადასახადები და სამსახური წარმოადგენდა.

გლახობა, რასაკვირველია, ასეთ ტენდენციას წინააღმდეგობას გაუწევდა, მაგრამ სჩანს, დამარცხებულა და სამართალი მათ დამარცხებას კანონის სახით გვაძლევს.

მეორე ასეთივე მარცხი გლახთა უფლებრივ-საკითხში, არა ნაკ-

ლებ მნიშვნელოვანი, ეხება გლეხის შეზღუდვას სამოქალაქო უფ-
ლება-მოსილების სფეროში. იმავე კანონებში ერთი მუხლი (68)
ეხება სპეციალურად გლეხისაგან ნივთიერი ვალდებულების მიღებას
თავის თავზე. ამ მუხლის ძალით გლეხს შეუძლია მხოლოდ ისეთი
ვალდებულება იკისროს, რომლის ღირებულება ერთი ხარის ფასს
არ აღემატება; თუ ხარის ფასს უდრის, ან მეტია, მან უნდა წინას-
წარ ნება გამოითხოვოს თავის ბატონისაგან; თუ ამ წესს გადაუხვია,
ნეტი ღირებულების ვალდებულება, ან თავდებობა იკისრა, მას სე-
ნიორისაგან უსასტიკესი წყრომა მოელის სასჯელად. (ბეჭა და აღბ.
სამ. მუხლი 68). აქ გლეხი, ისე როგორც არა სრულწლოვანი, არა
სრულუფლებიან პიროვნებად არის გამოცხადებული. მას არც თა-
ვისი მამულის თავის ნებაზე განკარგულების უფლება აქვს, არც
ფასოვანი ვალდებულების აღებისა, ბატონის უკითხავად და მისგან
დასტურის მიუღებლად. ბატონი მის ეკონომიურ საქმიანობაშიაც იჭ-
რება, მის ობიექტულ ზღვას, მის ქონებაზე და ქონების მოხმარება-
ზეც თავის უფლებას ავრცელებს; გლეხის უფლება, როგორც მესა-
კუთრესი და როგორც სამოქალაქო ქმედობა-მოსილების მატარებე-
ლისა, დაზიანებულია, შეეცეცილია, შემცირებულია. და როცა უფ-
ლება აკლდება გლეხს, ის ემატება ბატონს. ამით პირველი უფრო
ძლიერ პიროვნულ დამოკიდებულებაში ვარდება მეორის მიმართ.
გლეხი მესაკუთრე, ბატონს შეფარებული, მის მფარველობაში თან-
და-თან ჰქრება და მის ადგილზე გვევლინება გლეხი საკუთრება-შე-
ზღუდული, ხოლო ბატონი ზდება მისი შემზღუდველი. აქედან ერთი
ნაბიჯია გლეხების საკუთრების უფლების სრულ გაუქმებამდე და
მამულის ბატონის სრულ განკარგულებაში გადასვლამდე.

წინად მსახურთა შესახებ ჩვენ ვნახეთ, რომ მათ ამავე ხანაში
მოეშალათ გზა თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობით მაღალ ფე-
ნაში ასვლისა, აზნაურობის ღირსების მოპოვებისა და რომ იგინიც
გლეხთა რიგებში იქმნენ საბოლოოდ გადარიცხული. გლეხის და-
ქვეითება, ამნაირად, მათაც შეეხებოდა, რასაკვირველია. ასე რომ
ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს საქმე საერთო ლოკალურ მოვლენას-
თან, საერთო რეაქციასთან, რომლის აზრი ის არის, რომ გლეხობა,
მსახურების თან დამატებით, მკაცრად გაეღებულ მიჯნის იქით ვა-
დაიხროლონ; რომ მაღალ კლასებსა და ამ უმდაბლეს ფენას შორის
უფსკრული გაფართოვდეს, გაღრმავდეს და გადასავალი ხიდი ჩატყ-

დეს; თითქოს ქართველი გლეხის ხედრზე მართლდება ხალხური სიბრძნე: „რაც მოხდეს — სოფელს გადახდეს“-ო!

რაც საქართველოს უბედურება დაატყდა, ყველაზე მეტად სოფელს, გლეხობას ურჩება გადასახდელად, მის უფლებრივ მდგომარეობას აწეება მაჯლაჯუნსავით და შემშუსრველი ძალით. მაღალი წოდება თვითონაც მრავალ ქირ გამოვლილი და შევიწროვებული, ცდილობს ქვეყნის გასაჭირი, რამდენადაც შეიძლება, მდაბიო ხალხის, გლეხობის ზურგზე გადაიტანოს, მათი გაორკეცებული შრომით აანაზღაუროს.

არც შემდეგ საუკუნეებს მოუტანია ამ მხრივ გაუმჯობესება, თუმცა შემდეგი საუკუნეები — მე-16-17-18 — ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში აღორძინების ხანად არის მიჩნეული და ხშირად „ვერცხლის ხანად“-აც კი იწოდება. გლეხობას ვერც ამ აღორძინებამ მოუტანა მალამო; პირიქით, სწორეთ ამ საუკუნეებში საბოლოოდ ყალიბდება გლეხის უბედობა და მისი უილაჯობის სრული სურათი. სწორეთ ამ საუკუნეებში ჰკარგავს იგი თავისი უფლებების იმ მინიმუმს, რომელიც წინეთ მოეპოვებოდა. მე-18 საუკუნის დასაწყისში გლეხი, როგორც ჩვეულებით, ისე წერილობითი სამართლით საკუთრების ყოველ სახსარს არის მოკლებული: ვახტანგ მეფე ჩვეულის გულახდილობით და სისწორით გვაძლევს გავრცელებულ აფორიზმს: „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“-ო (მუხ. 258), ან კიდევ: „ყმაც ბატონისა არის და საქონელიც“-ო (მუხ. 260). მაშასადამე, მე-18 საუკუნის დასაწყისში გლეხს საკუთრების უფლება მიწაზე უკვე ართმეული აქვს. მთელი მიწა მემამულის, მიწისმფლობელი ბატონის საკუთრება არის, ხოლო გლეხი კი ამ ბატონის მიწის მჭირავია, ესე იგი, მას ეს მიწა აქვს მიცემული დასამუშავებლად.

ამრიგად, ამ ხანაში ფეოდალურმა ურთიერთობამ მოიტანა ის, რომ გლეხს მისი ოდესღაც საკუთარი მიწა, მისი ოფლით გაპოხიერებული, ბატონთან თავშეთაჩებად ხელიდან გამოაცალა. სხვა და სხვა ფენები გლეხებისა საერთო უუფლებობის მორევში ჩააყენა, ისინიც კი, ვინც წინეთ თავის მამულიან-მიწიანად შევიდნენ თავდაზნაურების მფარველობაში.

ჩვენ ვნახეთ აქ ზოგიერთი ეტაპი პროცესისა, რომელიც ათ საუკუნეს გრძელდებოდა; ჩვენ ვნახეთ, რომ ერთ ხანს გლეხობას საკუთრების უფლება ჰქონდა შენარჩუნებული, (მე-9—12 ს.); შემ-

დეგ იგი ნაწილობრივ დაჰკარგა (მე13—15); ხოლო მე-18 საუკუნას დამდეგს კი მას საესეებით უნდა გამოთხოვებოდა.

რასაკვირველია, ეს პროცესი არ იყო ხელმოსმით და ერთბაშად ყველა გლეხის მიმართ ერთ და იმავე დროს განხორციელებული; გლეხთა წინააღმდეგობისა და შინაგანი ბრძოლის გამო, ჩვეულებებისა და ტრადიციების შენახვის, თუ რღვევის პროცესი ნელა და თანდათანობით ვითარდებოდა. წინა ხანებშიც იყო ყმა თავის საკუთრებას მოკლებული, უმამულო, ნასყიდი, ან ვალში ყმად წაყვანილი და სხვ., მაგრამ მათი მდგომარეობა არ იყო მაშინ საერთო დამახასიათებელი გლეხოზის უმრავლესობისათვის, და მაშასადამე, ის არ შეიძლება საზოგადოებრივ ნორმად მივიჩნიოთ. შემდეგში კი ნასყიდის და ბატონის მამულზე დასახლებულის მდგომარეობა ამ მხრივ ვრცელდება გლეხოზის დიდ უმრავლესობაზე, ხოლო მესაკუთრეობის უფლებიანთა რაოდენობა კი მცირდება; ამიტომ მათი საერთო მდგომარეობის დახასიათებაც იცვლება და იცვლება იურიდიული ნორმები, ამ მდგომარეობის გამომსახველი. ქვეყნისმომქმედი, რომელიც წინად აზნაურობის მოპოვებასაც კი მოელოდა, ახლა გადაქცეულია ისეთ ყმად, რომლისა „ყოველივე ბატონისა არის“. (იხილ. ვახტ. სამ. მუხ. 258).

როგორ და რა გზით სწარმოებდა ეს საკუთრებისაგან განთავისუფლება გლეხკაცობისა; რა ბრძოლებსა და შეხლა-შემოხლას ჰქონდა ადგილი, ამის საკმაო ისტორიული საბუთები დღემდე არ მოგვეპოვება. გლეხების წინააღმდეგ წარმოებულ ამ დამჩაგრელი პოლიტიკის შესახებ წერა არ იყო საჭიროდ მიჩნეული. მაგრამ უდოკუმენტოა ცნეილი არაა წარმოვიდგინოთ, რომ სანამ გლეხი შეეჩვეოდა იმ აზრს, რომ მამაპაპის ძელებით გააოხიერებული მიწა, მისგან გაჰრილი უდაბური ადგილები, მისი კი აღარ არის, არამედ იმ შეიარაღებული ბატონისა, რომელსაც მან თავისი ოჯახისა და ქონების დაცვა და მფარველობა სთხოვა, არა ერთი და ორი ჯოხი და შეიძლება ხმალიც გადატყდებოდა მის ზურგზე. ძალმომრეობის და „ქუჟაზე მოყვანის“ იძულებით საშუალებებს, ეპეი არ უნდა, ფართოდ ექნება თავისი „აღმზრდელობითი“ როლი შესრულებული; და აი, მრავალ საუკუნეთა ბრძოლის შემდეგ, იგი მე-17—18 საუკ. საბოლოოდ იქმნა გაძარცვული და მორჩილების კალაპოტში ჩაყენებული.

მაგრამ მიუხედავად ასეთი დაქვეითებისა უფლებრივ სფეროში

გლახობას მოვალეობათა რაოდენობა არა თუ არ მოკლებია, არამედ
წ ე ე მ ა ტ ა კ ი დ ე ც .

გლახს არ მოკლებია მოვალეობა ქვეყნის იარაღით დაცვისა. ეგრეთ-წოდებულ ალორძინების ხანაშიც, ყველა ბრძოლაში იგი იღებს მონაწილეობას, მით უმეტეს, რომ ეს ბრძოლები თითქმის ყველა საქართველოს საზღვარზე, ან მის შიგნით სწარმოებდა და შემოსეული მტრის განდევნას. ან მოგერიებას ისახავდა მიზნად. მართალია, ამ გლახებზე ბევრს არას სწერენ, სამართლის ძეგლებშიაც ამის გამო მათ არაერთი შეღავათი ან შემსუბუქება ბატონყმური უფლისა არა აქვთ მინიჭებული; ჩვენი ისტორიის მემკვიდრეები, რომელნიც ყველანი მაღალი წოდების წრიდან არიან გამოსულნი, უფრო იმ თავდაზნაურთა ოჯახების აღნუსხვას უნდებიან, რომელთაც გაიღეს რაიმე მსხვერპლი, ან ვაჟკაცობით თავი გამოიჩინეს ომში; მეფე-სარდლებსაც, რასაკვირველია, ქებას ასხამენ, — გლახები კი, სულ დიდი, თუ დაჭრილთა და დახოცილთა საერთო რიცხვში არიან ნაგულისხმევი; მაგრამ გლახების მონაწილეობა ომებში და მათი სერიოზული როლი ბრძოლებში მაინც უდავოდ სჩანს ზოგი ცნობიდან, სადაც მათი მოხსენება აუცილებელი იყო, გვერდი ვერ შეეცვლებოდა. ასეთია ცნობები ხალხთა აღწერებისა, რაც უმთავრესად მეომართა რიცხვის აღსანუსხავად იყო წარმოებული. ამ ანგარიშებში ყველა ჯურის გლახობიდან შეხედებით საღაშქროდ გამოსაწვევთა აღნუსხვას, თვით ბოგანო გლახებიდანაც კი. ხოლო მსახურები ხომ ყველანი ომში უნდა გაჰყოლოდნენ ბატონებს; მაგრამ ამ დავთრებიდან გლახებისაგან გამოსაყვანი რაოდენობის შეტყობაც კი სისწორით არ ხერხდება. ვიცით მხოლოდ, რომ გლახები უნდა გამოეყვანა თავის ბატონს; რომ ასეთი მოვალეობა ჰქონდათ დაკისრებული თვით საეპისკოპოზო მამულებსაც, საეკლესიო აზნაურებს, მსახურებს, და გლახკაცობას. ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს: „ყავთ ეპისკოპოზთა აზნაურნი და მსახურნი და შეწერილნი გლახნი წარსულად ბრძოლასა შინა“-ო. (იხ. მისი საქ. გეოგრ. გე. ლა. გამოც. მ. ჯანაშვილისა).

ასევე ჰყავდათ შეწერილნი გლახნი და საერთოდ მსახურნი გამოყვანად ბრძოლასა შინა თავდაზნაურებსაც. მოვალეობა ედვა ფორმალურად ბატონს: მასზე იყო შეწერილი განსაზღვრული რიცხვი მეომარებისა, რომელიც მას უნდა გამოეყვანა თავისი საბატონოდან, ხოლო ასრულება ამ მოვალეობისა აწვა ტვირთად გლახობას;

ის აქაც, ასე ვთქვათ, მეომრის მოვალეობის ამსრულებელი იყო. გლეხობა უნდა გამოსულიყო, ზოგი თოფით, ზოგი მშვილდ-ისრით, ზოგი ჯოხებითაც, სხვა იარაღი თუ არ მოეპოვებოდა. მაგრამ მთელი მათი როლი ბრძოლებში მაინც მნიშვნელოვნას მოკლებული არ ყოფილა. ამ მხრივ საინტერესოა ცნობა მარაბდის ომის შესახებ, დარჩენილი ჩვენს ისტორიაში.

მარაბდის ამ საბედისწერო ომის წინასწარ თათბირზე, როგორც გადმოგვცემს არჩილ მეფე, ასეთ მსჯელობას ჰქონდა ადგილი: გიორგი სააკაძე, რომელიც წინააღმდეგი იყო მარაბდის ველზე ბრძოლის მიცემისა და თბილისის ვიწროებში მტრის შემოტყუებას ურჩევდა, ამბობს: „ქვეითობა იქ არ ვარგა, სიცხეა და მისჭირდება, ღმერთმან ნუ ქნას დაგვიმარცხდეს, სულ ერთპირად ამოსწყდება“-ო. აქ „ქვეითობა“-ში გლეხობა იგულისხმება, რასაკვირველია. ამას ბაადურ ციციშვილის ნათქვამიც ადასტურებს, როცა ამბობს, რომ „ემა თუ სიცხისგან დაგვიმარცხდეს ქვეითობა, სადღა მორჩეს? თქმა არ ღნდა, თუ ამოსწყდეს გლეხიკაცი, საქართველო დაძაბუნდა“-ო (არჩილიანი. გვ. 65). აქ ქვეითობის დამარცხება ნიშნავს გლეხკაცობის ამოწყვეტას, რაც, რასაკვირველია, საქართველოს დაძაბუნების მომასწავებელი იქნებოდა.

თვით უდიდესი სტრატეგი და გამოჩენილი გმირი სააკაძის სამხედრო მოსაზრება, რომელიც ომის ასპარეზს ქვეითი ჯარისთვის გამოსადეგობის თვალსაზრისით ზომავს და სწონის, იმის მაჩვენებელია, რომ გლეხკაცობის ზვედრითი წონა ომში არამც თუ აბუჩად ასაჯდები არ ყოფილა, არამედ მას საგრძნობლად დიდი და გადამჭრელი მნიშვნელობა ჰქონია. სწორედ ამიტომ აქეთკენაა მიმართული მთავარი ცენტრი ამ დიდი სარდლის სამხედრო არგუმენტაციისა. სადაც ქვეითობას მისჭირდება, იქ ბრძოლა არ უნდა მიეცეთო მტერს; სადაც მას ხელის გამოღება უფრო ადვილად შეუძლია, აი იქ დავარტყათო, რადგან გამარჯვების შანსებს ის იძლევაო. ასეთია გიორგი სააკაძის საბუთების აზრი; ხოლო მისი თანამოაზრე ამ სტრატეგიაში, თავადი ციციშვილი გლეხთა რაზმების დამარცხებას საქართველოს დაძაბუნებად თვლის. დიდად საინტერესოა აზროვნების ნიმუშია ამ ეპოქისათვის! მაგრამ საეცალაო ისაა, რომ სწორედ ეს ბრძნული და მიზანშეწონილი მოსაზრებები კი არ იქმნა გაზიარებული, არამედ სულ წინააღმდეგი; გლეხობის მნიშვნელობა დაჩრ-

დილა სულ სხვა, ფეოდალურ კერძო-ჯგუფობრივ მოსაზრებებზე და ინტერესებზე. ამ ომის შედეგიც ხომ ცნობილია: ათათასობით ქართველობა გაწყდა; რა თქმა უნდა, მაღალ წოდებასთან შედარებით გლეხობიდან უფრო მეტი დაიღუპებოდა. მაგრამ ამაზე ერთი სიტყვაც არა აქვს ამ ომის ამწერს, პოეტ არჩილ მეფეს ნათქვამი, გარდა იმისა, რომ პირველ შეტაკებაზე გამარჯვების შემდეგ „ქვეითობა ურდოშიგან ალაფობდეს, იტვირთოდეს“, ესე იგი: სამხედრო დავლის დატაცებას შეუდგენო. ხოლო დიდებულთაგან, რომელთა უთაურობამ და შინაგანმა შუღლმა წააგებინა საქართველოს ეს საბედისწერო ომი, სათითაოდ ჩამოთვლილია, რომელს რამდენი და რა მსხვერპლის გაღება დასჭირვებია. გლეხის და მსახურის ისიც არ ვიცით, ამ ომში რამდენი დაიხოცა. სწორედ ამიტომ არის, რომ სჩივოდა ილია ჭავჭავაძე: „ხალხი არ სჩანს ჩვენს ისტორიაში, მხოლოდ მეფეებზეა იქ ლაპარაკი“-ო. საჭირო კი არის, რომ ეს ხალხი ამოვიდეს ისტორიის ზედა პირზე; საჭიროა, რომ მისი როლი და მნიშვნელობა შეფასდეს; მით უმეტეს, რომ ახლა ჩვენ ვიცით, რომ ქვეყნის რჩენის გარდა, ჩვენს გლეხობას ქვეყნის დაცვის სამხედრო ბეგარაც ჰქონდა დაკისრებული, განსხვავებით ევროპული ფეოდალური საზოგადოებისა, სადაც მეომარი მხოლოდ თავისუფალი ადამიანი იყო, ხოლო არა-თავისუფალს არა თუ მეომრობა, უბრალოდ იარაღის ტარებაც კი აკრძალული ჰქონდა. საქართველოს პირობებში ასეთი მკვეთრი გამოყოფა მოვალეობათა, ასეთი გარდაუვალი ფუნქციონალური განცალკევება წოდებათა შორის არ ყოფილა განხორციელებული.

მაღალი წოდება არ იყო ერთად ერთი დამცველი ქვეყნისა, ესე იგი, ერთად ერთი მატარებელი იმ საზოგადოებრივი ფუნქციისა, მეომრობისა, რომელიც ედვა საფუძვლად მის სოციალურ და პოლიტიკურ ბატონობას. გლეხობა არ იყო მხოლოდ და მხოლოდ მუშა-საქონელი, რომელსაც მხოლოდ ბატონის (დამცველისა და მფარველის) რჩენა და შენახვა უნდა ეკისრა, ხოლო იარაღით ქვეყნის დაცვაზე ზრუნვა არ ეკითხებოდა... გლეხი დარჩა პირველი საუკუნეებიდან ჩვენი ისტორიისა უკანასკნელამდე მიწის მუშა და მეომარი, როგორც ის აგვიწერა სტრაბონმა.

მაგრამ ამ მეომრობამ ვერ იხსნა გლეხი იმ ბატონყმური უღლისაგან, რომლის ქვეშ იგი განუწყვეტლივ იზნიჭებოდა; ვერ იხსნა

ვერც ამ ყმური ტვირთის სისტემატიური ზრდისა და დამძიმებისა-
გან. საშუალო საუკუნეებშიც მისი სოციალური მდგომარეობა სახარ-
ბიელო არ ყოფილა, მაგრამ შემდეგში კიდევ უფრო გაუარესდა. არა
მარტო სიღარიბე იყო ამისი მიზეზი, არამედ მრავალფეროვანობა სა-
ვალდებულო გადასახადებისა. ლალა და ბეგარა, რომელიც წინეთ
„მიცემული“ მიწის ქირად იყო მიჩნეული, ახლა სავალდებულო ყმურ
ვალდებულებად იქცა ყველასათვის. ლალა, ბეგარა, კულუხი, სამო-
ვარი, საჩექმე, საქსოვი და ვინ იცის რა სახელწოდებისა და ხასიათის
გადასახადი არ დაეკისრა ყმას, როგორც ვალდებულება თავისი ბა-
ტონის წინაშე. ახლა თუ მას ბატონი გაუწყრებოდა, სულს იქით,
არაფერი არ გააჩნდა ხელშეუხებელი, რადგან „ყმაც ბატონის იყო
და საქონელიც“. (ვახტ. სამ. მუხ. 260). საერთო ტენდენცია საზოგა-
დოებრივ ძალთა უკუღმართი განწყობილების გამო, ყმათა მონურ
მდგომარეობაში ჩაგდებისაკენ მიემართებოდა.

ბ. გლეხის იდეალები

ზევით ჩვენ ვნახეთ, რომ გლეხოზა არ იყო სავსებით
მოწყვეტილი არც ერთ საზოგადოებრივ მოვალეობას, მაგრამ
ჩამოშორებული იყო საზოგადოებრივ უპირატესობებს; ნორმა-
ლური, საერთო საზოგადოებრივი და სამოქალაქო უფლებებიც მის-
თვის უმეტესად დახშული, ან შეკეცილი იყო. გლეხი ეწეოდა
მსხვერპლს სისხლითა და შრომით, სოციალური მდგომარეობით და
უფლებებით. თავისი ზურგიით ზიდავდა სახელმწიფო და საზოგადო-
ებრივი აპარატის მთელ სიმძიმეს, ხოლო ყველაზე ნაკლებ სარგებ-
ლობდა ამ აპარატით, რადგან ეს უკანასკნელი შიგნით ერთიანად მიმ
წინააღმდეგ იყო მიმართული, ხოლო საგარეო საკითხში არც ისეთი
უებრო დამცველი გამოდგა მისი მშვიდობიანი შრომისა, როგორაც
უნდა ყოფილიყო. დარბევის აშორება მისი მიდამოებისათვის, აუწი-
ოკლებლობა მისი ოჯახისა და სახლკარისა, გაუნადგურებლობა მისი
ნაშრომ-ნალეაწისა, ნახნავ-ნათესისა, არ იყო უზრუნველყოფილი იმ
წოდებისაგან, რომელსაც იგი ამ მოვალეობისათვის არჩენდა. ამი-
ტომ მას მარტო მონურად ქედის მოხრა და შრომა არ ეყოფოდა თავის
თავის გადასარჩენად და ოჯახის შესანახად. აზრი და გონებაც უნდა
აემუშავებინა; უნდა მუდამ საქვეყნო საქმეებზედაც ფიქრი ჰქონოდა

თავში. და თუ მას აზრები ეკითხებოდა, სამაგიეროდ ის თვითონ თავის თავს უნდა დაჰკითხებოდა. კარზე მომდგარი მუდმივი გასაქირი და ამ გასაქირთან ბრძოლაში მონაწილეობა ჯხსნიდა გზას მის გონებრივად მუშაობას, წინ სწევდა მისი აზროვნების უნარს, აიძულებდა მას ეფიქრა არა მარტო ყანის დამუშავებაზე და მოსავალის მოწვევაზე, არამედ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზედაც. და ეს გარემოება, შეიძლება, ერთ-ერთი და არც თუ უკანასკნელი ფაქტორი იყო იმისა, რომ ქართველი გლეხობა შედარებით დიდი გონებრივი სიფხიზლისა და საზოგადოებრივი გამჭირაობის მატარებელი იყო და არის დღევანდელ სინამდვილეშიც. მას წინადაც ხშირად უჩნდებოდა მისივე წიაღიდან გამოსული წინამძღოლი, მისი გელა, როგორც ეს დავიხატა დიდმა აკაკიმ („პატარა კახ“-ში) და რომელსაც ხალხი ხელში ჯოხით, ბარით და ნაჯახით მისდევდა მეომართა დასახმარებლად წემოსეული მტერის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

სამწუხაროდ, ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით მისი საზოგადოებრივი შეხედულებების, მისი აზროვნებისა და გულისთქმათა შესახებ. წერაკითხვა მისთვის უცხო ხილი იყო; ხოლო ვინც ქართულ მატიაწეს სწერდა შთამომავლობისათვის, მათ მაღალი წოდების აზრი და ფიქრი უფრო ეახლოვებოდა, ენათესავებოდა სულიერად და უფრო ნაცნობიც იყო, ვიდრე გლეხის გულის ნადები. გლეხის გულისთქვა შეიძლება მხოლოდ ზოგიერთ, ძველთაგან დაჩენილ ხალხურ ლექსებსა, თქმულებებსა და ჩვეულებებში იყოს გამოხატული და ჩვენც ამ წყაროს უნდა მივმართოთ ხალხის სულიერი საიდუმლოების ამოსახსნელად.

მაგალითად: აქამდე შენახულია „ბედნიერი კაცის“ იდეალი ლექსად: „არც არავის ყმა ვყოფილვარ, არც არავინ ყმად მყოლია, ძველი პური, ძველი ღვინო წლით წლობამდე გამყოლია“-ო.

ვინც ამ ორპქარიან ლექსს კარგად ჩაუყვირდება, ადვილად ვაზოიცირობს, რომ გლეხისათვის სანეტარო ყოფილა: უბატონყმო უოთიერთობაში ეცხოვრა, არც ყმად, არც ყმიანი ყოფილიყო, არც სხვა დაეხაგრა, არც სხვისაგან დაჩაგრულიყო, არც სხვისი ოფლით თავი გაეტანა, არც სხვისათვის თვისი ნაოფლარი ეძლია. ხოლო სიმდიდრისა და შეძლებულობის იდეალად ჰქონდა უხვი მოსავალი, პური და ღვინო მრავალი, ლალი და უზრუნველი ნივთიერი ცხოვრება, შრომით დატვირთული და შრომითვე განაყოფიერებული. ძველი პური

და ღვინო გაყოლოდა ახალ წელშიაც, ესე იგი, ერთი წლის სარჩო ზუღამ შემონახული ჰქონოდა სათადარიგოდ, მტრისა და მოყვრისათვის პასუხის გასაცემად, ყოველი მოულოდნელი სტიქიური თუ სხვა მძიმე მოვლენისაგან თავის დასაცავად, დასეტყვილ, ან დაგვალულ წლებში თავის გასატანად. იდეალი არც ისე ფართოა ეკონომიურად; იგი ნატურალური მეურნეობის ფარგალში ტრიალებს, მის საზღვრებს არ სცილდება, მაგრამ მის ღრმა ადამიანურობაში უექველად მოგვსმის დიდი, ქეშმარიტი ღირსება თავისუფალი პიროვნებისა, რომელიც თანასწორობის წმინდა იდეალით არის გამსჭვალული.

მაგრამ ადამიანი არ უნდა ფიქრობდეს მარტო თავის თავზე და თავის ბედნიერებაზე. კაი-კაცობა სულ სხვას მოითხოვს. ვის უწოდებს ამ სახელს ხალხური ლექსი? —

რა კარგია კაი კაცი, კარგ საქმეზე აგებული,

ქვეყანა ყავს მადლიერი, სწორის გულით მოგებულის...

ეს ლექსიც კეთილშობილური მისწრაფებით არის გაუღენთილი. საზოგადოებრივი მოტივი აქ წინ უსწრებს პიროვნულს: ჯერ ქვეყანა, მერე — ტოლი და მეგობარი. ჯერ ქვეყნის კეთილდღეობის მიღწევა და მერევე გულის სწორის მომადლიერება — აი, ესაა აქვს ხალხურ თქმას მიზნად და იდეალად დასახული; ამაში ზედავს ის „კაი-კაცობას“. ესაა ადამიანის ღირსების ამამაღლებელი.

ჯერ ქვეყანა — მაგრამ ქვეყანა არა ფეოდალური, არა ბატონყმური. მისი ღიღინა: „არც არავის ყმად ვყოფილვარ, არც არავინ ყმად მყოლია“... უბატონყმო ადამიანი ლალი და მდიდარი! მაგრამ ამასთანავე, უბატონყმო საზოგადოება უფრო ძლიერია, უკეთესია, უფრო მაღალია ბატონყმურზე. აი ერთი ხალხური ლექსიც —

„ზღვაში ხომალდი რათ მინდა?

მოვეუცუოდები, გავალო;

არც არავის ბატონი ვარ,

არც არავისი ყმა ვარო“.

კაცი ზღვაზე გადაცურვას აპირებს და იქადნის, რომ მას ხომალდი არ სჭირდება, ისე გადაივლის ზღვის უსაზღვრო სივრცეს; რითი აპირებს ის ამ სასწაულის მოხდენას, ასეთი ვაჟკაცური საქმის ჩადენას? — თ ა ვ ი ს უ ფ ლ ე ბ ი თ ამას, მისი აზრით, ვერ იზამს ვერც ბატონი, ვერც ყმა. ბატონყმობა კაცს აჩაჩანაკებს, როგორც სისტემა, როგორც წესწყობილება, და აჩაჩანაკებს ყველა მის მონაწი-

ლეს, ბატონსაც და ყმასაც; ვინც ამ წყობილების დარღვევაში ერთ-
ხელვე მოხვედრილია, იგი გმირად არ გამოდგება. სულ სხვაა, ვისაც
ეს დამამდაბლებელი და დამამცირებელი მდგომარეობა არ გამოუც-
დია; ვინც თავის თავს ეკუთვნის; ასეთი ადამიანისათვის ყოველივე
შესაძლებლობის გზები გახსნილია. ამიტომ ხალხური გმირი, რომე-
ლიც ზღვის გადალახვას აპირებს, ასე ასაბუთებს თავისი განზრახ-
ვის შესაძლებლობის უნარს: „არც არავის ბატონი ვარ, არც არავისი
ყმა“ ვარო; მე ამ წესწყობილების შვილი არა ვარ; მე უბატონო სა-
ზოგადოებას ვეკუთვნი, ვარო თავისუფალი ადამიანი და რატომ
უნდა გამიჭირდეს ზღვის გადაცურვაო? იშვიათად შეიძლება ჯკეთესი
დაგმობა და უარყოფა მთელი სისტემისა, მთელი წყობილების! უბა-
ტონყმო საზოგადოება — ეს არის საზოგადოება თავისუფალ ადა-
მიანთა.

გლები იმას კი არ ნატრობს, რომ ბატონი გახდეს; ის კი არა
აქვს იდეალად, რომ თვითონ ზედა სართულში მოექცეს, არამედ
თვით სისტემის შეცვლა, თვით წყობილების უარყოფა აქვს მიზანში
ამოღებული. ახალი წყობილების ახალი პრინციპებისა მან ბევრი არა-
ფერი იცის; ის არ თეორეტიკოსობს; ფილოსოფიურ მაქსიმებს არ
გვაძლევს საზოგადოებრივი ცხოვრებისას; მისი აზროვნება კონკრე-
ტულია, გლებურია. მან იცის არსებული ურთიერთობის სრული
უვარგისობა; იგი ამაში ღრმად დარწმუნებულია; დარწმუნებულია
იმაშიც, რომ თუ ამ სამარცხვინო და დამაუძლურებელ პირობებს
თავი დააღწია, თუ თავისუფალი შეიქმნა, სასწაულების მოხდენა მას
არ გაუჭირდება; ამიტომ მღერის: ზღვას მაშინ გადავლახავ, თუ არც
არავის ბატონი ვარ, არც არავისი ყმა ვარო.

თავისუფლება და მისი თანდაყოლილი თანასწორობა ადამიან-
თა შორის ასეთ დაფუძნებას იღებს: დაჩაგვრა ერთი კაცისაგან მეო-
რისა, რომლის სურათს იძლევა ბატონყმობა, უარყოფილია. უნდა ვი-
ფიქროთ, რომ ეს თანასწორობის იდეა, განუყრელი თავისუფლებას-
თან, სხვა და სხვა ერთა ურთიერთობის სფეროზედაც იქნებოდა გა-
ვრცელებული. გლების იდეალში ერთის ერისაგან მეორის დაჩაგვრისა
და დამცირების სურვილიც უნდა უარყოფითად იყოს გადაჭრილი.
ამას ხელს უწყობს ქრისტიანული მოძღვრებაც, რომელიც, როგორც
ვიცით, ყველა ტომის ადამიანს ერთმანეთის ძმად თვლის და თანა-

სწორად "ღვთის გაჩენილად" აღიარებს. ქართველ გლეხსაც აქვს ეს იდეალი თავის ლექსებში შემონახული.

საინტერესოა, რომ ერთა ძმობის იდეა ქრისტიანულ მოძღვრებიდან შეთვისებული, ქართველ გლეხკაცობას სრულიად კონკრეტიული სახით, თავისი მეზობლების მიმართ აქვს გამოყენებული. აი, მაგალითად ლექსი „წუთისოფელი“, რომელშიც ამ ქვეყნის წუთიერობის აზრის გამოთქმის შემდეგ ასეთ სტრიქონებს ვკითხულობთ —

„ყველა ადამის შვილი ვართ,
თათარიც ჩვენი ძმა არი,
ჩვენსა და სომეხებ შუა
განყოფილება რა არი?
თუ ქალი გეტყვის დობასა,
ის უკეთესი და არი,
ისეთი გქონდეს გუნება,
ვით მოწმენდილი ცა არი.
თუ არ იწამებ ამასა,
მუცლით ნაშობი რა არი?“

(ხალხ. პოეზია. კოტეც. გვ. 5).

ადამისაგან მთელი კაცობრიობის წარმოშობის იდეა, ბიბლიიდან შემოტანილი ხალხში, აქ პირდაპირ გამოყენებულია მახლობელ მეზობლისადმი ძმობის გამოსახატავად, იმ მეზობლისადმი, რომელთანაც ომები, ბრძოლა, განხეთქილება, სისხლი იყო ისტორიულად ჩათესილი და არა ვინმე გადამთიელი, ნაცნობი ან უცნობი ხალხებისადმი, ან რომელიმე ერთმორწმუნე და მეგობრულ ეროვნებისადმი.

და სწორედ ეს არის მთავარი და მნიშვნელოვანი. გლეხს ეს იდეა ძმობისა თავის უკიდურეს ლოგიკურ დასკვნამდე აქვს მიყვანილი; იგი სწორეთ იმ მეზობლებთან (თათრებთან) ძმობაზე უთითებს, რომლებთანაც მტრობის, უნდობლობის, მძულვარების გრძნობა უფრო იყო მოსალოდნელი. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ ამ მეზობელთან მას არც სარწმუნოებრივი კავშირი აერთებდა; პირიქით, სწორეთ სარწმუნოება, რომელს მაშინ დიდი ფასი ედვა ხალხის თვალში, იყო გამთიშველი გარემოება. ამ დაბრკოლებას დაძლია ერმა, გადალახა წარმავალი გრძნობების კარნახი და ფართო, ღრმა მსოფლიო იდეას ჩაეჭიდა. ამაში გამოიჩინა მან ერთი ძირითადი, უაღრესად სა-

ყურადღებო თვისებათაგანი ქართველი ერისა, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენი ხალხი, განუჩევლად საწმუნოებისა, რასისა, ფერისა, ყველა ერს ჰგუობს, ითვისებს, ყველასთან საერთო ენას პოულობს. მისი ფართო იდეები შორდება შემთხვევითს, ეროვნულ ფარგლებს და მსოფლიოს სწვდება, მთელი კაცობრიობის სივრცეს ესაზღვრება. ეს იდეა ორი ხაზით იშლება ჩვენს წინ: ჩვენ ხალხს სხეც თავის სწორათ მიაჩნია, ძნად იღებს; და თავისი თავი მით უმეტეს ყველას ტოლად და სწორად მოაქვს; მას ზომ მსოფლიო იდეები აბოზოქრებენ. იმ მეზობლებს, რომელთანაც დავა აქვს, იგი ემობას შესთავაზებს. „თათარიც ჩვენი ძმა არის“-ო! ხოლო თვითონაც მან ეს სიამაყის იდეა გამოიტანა თავისთვის და იგი თავისი ერის კუთვნილებად აქცია. აქედან ორი თვისება ჩვენი ერისა: ყველასთან ძმობა და ყველასთან ამაყად ყოფნა: თავზე არავის დიჯენს; ყველას ტოლია; თავს არავის აჯდება: ყველა ძმად ეგულება.

ჩვენ აქ გვანტერესებს ის, რომ ეს ძირითადი თვისებები ქართველი ხალხისა იყო არა მხოლოდ მაღალი წოდების საკუთრება, არამედ საკლტრება მთელი ხალხისა და რომ გლეხი მას თავის ლექსებში მღეროდა და ეს სიმღერები დღემდე შეინახა, როგორც სულიერი განძი, როგორც მისი ვინაობის, მისი ეროვნული რაობის გამოსახულება.

ასევეა ქალის შესახებ გამოთქმული ორი-სტრიქონიანი აზრიც: „თუ ქალი გეტყვის დობასა, ის უკეთესი და არი!“! აქ ქალი ამაღლებულია ნამდვილი მეგობრობის სიმაღლემდე; იგი მხოლოდ სქესიკი არ არის, არამედ ადამიანი. ძმობა თუ არის მამაკაცთა შორის, — და-ძმობაც უნდა იყოს დედაკაცსა და მამაკაცს შორისაც, ესე იგი, ისეთი უანგარო, უმწიკვლო, უზადო, მეგობრული ურთიერთობა, რომელსაც სქესობრივ ურთიერთობასთან არავითარი კავშირი არ უნდა ჰქონდეს, არამედ იყოს და-ძმური. და ხალხი გვეუბნება, რომ ქალს ეს შეუძლია; იგი ამ სიმაღლეზე სდგას და რომ ის მხოლოდ მაცდური და ცოდვაში ჩამგდები არ არის, როგორც ამას ბიბლიის არაკი ევეუბნება. საკვირველია, რომ ხალხის პოეტური აღმადრენა ერთა ძმობაში გაჰყვა სახარების ცნებას; ხოლო ქალთა საკითხში მას გადააცილა და ამ ძმობის იდეას დაუქვემდებარა მამაკაცისა და დედაკაცის და-ძმური, მეგობრული ურთიერთობის შესაძლებლობაც. და

რომ ხალხს სწორედ ასე ესმის, ამას გვეუბნება ლექსის უშუალოდ მოყოლებული სტრიქონი, რომელიც აღნიშნავს, რომ ასეთი ქალისადმი, „რომელიც გეტყვის დობასა“, „ისეთი გქონდეს გუნება, ვით მოწმენდილი ცა არი“; ესე იგი, შენც უზადო მეგობრული გრძნობა უნდა შეაგებო და ადამიანურად შეხვდე, როგორც დაზე უკეთესს.

მრავალ საალერსო და სასიყვარულო ლექსებს შემდეგ, რომელნიც ყოველთვის ნაზი და ღრმა, წრფელი სიყვარულის გრძნობით არის ხოლმე გამსჭვალული, ასეთი და-ძმობის ქადაგება, სწორეთ შედეგურა ქალის კულტის ამალღებისა, რომელსაც ხალხის გულმა და გონებამ ასეთი ადგილი მიანიჭა.

ჩვენ, ცოტა არ იყოს, გაგვიტაცა ამ ლექსების კომენტარიებმა, მაგრამ ჩვენი მონოგრაფიის პირდაპირ მიზნებს მაინც ბევრით არ დაეშორებივართ. გლახაკობის ჩვენ ისტორიულად არაფერი ვიცით; მათ აზრთა და გრძნობათა სამეფო ჩვენთვის დაფარულია და როცა სადმე ამას ფარდა აეხდება, ზედმეტი სიტყვა არ უნდა დავიშუროთ. ზემოთქმულით ჩვენ გვინდოდა აღგვენიშნა მხოლოდ, რომ ქართველი მღაბიო ხალხი, საზოგადოებრივ ცხოვრებას იურიდიულად ჩამოცილებული ფეოდალური სისტემისაგან, ფაქტიურად მასში მხურვალე მონაწილეობას იღებდა და აზროვნებისა და იდეების სფეროშიაც იმავე საზრდოთი იკვებებოდა, იმავე წყაროდან სვამდა, საიდანაც იკვებებოდნენ და სვამდნენ მაღალი ქართული წრეები, სახელმწიფოს რომ განაგებდნენ... და მის კოლექტიურ შემოქმედებას აზის უდავო ბეჭედი ამ კულტუროსნობის სიმაღლისა და თავისებურობის. მაგრამ დაუვბრუნდეთ ისევ ბატონყმობას.

ქართველი გლეხი ფეოდალიზმს უარპყოფდა, როგორც ეკონომიურ და პოლიტიკურ სისტემას და ბატონის როლში გამოსვლის სურვილს ამიტომ იწვიათად შეხედებით მის პოეზიაში. თუ ხალხურ ლექსებში ასეთი აზრია სადმე გატარებული, იქ ის მოცემულია ძლიერი იუმორით, ოხუნჯური კილოთი, სახეშარო, საღალღობო სურათის სახით. ჩვენი გლეხი თითქმის მთელი ბატონყმობის ტვირთსაც თითქმის დამცინავი ღიმილით შესცქერის, როგორც წარმავალს —

ნეტავი ნატკრა მანატრა,
ეს ნატკრა ამიხდინაო;
ოქროს სასაბლე ამიგო,
ვერცხლის ფანჯრებით წინაო,

მუხრან-ბატონი ყმათ მომცა,
ამილახვარი შინაო,
ჩერქეზის ქალსა აქებენ,
ის გვერდით მომიწვინაო... და სხვა.

ან კიდეც:

ორი ბატონის ყმა ვიყავ,
ხან ისა მცემდა, ხან ისა,
ორნივე ერთ დღეს დაიხოცენ,
ხან ის ვიტირე, ხან ისა...

აი, კრიტიკული სურათი ბატონის გაუმადლობისა —

ამილახვარი მეწვია,
სამზადისები მზა იყო,
კარის ვენახი იქვე მაქვს,
მარანი ქვევრით მზა იყო,
თოხლი ერთ ლუკმად შექამა,
აბა იმისთვის რა იყო! და სხვა.

მაგრამ თუ ბატონის როლი არ ენატრებოდათ გლეხებს, არც ყმობის იყვნენ მოსურნე და ხშირად, სჩანს, კიდეც ხელი გამოუღიათ თავისი ბატონის წინააღმდეგ, აჯანყება არ ყოფილა მათთვის უცნობი ხილი. ლექსი პაატა თემურიშვილზე ამ მხრივ არის საყურადღებო; ეს ლექსი ერეკლე მეფის დროს ჯნდა ეკუთვნოდეს. თუ ამ სახელოვან მეფეს გლეხოზა ნდობის თვალთ უყურებს, სამაგიეროდ თავადების წინააღმდეგ აჯანყების ცეცხლს ანთებს და ამ აჯანყების გასამარჯვებლად მეფეს ეუბნება:

„შენი მტრებისთვის ავჯანყდით გლეხები შენის მტრისაო“...

ამ მაღალი წოდების შინაგან წინააღმდეგობით სურათ ისარგებლონ და იგინი მეფეს ეუბნებიან: „შენი მტრებისთვის ავჯანყდით გლეხები შენი მტრისა“ო; ავჯანყდით იმიტომ, რომ „თავადების სიმტყუენე“ ახლა ყველას დანახული გვაქვსო, „მათი ღალატი გლეხებზე, ზომ დღეს გამოჩნდა ყველაო“. კიდეც მეტიც გლეხები თავის აჯანყებას სახელმწიფოებრივ მნიშვნელობას აძლევენ; ისინი უჯანყდებიან იმათ, ვინც სამეფოს კეთილდღეობას უთხრიან ძირს, და ამ სამეფოს დამამხობელად დიდ-დიდი თავადები ჰყავთ წარმოდგენილი: „მუხრან-ბატონის მტრობამა სამეფო დასცა ძირსაო“... გლეხებს შალეებზე სცვლისაო და სხვა. და ამიტომ ასკენის ლექსი:

შენი მტრებისთვის ავჯანყდით გლეხები შენის მტრისათა“, უთხარი, ეგენი სთხრიან ერეკლე მეფის ძირსათა“. გლეხები რომ თავადებს და მათში უპირველეს ყოვლისა დიდ თავადებს უჯანყდებიან; ამას იგივე პაატას ლექსი გვამცნობს: გარდა მუხრან-ბატონისა, მას საბარათიანოც აუჯანყებია: „საბარათიანო შეესძარ დიდიდამ და პატარაო“.

ეს არ არის მხოლოდ გლეხების უმწუო მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად დაწყებული ბრძოლა, არამედ სამეფოსათვისაც, რადგან „თავადების სიმტყუენე“ ხომ გამოჩნდა და „მუხრან ბატონის მტრობამ სამეფო დასცა ძირს“. და, მანასადამე, გლეხები თავის შევიწროებასთან ერთად სამეფოს დამხობის წინააღმდეგაც იბრძვიან. აქ გლეხი იცავს სახელმწიფოს თავადების წინააღმდეგ, და მეფე, როგორც სახელმწიფოებრივობის მატარებელი მას თავის მხარეზე ეგულვება. შეიძლება ასეთი ნდობა და იმედი მეფეზე დღეს გულუბრყვილოდ გვეჩვენოს, მაგრამ ის გამოძახილია იმ მეტად საგულისხმო მდგომარეობისა, რომ მეფესა და თავადებს შორის მუდამ იყო ბრძოლა სახელმწიფოებრივობის განმტკიცების ნიადაგზე. ხოლო გლეხები ამ ბრძოლაში მეფის მხარეზე დგებიან თავადების წინააღმდეგ. ასე რომ, ამ შემთხვევაში გლეხობა მხარს უჭერს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის იდეას, თავადთა პარტიკულიარიზმის წინააღმდეგ. იგი იცავს სამეფოს სუვერენობას და ამისათვის მეფეს გვერდში ამოდგომას პირდება; მაშინდელ ისტორიულ პერსპექტივაში ეს მეტად დიდ პოლიტიკურ გამჭრიახობად უნდა ჩაითვალოს! ეს ეროვნულადაც უფრო სწორი ხაზია, სახელმწიფოებრივადაც და პროგრესიული თვალსაზრისითაც. ასეთია ზალხური აზროვნების მწვერვალები წარსულში!

ასეთია სიმაღლეები ზალხური სტიქიის, მისი პოტენციისა, მაგრამ არ უნდა დავმალოთ, საერთოდ ზალხის მასსა, მოკლებული ყოველგვარ განათლებას, სკოლას, და მძიმე შრომის უღელში გაბმული, რასაკვირველია, ყველა ამ იდეებით ამდენად გამსჭვალული ვერ იქნებოდა, მაგრამ მისი მოწინავე ელემენტები, მისი მესაიდუმლენი, საუკეთესო მისი მოლექსენი უეჭველად ამ იდეათა სიმაღლეზე იყვნენ ასული. ზალხი კი სტიქიურად, გრძნობით, ინსტიქტით უფრო, ვინემნათელი შეგნებით მისდევდა ამ ხაზს, რომელიც მის შინაგან სულიერ სამყაროს ენათესავებოდა, ეთვისებოდა; ამიტომ ასეთ ლექსებს

გულში ინახავდა, მღეროდა, თაობიდან თაობაში გადაჰქონდა: დღემდე მოგვიტანა!

სამწუხაროდ, ხალხის სულიერი სიმდიდრე, მისი პოეზია, თქმულებები, ზღაპრები, არაკები და სხვ. ჯერ არც საკმაოდ შეკრებილია და არც დამუშავებული; თორემ, ვინ იცის, რამდენი საკვირველების აღმოჩენა იქნებოდა შესაძლებელი! ფოლკლორი ულვეი ზღვა არის ერის გულის საიდუმლოს შემცველი! მაგრამ... დავკმაყოფილდეთ ამჟამად იმით, რაც გვაქვს. დაე, მომავალმა შეავსოს ნაკლი...

ამრიგად, ჩვენ ვნახეთ, რომ გლეხობა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაშიაც ერეოდა, პოლიტიკაზეც, შინაურსა და საგარეოზე, თავის შეხედულება ჰქონდა; საზოგადოებრივ ურთიერთობაზეც თავის აზრებს და გულის ნადებს მისდევდა. ყველგან არსებულ ურთიერთობის ფორმებს უარყოფდა და უკეთესის იდეალი ჰქონდა დასახული.

მაგრამ თვით ამ საზოგადოებას კი გლეხობა ისე ჰყავდა მიჩნეული, როგორც მოძულეებული. გლეხობა იჭრებოდა ცხოვრების მოვლენებსა და მსვლელობაში, მაგრამ მას ენერგიულად იჭიდან ერეკებოდნენ ქვეყნის ბედის გამგენი. და აი, ეს ბრძოლა და ჭიდილი გლეხობასა და მაღალი საზოგადოების შოაზის შეადგენს საგლეხო კანონმდებლობის მთელ შინაარსს.

ვახტანგის სამართლის ერთი დადებითი თვისებათაგანი, თუ გნებავთ ისიცაა, რომ გლეხების უკმაყოფილების მუდმივ ხასიათს აქვს მალავს — „კიდევ ეს არის, რომე თუ ყმამ ეს შეიტყო, რომ ჩემს ბატონს მოეურჩებო, ბევრი ავი იქნენის“-ო (მუხ. 259), გულახდილად გვაუწყებს სამართლის ავტორი, როცა ბატონისათვის პირისპირ შეგინებისათვის, ან ხელის შეხებისათვის გლეხს სასჯელად უწესებს: ხელის, ან ენის მოჭრას, რაც მის საერთოდ ღმობიერების პრინციპის ღრულ დარღვევას და წინააღმდეგობას წარმოადგენს. აი კიდევ მუხლი 258 ასე ასაბუთებს განსაკუთრებულ სასჯელებზე ზომებს გლეხების მიმართ, როცა მათ დანაშაული მიუძღვის თავისი ბატონის წინაშე: ეს ამისათვის დავწერო, „რომე ეს სამართალი ყმას აესყერ გააბედინებს“-ო.

მაგრამ ყმების მდგომარეობა იმდენად მძიმე იყო, რომ იგინი მაინც „ბედავდნენ“, მაინც „ავის“ ჩადენას არ ერიდებოდნენ; ხშირად ეს „ავი“ კოლექტიურ ხასიათს იღებდა, საერთო აჯანყებად იქცეოდა. „აჯანყდენ გლეხები შენის მტრისაო“, ულექსავენ ერეკლე

მეფეს ქართველი ყმები, მაგრამ კიდევ უფრო მეტი იყო „ავის“ ქმნა ინდივიდუალურად, ცალ-ცალკე. და ამ ინდივიდუალურ პროტესტს ებრძვის განსაკუთრებული ზომებით კანონმდებლობა, რადგან აჯანყების წინააღმდეგ მას მხოლოდ იარაღით გლეხების დამორჩილება და დარბევა ეგულებოდა ნორმალურ მოვლენად. გლეხთა აჯანყებების შესახებ, სანწუხაროდ, ჩვენ ძალიან მცირე, ან სრულიად არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება მე-18 საუკუნემდე; ამიტომ მასზე ვერ შევჩერდებით; მაგრამ ინდივიდუალური წინააღმდეგობის ზოგიერთი სახე კი გვინდა აღვნიშნოთ აქ, რამდენადაც იგი ვახტანგ მეფის კანონმდებლობაში არის გამოსახული —

პირველი და ყველაზე გავრცელებული ფორმა პროტესტისა ყოფილა გაქცევა ბატონისაგან, სხვა ქვეყანას გადავარდნა. ყველამ იცის, რამდენად მოსიყვარულეა გლეხი თავისი მიწაწყლისა, სადაც მას ოფლი ჩაუღვრია, სადაც მამაპაპის საფლავები ეგულება, სადაც სალოცავიც აქვს, და სადაც თვითონაც თავისი წინაპრების გვერდით მოელის უკანასკნელად მიწის მიყრას. ძალიან დიდი უნდა ყოფილიყო ბატონისაგან მიყენებული შევიწროვება, მეტად აუტანელ პირობებში უნდა ყოფილიყო გლეხი ჩაყენებული, რომ მას ყველა ამ თავის წმიდათა წმიდისათვის, თავისი სანუკვარი მიდამოსათვის თავი დაენებებინა და სხვაგან გადახვეწილიყო და ისიც, ვინ იცის, ახალ ადგილას, რა ბედი მოელოდა! და მიუხედავად ამისა, გლეხის გაქცევა და სხვაგან თავისი შეფარება ძალიან ხშირი და გავრცელებული ყოფილა; იმენად, რომ იგი დიდ საზოგადოებრივ უბედურებად უცენია კანონმდებელს და მთელი რიგი წესებით, ხან ყმის მიმართ სასტიკი ზომებით, ხან მემატონესათვის ჩაგონებით, რომ ყმას უკეთ მოეპყროს, კდილობს ამ საზოგადოებრივად დიდად მავნებელი მოვლენის ამოკვეთას.

ამ მიზნით იგი ერთი მხრით გლეხს უძნელებს გაქცევას და სხვა მემატონეს კი გაქცეულის მიღებას: გლეხმა რომ გაქცევით ბატონისაგან საბოლოოდ თავი დაღწეულად იგრძნოს და კანონის მფარველობა წაიპოვოს, იგი უნდა უცხოეთს გადაიკარგოს და იქ 30 წელიწადი დაჰყოს, ე. ი. ნახევარი სიცოცხლე ნორმალური ადამიანისა. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ბავშვის გაქცევა ნაკლებ მოსალოდნელია, და გამქცევი სულ ცოტა დაახლოვებით 20 წლისა უნდა ვიგულისხმოთ, მას მხოლოდ 50 წლის კაცს, ან უფრო მოხუცს თუ

ელისება შინ, თავის მხარეში დაბრუნება. და ამ ხნის შედეგად კანონი იმის ნებასა აძლევს, რომ სხვა ბატონს შეაფაროს თავი და ძველისაგან არა მოეთხოვებოდეს. ამრიგად, გლეს მთელი სიცოცხლის საუკეთესო წლები დასაქარგავში უნდა გაეტარებინა მხოლოდ იმისთვის, რომ სიბერეში ახალი ბატონი ეშოვნა და ისიც, ვინ იცის, რაზდენად უფრო ასატანი და ლმობიერი იქნებოდა წინანდელთან შედარებით, მით უმეტეს ისეთი ყმისათვის, რომელიც ერთხელ უკვე გაქცევია ბატონს და, მაშასადამე, ურჩობის, პროტესტანტობის, ჯანყის ზეკედს ატარებს. ამ განსაკუთრებული და მეტად მძიმე პირობების გარეშე (30 წლით გადახვეწა) გლეს არც თვითონ შეეძლო ბატონის მიტოვება, არც სხვას მისი მიღება. კანონმდებლობა ამ საგანზე გადაჭრით და დაწერილებით ლაპარაკობს.

რამოდენიმე მუხლი, (სახელდობრ 198-დან 202-მდე) მხოლოდ იმის დაწერილებით აღწერას აქვს მონდომებული, თუ როდის და რა პირობებში შეუძლია ერთ ბატონს მეორის ყმა შეინარჩუნოს და რა პირობებში, უკანვე უნდა დაუბრუნოს ძველ ბატონს. ყმა, როგორც ყველა სხვა საქონელზე უფრო სასარგებლო და სარფიანი, ხშირი და რთული დავის საგანი იყო მებატონეთა შორის. მაგრამ მათ მორიგებაში ყველაზე ნაკლები ყურადღება აქვს დათმობილი ყმას, რომლის ინტერესები ყველაზე მეტად ილახება ამ დავითა და დავიდარაბით. ყმა იმას უნდა გაჰყვეს, ვისაც მის თავს მიაკუთვნებს სამართალი და უმეტეს ნაწილად თავის არჩეულ ბატონისაგან დაწუნებულ ბატონთან უკრავენ ხოლმე თავს. კიდევ მეტი. თუ იმ ბატონს, რომელსაც მისი მიღების უფლება არ ჰქონდა, მასზე რაიმე ზარჯი გაუწევია, ან გამოუყვებია, ან ვალი გადაუწყვეტია, ან სასყიდელი რაიმე მიუტია, ყოველივეს ამ ყ მ ა ს აზღვევინებენ. დამნაშავე ყმა არის და არა ბატონი, რომელმაც იგი მიიღო.

საინტერესოა, რამდენ და რა საშუალებას იგონებდნენ, რა კომბინაციებს აწყობდნენ ყმები, რომ ავ ბატონს გაეცლოდნენ და ახალი, უფრო ადვილად ასატანი თავშესაფარებელი ეშოვნათ; ზოგი ამისთვის ვალს იღებდა და ნასყიდობის წიგნს აძლევდა ახალ ბატონს; ზოგი კიდევ მის მოახლეზე იწერდა ჯვარს და ყმობას პირდებოდა იმ იმედით, რომ ჯვარდაწერილებს ვერ გაგვყრიან და ახალ ბატონთან დაერჩებიან; ზოგი იმავე მიზნით, მოახლესთან უკანონო შვილს იძენდა და სანაზღაუროდ ცოლად წაყვანასა და ყმად შესვლას პირ-

დებოდა მის ბატონს და სხე. არა ნაკლებ საინტერესოა და საგულისხმო როგორი გაფაციცებით აღევენებს თვალს ყველა ასეთ მოვლენას სამართალი და ცდილობს ყმას თავისი არ გაატანიოს! ბატონებს ეს გათვალისწინებული აქვთ და მათი სამართალი აწესებს: რადგან ცოლქმრის გაყრა შეიძლება მხოლოდ ქრისტიანული წესით, ამიტომ ცოლქმარი დარჩეს ერთად — ამას არა გაეწყობა რა! — მაგრამ ყმა და ჯგერუნდესო ისევ ძველ ბატონს, ცოლიც თან წამოიყვანოს და მას აყმოსო, ხოლო აქედან რომ მოახლის პატრონს ზარალი არ მოღვიდეს, მას ყმის წინანდელი ბატონისაგან მიეცეს სხვა ქალი მოახლეთ! ასე ბატონები ერთმანეთში უზარალოდ მორიგდნენ, ყმას კი თავისი ანგარიშები გაუტუდდესო. ამით ქრისტიანულ სჯულსაც ასრულებდნენ, ბატონებსაც აკმაყოფილებდნენ — ბატონყმობა არ ითვლებოდა ქრისტეს სჯულის საწინააღმდეგოდ, არც უდანაშაულო გოგოს გაცვლა ყმის ცოლში, მისდა უნებურად და დაუკითხავად.

ასე იყო მიკრული ყმა თავის ბატონზე; მას არ ჰქონდა უფლება ბატონის გამოცვლისა; ბატონს კი შეეძლო ის გაეცვალა, ან გაეყიდა და სხე.

მეორე ზომა ყმათა გაქცევის წინააღმდეგ იყო მებატონეები-ათვის იმის ჩაგონება, რომ ყმას კარგად მოქცეოდნენ. მებატონის ზიადეცობის შესაკავებლად კანონმდებელს ასეთი ცდა აქვს ნახმარი: იგი სწერს მე-201 მუხლში: „თუ აქადამ აყრილი გლეხი სხვის საბატონოში წავიდეს და იქ ექვსი წელიწადი დაყო, და ისრე ხელმწიფის ყმად მოვიდა, თუ უნდა მისცემს ხელმწიფე, თუ უნდა არ მისცემს, ხელმწიფის გუნებაზე ჰკილია. ეს იმიტომ დაეწესეთ, რომე ნურა კაცი თავის ყმას ძალას ნუ დაატანს, თორემ წავა, ექვს წელიწადს სხვანა დაჰყოფს, მოვა, ხელმწიფეს ეყმობა და ყმა დაგეკარგებათ“-ო. ამ შეღავათიან მუხლს, სამწუხაროდ, ერთი დიდი ნაკლი სდევს თან. ხელმწიფის ყმად დაბრუნებულმა გლეხმა არ იცის, ნამდვილად გადარჩება ძველი მებატონის ხელში ჩავარდნას, თუ ისევ მისი ყმობის მწარე უღელში გააყოფინებენ თავს. ეს ხელმწიფის ნებასლრვილზეა დამოკიდებული, მის „გუნებაზე ჰკილია“; გლეხის სურვილს და გაქირვებას ანგარიშს არავინ უწევს; არც მოეპოვება გლეხს რაიმე საშუალება, ან ღონისძიება, რომ მეფის გუნებაზე იმოქმედოს, მისი ნებისყოფა თავის სახარგებლოდ გადმოხაროს. და რადგან მეფეს ხშირად მებატონის მომადლიერების პოლიტიკამ შე-

იძლება უფრო გადასძლიოს, ვინემ ერთი გლეხის თავის მამულისათვის შემატების სურვილმა, ცხადია, გაქცეულისათვის ამ შეღავათიანი კანონით სარგებლობა მეტად სარისკო საქმედ უნდა ყოფილიყო მიჩნეული. ამას გარდა, არის კიდევ ერთი გამონაკლისი, რომელიც გადახვეწის ვადას უმოკლებს გაქცეულ გლეხს: „ქართველი ბატონის სახასიო მამულს თრიალეთში“ აქვს მინიჭებული პრივილეგიური უფლება მიიღოს 12 წლის გადახვეწილი ყმა და ძველ ბატონს აღარ დაუბრუნოს. 30 წლის მაგიერ 12 წლით უცხოეთში ყოფნა და დაბრუნება ერთგვარი სულის მოსაბრუნებელი საშუალებათაგანი იქნებოდა გაქირვებული და შევიწროვებული გლეხობისათვის, რომ იგი უფრო ფართო ხასიათის ყოფილიყო. ხოლო ერთი მამულისთვის პრივილეგიის მიცემას, მთელი საქართველოს გლეხობის მძიმე მდგომარეობაზე დიდი გავლენის მოხდენა არ შეეძლო. იგი მხოლოდ მცირედ ნაწილს, ერთეულებს გაუწევდა სამსახურს. მაგრამ ობიექტივობა მოითხოვდა, ეს მოვლენა აღუნიშვნელი არ დაგვეტოვებინა.

ამრიგად, როგორც კოლექტიური, მასიური წინააღმდეგობა, ისე ინდივიდუალური ღონისძიებანი ბატონის სიავისაგან თავის დახსნისა, საერთოდ სასტიკ და გარდაუვალ წინააღმდეგობას ეხეთქებოდა ფეოდალურ საზოგადოებაში. მე-17—18 საუკუნე გლეხთა უკიდურესი უღფლეობის დაღით არის აღბეჭდილი.

ბ. შინაგანი დანაწილება გლეხობაში

ყმები ყველა ერთნაირ პირობებში და მდგომარეობაში არ იყვნენ ჩაყენებული. მათ უფუფლეობაშიაც იყო მეტნაკლებობა, უარეს-უკეთესობა; ყველა კატეგორიას ყმებისას ჩვენ აქ არ ჩამოვთვლით; დავასახელებთ მხოლოდ ზოგიერთებს, რომელნიც განსაკუთრებით განირჩევიან უფლებრივი და სოციალური მდგომარეობით.

ამ მხრივ ~~კატეგორიის~~ კანონმდებლობამ იცის ნასყიდი, ან ვალში აყვანილი, ან ტყვეობიდან გამოსყიდული, რომელნიც საერთოდ დაბალ მდგომარეობაში არიან. შემდეგ აღსანიშნავია ჩვეულებრივი ტიპი ყმისა: „მკვიდრი ყმები“, ე. ი. მამაპაპისაგან დატოვებულნი და განსაზღვრული ღალა-ბეგარით დატვირთულნი. ბოლოს მოდიან ისინი, რომელნიც თავის ნებით ყმად ამა თუ იმ მებატონესთან შესულან; ასეთები, სამართლის მიხედვით, ორ სხვა და სხვა ჯგუფს

წარმოადგენენ: ერთ ჯგუფს ეკუთვნიან ისეთი თავისუფალი, ან გა-
აზატებული გლეხები, რომელნიც წიგნით, პირობით შესულან ყმად,
ნამული მიუღიათ და თავი „მკვიდრ ყმად“ დაუწერიათ, მკვიდრი
ყმის მოვალეობები აუღიათ თავის თავზე. ესენი საშვილიშვილოდ
ჰმად ირიცხებიან. მეორე ჯგუფს შეადგენენ უასეთწიგნოდ შესულ-
ნი, რომელთაც „წყალობის ყმა“ ეწოდებათ. ამით მამული ეძლევათ
და სამაგიერო გარკვეული სამსახური ევალებათ ბატონისათვის.

მდგომარეობით ყველაზე მაღლა სდგას ეს „წყალობის ყმა“; ის
პირადი თავისუფლებით სარგებლობს, რადგან, როგორც ამბობს კა-
ნონი, „წიგნი არ მიუციათ და თავი სამკვიდრო ყმათ“ არ დაუწე-
რიათო (იხ. მუხ. 260... კანონთა მეორე ვერსია). იგი ვალდებულია
სამსახური გაუწიოს მებატონეს, სანამ მისგან ბოძებული მამულით
სარგებლობს და მხოლოდ მანამდე, სანამ სარგებლობს. თუ მოისურ-
ვებს, ბატონს უკანვე დაუბრუნებს მის მამულს და სადაც
უნდა წავა; ვისთანაც უნდა, მივა; ბატონს მასთან ხელი არა აქვს.
იგი პიროვნულად სრულიად თავისუფალი ადამიანია. იგი შესულია
ბატონთან დაახლოვებით ისე, როგორც ვასსალი თავის სიუზერენ-
თან, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მას ვასსალურ მოვალეობად
გლეხური სამუშაოების და სამსახურის შესრულება აძევს. ამით გა-
ირჩევა იგი იმ აზნაურისაგან, რომელიც თავადის სამსახურში შედის
და მისგან, „შეწყალების“ სახით იღებს მამულსა და ყ მ ე ზ ს , და
სამაგიეროდ სამხედრო სამსახურის გაწევას კისრულობს მისი მეთა-
ურობის ქვეშ; ამასთანავე ბატონისათვის განსაზღვრული დახმარე-
ლის მოვალეობას იღებს თავზე შესაფერ შემთხვევებში, ან მის კარზე
სამსახურში დგება; პრინციპიალურად მდგომარეობა „წყალობის
ყმის“ ძალიან უახლოვდება ასეთი აზნაურის მდგომარეობას: ორივე
ერთ და იმავე სისტემაზეა აგებული. წინეთ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ
ეს „წყალობის ყმის“ ინსტიტუტი უნდა იყოს ნაშთი იმ ურთიერთო-
ბისა, რომელიც საშუალო საუკუნეში, ჩვენის აზრით, ფართოდ იყო
განვითარებული და შეიძლება საზოგადო წესსაც წარმოადგენდა
მაშინდელ მდგომარეობაში, და საიდანაც აზნაურობაში გადასვლაც
შედარებით გაადვილებული იქნებოდა. ბატონყმობის ხანაში ჩვენ
ასეთი გააზნაურების გზების და საშუალებების შესახებ არავითარი
ცნობა არ მოგვეპოვება. საერთო ტენდენცია და ხასიათი ეპოქისა
არც იძლევა ამის შესაძლებლობას. პირიქით, ჩვენ ამ ხანაში ვხედავთ

წინააღმდეგ მოვლენას: აზნაურობის ჩავარდნას „წყალობის ყმის“ მდგომარეობაში. თავადის აზნაურები, როგორც ენახეთ, დიდად არ იყვნენ დაშორებული ასეთ ყმებზე და ადვილად შეიძლებოდა მათთან გათანაწორებული ყოფილიყვნენ. ყოფილა ასეთი შემთხვევებიც როცა გაღარიბებული აზნაურიშვილი „წყალობის ყმად“ შესულა თავადთან. აი, მაგალითად: 1778 წელს ოთარ ღვინიაშვილი „წყალობის ყმად“ იწერება თიანეთის მოურავთან, ქაიხოსროსთან; და თავის მხრივ ერთგულ სამსახურს პირდება და მისი გულკეთილობისაგანაც კეთილს მოელის თავისი ოჯახისათვის, „უსამართლოს არას გვიზავთ“. (კარსტ, ტ. 1. გვ. 19).

† „წყალობის ყმათა“ კონტინგენტი ამ ეპოქაში უმთავრესად თავისუფალ, ან თავდახსნილ გლეხთაგან იკრიბება. ვახტანგის კანონმდებლობასაც სწორეთ მათთვის აქვს ამ ინსტიტუტის არსებობა მიჩემებული: „თავდახსნილი კაცი... თუ ისრე, უწიგნოდ და უპირობოდ წყალობის ყმად მისვლია (ბატონს), რადგან წიგნი არ მიუცია და თავი სამკვიდრო ყმად, ამ გვარად მისული როდესაც უნდა მანულის დაუგდებს და წავა, ხელი არა აქვს (ბატონს მასთანო). ასეთ თავდახსნილ კაცს, რასაკვირველია, შეუძლია „თავისთვის იყოს“ და არავის ეყმოს და მასუკან, როცა მოინდომებს, და ვისმე ეყმობა, ამ კაცთან არავის ხელი არა აქვს“-ო.

და სწორეთ იმიტომ, რომ „წყალობის ყმა“ ვასსალურ პირადულ დამოკიდებულების სისტემას ეგუება და მისი, თავისუფალი გლეხის სხვის მფარველობაში შესვლის ყველაზე იოლი ფორმაა, სწორეთ ამიტომ, ვამბობთ, ეს ფორმა უნდა ყოფილიყო ყველაზე ადვილად განსახორციელებელი და შემოსაღები, როცა თავისუფალი, დამოუკიდებელი გლეხები ღებობდნენ, ან მათ აყენებდნენ ყმურ მდგომარეობაში. პირვანდელი ფორმა ცოტა განსხვავებული უნდა ყოფილიყო მხოლოდ იმ მხრივ, რომ გლეხი მაშინ თვითონ მესაკუთრე იყო და მამულის მიღებას კი არ ელოდა ბატონისაგან, არამედ მამულიანოჯახიანად შედიოდა მსხვილი მებატონის მფარველობაში და შეღავათიც ამ შემთხვევაში მეტი ექნებოდა; მაღალ წარწეში ასვლის საშუალებაც უფრო გაადვილებული ექნებოდა.

„წყალობის ყმას“ უახლოვდება „პატრონის მიწა“ შემდეგ მისდევს საერთო ხასიათის, ძველის ძველთაგან ყმად მყოფი, ასე ვთქვათ, „ნორმალური“ ყმობის უღელის მქონე, „მკვიდ-

რი“, ანუ მემკვიდრეობითი ყმა. და ამასთან ერთად „მკვიდრ ყმად“ ჩაითვლება შესული წიგნით, ან პირობით; ამათწი. ვინც წიგნით შესულია, მათი მდგომარეობა განისაზღვრება მიცემული ხელწერილით და სამართალმაც ეს საბუთი უნდა მიიღოს მხედველობაში (მუხ. 260. ვერსია). ხოლო თუ ყმობა ძველთაგან მოდის მემკვიდრეობით, იმათი უფლება-მოვალეობანი განისაზღვრება ადათით და ჩვეულებით, მიღებული წესით და რიგით. მაგრამ ეს წესი და ჩვეულება არ იყო უცვლელი და უდავო, ხოლო ცვლილება და დავა ყოველთვის ბატონის სასარგებლოდ და ყმის საზიანოდ მიდიოდა და მთელი ისტორია გლეხკაცობისა ამ გაუარესების პროცესისაგან შესდგება; მხოლოდ გლეხთა სასტიკი წინააღმდეგობის და ბრძოლის შედეგია, რომ იგინი საერთოდ ყველანი არ ჩავარდნენ უკანასკნელი ხაჩისის, ანუ ნასყიდი ყმის მდგომარეობაში. ამ მკვიდრ ყმათა მოვალეობანი ყველგან ერთი და იგივე არ იყო, არც ყველგან ერთხაირი სიმძიმისა, მაგრამ საერთო იყო მათი უფლებრივი მდგომარეობა, ანუ მათი უფუფიერება, მათი სრული დამოკიდებულება ბატონზე, რომლის კაცებად იგინი ითვლებოდნენ და რომლის მამულზე მემკვიდრეობით ისხდნენ.

ნასყიდი ყმები, მესამე კატეგორიის ყმები, უსაშინელეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. იგინი იმდენად მოკლებული იყვნენ ყოველივე უფლებას, რომ განსხვავება მათსა და მონის შორის ძნელი გასაგებელია. ნასყიდი ყმა, პირველ ყოვლისა, სავაჭრო საგანია, ყიდვა-გაყიდვის ობიექტი და ხშირად შეხვდებით საბუთებში ბატონის განცხადებას ასეთი ყმისადმი: მე შენი გაყიდვა შემეძლო და არ ვისურვეო. მაშინ, როცა ჩვეულებრივ, მემკვიდრეობით ყმას მამული, რომელზედაც ზის, მემკვიდრეობით აქვს მიცემული და დიდი დანაშაულიც რომ მიუძღოდეს ბატონის წინაშე, „მამულს ვერ წაართმევს“ (მუხ 218). მაშასადამე, მისი გაყიდვა, ან გაცემა შეიძლება მხოლოდ მამულიანად. ნასყიდი ყმებს კი ყიდიან პერსონალურად.

საერთოდ ნასყიდ ყმებზე ზედ გამოჭრილია ის წესი კანონისა, რომელიც ამბობს, რომ „ყმისა ყოველივე ბატონისა არის“-ო. ეს აშკარად მოსჩანს მემკვიდრეობის საკითხში: როცა ნასყიდი ყმა გარდაიცვლება უმემკვიდრეოდ, ე. ი. უვაჟიშვილოდ, არა თუ ბატონის მიერ მიცემული, არამედ თვით მისი შეძენილი ქონება, უძრავი თუ მოძრავი, ბატონს რჩება. არც ცოლს და არც ქალიშვილს მიცვალე-

ბჭოლი ნასყიდი ყმისას, არაფერზე უფლება არა აქვთ. ბატონი მათ „შესანაზავეთ შეიჯერებს“, ე. ი. სარჩოს უწყალობებს; ხოლო ან „წყალობის ყმა“, ან „პატრონის მინაცემი“ რომ ამოვარდეს, მემკვიდრე ვაჟი არ დარჩეს, მის ცოლსა და ქალიშვილს „ზხოლოდ ცოტა რამ გამოიერთმის“ ბატონის სასარგებლოდ და დანარჩენი მათს სრულ განკარგულებაში რჩება; მაგრამ თუ არც ცოლი და არც ქალიშვილი დარჩა, ბატონმა ს ა მ ა რ ხ ო ხ ა რ ჯ ე ბ ი და ს უ ლ ი ს ს ა ლ ო ც ა ვ ი უნდა გაიღოს და დანარჩენს დაეპატრონება. ნასყიდის კი არც სულს უხსენებს და ცოლსა და შვილს თავისი სარჩენი ლუკმა თუ მიუგდო, იმითაც უნდა კმაყოფილი იყვნენ. მემკვიდრეთ მისი შენაძენისა თვით ბატონი ითვლება. ნასყიდი ყმის მდგომარეობაში ჩავარდნა დიდ სასჯელადაც კი აქვს სამართალს მიჩნეული. ჩვეულებრივი, ან პრივილეგიური ყმა ნასყიდი ყმის პირობებზე და უარესზე უნდა გადაეყვანა სამართალს ისეთი დიდი დანაშაულისათვის, როგორიც არის ბატონის მკვლელობა: „ვისაც ღმერთი შერი-სხდეს და ბატონი მოკლას.... ხელმწიფემ და მოსამართლემ ისეთი წიგნი მისცეს ბატონს ყმისა, რომ ნასყიდისგან უფრო ვერსად დაიკარგოს. ამისთვის რომ ეს სამართალი ველარას ყმას აეს ვერ გააბედვი-ნებს“-ო (მუხ. 258.); ნასყიდის მდგომარეობაში ჩავარდნის შიშს უნდა შეეჩერებინა ყმის ხელის ამართვა ბატონის წინააღმდეგ, როგორც დღეს აშინებენ მკვლელობის ჩამდენს კატორღული მუშაობით... ამდენად მძიმე და კატორღული ხასიათის ყოფილა ნასყიდი ყმების მდგომარეობა.

ნასყიდ ყმებსავე ბატონის უსაზღვრო განკარგულებაში იყო კიდევ ერთი კატეგორია ყმებისა: „მოჯალაზენი“. ეს იყო შინა ყმები თავადებისა, რომელნიც ხელზე ემსახურებოდნენ და რომელთაც თვისი არც მამული გააჩნდათ, არც სახლკარი, ქმელი სათქმელია, რით განირჩევიან ეს უკანასკნელნი მონებისაგან, იმდენად ისინი სჯლით და ხორციით იყვნენ ბატონზე მიჯაჭვული.

ბატონობის მიხედვით განირჩეოდნენ ერთმანეთისაგან სახასო ყმები ე. ი. უშუალოდ მეფის მამულში დასახლებულნი, სათავადო ყმები, რომელნიც ამ უკანასკნელთა მამულზე ისხდნენ და საეკლესიო ყმები, ეკლესიის მამულზე მჯდომნი, ან ეკლესიისთვის შეწირულნი. უკანასკნელნი იმით განსხვავდებოდნენ სხვა კატეგორიის გლეხებისაგან, რომ ეკლესიის შეუვალობის წესით უმთავრესად გან-

თავისუფლებული იყვნენ სახელმწიფო გადასახად-ბეგარისაგან, რომელსაც ყველა სხვა ჯურის გლეხობა იხდიდა და სამართლის მხრივაც ეკლესიის სასამართლოს ექვემდებარებოდნენ სისხლის დანაშაულობაშიც კი. ეკლესიას ჰყავდა კიდევ სპეციალურად შეწირული გლეხები, რაიმე მოვალეობის ასასრულებლად, რაც შემწირველისაგან იყო განსაზღვრული და მეტი არა მოეთხოვებოდა რა. მაგრამ ყველა ეს დეტალური განსხვავებანი არ ცვლის იმ საერთო ფონს, იმ საერთო სურათს უუფლებობისა და დიდი მძიმე მოვალეობისა, რომელზედაც ზევით გვქონდა ლაპარაკი. ეს მხოლოდ ამტკიცებს, რომ გლეხების ნიველირება, ყველას ერთ დონეზე დაყვანა, ერთნაირ ვალდებულებების ქვეშ დაყენება, ყოველგვარი განსხვავებისა და შეღავათების გაუქმება, საქართველოს სინამდვილეში არ განხორციელებულა.

მთავარი და ძირითადი მოვალეობა, რომელიც აწვა გლეხობას, იყო: მაღალი წოდების — საეროსი და სასულიეროსი — რჩენა-შენახვა, სახელმწიფოსათვის გადასახადების გაღება და ქვეყნის დაცვაშიაც მონაწილეობის მიღება. ეს ძირითადი ფუნქციები საერთო იყო ყველა კატეგორიის გლეხებისათვის. ისე რომ გლეხი სახელმწიფოს წინაშეც იხდიდა თავის ვალს, როგორც მოქალაქე და როგორც მწარმოებელი და მემამულეებსა და სასულიერო მამებსაც ასაზრდოებდა, რომელნიც ქვეყნის მმართველ წრეებს წარმოადგენდნენ.]

საქართველოს სინამდვილეში ქვეყნის ეკონომიური ძალღონის ერთად ერთი წარმომადგენელი იყო გლეხობა. მრეწველობასა და ხელოვნობას მეტად მცირე, მეორე ხარისხოვანი ადგილი ეკირა; ვაჭრობა კი მხოლოდ საქონლის მიტან-მოტანას და აქედან ვაჭრებისათვის და რამდენიმედ სახელმწიფოსათვისაც სარგებლობის მიღებას ემსახურებოდა. ხოლო ქვეყნის ეკონომიურ წარმატებაზე თითქმის არავითარ გავლენა მას არა ჰქონია. ამგვარად, როგორც მწარმოებელი, გლეხი განმარტობულად სდგას და ქვეყნის სიმდიდრის შექმნაში დამხმარე არავინ ეგულება. ამიტომ კულტურა გლეხთა ეკონომიური ვითარებისა, არის კულტურა მთელი ერისა. ამიტომვე სავსებით ინტერესს მოკლებული არ იქნებოდა, რომ ვიცოდეთ გლეხის შემოსავალ-გასავალი, მისი ეკონომიური მდგომარეობა, რა მოჰყავდა, რას ამუშავებდა, რამდენად ჰქონდა შესაძლებლობა ბუნებრივი სიმდიდრის გამოყენებისა, ქვეყნის გულის გადაშლისა და მისი

წილიდან ნაყოფის ამოღებისა. სამწუხაროდ, ამგვარი კვლევი-
სათვის ბევრი მასალის დაგროვება და დამუშავება იქნება საჭირო;
მით უმეტეს, რომ ზუნების სხვადასხვაობა იმ პატარა მანძილზე, რო-
ნელიც საქართველოს უჭირავს, დიდად განსხვავებულ და თავისე-
ზურ სოფლის მეურნეობას ედევნება. ასე რომ ხშირად ერთი
კლთხიდან მეორემდე მთელი სურათი მოსავლიანობისა და მეურნე-
ობის დარგებისა იცვლება.

ვახუშტის გეოგრაფია იძლევა ძვირფას მასალას იმისას, თუ სად
რა მოდიოდა, ე. ი. რის მოყვანა შეიძლებოდა; მაგრამ რამდენი მო-
ჰყავდათ და როგორ იყენებდნენ ამ შეიძლებლობას, ამის გარკვე-
ვას კიდევ ბევრი მუშაობა დასჭირდება. ჩვენ აქ სასხვათაშორისოდ ამ
საკითხს ვერ შევხებით. ეს მიზანშეუწონელი იქნებოდა; ის, რაც
ჩვენ ამჟამად გვინდა და საშუალება გვაქვს აღვნიშნოთ, ეს არის
გლეხის დეფინიცია, ანუ განმარტება სამეურნეო თვალსაზრისით,
რომელსაც იძლევა კანონმდებლობა, რაც ამ საკითხისათვის თავის
თავად საინტერესოა.

თავისი ნივთიერი მდგომარეობისა და ეკონომიური საქმიანობის
თვალსაზრისით, ყმები ორ ჯგუფად იყვნენ დაყოფილი: ნამდვილი
გლეხი იმას ერქვა, რომელსაც გარდა სახლ-კარისა, შინაურ პირუტყ-
ვთა მოსათავსებელი ადგილისა და ყანებისა, ჰქონდა კიდევ ვენა-
ხიც. ეს უკანასკნელი პირობა აუცილებელია იმისთვის, რომ ოჯახს
გლეხის ოჯახი ერქვას. კანონმდებლობა ხაზგასმით აღიარებს, რომ
გაშენებული ზეარვენახი არის ის ნიშანი, რომლითაც გამოირ-
ჩევა გლეხი. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ გლეხი არა თუ უნდა
ამუშავებდეს მიწას, არამედ უნდა იცოდეს ინტენსიური კულ-
ტურა: მიწის გაშენება, ზედ კულტურული მცენარეულობის დარგვა,
რომელთა შორის უმთავრესი ადგილი საქართველოში ვენახს უკა-
ვია. ამიტომ კანონმდებელი კონკრეტულად ვენახზე უთითებს: ვე-
ნახი, მარანი, ღვინის დაყენება, — ყველა ეს აუცილებელი ატრიბუ-
ტია გლეხისა, რომ ის გლეხად იწოდებოდეს. ეს მაღალი მეურნეო-
ბის ნიშანი და თვისება იძლევა პირველი ხარისხის გლეხოებას და
ასეთები შეადგენენ გლეხთა პირველ კატეგორიას.

ვისაც ვენახი არ აქვს, ის სულ სხვა კატეგორიას ეკუთვნის და „ბო-
განო“ ეწოდება. „ბოგანო“ ამას ქვიან, რომე ვენახი არ ჰქონდეს, თითო
სახლი და რჩომის (პირუტყვის) ალაგი ექნების და მიწა ან ექნების,

ან არა“. მაშასადამე, ბოგანო ორნაირია: ზოგს მიწა აქვს, ზოგს — არა. მეორე სრული ბოგანოა. პირველი შეგვიძლია ნახევარ ბოგანოდ ჩავთვალოთ. მაგრამ დამახასიათებელი ისაა, რომ მიწა მას თუ სავენახედ არ გაუშენებია, მას ბოგანოს სახელი არ ასცდება.

რამდენად ამ კულტურულ მეურნეობას, მიწის გაშენებას ჰქონდა ფასი და მნიშვნელობა, ეს იქიდან სჩანს, რომ „ვენახის მქონე გლეხს“ არა ჰქვია „ბოგანო“, „რაგინდ სხვა მამული ნაკლებად ჰქონდეს“-ო (მუხლი 100).

ამნაირად, არა მიწის რაოდენობა, არამედ მისი დამუშავების და გაშენების წესი და კულტურა იძლევა გლეხთა ეკონომიურ კატეგორიებად დაყოფის საფუძველს. მაღალი კულტურის მქონე გლეხს მეტი ფასი და ღირებულება ჰქონდა მინიჭებული. და დაბალს — ნაკლები. რა პროპორციით იყო ეს შეძლებულთა და ბოგანოთა რაოდენობა განაწილებული გლეხობაში, ამის შესახებ არაერთი დამუშავებული ცნობები არ მოგვეპოვება, მხოლოდ შეიძლება საერთოდ ითქვას, რომ ბოგანოთა რიცხვი შედარებით უფრო მცირე იყო ვენახიან გლეხობაზე, ვინაიდან იმ აღწერებში, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევია, ამ უკანასკნელთა რაოდენობა სჭარბობს; და მაშასადამე, შეგვიძლია დავასკვნათ: მიწის მაღალი დამუშავება, მისი გაშენება ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რაც გლეხის შედარებით მაღალ სამეურნეო ცოდნასა და გამოცდილებას გულისხმობს.

ამრიგად, გლეხობის სამეურნეო კულტურა საკმაოდ განვითარებული ყოფილა და გლეხი მაღალი კულტურული მეურნეობის მატარებელი, რაც იმის სოციალურ ღირებულებას ზრდის, რასაკვირველია.

ყველა გლეხი არ იყო ყმა.. გარდა ყმებისა საქართველოში თავისუფალი გლეხებიც არსებობდნენ. ასეთები იყვნენ ის ზოგიერთი, უმთავრესად კავკასიის მთის კალთებზე მცხოვრებნი, რომელნიც ბატონყმობის უფლის დადებას, ჩვენი ერის არსებობის მრავალ საუკუნოვანი ისტორიის განმავლობაში, ენერგიულად ეწინააღმდეგებოდნენ და ფეოდალური ხანის დასასრულამდე შეინახეს, შეინარჩუნეს პირადი თავისუფლება და ნიშნები თემური, საგვარეულო წყობილებისა, ადათებისა და ჩვეულებების.

ასეთები იყვნენ აგრეთვე ის გლეხები, რომელთაც ბატონისაგან თავი გამოისყიდეს საკუთარი საშუალებით და თავდახსნილ, ანუ გააზატებულ გლეხებად ითვლებოდნენ. ესენი საქართველოს ყველა კუთხეში იყვნენ გაფანტული და არსად კომპაქტურ მასას არ წარმოადგენდნენ. ცხოვრობდნენ ყმებს შორის და მათთან უფლებრივად ახლოს იდგნენ. ამიტომ ჩვენ გვინდა პირველად მათზე ვთქვათ ორი-ორე სიტყვა.

ყმის განთავისუფლება მაინც და მაინც ხელსაყრელ საქმედ არ უნდა ყოფილიყოს მიჩნეული. მხოლოდ სულის ცხონების სურვილი თუ გაამეტებინებდა ასეთი ნაბიჯის გადადგმას მებატონეს, ან და რიგიანი თანხის მიღება, როცა მას ფულის უკიდურესი საჭიროება დაადგებოდა. არც კანონმდებლობას აქვს თავისუფალ გლეხად ყოფნა ნორმალურ მდგომარეობად წარმოდგენილი. უფრო ნორმალური ის არის, რომ მიწისმომქმედი ყმად ითვლებოდეს და ყმა იყოს იმისი, ვის სამფლობელოშიაც უდგია ბინა. გლეხის ამა თუ იმ ბატონის ყმად ყოფნის დასამტკიცებელ საბუთად საკმარისია აღწერილობის სიაში მისი შეტანა ამა თუ იმ მემამულის სამფლობელოს საზღვრებში. განსაკუთრებული საბუთებით შეიძლება აღნიშნული იყოს, როგორც ემობა, ისე ყმის განსაკუთრებული მდგომარეობა: ნასყიდობისათვის — ნასყიდობის მოწმობა; მემკვიდრეობით ყმად შესულისათვის — შინაური წიგნი და პირობა; შეწირულისათვის — შეწირულობის სიგელი და სხვ. აზატობის მისაღებად კი სამართლი მკაცრად მოითხოვს წერილობით საბუთს, მეფისა და ბატონის ბეჭდით დამოწმებულს, რომელშიაც სრულის სინათლით იქნება აღნიშნული გააზატება ამა თუ იმ სახისა. შეიძლება მ ა რ თ ა ლ ი ს ანუ სარწმუნო მოწმეებითაც დამტკიცება სადავოდ გამხდარი აზატობის საკითხისა; ასეთ მოწმედ ზოგიერთ შემთხვევაში თვით ის ბატონიც შეიძლება იყოს, რომელმაც გლეხი გაანთავისუფლა. ერთი სიტყვით, აზატობა უნდა დამტკიცდეს ექვ-მიუტანელი საბუთებით, ან არგუმენტებით, რომ მას აზატობა აქვს ნამდვილად მოპოვებული. ყოველი მიხვევ მოხვევა, ექვი და სადავო გარემოებები სწყვეტს საკითხს გააზატებულის წინააღმდეგ. 260 მუხლის ერთი ვარიანტი, მართალია, უმატებს, რომ თუ არც წიგნი აქვს, არც მართალი მოწმეები ჰყავს, გამოიკითხეთ, გაიგეთ „ან წიგნი ღატომ არა აქვს, ან მოწამე რისთვის არა ყავს“-ო, „ამას კი კაი გასინჯვა უნდა“-ო (ვარიანტი, მუხლი

260). და ამით ერთნაირად შესაძლებლობას უტოვებს მოსამართლეს, თუ სხვა ნიშნებით მიხედება, რომ გლეხს მართლაც აზატობა მიუღია, ამ სხვა გარემოებებითაც ისარგებლოს. მაგრამ ეს მხოლოდ ერთ-ერთ ვარიანტშია შეტანილი და ისიც ბუნდოვანი დასკვნით, კარგად გასინჯვა უნდაო. ზაერთოდ კი, მტკიცე წესად არის მიჩნეული, რომ „ყოველი აზატი და თავის დახსნა სარწმუნო მოწმებით და წიგნით დამტკიცდება“ (მუხ. 260).

აზატობის წიგნში უნდა აღნიშნული იყოს გააზატების პირობებიც. გააზატებულს შეიძლება მისცემოდა მამული, საქონელი, აგრეთვე შეიძლება დასდებოდა რაიმე სპეციფიური ვალდებულება აზატობის სანაზღაუროდ, ან ალაპის გადახდა, ან სხვა სამსახური ბატონის სულის მოსახსენებლად და სხვ.

გააზატებულ გლეხს შეუძლია თავისთვის იყოს და არავის ეუმოს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში, როგორც სჩანს, ფეოდალური საზოგადოების წიაღში თითო-ორიოთხეული თავისუფალი გლეხის განმარტოებული არსებობა, ძალიან ძნელი უნდა ყოფილიყო. თავდასხმა, აწიოკება, შევიწროება ძლიერი მეზობლისაგან, თუ გარეშე მოთარეშეებისაგან, რომელნიც ხშირად ესხმოდნენ საქართველოს სოფლებს და იტაცებდნენ ხალხს, საქონელს, ქონებას, შეუძლებელს ხდიდა განმარტოებულ, მფარველს მოკლებულ ოჯახის დამოუკიდებელ არსებობას; ისიც მოხდებოდა, რომ გლეხი თავს დაიხსნიდა, მაგრამ უმამულოდ და როგორ უნდა ერჩინა თავი და გამოეკეცა ოჯახი? ამიტომ კანონი მას გზას უხსნის ახალ ბატონთან შესავედრებლად. მთელი კანონმდებლობაც, რომელიც აზატებს შეეხება, უპირველესად სწორედ მათ ახალ ბატონთან მისვლის საკითხთან დაკავშირებით არის განხილული: ერთი რომ ახალი ბატონი არ შეფიქრიანდეს მათი მიღების კანონიერებაში, ესე იგი: მოდავესი არ ეშინოდეს: მეორე, ამ აზატებს გაუადვილოს ახალი მფარველის გაჩენა; მათ სამართალი უჩვენებს, რომ შეუძლიათ, ან ისევ „მკვიდრ ყმად“, ე. ი. საშვილიშვილოდ ყმად დაუწერონ თავი და ახალ მამულზე დაჯდენ, ან „წყალობის ყმად“ შევიდნენ. ამ შემთხვევაში აზატის უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ მას ერთი საშუალება ეძლევა: ბატონი თავისი სურვილისამებრ აირჩიოს, და მეორეც: ამ ახალ ბატონს უფრო განსაზღვრულის, გარკვეულის პირობებით შე-

ეკრას და ეს პირობა სამართლის წინაშე დაცული იყო. ამრიგად, გააზატება და ისევე ყმობაში დაბრუნება ერთი მეორეს მისდევდა.

მართალია, განთავისუფლება შეიძლებოდა ყველა ჯურის ყმისა, ნასყიდისაც კი. სულის საცხოვრებლად, მაღლიან საქმედ სწორეთ ასეთი პირადად შეძენილი ყმის შებრალება, გათავისუფლება, ან შეწირვა იყო მიჩნეული; და ნასყიდი ყმობიდან, თუნდაც მემკვიდრეობით, ან „წყალობის ყმათა“ კატეგორიაში გადასვლა მაინც საგრძნობელი შელავათი იქნებოდა გლეხისათვის.

მაგრამ ბატონებს არ ყვარებიათ ყმების განთავისუფლება და ხშირად ზომებიც მიუღიათ განთავისუფლებულის უკანვე ყმობის უღელში დასაბრუნებლად. აი, ამის ერთი მაგალითიც, რომელიც განაჩენის სახით არის დარჩენილი.

სვიმონიშვილს ბეჟანს თავისი კაცი ყაზანაშვილი ზაზა გაუთავისუფლებია, წერილიც მიუცია. შემდეგ ზაზას თავის ბატონთან დაეა და საჩივარი გასჩენია; ბეჟანს თავისი ძმის შვილი სვიმონი აუყვანია შვილად და შვილობილობის წერილთან ერთად მისთვის ზაზა და მისი ძმა ნასყიდა ყაზანაშვილები, ორივე მკვიდრ ყმებად უბოძებია; ხელწერილზე მეფისაგან დასტურის ხელმოწერა მოუპოვებია. ზაზასაც თავის მხრივ მდივანთან (მოსამართლესთან) უჩივლია, თავისი დახსნის წიგნი წარუდგენია და დაუმოწმებია, მეფეს ამ დოკუმენტზეც ხელი უწერიაო. მაგრამ აი, ქართველას ზვილი სვიმონი ისევე წამდგარა მეფის წინაშე საბუთებითა და სიჯელებით. მეფეს ორი დოკუმენტის წინაშე, რომელთაგან ორივე მისი ხელის მოწერით არის დადასტურებული, და რომელნიც ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, უპირატესობა, რასაკვირველია, თავადისათვის მიუნიჭებია და დაუდგენია: რადგან ზაზა სვიმონისთვის უმად გვიბოძებია, მის ყმად უნდა დარჩესო, ხოლო აზატობის ზარათი და მდივანბეგის დადგენილება გაუქმებულად ჩაუთვლია (იხ. დადგ. 25 აგვისტ. 1777 წლისა). ასე რომ ხანდისხან წერილობითი საბუთიც არ ყოფილა საკმარისი თავისუფლების მოსაპოვებლად, თუ ძველი ბატონი გამოედავებოდა და თავის შემოვლას შეეცდებოდა. ამიტომ გასაკვირველი არ უნდა იყოს, თუ თარხნობის, ანუ აზატობის მსურველი და მძებნელი ბევრი იყო, მაგრამ მოპოვებელი შედარებით მცირე. ამიტომ აზატობის ისნსტიტუტს რაიმე მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილება გლესთა მდგომარეობაში

არ შეუტანია. არც სჩანს, რომ შეეტანოს. აზატი თავისი მდგომარეობით ისევ გლებად რჩებოდა, მხოლოდ ბატონის სასარგებლოდ ბეგარისა და სამსახურისაგან იყო განთავისუფლებული. სამეფო და საეკლესიო სამსახური მას ისევ აწვა, როგორც გლებს, გლების ტოლად და ზიარად.

რაც შეეხება თავისუფალ თემებს, ესენი უმთავრესად მთებში აყვნენ შეხიზნული და მათ შესახებ განსაკუთრებული კანონმდებლობა არსებობდა გიორგი ბრწყინვალის მიერ შედგენილი, რომელიც ვახტანგ კანონმდებელმა თავის კოდექსში შეიტანა მთლიანად და ჯერ ვლელად და რომელიც, ნაშასადამე, მთიულებისათვის სამართლის გაჩენის დროს უდავო სახელმძღვანელოდ იქმნა დატოვებული. ჩვენ აქ ამ კანონმდებლობის ცალკე განხილვას არ ვაპირებთ. საკმარისია აღვნიშნოთ, რომ ეს კანონმდებლობა მთის წარმომადგენელთა მონაწილეობით არის გაჩენილი მათთვის და ატარებს სრულ ნიშნებს იმ საგვარეულო და თემური წყობილებისას, რომელიც ასეთი დაყენებით იქმნა შენარჩუნებული მთის კალთებში მთელი ჩვენი ისტორიის მანძილზე.

ჩვენი მიზნისათვის, ე. ი. გლეხობის როლის გამოსარკვევად ჩვენი ერის ცხოვრებაში, საკმარისია ხაზი გავუსვათ იმ უდავო გარემოებას, რომ თავისუფალი გლეხობა, რომელმაც მთელი ჩვენი ერის ზედის ტრიალი და ცვალებადობა გამოიარა და განიცადა, მუდამ განირჩეოდა თავისი განუხრელი ერთგულებით საქართველოს სამეფოსადმი; მუდამ გვერდში უდგა საქართველოს თავისუფლებას და თავდადებულად, მამულიშვილურად ხმალ ამოწვდილი ზედებოდა შემოსეულ მტერს; არც ერთხელ არ შეუქცევია გვერდი თავის მოვალეობისათვის; არც ერთხელ არ ჩაუდენია არა ერთი ქართველი თავადის და დიდებულის ის მიუტოვებელი შეცოდება, რომელსაც მტრის ბანაკში გადასვლა, ან მტრის სამეფოს კარზე თავისი მეფისა და ქვეყნის წინააღმდეგ ინტრიგების გაწევა და ლალატი ეწოდება. იგი თავის კერას იცავდა, შიანურობაშიაც ბატონთა ხარბ სურვილს მათი ყნად გადაქცევისას გულმაგრად უმკლავდებოდა და ასე მოიტანა თავი რუსეთის შემოსვლამდე, ე. ი. მე-19 საუკუნემდე. მთიელთა სახელმწიფოებრივი ერთგულება, ისტორიულად ნაანდერძევი მამა-პაპათაგან და მტკიცედ შემონახული, დღესაც გამოდგება ნიმუშად

და მისაბამ მაგალითად გულწრფელი მოქალაქობრივი მოვალეობის პატარებლისათვის. უნდა ითქვას, რომ ეს თვისებები მათ შეინახეს თავისი თემური წესწყობილების ნაშთებთან ერთად იმ წინა-ფეოდალური ხანიდან, როცა ერი ერთიანად იყო გაბმული შრომასა და მემომრობაში, იმ ხანიდან, როცა სტრაბონი სწერს მათზე (1 საუკ. ქრ. წინ), რომ მთიელები, რაკი ომის ამბავს მოკრავენ ყურს, მაშინვე თავის სახლკარს და ჯოგს თავს მიანებებენ და ბარს მოაშურებენო. სტრაბონი ამას ხსნის მათი დიდი სურვილით ომის ნადავლში თავისი წილი დაედვათ, და თან თავისი სამხედრო ვაჟეცობა, რომლითაც ღანტქმული იყვნენ, ერთხელ კიდევ გამოეჩინათ. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ის სახელმწიფოებრივი ცხოვრება, რომელიც ქრისტეს წინ და მის შემდეგ ჰქონდა ქართველ ხალხს, სანამ ვახტანგ გორგასალის მემკვიდრეებს სამეფო ტახტი დაეკარგებოდათ, იყო აღმზრდელი და გამომკვდი ამათი ერთგულებისა და გამტანობისა, რომელიც საომარ საქმეში განსაკუთრებით საჭიროა და აუცილებელი. ფეოდალთა ეპოქის პოლიტიკიდან მათ არაფერი შეუძენიათ. პირიქით, ამ წყობილებას მთელი თავისი არსებით ეწინააღმდეგებოდნენ. ადვილად შესაძლებელია, რომ მათი გმირული ხასიათი და თვისებები დაედვა აფუძვლად ქართველი ხალხის საყვარელ ლექსებს, სადაც უბატონო და უცხო საზოგადოების წევრის სასწაულებრივი სიგმირის შემძლებლობა არის გამოყვანილი. მთიული ამართლებდა ამ გმირულ ლექსებს. თუ ყმა-გლეხი ნება-უნებურად ბატონს უნდა იქით გაყოლოდა, საითაც ეს უკანასკნელი გაიწევდა, სამაგიეროდ, მთიულების თავისუფალი თემების ჯარი არასოდეს დაკლებია და არასოდეს გამოთიშვია ქართულ ლაშქარს; იგი მუდამ იდგა მთელი თავის მოვალეობის შეგნებით ერისა და სახელმწიფოს წინაშე იქ, სადაც ქვეყანას საფრთხე და საშიშროება მოელოდა. საქართველოს ისტორიამ არც იცის მათი გამოთიშვის არც ერთი შემთხვევა. როცა საქართველოს მეფეებს პირადი მცველი ჯარის შენახვის სახსარი გამოეღიათ, ეს მთიულები გახდნენ ამ მნიშვნელოვანი სახელმწიფო ფუნქციის ამსრულებელნი და ამ ახალ როლშიაც მათ საამაყოდ გაიტანეს თავისი სახელი. ამიტომ, ეფიქრობთ ჩვენ, დიდია მათი მნიშვნელობა და გავლენაც ქართველი გლეხობის ცხოვრებაშიც. სწორედ ამიტომ დიდად ბრძნული და დაკვირვებული ნიჭიერების ნაყოფად გვეჩვენება ჩვენ ის ხალხური ლექსი, რომელიც ზევით გაგაცანით ქართველი გლეხის იდე-

ალის დსახასიათებლად და რომელშიაც ვაჟკაცობა, გაბედულება, ბედნიერი ყოფა იმაზეა დამყარებული, რომ „არც არავის ბატონი ვარ, არც არავის ყმა ვარ“...

ეს სავსებით გამართლებული და დადასტურებულია თავისუფალი გლეხობის ისტორიული საქციელით.

ამრიგად, თავისუფალი ადამიანი, ადამიანის თავისუფლება პირადულ ბედნიერებად მიიჩნია ქართველ ხალხს და ქვეყნისათვისაც საუკეთესო გზად და საშუალებად აყვავებისა, გამძლეობისა და ზედწადმართი ცხოვრების მოპოვებისათვის; მთა იყო წარსულში ერთ-ერთი ფორმა ამ იდეალის განხორციელებისა, ერთ-ერთი მაგალითი, კონკრეტულად მოცემული და იდეალიზმის მასაზრდოებელი.

ამ სულიერი საუნჯით, ამ თავისუფლებისა და ძმობის წყურვილით, ამ გულის თქმით, ამ გულის ნადებით, ამ კულტურით და სოციალ-პოლიტიკური სიბრძნით შემოდგა ფეხი ქართველმა გლეხმა ნეცხრამეტე საუკუნეში; გასაკვირველი არ უნდა იყოს ამის შემდეგ, რომ ამ საუკუნეშიაც, უცხო ბატონობის ქვეშ, ყოველი სოციალური, თუ ეროვნული მოძრაობის უმთავრესი ეტაპები, მხოლოდ მაშინ ზდებოდა მნიშვნელოვანი, როცა გლეხობის მასსა იღებდა შიგ უშუალო მონაწილეობას, და ამიტომ მუდამ ახალი, მოწინავე, პროგრესული იდეალებით იყო ასულდგმულებული... არც ის არის გასაკვირველი, რომ ყოველი სოციალური, თუ ეროვნული ბრძოლის გამარჯვება მხოლოდ მაშინ გახდა შესაძლებელი, როცა ამ ბრძოლის მთავარ ხერხემალს ეს მშრომელი და თავდადებული ხალხი წარმოადგენდა.

ამიტომ არ არის გასაკვირველი, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულის და მეოცე საუკუნის დასაწყისის დიდი ძვრების და ტრანსფორმაციის ხანაში, როცა საქართველომ კვლავ იპოვა თავისი ისტორიული პიროვნება, — ეს სოფლის ხალხი და მისი წრიდან 90 პროცენტის რაოდენობით გამოსული ქალაქის მუშათა კლასის პირველი თაობა, მასთან გადაბმული და დაკავშირებული, გახდა მთავარ ბერკეტად, მეთაურად და ხელმძღვანელად თავისი და მთელი ქვეყნის ბედისა. მთა აქაც ბარს არ ჩამოაჩენია.

მთამ აქაც მიიტანა ვაჟას პირით, ეროვნული სიმკვრივე და

გაუტეხელობა, ხოლო ქალაქში შეხიზნულმა გლეხის შვილებმა შე-
ასხეს ხალხის გულის თქმას ახალი ცხოველმყოფელი იდეებითა და
მისწრაფებებით ახალი ხორცი და სისხლი, რომლის წაშლას და ამო-
ფხვრას ვერ შესძლებს ვერაფერი დალა.

სარჩევი

განხილვა ვახტანგ მეფის კანონმდებლობისა

გვერდი

წინასიტყვა	5
შესავალი	!

ნაწილი პირველი

თავი პირველი

საწყისები ვახტანგის კანონმდებლობისა:

ა). საწყისი სარწმუნოებრივი	9
ბ). სარწმუნოება სისხლის საქმეში	12
გ). ორდალიები, ანუ „ღვთის სამართალი“ სასამართლო პროცესში	14
დ). სარწმუნოებრივი ელემენტები სამოქალაქო კანონმდებლობაში	23

თავი მეორე

სოციალური წყობილება და კანონმდებლობა:

ა). ფეოდალური საწყისი	26
ბ). უფლებრივი განსხვავება	28
გ). უფროს-უმცროსობა თავდაცვაში	30

თავი მესამე

დაბალი წოდება და კანონმდებლობა	32
--------------------------------	----

თავი მეოთხე

კერძო-უფლებრივი საწყისი ვახტანგის სამართალში:

ა). კერძოუფლებრივობა, როგორც იურიდიული საფუძველი	38
ბ). კერძოუფლებრივობა სისხლის საქმეში	40
გ). კერძოუფლებრივობა და დანაშაული	42
დ). სასჯელთა სისტემა და კერძოუფლებრივი საწყისი	45
თავი მეხუთე	

საზოგადოებრივი საწყისების გაძლიერება:

ა). კერძოუფლებრივობიდან სახელმწიფოებრივ საწყისებისაკენ	49
ბ). სახელმწიფოს ჩარევა და მოსამართლეთა ინსტიტუტი	52
გ). სამართლის ევოლუცია	54
დ). სახელმწიფოებრივი პრინციპი	58
ე). ორმაგი პროცესი დანაშაულის დევნისა	62

თავი მეექვსე

კულტუროსნობა ვახტანგის კანონმდებლობისა:

ა). ჰუმანიურობის თვისებები ვახტანგის კანონმდებლობაში	64
ბ). ქალი და მისი უფლებრივი მდგომარეობა	79
გ). „პირველი ღამის უფლება“	80
დ). ქალის ნივთიერი უფლებები	84
ე). კუდიანები	91

ნაწილი მეორე

საქართველოს სოციალური წყობილება მე-17 — მე-18 საუკუნეში:

ა). ზოგადი მიმოხილვა	94
ბ). საერო თავისუფალი წოდება	97
გ). სასულიერო წოდება	104
დ). სხვა კლასები	107

ნაწილი მესამე

ცალკეულ წოდებათა რაობა:

1. მეფე —	109
2. თავადაზნაურობა:	
ა). სოციალური უფლებები.	130
ბ). ფეოდალური უფლებები.	136
გ). ეკონომიური უფლების საკითხი	140

დ). დასკვნა	145
3. სასულიერო წოდება —	146
4. ვაჭართა კლასი და ალებ-მიცემობა —	177
5. ქალაქები	187
6. თბილისი	192
7. მსახურნი	199
8. გლენობა:	
ა). საერთო მიმოხილვა	223
ბ). გლენის იდეალები	240
გ). შინაგანი დანაწილება გლენობაში	253